

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ “การสำรวจและศึกษาทุนทางวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม
“ตามรอยวรรณคดีนิราศเรื่องพระปฐมของสุนทรภู่” ในจังหวัดนครปฐม นนทบุรี
และกรุงเทพมหานคร”

A field study and a study of cultural capital based on Sunthorn Phu’s Nirat Phra
Prathom in Nakhon Pathom, Nonthaburi, and Bangkok for the development
of cultural

โดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อภิสิทธิ์ เกษมผลกุล

กรกฎาคม ๒๕๖๑

สัญญาเลขที่ RDG59H0015

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ “การสำรวจและศึกษาทุนทางวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม
“ตามรอยวรรณคดีนิราศเรื่องพระปฐมของสุนทรภู่” ในจังหวัดนครปฐม นนทบุรี
และกรุงเทพมหานคร”

A field study and a study of cultural capital based on Sunthorn Phu’s Nirat Phra
Prathom in Nakhon Pathom, Nonthaburi, and Bangkok for the development
of cultural

ผู้วิจัย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อภิสิทธิ์ เกษมผลกุล
สังกัดคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

ชุดโครงการวิจัยทุนวิจัยที่มุ่งเป้าตอบสนองความต้องการในการพัฒนาประเทศ: ด้านมนุษยศาสตร์
สนับสนุนโดยสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.)
และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย วช. - สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

- ชื่อรายงานวิจัย : “การสำรวจและศึกษาทุนทางวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม “ตามรอยวรรณคดีนิราศเรื่องพระประธมของสุนทรภู่” ในจังหวัด นครปฐม นนทบุรี และกรุงเทพมหานคร”
- ชื่อผู้วิจัย : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อภิรักษ์ณ เกษมผลกุล
- ส่วนงาน : คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล
- ปีงบประมาณ : พ.ศ. ๒๕๕๙
- ทุนอุดหนุนการวิจัย : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษานิราศพระประธมของสุนทรภู่ เนื่องจากเป็นนิราศที่กวีให้รายละเอียดของข้อมูลในการเดินทางด้วยการ “คร่ำครวญ” ที่น่าสนใจทั้งในแง่ภาษา วรรณศิลป์ โลกทัศน์ ตลอดจนข้อมูลเชิงวัฒนธรรม ขณะเดียวกันเส้นทางในการเดินทางของสุนทรภู่เป็นการเดินทางระหว่าง กรุงเทพฯ กับนครปฐม งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ๑) บูรณาการองค์ความรู้จากนิราศพระประธม ในฐานะทุนทางวัฒนธรรมกับมิติเศรษฐกิจสร้างสรรค์เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว เพื่อต่อยอดเชิงพาณิชย์ ๒) สำรวจเส้นทางและโอกาสในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวตามรอยนิราศพระประธม และ ๓) แนวทางในการพัฒนาสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับนิราศพระประธมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นในปัจจุบัน ผลการศึกษาพบว่า การศึกษานิราศพระประธมของสุนทรภู่ในฐานะทุนทางวัฒนธรรม สามารถนำมาใช้ในการพัฒนาการท่องเที่ยวได้ ๕ มิติ คือ เส้นทาง อาหาร กิจกรรม ของฝาก และวันเวลาเดินทาง โดยบูรณาการให้เข้ากับการท่องเที่ยวได้จริงอย่างเป็นรูปธรรม พร้อมนำเสนอ “นิราศพระประธม” ในฐานะเรื่องเล่าประกอบการเดินทาง โดยแบ่งเส้นทางได้เป็น ๓ ภาคคือ ภาคธนบุรี (กรุงเทพฯ) - คลองบางใหญ่ (นนทบุรี) ภาคคลองบางใหญ่ (นนทบุรี) - คลองโยง (นครปฐม) และภาคคลองโยง (นครปฐม) - นครชัยศรี (นครปฐม) ทั้งนี้ผู้วิจัยได้เสนอรูปแบบการจัดการท่องเที่ยวโดยใช้เรื่องนิราศพระประธมของสุนทรภู่เป็นแกนหลักในการเล่าเรื่อง เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่รายการการท่องเที่ยวในพื้นที่ ทำให้เกิดการให้คุณค่าและความหมายแก่แหล่งท่องเที่ยวที่มีอยู่เดิม อนุรักษ์ภูมิปัญญาในชุมชน และเกิดแหล่งท่องเที่ยวใหม่ในชุมชน นำมาสู่การสร้างงานและรายได้ ตลอดจนคุณภาพชีวิตที่ดีในที่สุด

คำสำคัญ : นิราศ, วรรณกรรมสุนทรภู่, ทุนทางวัฒนธรรม, วรรณคดีกับการท่องเที่ยว, วรรณคดีกับเศรษฐกิจสร้างสรรค์

Research Title : A field study and a study of cultural capital based on Sunthon Phu's Nirat Phra Prathom in Nakhon Pathom, Nonthaburi, and Bangkok for the development of cultural

Researcher : Asst. Prof. Dr. Aphilak Kasempholkoon

Department : Mahidol University

Fiscal Year : 2016

Research Scholarship Sponsor : The Thailand Research Fund (TRF.)

Abstract

This research aimed at studying “Nirat Phra Prathom” of Sunthon Phu for it thoroughly and interestingly described the poet's journey by “mourning technique” in many aspects: the use of language, literary techniques, world vision and cultural information. The book mentioned about a traveling route between Bangkok and Nakhon Pathom, as well. Purposes of the research are: 1) to adapt and integrate cultural knowledge as cultural capital in creative economy to commercially develop tourist attractions, 2) to survey possible routes that can be developed to be tourist attractions in order to follow Nirat Phra Prathom journey, 3) to examine how to develop the associated sites to be the tourist attractions appropriating with today's social context and local culture. It found from the research that to study of Nirat Phra Prathom as the cultural capital can be applied in five sorts sources: traveling routes, foods, activities, souvenirs and traveling times. All are possible to be concretely adapted with tourism by using “Nirat Phra Prathom” as a vacationing narrative. There are three main routes: Thonburi (Bangkok) – Khlong Bang Yai canal (Nonthaburi), Khlong Bang Yai canal (Nonthaburi) - Khlong Yong canal (Nakhon Pathom) and Khlong Yong canal - Nakhon Chaisri district (Nakhon Pathom). Nirat Phra Prathom, in this case, is regarded as the “core narrative” in order to promote local tourism, preserve local wisdoms and introducing new tourist attractions bringing to job opportunities, incomes and well-beings.

Key words: Nirat, Sunthon Phu's Works, Cultural Capital, Literature and Tourism, Literature and Creative Economy.

กิตติกรรมประกาศ

นิราศของสุนทรภู่ส่วนใหญ่ เป็นการเดินทางที่สุนทรภู่ได้ “บันทึกการเดินทาง” ด้วยภาษาวรรณศิลป์ชั้นครูไว้อย่างยอดเยี่ยม สิ่งที่สุนทรภู่ได้ถ่ายทอดไว้ได้กลายเป็น “ทุนทางวัฒนธรรม” สำคัญในปัจจุบัน เป็น “คลังข้อมูล” ที่นำมาใช้เพื่อการท่องเที่ยวในมิติเศรษฐกิจสร้างสรรค์ได้เป็นอย่างดี ซึ่งในครั้งนี้ได้เลือก “นิราศพระปฐม” ของสุนทรภู่ มาเป็นตัวอย่างการใช้ประโยชน์จากนิราศ ในฐานะที่เป็นทุนทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง “การสำรวจและศึกษาทุนทางวัฒนธรรม เพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม “ตามรอยวรรณคดีนิราศเรื่องพระปฐมของสุนทรภู่” ในจังหวัดนครปฐม นนทบุรี และกรุงเทพมหานคร” ซึ่งได้รับงบประมาณสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

อนึ่ง การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้รับความกรุณาจากศาสตราจารย์ชานล้อม เพ็งแก้ว ปราชญ์แห่งเมืองเพชรบุรี มอบต้นฉบับนิราศพระปฐมของสุนทรภู่ฉบับสอบชำระแล้ว ซึ่งได้รับงบประมาณสนับสนุนจากบริษัท มติชน จำกัด (มหาชน) มาใช้เป็นต้นฉบับหลักในการถอดคำประพันธ์ วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลในงานวิจัยนี้

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้รับความกรุณาและความร่วมมือจากบุคคลและองค์กรต่างๆ เป็นจำนวนมาก จึงขอกราบขอบพระคุณและขอบคุณไว้ ณ โอกาสนี้

๑. เจ้าอาวาสวัดไก่เตี้ย เขตตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร
๒. เจ้าอาวาสวัดพิกุลทอง อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี
๓. เจ้าอาวาสวัดเกต อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี
๔. เจ้าอาวาสวัดชลอ อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี
๕. เจ้าอาวาสวัดสัก (วัดสักใหญ่) อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี
๖. เจ้าอาวาสวัดบางไทรนอก อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี
๗. เจ้าอาวาสวัดอัมพวัน อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี
๘. เจ้าอาวาสวัดพิกุลเงิน อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี
๙. เจ้าอาวาสวัดบางอ้อยช้าง อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี
๑๐. เจ้าอาวาสวัดหลังบาง อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี
๑๑. เจ้าอาวาสวัดท่าบันเทิงธรรม อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี
๑๒. เจ้าอาวาสวัดบางโค อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี
๑๓. เจ้าอาวาสวัดตันเชือก อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี
๑๔. เจ้าอาวาสวัดลานตากฟ้า อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม
๑๕. เจ้าอาวาสวัดจิวราย อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม
๑๖. เจ้าอาวาสวัดกลางคูเวียง อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม

๑๗. เจ้าอาวาสวัดสัมปทวน อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม
๑๘. เจ้าอาวาสวัดกลางบางแก้ว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม
๑๙. เจ้าอาวาสวัดสิงห์ อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม
๒๐. เจ้าอาวาสวัดท่าใน อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม
๒๑. เจ้าอาวาสวัดน้อยเจริญสุข อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม
๒๒. เจ้าอาวาสวัดห้วยตะโก อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม
๒๓. เจ้าอาวาสวัดธรรมศาลา อำเภอเมืองนครปฐม จังหวัดนครปฐม
๒๔. สำนักงานคณะกรรมการกองทุนสนับสนุนการวิจัย
๒๕. ศาสตราจารย์ ดร. ศันสนีย์ ไขโรจน์ รองอธิการบดีฝ่ายวิจัยและวิเทศสัมพันธ์
๒๖. ศาสตราจารย์ชานล้อม เฟื่องแก้ว ปราชญ์แห่งเมืองเพชรบุรี
๒๗. อาจารย์นิพัทธ์พร เฟื่องแก้ว นักเขียนรางวัลดีเด่น กองทุนหม่อมราชวงศ์อายุมงคล โสณกุล
๒๘. บริษัท มติชน จำกัด (มหาชน)
๒๙. กองวิเทศสัมพันธ์ มหาวิทยาลัยมหิดล
๓๐. คุณอังกูร สุนกุล นายอำเภอพุทธมณฑล
๓๑. นายแพทย์วัฒนา เทียมปฐม ประธานสภาวัฒนธรรมอำเภอพุทธมณฑล
๓๒. ชมรมคนรักจิ้งจอก อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม
๓๓. คุณธีรธัญ ไขพรศิริ ปลัดอาวุโสอำเภอพุทธมณฑล
๓๔. คุณวัชรพร ช่างขุน ปลัดอำเภอพุทธมณฑล
๓๕. คุณวสุ ผันเงิน นายกองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านใหม่
๓๖. คุณจตุรดี เศรษฐอำนวย ประธานกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรวัดสุวรรณาราม
๓๗. คุณยุพา เขียวคำรพ กำนันตำบลศาลายา อำเภอพุทธมณฑล
๓๘. คุณปัญญาภัทร เลิศสำราญเรียมย์ นักวิชาการอิสระ
๓๙. คุณชนินทร์ อินทร์พิทักษ์ นักวิชาการอิสระ
๔๐. คุณสรเดช คลังทอง ผู้ดูแลพิพิธภัณฑ์วัดตันเชือก อบต.บ้านใหม่
๔๑. คุณพรรณราย เก็กงาม ช่างภาพอิสระ
๔๒. คุณเจษฎาลักษณ์ แก้วหทัยกาญจน์ ช่างภาพอิสระ
๔๓. คุณนุกูล ตั้งเจริญพร ช่างภาพอิสระ
๔๔. คุณนราวุฒิ สุวรรณัง ช่างภาพอิสระ
๔๕. คุณธวัชชัย ชูทอง ช่างภาพอิสระ

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความสำคัญและที่มาของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๙
๑.๓. ขอบเขตของการวิจัย	๙
๑.๔ ทฤษฎี สมมติฐานและ / หรือกรอบแนวความคิดของการวิจัย	๙
๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๒๑
๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๓๐
๑.๗ วิธีการดำเนินการวิจัย และสถานที่ทำการทดลอง/เก็บข้อมูล	๓๐
บทที่ ๒ ภูมิหลัง “นิราศพระประธม” ของสุนทรภู่	๓๑
๒.๑ ปีที่แต่งนิราศพระประธมและปีอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง	๓๑
๒.๒ ข้อค้นพบเรื่องสถานที่ “ที่ไม่ได้อ้างถึง” ในนิราศพระประธม	๓๖
๒.๓ ข้อมูลเรื่องการเดินทางของสุนทรภู่ไปพระปฐมเจดีย์	๓๗
๒.๔ คำประพันธ์และสถานที่ที่พบใหม่จากการสอบเทียบต้นฉบับ	๔๙
๒.๕ ข้อสรุปของสถานที่ที่ปรากฏในนิราศ	๔๒
บทที่ ๓ นิราศพระประธมของสุนทรภู่: บันทึกรักและบันทึกการเดินทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์	๕๕
๓.๑ การอธิบายความนิราศพระประธม ของสุนทรภู่ (ฉบับอาจารย์ล้อม เพ็งแก้ว ชำระ)	๕๕
บทที่ ๔ แนวทางการประยุกต์ “นิราศพระประธม” ของสุนทรภู่ในฐานะทุนทางวัฒนธรรมสู่การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์	๑๖๘
๔.๑ ทุนทางวัฒนธรรมในนิราศพระประธมของสุนทรภู่	๑๖๘
๔.๒ แนวทางการประยุกต์ทุนทางวัฒนธรรมในนิราศพระประธมของสุนทรภู่สู่การท่องเที่ยว	๑๘๔
๔.๓ รูปแบบการใช้ประโยชน์จากนิราศในฐานะทุนทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว	๒๐๐

บทที่ ๕ บทสรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	๒๐๒
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๒๐๒
๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย	๒๐๕
๕.๓ ข้อเสนอแนะ	๒๑๕
 บรรณานุกรม	 ๒๑๗
 ภาคผนวก	 ๒๒๖
ภาคผนวก ก	๒๒๗
ภาคผนวก ข	๒๓๘
ภาคผนวก ค	๒๔๕

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความสำคัญและที่มาของปัญหา

นับแต่โบราณมามีความเชื่อกันว่ากวีมิใช่บุคคลธรรมดา เป็นบุคคลที่อยู่ในฐานะอันพิเศษ ตันกำเนิดของความเชื่อนี้มีอาจที่จะสืบสาวหาต้นตอได้ หากแต่ในวงวรรณคดีวิจารณ์ตะวันตกนั้นก็ได้แสดงความเชื่อนี้ไว้มากมายเช่นข้อเขียนของ Shelley นักวรรณคดีในยุคโรแมนติก สิ่งที่ยกมาเป็นการแสดงการยอมรับและสนับสนุนความคิดข้างต้น โดยเขาได้กล่าวถึงความยิ่งใหญ่ของกวี ได้ดังนี้

Poets,...were called in the earlier epochs of the world, legislators or prophet: a poet essentially comprises and unites both these characters. For he not only beholds intensely the present as it is, and discovers these laws, according to which present things to be ordered, but he beholds the future in the present and his thoughts are the germs of the flower and the fruit of latest time.^๑

มิเพียงแต่ข้างฝ่ายตะวันตกที่มีความเชื่อเช่นนั้น หากแต่นักวรรณคดีอีกซีกโลกหนึ่ง คือ ฝ่ายตะวันออกนั้นก็มีความเชื่อเช่นเดียวกัน ในภาษาสันสกฤตนั้น คำว่า “กวี” เป็นคำนามที่สร้างขึ้นจากธาตุ ฦ ซึ่งแปลว่า เปล่งเสียง เมื่อเป็นคำนามแปลว่า ผู้มีญาณทรรศนะ ผู้ฉลาดหลักแหลม ผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญ นักคิด นักปราชญ์ นักขับบทสวดสรรเสริญ นักขับร้อง นักพยากรณ์ และฤๅษี^๒ จะเห็นได้ว่าทางฝ่ายตะวันออกนี้ในการใช้ศัพท์แทนผู้รังสรรค์วรรณคดีก็เลือกใช้ถ้อยคำที่แสดงถึงความอันเป็นบุคคลที่แสดงถึงความพิเศษไปจากปุถุชนทั่วไปเช่นกัน

การที่กวีเป็นบุคคลที่อยู่ในฐานะอันพิเศษก็ด้วยเพราะกวีมีลักษณะพิเศษกว่าบุคคลธรรมดา กล่าวคือ มีจิตใจอ่อนไหว รับรู้อารมณ์ต่างๆ ได้ง่าย มีประสาทสัมผัสต่างๆ ที่ไวต่อการรับรู้สิ่งที่ละเอียดอ่อนและเล็กน้อยจนหลายคนมองข้ามไปได้ เช่น ใบหญ้า ฝุ่นละออง อาจมีความหมายต่อกวีก็ได้ และสิ่งที่หลายคนเห็นเป็นปกติ เช่น แดดยามเย็น คีนข้างแรม กวีอาจมองเห็นเป็นเรื่องของความงาม หรือเป็นเรื่องที่น่าคิดได้ นอกจากนั้นกวียังมีจินตนาการที่กว้างไกลจนสามารถขยายสิ่งที่พบเห็นนั้นให้มีรูปร่าง มีรสชาติพิเศษขึ้นมาได้ ผนวกกับความสามารถพิเศษที่นักวรรณคดีสันสกฤตเรียกว่า คักติ

^๑ วิทย์ วิศวศรียนนท์. วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ: ธรรมชาติ, ๒๕๔๔. หน้า ๒๑๘.

^๒ ทศนีย์ สีนสกุล. ทฤษฎีกวีนิพนธ์สันสกฤต. ใน วารสารอักษรศาสตร์ ๒๓, (มกราคม - มิถุนายน), ๒๕๓๔. หน้า ๑๗.

กวีจึงประจกั้นกรองถ้อยคำออกมาเป็นคำประพันธ์ที่แสดงความคิด ความรู้สึกต่อสิ่งที่พบเห็นได้^๓ ดังที่เรามักพบในบทเสาวรจนีต่างๆ ที่กล่าวถึงสิ่งที่เป็นเรื่องปกติ หากแต่ว่าเมื่อกวีได้จรดปลายปากกา เพื่อรจนาแล้วเมื่อใดความปกตินั้นก็หายไปในทันที กลายเป็นความวิเศษเข้ามาแทนที่ ดังเช่นการพรรณาน้ำตกของกวีที่กล่าวชมได้อย่างเห็นภาพ

พู่พวงกระแสนินธุ์ ระรินหลังถั่งถาร
พู่ฝอยประปรอยปาน พิรุณพราวพรรษาสาย

(สมุทรโฆษคำฉันท์: ๑๖๘)

หรือการพรรณนาพรรณไม้โดยการกล่าวถึงอากัปภิกขัยของต้นไม้

ไม้เครือไม้กุ่มก้อม ค้อมเกี่ยวกล้าย้อม
ยอดม้วนใบงาม บารนี้ ฯ

(ลิลิตพระลอ: ๗๓)

ด้วยความเป็นบุคคลอันวิเศษของกวีนี้เอง การนิยามคุณลักษณะของกวีจึงที่เป็นเรื่องที่มีอาจละเลยได้ ดังที่ใน กวयाลังการ ของ ภามพะ ได้ระบุถึงคุณลักษณะที่สำคัญสองประการของกวี คือ ประติภา และ ศักติ *ประติภา* มีคำแปลตามรูปศัพท์ว่า *แสงสว่าง* และหมายถึงอัจฉริยภาพ ภามพะกล่าวว่า กวีจะต้องมีประติภาเพื่อสร้างสรรค์กวีนิพนธ์ ลำพังความเฉลียวฉลาดและความเชี่ยวชาญในการใช้ถ้อยคำนั้น ไม่สามารถที่จะสร้างสรรค์ กวีนิพนธ์ได้ ผู้ที่ด้อยปัญญาอาจจะเรียนรู้ศาสตร์ต่างๆ จากครูอาจารย์ได้ แต่ไม่สามารถเรียนรู้การสร้างสรรคกวีนิพนธ์ได้เลย กวีนิพนธ์จะบังเกิดขึ้นได้ก็ด้วยประติภาเท่านั้น ประติภาเป็นพรสวรรค์ที่ติดตัวกวีมาแต่กำเนิด ส่วน *ศักติ* นั้นแปลว่า *พลังหรือความสามารถ* และหมายถึงพลังสร้างสรรค์ในงานกวีนิพนธ์ ศักติจะทำให้กวีสามารถถ่ายทอดจินตนาการและอารมณ์ความรู้สึกออกมาอย่างมีศิลปะ จนทำให้ผู้อ่านบังเกิดปิติสุขสูงสุด^๔ นอกจากนี้แล้ว ใน กวयाลังการ ของ รุทราภะ ก็กล่าวถึง ศักติว่า กวีผู้มีศักติจะเป็นผู้ชำนาญอย่างยิ่ง และจะมีใจจดจ่ออยู่กับกวีนิพนธ์ตลอดเวลาตลอดคืน^๕

แรงบันดาลใจของกวีที่ได้กล่าวถึงนี้ คือ ศรัทธาอันแรงกล้าต่อความเชื่อ โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องศาสนา หรือเรื่องเหนือธรรมชาติ การอยู่ในฐานะที่เหนือมนุษย์ ทำให้งานที่รังสรรค์ขึ้นจึงมิได้เพื่อบุคคลอันอยู่เบื้องล่าง หากแต่สถานที่อันสูงสุดเหนือโลกนั้นต่างหาก ที่เป็นสิ่งคลไกรให้ประพันธ์วรรณคดีด้วยพลัง

^๓ กุสุมา รัชชมนี. *ลีลิตวรรณคดี*. กรุงเทพฯ: ศยาม, ๒๕๓๔. หน้า ๖๑.

^๔ ทศนีย์ ลินสกุล. *ทฤษฎีกวีนิพนธ์สันสกฤต*. ใน *วารสารอักษรศาสตร์* ๒๓, (มกราคม - มิถุนายน), ๒๕๓๔. หน้า ๑๗.

^๕ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๑๗.

แห่งความศรัทธา การที่ผู้เขียนอ้างอิงเรื่อง “ความพิเศษ” ของกวีมีมากมายข้างต้นก็เพื่อที่จะ “ย้ำ” ให้ตระหนักถึงความสำคัญของสถานะอันวิเศษของกวี และแน่นอน “สายตากวี” จึงมีใช้สายตาของบุคคลทั่วไป สิ่งที่กวี “เห็น” ผ่านสายตาของกวี จึงย่อมมิใช่สิ่งเดียวกับสิ่งที่บุคคลธรรมดา “เห็น” แม้สิ่งนั้นจะมี “รูป” เดียวกันก็ตาม

“นิราศ” เป็นชื่อที่นักวิชาการใช้เรียกรวณคดีจำพวกหนึ่งที่มีลักษณะของการพรรณนาอารมณ์ความรู้สึกระหว่างการเดินทาง รวมถึงการเคลื่อนที่ของเวลา โดยมากมักเน้นให้เห็นถึงความพลัดพรากทั้งการจากนาง จากเมือง รวมถึงการจากภาระหน้าที่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ^๖ ทรงกล่าวถึงความเป็นมาของวรรณคดีนิราศว่าเกิดจากการเดินทางไกล และมีเวลาว่างมากจนรู้สึกเบื่อหน่าย จึงคิดแต่งนิราศเป็นการแก้รำคาญโดยพรรณนาหรือบรรยายสิ่งที่พบเห็นระหว่างทางแล้วครวญคิดถึงคนรักที่จากมา และแต่เดิมแต่งเป็นกลอน ดังที่ทรงกล่าวว่า

หนังสือจำพวกที่เรียกว่านิราศ เป็นบทกลอนเวลาไปทางไกล มูลเหตุจะเกิดหนังสือชนิดนี้ขึ้นนั้น สันนิษฐานว่าคงเป็นเพราะว่าเวลาเดินทางที่มักต้องไปเรือหลาย ๆ วัน มีเวลาว่างมาก ได้แต่นั่ง ๆ นอน ๆ ไปจนเกิดเบื่อ ก็ต้องคิดหาอะไรทำแก้รำคาญผู้ล้นทัดในทางวรรณคดี จึงแก้รำคาญโดยกระบวนคิดแต่งเป็นบทกลอน บทกลอนแต่งในเวลาเดินทางเช่นนั้นก็เป็นธรรมดาที่จะพรรณนาว่าด้วยสิ่งซึ่งได้พบเห็นในระยะทางประกอบกับอารมณ์ของตน เช่น ครวญคิดถึงคู่รักซึ่งต้องพรากทิ้งไว้ทางบ้านเรือน เป็นต้น กระบวนความ ในหนังสือนิราศ จึงเป็นทำนองอย่างว่านี้ทั้งนั้น ชอบแต่งกันมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี...^๗

นอกจากนี้ เปลื้อง ณ นคร แสดงความเห็นคล้ายกันว่านิราศเกิดจากการเดินทาง ทำให้กวีอาลัยถึงคนที่กวีจากมา จึงแสดงความอาลัยรักเป็นถ้อยคำ ดังที่กล่าวว่า “นิราศคือการแสดงความอาลัยผูกพันต่อคนรักที่ถูกทอดทิ้งไว้ข้างหลัง กวีแสดงออกซึ่งความรักและความอาลัยนี้เป็นถ้อยคำ และบันทึกไว้เป็นตัวอักษร...”^๘ สอดคล้องกับที่ กุสุมา รัชมณี ก็กล่าวไว้คล้ายกัน โดยกล่าวถึงลักษณะของวรรณคดีนิราศว่า “...คือวรรณคดีนิราศที่มีการคร่ำครวญอันเนื่องมาจากความพลัดพรากสูญเสียเป็นแก่นเรื่อง และส่วนใหญ่เป็นความพลัดพรากจากรัก”^๙

^๖ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระกรมพระยา. ชีวิตและงานของสุนทรภู่. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๘. หน้า ๗๒.

^๗ ชลดา เรื่องรักชลิจิต. ภาพยนตร์เข็มเครื่องควาหวาน ภาพยนตร์นิราศแรมรสร้าง. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๒. หน้า ๒๕๔.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๔.

^๙ กุสุมา รัชมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๖. หน้า ๒๒๙. อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๔.

ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต ให้ความเห็นว่าหัวใจของนิราศน่าจะอยู่มีการคร่ำครวญ ถ้าไม่มีการคร่ำครวญ ก็ไม่น่าจะเป็นนิราศได้ดังที่พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ทรงกล่าวว่า “ถ้าไม่มีคำคร่ำครวญถึงเมียที่รักก็ไม่ใช่นิราศ” และยังทรงเน้นว่า “หนังสือนิราศจับเอาความเศร้าเพราะร้างรักเป็นแก่นของเรื่อง ถ้าจะกล่าวละเอียดไปทางอื่นก็ต้องเรียกว่าเป็นกระพี้... แต่แก่นต้องมี ถ้าไม่มีก็ไม่เป็นนิราศ” แสดงว่า พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ทรงคิดว่าลักษณะสำคัญของนิราศคือ กวีต้องคร่ำครวญถึงคนรัก โดยอาจมีเรื่องอื่นปนเข้ามาได้บ้าง^{๑๐} นอกจากนี้ ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต ยังมีความเห็นเพิ่มเติมว่าในการแต่งนิราศ กวีไม่จำเป็นต้องคร่ำครวญถึงภรรยาหรือคนรักเท่านั้น อาจคร่ำครวญถึงสิ่งที่เคยมีหรือเคยได้รับ แล้วสิ่งนั้นหายไปจากชีวิตของกวีในขณะนั้น ทำให้ต้องคร่ำครวญโหยหาด้วยความอาลัยอาวรณ์ และปรารถนาจะให้สิ่งที่หายไปนั้นกลับคืนมาหรือมีขึ้นมาใหม่อีก ส่วนเรื่องของความรักก็อาจไม่จำเป็นต้องเป็นความรักระหว่างชายหญิง แต่เป็นความรักอื่นๆ ก็ได้ เช่น รักถิ่นเกิดและคร่ำครวญถึงแผ่นดินอีสานบ้านเกิดที่มีแต่ความสุขความงามและความอบอุ่นแทนการคร่ำครวญอาลัยถึงนางผู้เป็นที่รัก ดังที่พบในกวีนิพนธ์ **มังก้านกล้วย** ของ ไพรินทร์ ขาวงาม^{๑๑} หรือพบใน **ลำนำภูกระดึง** ที่อังคาร กัลยาณพงศ์ “รำพันการขาดรักไว้ในดวงใจมนุษย์ ทั้งความรักระหว่างมนุษย์ด้วยกันเองและความรักของมนุษย์ต่อธรรมชาติ”^{๑๒}

ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้เลือกศึกษานิราศพระประธมของสุนทรภู่ เนื่องจากเป็นนิราศที่กวีให้รายละเอียดของข้อมูลในการเดินทางด้วยการ “คร่ำครวญ” ที่น่าสนใจ ทั้งในแง่ภาษา วรรณศิลป์ โลกทัศน์ ตลอดจนข้อมูลเชิงวัฒนธรรม ขณะเดียวกันเส้นทางในการเดินทางของสุนทรภู่เป็นการเดินทางระหว่างกรุงเทพฯ กับปริมณฑล ซึ่งสามารถพัฒนาเป็นรายการการท่องเที่ยวตามรอยนิราศ ในเวลา ๑ - ๒ วันได้

นิราศพระประธม แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ หลังจากที่สุนทรภู่ได้ลาสิกขาบทแล้ว ธนิต อยู่โพธิ์สันนิษฐานว่า สุนทรภู่วางจะสึกราวข้างขึ้น เดือน ๘ ก่อนเข้าพรรษาในปีนั้น แล้วเข้าถวายตัวพึ่งพระบารมีอยู่ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งขณะนั้นดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ และประทับอยู่ ณ พระราชวังเดิม ธนบุรี ต่อมาในเดือน ๑๒ ปีขาล พ.ศ. ๒๓๘๕ สุนทรภู่ออกเดินทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ พร้อมกับบุตรชาย ๒ คนคือ หนูตาบและหนูพัด โดยลงเรือแถวท่าพระราชวังเดิม ธนบุรี และบอกวันออกเดินทางไว้ในเบื้องต้นนิราศพระประธมของท่านว่า “**ถวิลวันจันทร์ทิวาขึ้นห้าค่ำ**” เข้าใจว่าเป็นวันจันทร์ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๑๒ พ.ศ. ๒๓๘๕ ซึ่งเป็นเวลาภายหลังจากเหตุการณ์ใน “**รำพันพิลาป**” ราว ๓ - ๔ เดือน นิราศเรื่องนี้พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ รวมอยู่ในประชุมนิราศสุนทรภู่ ภาค ๒ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๐๔ กรมศิลปากรได้ตรวจสอบชำระ

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๙.

^{๑๑} สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. มังก้านกล้วย: นิราศแรมร้างจากฝัน. ใน ภาษาและวรรณคดีไทย ปีที่ ๑๒, ฉบับที่ ๑ - ๒ (มิถุนายน - ธันวาคม ๒๕๓๘). ๗๕ - ๘๖. อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๑.

^{๑๒} สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. มังก้านกล้วย: นิราศแรมร้างจากฝัน. ใน ภาษาและวรรณคดีไทย ปีที่ ๑๒, ฉบับที่ ๑ - ๒ (มิถุนายน - ธันวาคม ๒๕๓๘). ๗๖. อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๑.

ทำเชิงอรรถเพิ่มเติม พร้อมทั้งจัดทำแผนที่และภาพประกอบ ตลอดจนพิมพ์สถานที่ที่กล่าวถึงในนิราศ พระประธมไว้ท้ายเรื่องด้วย

นิราศพระประธมของสุนทรภู่ นับได้ว่าเป็นนิราศเรื่องหนึ่งที่มีคุณค่าและให้รายละเอียดทาง ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมมากกว่านิราศเรื่องอื่นๆ ในเส้นทางเดียวกัน คือ โคลงนิราศพระประธม ของกรมหลวงวงษาธิราชสนิท นิราศพระประธมของหลวงจักรปาณี (ฤกษ์) นิราศพระปฐมเจดีย์ของกวีหญิง วังหน้า และนิราศเมืองนครไชยศรี (ไม่ปรากฏผู้แต่ง)

นิราศ ๕ เรื่องนี้มีจุดเริ่มต้นที่เดียวกันคือ เริ่มต้นจากพระนคร หรือกรุงเทพฯ และมีจุดหมายคือ เมืองนครปฐม เนื้อหาในนิราศทั้ง ๕ เรื่อง ชี้ให้เห็นว่ากวีผู้แต่งเป็นชาวกรุงที่เดินทางมุ่งหน้าไปสู่ เมืองนครปฐม แต่กระนั้นก็ดี แม้กวี ๕ ท่านนี้จะมีจุดเริ่มต้นและจุดหมายที่คล้ายคลึงกัน หากแต่ รายละเอียดเรื่องเส้นทาง และสถานที่ที่กล่าวถึงก็มีความแตกต่างกัน ตามแต่ประสบการณ์ ภูมิรู้ และความ สนใจของกวีแต่ละคน

จากการศึกษาเปรียบเทียบข้อมูลการเดินทางที่ปรากฏในนิราศทั้ง ๕ เรื่อง พบว่า เส้นทางที่กวี ล่องเรือผ่านจากพระนครไปยังพระปฐมเจดีย์นั้นแตกต่างกัน สามารถแบ่งได้เป็น ๓ เส้นทางตามลักษณะ การขุดคลองในสมัยรัชกาลที่ ๔ **เส้นทางแรก** เป็นเส้นทางที่กรมหลวงวงษาธิราชสนิทและสุนทรภู่ ใช้ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ถือเป็นเส้นทางก่อนที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระกรุณา โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (จำ บุนนาค) เป็นแม่กองขุดคลองมหาสวัสดิ์ **เส้นทางที่ ๒** เป็นเส้นทางที่ปรากฏในนิราศพระปฐมและนิราศพระปฐมเจดีย์ เป็นเส้นทางหลังจากขุดคลองมหาสวัสดิ์ เสร็จสิ้นแล้ว (พ.ศ. ๒๔๐๓) และ **เส้นทางที่ ๓** คือ เดินทางโดยล่องเรือมาทางแม่น้ำท่าจีน ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าออกมาจากคลองภาษีเจริญ ในพระนคร ดังแสดงในรูปตารางได้ดังนี้

เส้นทางที่ ๑		เส้นทางที่ ๒		เส้นทางที่ ๓
โคลงนิราศ พระประธม พ.ศ. ๒๓๗๗	นิราศพระประธม พ.ศ. ๒๓๘๔	นิราศพระปฐม ประมาณ พ.ศ. ๒๔๐๓	นิราศพระปฐมเจดีย์ ประมาณ พ.ศ. ๒๔๔๑	นิราศเมืองนครไชยศรี ประมาณปลาย รัชกาลที่ ๔
- คลองคูเมืองเดิม	- พระราชวังเดิม (ฝั่งธน)	- วัดสุทัศน์		- ไร่ซิง
- สะพานมอญ		- บ้านพระยาศรี		- ศาลเจ้า
- สะพานช้าง		- วัดราชบพิธ		- วัดท่าพูด
- ปากคลองตลาด				- คลองบางซื่อ
- วัดกัลยาณมิตร				- บางยาง
- คลองบางหลวง (คลองบางกอกใหญ่)				- โคกยายหอม
- วัดพระเชตุพน				- คลองนาง

เส้นทางที่ ๑		เส้นทางที่ ๒		เส้นทางที่ ๓
โคลงนิราศ พระประธม พ.ศ. ๒๓๗๗	นิราศพระประธม พ.ศ. ๒๓๘๔	นิราศพระปฐม ประมาณ พ.ศ. ๒๔๐๓	นิราศพระปฐมเจดีย์ ประมาณ พ.ศ. ๒๔๔๑	นิราศเมืองนครไชยศรี ประมาณปลาย รัชกาลที่ ๔
- วัดอรุณราชวราราม				
- คลองนครบาล (คลองข้างวัดอรุณ)				
- วัดระฆัง	- วัดระฆัง			
- วัดมหาธาตุ				
- วังหน้า		- วังหน้า		
- วังหลัง				
		- คลองหลอด		
- คลองบางกอกน้อย	- คลองบางกอกน้อย	- คลองบางกอกน้อย		
- โรงเรือหลวง				
		- บางหว้า	- บางหว้า	
- วัดอมรินทราราม			- วัดอัมรินทร์	
- บ้านบุ		- บ้านบุ	- บ้านบุ	
- วัดสุวรรณาราม	- วัดทอง	- วัดทอง	- วัดทอง	
- วัดชีปะขาว	- วัดชีปะขาว	- วัดชีปะขาว	- วัดชีปะขาว	
			- วัดละครท่า	
- บางขุนนนท์	- บางขุนนนท์	- บางขุนนนท์		
- บางผักหนาม		- บางผักหนาม		
- บางบำหรุ	- บางบำหรุ	- บางบำหรุ		
- วัดสุวรรณคีรี				
- บางระมาด	- บางระมาด	- บางระมาด		
		- บางพรหม		
- วัดไก่อเตี้ย	- วัดไก่อเตี้ย	- วัดไก่อเตี้ย		
	- สวนหลวง	- สวนหลวง		
- บางขวาง	- บางขวาง	- บางขวาง		
- วัดท่า				
- วัดน้อย				
- สวนแดน	- สวนแดน	- สวนแดน		
- วัดพิบูล	- วัดพิบูล	- วัดพิบูล		
		- วัดชัยพฤกษ์	- วัดชัยพฤกษ์	
		- ด่านขุน		
		- วัดไผ่จันทน์ (วัดร้าง)		
		- ศาลาที่ ๒ - ๗		

เส้นทางที่ ๑		เส้นทางที่ ๒		เส้นทางที่ ๓
โคลงนิราศ พระประธม พ.ศ. ๒๓๗๗	นิราศพระประธม พ.ศ. ๒๓๘๔	นิราศพระปฐม ประมาณ พ.ศ. ๒๔๐๓	นิราศพระปฐมเจดีย์ ประมาณ พ.ศ. ๒๔๔๑	นิราศเมืองนครไชยศรี ประมาณปลาย รัชกาลที่ ๔
- ศาลเจ้าบางสนาม	- บางสนาม			
- วัดเกษ	- วัดเกต			
		- คลองมหาสวัสดิ์	- คลองมหาสวัสดิ์	
- วัดชะลอ	- วัดชะลอ			
	- คลองบางกรวย			
- บางสีทอง	- บางสีทอง			
	- บ้านน้ำตาลสด			
- บางอ้อยช้าง	- บางอ้อยช้าง			
- วัดสั๊ก	- วัดสั๊ก			
- วัดแก้วฟ้า				
- บางขุน	- บางถนน			
- บ้านกระเบื้อง				
- บางกร่าง				
- ขุนกอง	- บางขุนกอง			
- บ้านจีน				
- บางนายไกร	- บางนายไกร			
	- วัดบางนายไกร			
- บางระนง	- บางระนง			
- คูเวียง	- บางคูเวียง			
- วัดโบสถ์				
- วัดหลวง				
- บางม่วง	- บางม่วง			
- ศาลเจ้า				
- ด่านเก็บบาชี				
- ปักดาเหลว(เหลว)				
- บางใหญ่	- คลองบางใหญ่			
- วัดพระอินทร์				
- วัดส้มเกลี้ยง				
	- บางกระปือ			
	- บางสุนัขบ้า			
- บางโสน	- บางโสน			
	- บ้านใหม่ธงทอง			
	- คลองโยง			

เส้นทางที่ ๑		เส้นทางที่ ๒		เส้นทางที่ ๓
โคลงนิราศ พระประธม พ.ศ. ๒๓๗๗	นิราศพระประธม พ.ศ. ๒๓๘๔	นิราศพระปฐม ประมาณ พ.ศ. ๒๔๐๓	นิราศพระปฐมเจดีย์ ประมาณ พ.ศ. ๒๔๔๑	นิราศเมืองนครไชยศรี ประมาณปลาย รัชกาลที่ ๔
- บางเชือก - ด่านขนอน - บ้านศาลากลาง - ดงทึงถ่อน - ดงหึ่งห้อย - ย่านซื่อ - ลานตากฟ้า - ตลาดด่านภาษี - จั้วราย	- ลานตากฟ้า - จั้วราย	- จั้วราย - โรงหวด - สำประทวน		
- สำประทวน - บ้านลาว	- สำประทวน - คลองสำประโทน			
		- คลองเจดีย์บูชา	- คลองเจดีย์บูชา - ศาลาต่างๆ - บ้านลานเท (ลานเทพารักษ์)	
- ท่านา - บางแก้ว - นครชัยศรี - วัดปากน้ำ - โพเตี้ย - วัดไทร - วัดสิงห์ - วัดท่า - วัดน้อย - ท่าเพนียด - ท่าช้าง - ห้วยตะโก - ธรรมศาลา - พระประธม	- บางแก้ว - โพเตี้ย - บางกระซิบ - วัดสิงห์ - วัดท่า - บ้านกล้วย - บ้านเพนียด - บ้านธรรมศาลา - วัดพระประธม	- ธรรมศาลา - พระปฐมเจดีย์	- นครชัยศรี - พระปฐมเจดีย์	

จากตารางข้างต้น เมื่อพิจารณาจะพบว่า เส้นทางที่ ๑ และ ๒ มีความใกล้เคียงกันในช่วงต้น และช่วงปลายของเส้นทาง ในขณะที่เส้นทางที่ ๓ เป็นเส้นทางที่แตกต่างไปจากเส้นทางที่ ๑ และ ๒ โดยสิ้นเชิง ทั้งนี้เพราะเส้นทางที่ ๓ เป็นเส้นทางที่กวีล่องมาจากแม่น้ำท่าจีน ซึ่งสันนิษฐานว่า อาจล่องมาจากคลองภาษีเจริญ ในขณะที่เส้นทางที่ ๑ และ ๒ มาตามทางแม่น้ำเจ้าพระยา แล้วเข้า คลองบางกอกน้อย แล้วจึงแตกออกเป็น ๒ เส้นทาง คือเส้นทางที่ ๑ อ้อมไปทางคลองโยง ส่วนเส้นทาง ที่ ๒ ลัดเข้าคลองมหาสวัสดิ์ แล้วภายหลังจึงไปบรรจบกันอีกครั้งหนึ่งที่บริเวณบ้านจี่วรายมุ่งหน้าสู่ พระปฐมเจดีย์

เส้นทางจากวรรณคดีนิราศเรื่องดังกล่าว หากมีการสำรวจและศึกษาทุนทางวัฒนธรรม ที่เกี่ยวข้อง น่าจะนำมาสู่การพัฒนาเป็นเส้นทางท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และนำมาสู่การสร้างแหล่ง ท่องเที่ยวให้ท้องถิ่นเพิ่มขึ้น นำมาซึ่งรายได้ของชุมชน เป็นการใช้นุชยศาสตร์เพื่อการพัฒนาคุณภาพ ชีวิตที่ยั่งยืน

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑) เพื่อบูรณาการองค์ความรู้จากนิราศพระประธมในฐานะทุนทางวัฒนธรรมกับมิติเศรษฐกิจ สร้างสรรค์เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเพื่อต่อยอดเชิงพาณิชย์
- ๒) เพื่อสำรวจเส้นทางและโอกาสในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวตามรอยนิราศพระประธม
- ๓) เพื่อศึกษาแนวทางในการพัฒนาสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับนิราศพระประธมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ สอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นในปัจจุบัน

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษาเฉพาะนิราศพระประธมของสุนทรภู่ โดยใช้ฉบับพิมพ์ของกรมศิลปากร และฉบับสมุดไทยของหอสมุดแห่งชาติเพื่อเปรียบเทียบสถานที่กัน นอกจากนี้การศึกษาในครั้งนี้จะได้ เดินทางสำรวจเฉพาะพื้นที่ที่กล่าวถึงในนิราศพระประธม ครอบคลุมพื้นที่ ๓ จังหวัด ได้แก่ จังหวัดนครปฐม นนทบุรี และกรุงเทพมหานคร

๑.๔ ทฤษฎี สมมติฐานและ / หรือกรอบแนวความคิดของการวิจัย

๑) สมมติฐานงานวิจัย

วรรณคดีนิราศเรื่องพระประธมของสุนทรภู่สามารถนำมาใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของ ชาวจังหวัดนครปฐม นนทบุรี และกรุงเทพมหานครได้ โดยการใช้เป็นแนวทางในการจัดการท่องเที่ยว เชิงสร้างสรรค์หรือเชิงแนวคิดได้ และบูรณาการกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นของชุมชน

ที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนสร้างความเข้าใจและถ่ายทอดองค์ความรู้สู่ชุมชนดังกล่าว อันจะช่วยในการให้คุณค่าและความหมายแก่แหล่งท่องเที่ยวที่มีอยู่เดิม และเกิดแหล่งท่องเที่ยวใหม่ในชุมชน นำมาสู่การสร้างงานและรายได้ ตลอดจนคุณภาพชีวิตที่ดีในที่สุด

๒) ทฤษฎีและกรอบแนวคิดของการวิจัย

๒.๑) แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจสร้างสรรค์

เศรษฐกิจสร้างสรรค์ ตามความหมายของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติหมายถึง แนวคิดการขับเคลื่อนเศรษฐกิจบนพื้นฐานของการใช้องค์ความรู้ (Knowledge) การศึกษา (Education) การสร้างสรรค์งาน (Creativity) และการใช้ทรัพย์สินทางปัญญา (Intellectual Property) ที่เชื่อมโยงกับพื้นฐานทางวัฒนธรรม (Culture) การสั่งสมความรู้ของสังคม (Wisdom) และเทคโนโลยี/นวัตกรรมสมัยใหม่ (Technology and Innovation)^{๑๓}

คำว่าเศรษฐกิจสร้างสรรค์เป็นคำภาษาไทยที่ใช้แทนคำในภาษาอังกฤษหลายๆ คำ ดังนี้ Creative Economy, Creative Industries, Cultural Industries โดยแต่ละคำในภาษาอังกฤษ ถูกบัญญัติขึ้นโดยหน่วยงานหลายๆ หน่วยงาน และมีความแพร่หลายในหลายๆ มิติ^{๑๔} และในร่างกรอบทิศทางของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑ ซึ่งจะนำมาใช้ในปี พ.ศ. ๒๕๕๕ - ๒๕๕๙ ก็ได้มีการระบุยุทธศาสตร์และแนวทางการพัฒนาประเทศ ๗ ยุทธศาสตร์ และยุทธศาสตร์แรก “ยุทธศาสตร์การสร้างฐานการผลิตที่ส่งเสริมการเจริญเติบโตของเศรษฐกิจอย่างเข้มแข็งและสมดุล” ที่ได้มีการกล่าวถึงร่างแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๑ ก็เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจสร้างสรรค์โดยตรง โดยสามารถสรุปใจความได้ดังนี้ ประเทศไทยจะเน้นเป้าหมายการพัฒนาอุตสาหกรรมของประเทศไทยให้อยู่บนแนวคิดของอุตสาหกรรมสร้างสรรค์ มีการกล่าวถึงการพัฒนาภาคการผลิตสินค้าและบริการบนฐานเศรษฐกิจสร้างสรรค์ โดยส่งเสริมการใช้ความสร้างสรรค์เพื่อเพิ่มมูลค่าสินค้าและบริการ การส่งเสริมและพัฒนาสาขาธุรกิจสร้างสรรค์ที่มีศักยภาพ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งแวดล้อมด้านเศรษฐกิจสร้างสรรค์ พัฒนาบุคลากรให้สามารถตอบสนองความต้องการของภาคการผลิตและบริการทั้งในระดับวิชาชีพเชิงสร้างสรรค์และผู้ประกอบการให้มีความคิดสร้างสรรค์ ส่งเสริมการศึกษาวิจัยและพัฒนาเชิงลึกในสาขาเศรษฐกิจสร้างสรรค์และทุนวัฒนธรรม^{๑๕}

^{๑๓} อาคม เดิมพิทยาไพสิฐ. Thailand's Creative Economy. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. ๒๕๕๓

^{๑๔} Srisangnam. Creative Economy. Lecture note prepared for Korean Study Programme, Chulalongkorn University, Bangkok, Thailand, 2009.

^{๑๕} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. ร่างกรอบทิศทางของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑, ๒๕๕๓.

เนื่องจากมีหลายหน่วยงาน โดยเฉพาะในต่างประเทศ ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า เศรษฐกิจสร้างสรรค์ไว้ในมิติต่างๆ ดังนั้นเพื่อให้เกิดความเข้าใจ จึงขอยกตัวอย่างคำจำกัดความของ หน่วยงาน และองค์กรระหว่างประเทศที่เป็นที่ยอมรับมานำเสนอ ณ ที่นี้

คำว่าเศรษฐกิจสร้างสรรค์ถูกกล่าวถึงและเป็นที่ยอมรับอย่างเป็นทางการในระดับ รัฐบาลครั้งแรกในประเทศสหราชอาณาจักร โดยในปี พ.ศ. ๒๕๕๔ (ค.ศ. ๒๐๑๑) Department of Culture, Media and Sport ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า “อุตสาหกรรมสร้างสรรค์ (Creative Industries)” ไว้ว่า “Those industries which have their origin in individual creativity, skill and talent and which have a potential for wealth and job creation through the generation and exploitation of intellectual property.”^{๑๖} และคณะกรรมการพัฒนาการ เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้แปลความหมายของคำจำกัดความนี้ว่า “เศรษฐกิจที่ประกอบด้วย อุตสาหกรรมที่มีรากฐานมาจากความคิดสร้างสรรค์ของบุคคล ทักษะความชำนาญ และ ความสามารถพิเศษ ซึ่งสามารถนำไปประโยชน์ในการสร้างความมั่งคั่งและสร้างงานให้เกิดขึ้นได้ โดยที่สามารถส่งผ่านและส่งผ่านจากรุ่นเก่าสู่รุ่นใหม่ด้วยการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญา”^{๑๗}

เมื่อคำนี้และแนวคิดการพัฒนาอุตสาหกรรมสร้างสรรค์เริ่มเป็นที่นิยม และเนื่องจาก มีส่วนเกี่ยวข้องกับการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญา ดังนั้นในปี พ.ศ. ๒๕๕๖ (ค.ศ. ๒๐๑๓) องค์กร ทรัพย์สินทางปัญญาโลก (World Intellectual Property Organization, WIPO) จึงได้มีการให้คำ นิยามของคำว่าเศรษฐกิจสร้างสรรค์ไว้ว่า “Industries that include the cultural industries plus all cultural or artistic production, whether live or produced as an individual unit. The creative industries are those in which the product or service contains a substantial element of artistic or creative endeavor.”^{๑๘} และคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคม แห่งชาติได้แปลความหมายของคำจำกัดความนี้ว่า “อุตสาหกรรมทางวัฒนธรรม ประกอบด้วยผลิตภัณฑ์ ทางวัฒนธรรมและศิลปะทั้งหมด ทั้งในรูปสินค้าและบริการที่ต้องใช้ความพยายามในการสร้างสรรค์งาน ไม่ว่าจะเป็นการทำให้ขึ้นมาโดยทันทีในขณะนั้น หรือผ่านกระบวนการผลิต และเน้นการปกป้องผลงาน ผ่าน Copyright”^{๑๙}

องค์กรระหว่างประเทศที่ทำหน้าที่ดูแลควบคุมและส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจ สร้างสรรค์ ๒ องค์กรหลักได้แก่ UNESCO และ UNCTAD ต่างก็ได้ให้คำจำกัดความของเศรษฐกิจ

^{๑๖} Department of Culture, Media and Sport, 2001, p. 04.

^{๑๗} อาคม เต็มพิทยาไพสิฐ. **Thailand's Creative Economy**. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคม แห่งชาติ. ๒๕๕๓.

^{๑๘} World Intellectual Property Organization, WIPO (2003), Guide on Surveying the Economic Contribution of the Copyright – Based Industries

^{๑๙} อาคม เต็มพิทยาไพสิฐ. **Thailand's Creative Economy**. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคม แห่งชาติ. ๒๕๕๓.

สร้างสรรค์ไว้ดังนี้ คำจำกัดความของ UNESCO เศรษฐกิจสร้างสรรค์คือ “อุตสาหกรรมที่เกิดจากความคิดสร้างสรรค์ ความชำนาญ และความสามารถที่มีศักยภาพในการสร้างงานและความมั่งคั่งโดยการผลิตและใช้ประโยชน์จากทรัพย์สินทางปัญญา”^{๒๐}

ในขณะที่องค์กรที่ให้คำจำกัดความคำว่าเศรษฐกิจสร้างสรรค์อย่างละเอียด และมีการนำเสนอในรูปแบบของรายงานอย่างเป็นทางการมากที่สุด คือ UNCTAD ในรายงาน “Creative Economy Report 2008” โดย UNCTAD ได้ให้คำนิยามของคำว่าเศรษฐกิจสร้างสรรค์ไว้ดังนี้^{๒๑}

The creative economy is an evolving concept based on creative assets potentially generating economic growth and development.

“เศรษฐกิจสร้างสรรค์เป็นแนวความคิดในการสร้างความเจริญเติบโตและการพัฒนาทางเศรษฐกิจโดยใช้สินทรัพย์ที่เกิดจากการใช้ความคิดเชิงสร้างสรรค์”

It can foster income generation, job creation and export earnings while promoting social inclusion, cultural diversity and human development.

“เศรษฐกิจสร้างสรรค์ทำให้เกิดการสร้างรายได้ สร้างงาน และสร้างรายได้จากการส่งออก ในขณะที่เดียวกันก็เป็นการส่งเสริมกิจกรรมทางสังคม สนับสนุนความหลากหลายทางวัฒนธรรม และเป็นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์”

It embraces economic, cultural and social aspects interacting with technology, intellectual property and tourism objectives.

“เศรษฐกิจสร้างสรรค์เชื่อมโยงระบบเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และสังคมให้มีปฏิสัมพันธ์กับเทคโนโลยี ทรัพย์สินทางปัญญา และการท่องเที่ยว”

It is a set of knowledge-based economic activities with a development dimension and cross-cutting linkages at macro and micro levels to the overall economy.

“เศรษฐกิจสร้างสรรค์เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เน้นองค์ความรู้ เกี่ยวข้องกับมิติทางด้านการพัฒนาการ เป็นการเชื่อมโยงทุกภาคส่วนทางเศรษฐกิจทั้งในระดับจุลภาคและมหภาค”

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน.

^{๒๑} UNCTAD (2008), “Creative Economy Report 2008”.

It is a feasible development option calling for innovative multidisciplinary policy responses and interministerial action.

“เพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ประเทศต้องการนโยบายที่เป็นนวัตกรรมใหม่ที่มีความหลากหลายทางแนวคิด และต้องการการปฏิบัติงานร่วมกันในทุกๆ หน่วยงาน”

At the heart of the creative economy are the creative industries.

“และหัวใจสำคัญของเศรษฐกิจสร้างสรรค์อยู่ที่อุตสาหกรรมสร้างสรรค์”

อนึ่ง เนื่องจากมีหลายหน่วยงานและหลายองค์กรที่ให้คำนิยามและให้คำจำกัดความของแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ดังนั้นขอบเขตของภาคการผลิตที่จะนับเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจสร้างสรรค์จึงมีความแตกต่างกันออกไป และในกรณีของประเทศไทยนั้น ปัจจุบันขอบเขตและความครอบคลุมของภาคการผลิตที่จะนับเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจสร้างสรรค์ก็ยังไม่มีความชัดเจนมากนัก ดังนั้นผู้เขียนจึงขอใช้การนำเสนอของคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ในกิจกรรมปรับกระบวนการทัศน์ของประเทศสู่เศรษฐกิจสร้างสรรค์ ซึ่งจัดโดยกระทรวงการต่างประเทศร่วมกับศูนย์สร้างสรรค์งานออกแบบเป็นหลักในการนำเสนอในหัวข้อนี้

ขอบเขตของภาคการผลิตภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจสร้าง

ประเภทสินค้า/บริการ	DCMS (UK)	Symbolic Texts	Concentric Circles	WIPO	UNCTAD	UNESCO/UIS	Thailand
1. การโฆษณา	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2. สถาปัตยกรรม	✓		✓	✓	✓	✓	✓
3. การออกแบบ	✓		✓	✓	✓	✓	✓
4. แฟชั่น	✓	✓	✓			✓	✓
5. ฟิสิกส์ และวิดีโอ	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
6. ซอฟต์แวร์ (อุปกรณ์)	✓	✓		✓		✓	
7. บริการท่องเที่ยว			✓		✓	✓	✓
8. วรรณกรรม		✓	✓	✓	✓	✓	✓
9. ดนตรี	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
10. พิพิธภัณฑ์ ห้องแสดง ห้องสมุด			✓	✓		✓	
11. การพิมพ์ สื่อสิ่งพิมพ์	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
12. ซอฟต์แวร์	✓	✓		✓	✓	✓	✓
13. กีฬา		✓					
14. ศิลปะการแสดง (ละครเวที และดนตรี)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
15. การกระจายเสียง		✓	✓	✓	✓	✓	✓
16. วิดีโอเกมส์	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
17. หัตถศิลป์ การถ่ายภาพ งานฝีมือ	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
18. อาหารไทย							✓
19. การแพทย์แผนไทย							✓

ที่มา: ปรับปรุงจาก (อาคม เดิมพิทยาไพสิฐ, ๒๕๕๓)

๒.๒) การท่องเที่ยวเชิงแนวคิด^{๒๒}

เป็นที่ยอมรับกันว่า การท่องเที่ยวขึ้นเป็นหนึ่งในอุตสาหกรรม ที่นับวันก็ยิ่งมีการเจริญเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว หลายประเทศต่างให้ความสำคัญกับการท่องเที่ยวในอันดับต้นๆ เนื่องจากเล็งเห็นว่า อุตสาหกรรมท่องเที่ยวเป็นสิ่งที่สามารถสร้างงานทั้งทางตรง และทางอ้อมให้แก่ประชาชนเป็นจำนวนมาก

ในอดีตจะเห็นได้ว่าการเดินทางท่องเที่ยวจะเป็นรูปแบบของการท่องเที่ยวแบบ "มวลชน" (Mass Tourism) เป็นการเดินทางท่องเที่ยวตามกระแสความนิยมของนักท่องเที่ยว โดยการให้ความสำคัญกับแหล่งท่องเที่ยวยอดนิยม จึงก่อให้เกิดการไหลเข้าของนักท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก ในขณะที่ทรัพยากรด้านการท่องเที่ยว หรือตัวแหล่งท่องเที่ยวมีความสามารถในการรองรับอยู่อย่างจำกัด จนทำให้เป็นที่กล่าวกันมากกว่าการท่องเที่ยวในรูปแบบดังกล่าว ก่อให้เกิดปัญหาทั้งในด้านการทำลายสภาวะแวดล้อม และวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นเป็นอย่างมาก จนทำให้พื้นที่แหล่งท่องเที่ยวหลายแห่ง ตกอยู่ในสภาพผู้ป่วยที่ต้องใช้เวลาในการเยียวยา จึงนับว่าเป็นการเสียโอกาส ในการพัฒนาด้านการท่องเที่ยว ทั้งนี้เนื่องมาจากการขาดการบริหารจัดการทรัพยากรที่ดีของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง

อาจกล่าวได้ว่า การท่องเที่ยวในรูปแบบใหม่นี้ มีส่วนช่วยจุดประกายให้นักท่องเที่ยวสร้างแนวคิดในการท่องเที่ยวมากขึ้น โดยลักษณะเด่นที่เป็น “แก่น” ของ “การท่องเที่ยวเชิงแนวคิด” (Thematic Tourism) นั่นก็คือว่า จะต้องเป็นการท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวสามารถ “เลือก” ได้จริงๆ มิใช่การท่องเที่ยวตามกระแสนิยม ซึ่ง ณ การเลือกดังกล่าวควรมี Concept หรือ Theme ที่สอดคล้องหรือเกี่ยวข้องกันอยู่ ไม่ว่าจะเป็นเลือกในเรื่องของสถานที่ท่องเที่ยว ประเภทของที่พักรวมถึงการจัดการ และการควบคุมกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในระหว่างการท่องเที่ยว โดยผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่าย ทั้งด้านผู้ประกอบการและด้านของนักท่องเที่ยว อาจมีส่วนร่วมในการวางกรอบแนวคิดการท่องเที่ยวดังกล่าว

“การท่องเที่ยวเชิงแนวคิด” ในระยะแรกที่ได้รับคามนิยมจากนักท่องเที่ยว คือ การท่องเที่ยวที่มีพื้นฐานกับธรรมชาติ (Nature based tourism) โดยมีการเรียกขานแตกต่างกัน อาทิ

- การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism) หมายถึง การท่องเที่ยวในแหล่งธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น และแหล่งวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ
- การท่องเที่ยวเชิงนิเวศทางทะเล (Marine Ecotourism) เป็นการท่องเที่ยวอย่างมีความรับผิดชอบในแหล่งธรรมชาติทางทะเลที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น และแหล่งท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศทางทะเล ตัวอย่างเช่น การเดินทางท่องเที่ยวจากเมืองกระบี่ไปที่เกาะลันตา สิ่งใหม่ที่เกิดขึ้น ณ พื้นที่ดังกล่าว คือ แนวที่พักอนุรักษ์ในแวดล้อมของป่าโกงกาง และหมู่บ้านชาวเลที่เกาะกลาง ตลอดจนบ้านทุ่งหยีเพ็ง ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

^{๒๒} e-TAT Tourism Journal - การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

- การท่องเที่ยวเชิงธรณีวิทยา (Ecotourism) คือ การท่องเที่ยวในแหล่งธรรมชาติ ที่เป็นหินผา ลานหินทราย อุโมงค์โพรง ถ้ำน้ำลอด ถ้ำหินงอกหินย้อย เพื่อดูความงามภูมิทัศน์ที่มีความแปลกของการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่โลก ศักยภาพธรรมชาติของหิน ดิน แร่ต่างๆ และฟอสซิล
- การท่องเที่ยวเชิงเกษตร (Agro tourism) เป็นการเดินทางท่องเที่ยวไปยังพื้นที่เกษตรกรรม สวนเกษตร วนเกษตร สวนสมุนไพร ฟาร์มปศุสัตว์และเลี้ยงสัตว์ เพื่อชื่นชมความสวยงาม ความสำเร็จ และเพลิดเพลินในสวนเกษตร เช่น กรณีของฟาร์มโชคชัย ที่ให้คนเข้ามามีส่วนร่วมนักท่องเที่ยวไม่เคยเห็นนมวัวมาก่อน แต่หากครั้งหนึ่งในชีวิตมีโอกาสเดินเข้าไปในฟาร์มแล้วได้ รีดนมวัวจริงๆ
- การท่องเที่ยวเชิงดาราศาสตร์ (Astrological tourism) หมายถึง การเดินทางท่องเที่ยว เพื่อการไปชมปรากฏการณ์ทางดาราศาสตร์ที่เกิดขึ้นในแต่ละวาระ
- ส่วนประเภทการท่องเที่ยวในแหล่งวัฒนธรรม (Cultural based tourism) ก็ได้รับความนิยมไม่แพ้เช่นกัน โดยมีรูปแบบที่เด่น ได้แก่
 - การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ (Historical tourism) หมายถึง การเดินทางท่องเที่ยวไปยังแหล่งท่องเที่ยวทางโบราณคดี และประวัติศาสตร์
 - การท่องเที่ยวงานชมวัฒนธรรมและประเพณี (Cultural and traditional tourism) คือ การเดินทางท่องเที่ยวเพื่อชมงานประเพณีต่างๆ ที่ชาวบ้านในท้องถิ่นนั้นๆ จัดขึ้น ได้รับความเพลิดเพลินตื่นตาตื่นใจในสุนทรียศิลป์เพื่อศึกษาความเชื่อ การยอมรับนับถือ การเคารพพิธีกรรมต่างๆ
 - การท่องเที่ยวชมวิถีชีวิตในชนบท (Rural tourism/Village tourism) เป็นการเดินทางท่องเที่ยวในหมู่บ้านชนบทที่มีลักษณะวิถีชีวิต และผลงานสร้างสรรค์ที่มีเอกลักษณ์พิเศษ มีความโดดเด่น
 - การท่องเที่ยวเพื่อศึกษากลุ่มชาติพันธุ์หรือวัฒนธรรมกลุ่มน้อย (Ethnic tourism) คือ การเดินทางท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้วิถีชีวิตความเป็นอยู่ วัฒนธรรมของชาวบ้าน วัฒนธรรมของชนกลุ่มน้อยหรือชนเผ่าต่าง ๆ
 - การท่องเที่ยวเชิงทัศนศึกษาและศาสนา (Edu-Meditation tourism) หมายถึง การเดินทางเพื่อทัศนศึกษา แลกเปลี่ยนเรียนรู้จากปรัชญาทางศาสนา หาความรู้ สัจธรรมแห่งชีวิต มีการฝึกทำสมาธิ เพื่อมีประสบการณ์และความรู้ใหม่เพิ่มขึ้น มีคุณค่าและคุณภาพชีวิตที่ดีเพิ่มขึ้น

ในอดีตเราพบว่ารูปแบบดังกล่าวส่วนใหญ่จัดเป็น การท่องเที่ยวแบบผจญภัย (Adventure Travel) คือ การเดินทางท่องเที่ยวไปยังแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่มีลักษณะพิเศษ

ที่นักท่องเที่ยวแต่ละคนจะเข้าไปเที่ยวแล้วได้รับความสนุกสนานตื่นเต้น หวาดเสียว ผจญภัย มีความทรงจำ ความปลอดภัย และได้ประสบการณ์ใหม่ แต่ ณ ปัจจุบันยังมีหลายรูปแบบ อาทิเช่น

๑) Atomic Tourism เป็นการท่องเที่ยวรูปแบบใหม่โดยสถานที่ดังกล่าวมักเป็นสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ของระเบิดนิวเคลียร์ นอกจากนี้อาจรวมไปถึงยานพาหนะหรือ บริเวณที่เกิดระเบิด ตัวอย่างการท่องเที่ยวรูปแบบดังกล่าวอาจไม่พบในเมืองไทย แต่ตัวอย่างที่เห็นชัด คือ การเยี่ยมชมพื้นที่เมืองฮิโรชิมา และนางาซากิ ซึ่งเมืองทั้งสองเคยถูกทิ้งระเบิดนิวเคลียร์ เมื่อสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง

๒) Dark Tourism (black tourism or grief tourism) คือ การท่องเที่ยว ณ บริเวณที่เกี่ยวข้องกับการสังหาร หรือพื้นที่เสี่ยงภัย ซึ่งรวมไปถึงปราสาทและสนามรบ เช่น Culloden near Inverness, Scotland; บริเวณที่เกิดภัยพิบัติทั้งที่เกิดจากฝีมือคน หรือธรรมชาติ เช่น Ground Zero in New York; อดีตพื้นที่เรือนจำ ซึ่งปัจจุบันได้เปิดพื้นที่ให้คนทั่วไปได้เยี่ยมชม เช่น เรือนจำ Beau Maris ใน Anglesey, Wales. และสิ่งที่ผู้คนให้ความสนใจเป็นพิเศษไม่แพ้กัน เช่น ค่าย Auschwitz ใน Poland, และเขต Chernobyl ในอดีตสหภาพโซเวียต หรือ Bran Castle, Poienari Castle in Romania

๓) Disaster Tourism คือ การท่องเที่ยว ณ บริเวณที่เคยเกิดภัยพิบัติธรรมชาติ โดยการท่องเที่ยวในรูปแบบดังกล่าวอาจมีการช่วยเหลือผู้ประสบภัยร่วมด้วย ตัวอย่างเช่นเหตุการณ์ TSUNAMI ที่ผ่านมา

๔) Extreme Tourism (or shock tourism) คือรูปแบบการท่องเที่ยวอีกแบบหนึ่งที่เน้นการท่องเที่ยวในสถานที่อันตราย เช่น ภูเขา ป่า ทะเลทราย ถ้ำ หรือเหตุการณ์ที่อันตราย ในบางครั้ง Extreme Tourism คล้ายกับรูปแบบ Extreme sport เนื่องจากรูปแบบทั้งสองได้เน้นไปที่ “adrenaline rush”

๕) Militarism heritage Tourism เป็นการท่องเที่ยวที่ให้ผู้สนใจได้มีโอกาสเยี่ยมชมเขตพื้นที่ทหารซึ่งเป็นเขตพื้นที่เฉพาะ ดังที่ทราบในอดีตว่าเขตพื้นที่ทหารห้ามเข้า มาเป็นพื้นที่ทหารยินดีต้อนรับ ซึ่งในบางพื้นที่อาจมีกีฬา Extreme sport ร่วมด้วย เช่น เขตพื้นที่กรมทหารราบที่ ๑๑ รักษาพระองค์ ที่มีบริการกีฬา Paint Ball ให้กับผู้ที่สนใจ

๖) Space Tourism เป็นการท่องเที่ยวในสถานียอวกาศรวมถึงการเดินทางโดยยานอวกาศ ซึ่งการเดินทางรูปแบบดังกล่าวมีค่าใช้จ่ายที่สูงมาก

การท่องเที่ยวแบบเจาะจงเฉพาะกลุ่ม จะให้ความสนใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่งเป็นพิเศษ ซึ่งมีหลากหลายรูปแบบ แต่ที่โดดเด่นมาก ได้แก่

๑) การท่องเที่ยวของกลุ่มอพยพ (Diaspora) โดยกลุ่มดังกล่าวสามารถแบ่งได้เป็น ๓ แบบ คือ

๑.๑) การเดินทางกลับบ้านเกิด เพื่อศึกษาทำความเข้าใจกับบรรพบุรุษ และเข้าร่วมในด้านการเรียนวัฒนธรรมดั้งเดิมของตน

๑.๒) เป็นการเดินทางเพื่อไปซื้อทรัพย์สิน ที่ดิน บ้านและเพื่อการลงทุน ซึ่งการมีรายได้ที่มากกว่าในประเทศใหม่ จะช่วยให้พวกเขาสามารถเดินทางไปเยี่ยมเยียนบ้านเกิดหรือลงทุนในประเทศของเขาได้มากขึ้น

๑.๓) การเดินทางท่องเที่ยวไปเทศกาลและงานประเพณีต่างๆ ในบ้านเกิด ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด คือ การเดินทางกลับบ้านต่างจังหวัดของกลุ่มผู้ทำงานในช่วงเทศกาลสงกรานต์

๒) การท่องเที่ยวตามรอยภาพยนตร์ (Pop-Culture Tourism or Movie Tourism) หมายถึง การที่นักท่องเที่ยวตัดสินใจเดินทางไปยังสถานที่ท่องเที่ยวต่างๆ อันเป็นผลเนื่องมาจากสถานที่นั้น ถูกนำเสนอผ่านจอภาพยนตร์หรือโทรทัศน์ ที่ได้รับชมตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือการท่องเที่ยวในประเทศนิวซีแลนด์ ซึ่งเป็นสถานที่ถ่ายทำภาพยนตร์ เรื่อง The Lord of the rings

๓) การท่องเที่ยวตามแหล่งเสียงเพลง (Music Tourism) เป็นการเดินทางท่องเที่ยวตามเมือง หรือหมู่บ้านที่มีการแสดงงาน ซึ่งนักท่องเที่ยวอาจมีส่วนร่วมในหมู่บ้านดังกล่าว ดังเช่นกรณี หมู่บ้าน Glastonbury, เมือง Glasgow สำหรับในประเทศไทยเทศกาลดนตรีที่สำคัญได้แก่ Hua-Hin Music Festival. โดยจัดขึ้นที่อำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

อาจกล่าวได้ว่าการท่องเที่ยวเชิงแนวคิด เป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการท่องเที่ยวที่น่าสนใจ ตามอง เพราะนอกจากความลึกซึ้งในแง่ของเนื้อหาที่ได้รับจากการท่องเที่ยว ยังเป็นการเพิ่มคุณค่าให้กับ การท่องเที่ยวและแหล่งท่องเที่ยวด้วย และสิ่งที่ได้รับเพิ่มขึ้น คือ การส่งเสริมการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยว ให้มีประสิทธิภาพ ช่วยลดการทำลายแหล่งท่องเที่ยวและวิถีชุมชนที่มีเหลืออยู่น้อยในปัจจุบัน ให้สามารถดำรงอยู่ได้ต่อไปจนตกทอดไปถึงชนรุ่นหลัง

๒.๓) การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในมิติทุนทางวัฒนธรรม (Cultural Capital)^{๒๓}

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเป็นการท่องเที่ยวซึ่งใช้ทุนทางประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม และประเพณี เพื่อผลิตเป็นสินค้าทางการท่องเที่ยว ทั้งนี้คำว่า ทุน (Capital) ถูกใช้ในความหมายทางเศรษฐศาสตร์ที่หมายถึงปัจจัยการผลิตที่ใช้ร่วมกับการผลิตอื่นๆ เพื่อผลิตสินค้าและบริการ^{๒๔} โดยวันทนีย์ ภูมิภัทราคม และคณะ จำแนกสินค้าทุนได้ว่าประกอบด้วย ๓ ประเภท กล่าวคือ

๑) สินค้าทุน (Capital Goods) หมายถึง เป็นทุนที่เป็นสินค้าซึ่งใช้สำหรับการผลิตสินค้าและบริการอีกทอดหนึ่ง เช่น เครื่องจักรโรงงาน

๒) เงินทุน (Money Capital) หมายถึง เงินที่จ้างแรงงาน เช่าที่ดิน หรือเพื่อซื้อเครื่องจักร เครื่องมือ ซึ่งเรียกว่า การลงทุน (Investment)

๓) ความรู้ทางเทคนิค (Technical Knowledge) หมายถึง ความรู้ต่างๆ ที่ใช้ในการผลิตสินค้าและบริการ

ทุนทั้ง ๓ ประเภทดังกล่าวนี้มีความสัมพันธ์กับการผลิตสินค้าและบริการ โดยจัดอยู่ในฐานะปัจจัยการผลิต (Factor of Production) ซึ่งประกอบไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resource) แรงงาน (Labor) ทุน (Capital) และผู้ประกอบการผลิต (Entrepreneur) โดยนัยนี้ หากทำความเข้าใจวัฒนธรรมในฐานะทุน จึงอาจอนุมานได้ว่าทุนทางวัฒนธรรม (Cultural Capital) จึงอยู่ในฐานะปัจจัยการผลิตสินค้าและบริการ ซึ่งอีกนัยหนึ่ง ได้แก่ การท่องเที่ยวด้วยเช่นกัน โดยที่สินค้าทุน (Capital Goods) จึงมิได้เป็นเพียงทุนที่เป็นสินค้าซึ่งใช้สำหรับการผลิตสินค้าและบริการเท่านั้น หากแต่ยังรวมถึงประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม และประเพณีในพื้นที่ต่างๆ ด้วยเช่นกัน^{๒๕}

ดิเรก ปัทมสิริวัฒน์ อ้างถึงการจำแนกรูปแบบของทุนทางวัฒนธรรมตามการอธิบายของปีแอร์ บูดีเยอร์ (Pierre Bourdieu) ไว้ว่าประกอบด้วย ๓ รูปแบบ ได้แก่

๑) ทุนทางวัฒนธรรมที่ฝังตัวอยู่ในกลุ่มคน (An Embodied State) ซึ่งมีลักษณะเป็นนามธรรม (Intangible) ในรูปแบบความเชื่อ ความคิด จินตนาการ ประเพณี ฯลฯ ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับการเป็นนิมิตภาพ (Habitus) ในความหมายของสิ่งที่อยู่ในตัวคนและกำหนดทิศทางหรือขอบเขตการกระทำของคนและก่อกำเนิดการกระทำในรูปของการปฏิบัติของคน นอกจากนี้รวมถึงวัฒนธรรมสาธารณะต่างๆ เช่น งานศิลปะ วรรณคดี หรือ เพลง ฯลฯ ที่สามารถนำไปสู่การไหลเวียนของสินค้าและบริการ หรืออาจทำให้เกิดการผลิตสินค้าและบริการในอนาคต

^{๒๓} บุญยสฤษฎ์ อเนกสุข. ยล เยี่ยม เยือน เที่ยว: แนวคิดและทฤษฎีว่าด้วยการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม. พิษณุโลก: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๕๗, หน้า ๓๙ - ๕๓.

^{๒๔} วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน, บรรณาธิการ. เศรษฐศาสตร์ไม่ยากอย่างที่คิด. กรุงเทพฯ: ผู้จัดการ. ๒๕๓๗, หน้า ๔๔. อ้างถึงในเรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๙ - ๕๓.

^{๒๕} วันทนีย์ ภูมิภัทราคม และคณะ. เศรษฐศาสตร์ทั่วไป = General economics. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: วี. เจ. พรินต์ติ้ง, ๒๕๓๘. หน้า ๑๖ - ๑๗. อ้างถึงในเรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๙ - ๕๓.

๒) ทุนทางวัฒนธรรมที่มีรูปลักษณ์และเป็นตัวตน (An Objectified State) หรือที่เป็นรูปธรรม (tangible) เช่น ภาพวาด หนังสือ เครื่องมือ เครื่องดนตรี อุปกรณ์ สิ่งประดิษฐ์ สิ่งก่อสร้าง และสถานที่มรดกโลก

๓) ทุนทางวัฒนธรรมที่เป็นสถาบัน (An Institutionalized State) หมายถึง กติกา ความเชื่อ การยอมรับ ซึ่งหลายคนเห็นร่วมกัน เช่น การยอมรับสถาบันกษัตริย์ การยอมรับโรงเรียน หรือการยอมรับผู้ทรงความรู้ เป็นต้น^{๒๖}

๒.๔) การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในมิติสินค้าทางวัฒนธรรม (Cultural Product)^{๒๗}

การใช้วัฒนธรรมเพื่อเป็นทุนไม่เพียงแต่จะอยู่ในฐานะต้นทุนเพื่อผลิตสินค้าทางการท่องเที่ยวเท่านั้น วัฒนธรรมยังอาจอยู่ในรูปแบบของการเป็นสินค้าและบริการทางการท่องเที่ยว อันเป็นส่วนย่อยของสินค้าทางวัฒนธรรม (Cultural Product) ได้อีกด้วย ซึ่ง ฌอง โบรียาร์ด เรียกว่าเป็นสินค้าเชิงสัญลักษณ์เพื่อการแลกเปลี่ยนเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Exchange) อันแฝงนัยยะทางสังคมที่กำกับคุณค่าเพื่อให้การแลกเปลี่ยนมีความหมายต่อการบริโภคหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งสินค้าที่เกิดขึ้นล้วนเป็นไปเพื่อตอบสนองวัฒนธรรมที่มีความหมายแตกต่างกัน เช่น สินค้าราคาแพง ซึ่งสอดคล้องกับผู้มีฐานะดี สินค้าสำหรับผู้สูงอายุ หรือสินค้าเฉพาะเพศหญิง เป็นต้น ดังนั้นเมื่อมีการแลกเปลี่ยนสินค้า วัฒนธรรมจึงเท่ากับการแลกเปลี่ยนศักดิ์ศรี หน้าตา เกียรติยศ ชนชั้น ฯลฯ อันเป็นระบบคุณค่าของสินค้ามากกว่ามูลค่าจากการซื้อขาย โดยนัยนี้การบริโภคสินค้าและบริการจึงมิได้เป็นการบริโภควัตถุของตัวสินค้าและบริการเพียงอย่างเดียว แต่ยังหมายถึงการบริโภคความสัมพันธ์และความหมายเชิงนามธรรมของสินค้าในเชิงสัญลักษณ์ ที่เรียกว่าการบริโภคเชิงสัญลักษณ์ (Consumption of Signs) ทางวัฒนธรรมอีกด้วย^{๒๘}

ตัวอย่างการบริโภคเชิงสัญลักษณ์ที่เห็นได้อย่างชัดเจน ได้แก่ งานวิจัยของปญญิตา วิเศษสินธุ์ ซึ่งศึกษาการรับรู้และตีความการใช้สัญลักษณ์ในภาพยนตร์โฆษณาเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ นำไปสู่การกำหนดคุณค่าด้านอุดมการณ์ในสังคม (Ideologies) ของวัยรุ่น เช่น การเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงน้ำใจ ไม่ตรีด้วยการเลี้ยงเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ การเป็นสัญลักษณ์ของความกล้าในเชิงบวก เช่น กล้าพูด กล้าแสดงออก การเป็นสัญลักษณ์ของมิตรภาพกับเพื่อนในยามทุกข์และสุข การเป็นสัญลักษณ์ของความเป็น

^{๒๖} ดิเรก ปัทมสิริวัฒน์. ทุนสังคม และทุนวัฒนธรรมในระบบเศรษฐกิจ และการจัดการยุคใหม่. พิษณุโลก: คณะวิทยาการจัดการและการบริหาร มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๔๗, หน้า ๔๑. อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๙ - ๕๓.

^{๒๗} บุนยสฤษฎ์ อเนกสุข. ยล เยี่ยม เยือน เหยา: แนวคิดและทฤษฎีว่าด้วยการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม. พิษณุโลก: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๕๗, หน้า ๔๖ - ๕๓.

^{๒๘} ธนยพร ธีราวัฒน์. การแปลงวัฒนธรรมท้องถิ่นให้เป็นสินค้า: กรณีศึกษา โรงแรมฮอไรซัน วิลเลจ แอนด์ รีสอร์ท. ม.ป.ท.: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๒. อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๙ - ๕๓.

อิสระท้าทาย และตอบสนองความอยากรู้อยากลองของวัยรุ่น ตลอดจนการเป็นสัญลักษณ์ของความดีและการให้อภัย เป็นต้น^{๒๙}

ในด้านการท่องเที่ยวแล้ว การบริโภคเชิงสัญญะยังมีความเกี่ยวข้องกับการสร้างมายาคติ (Myth) ของแหล่งท่องเที่ยว เห็นได้จากข้อวิพากษ์ของโรลันด์ บาร์ตส์^{๓๐} ที่มีต่อหนังสือแนะนำเที่ยวบลูไกด์ (Guide Bleu) ซึ่งสะท้อนให้เห็นความพยายามของชนชั้นกลางในการให้คุณค่าของการท่องเที่ยวในฐานะความสวยงามของทิวทัศน์และภูมิประเทศ ความร่ำรวยวัฒนธรรมและความเป็นมิตรของผู้คน ซึ่งทั้งหมดนี้ล้วนเป็นการอำพรางความจริงที่ซ่อนอยู่ เช่น ความยากลำบากในการเที่ยวชมภูมิประเทศตลอดจนความแออัดของผู้คนในประเทศนั้น นอกจากนี้ยังเป็นการละเลยที่จะกล่าวถึงสถานที่ซึ่งปรากฏอยู่จริงในแหล่งท่องเที่ยว เช่น เมื่อไปเที่ยวยุโรปจะมีเพียงการกล่าวถึงโบสถ์และศาสนาคริสต์ ทำให้เกิดความเข้าใจแต่เพียงความสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างชาวตะวันตกกับศาสนาคริสต์ ทั้งที่ในความเป็นจริงแล้วยังมีมัสยิดที่มีความสำคัญปะปนอยู่ด้วยเช่นกัน โดยนัยนี้หนังสือแนะนำเที่ยวจึงมิได้สะท้อนภาพที่แท้จริงของท้องถิ่นและผู้คนที่อยู่อาศัย แต่กลายเป็นเพียงการโฆษณาหลอกลวงชนชั้นกลางที่ตกสมัยไปแล้วนั่นเอง อาจกล่าวได้ว่าการท่องเที่ยวมิใช่เป็นเพียงสัญญะของความเป็นชนชั้นกลางเท่านั้น หากแต่ยังเป็นมายาคติของชนชั้นกลางต่อความสนใจแหล่งท่องเที่ยวที่ปกปิดบางส่วนของสังคมด้วยเช่นกัน

กล่าวได้ว่าการบริโภคสินค้าทางวัฒนธรรมจึงมีความหมายที่กว้างขวาง การซื้อขายสินค้าหากแต่ก้าวไปสู่การสร้างคุณค่าหรือความหมายในตัวสินค้า ดังนั้นสินค้าจึงเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนที่สุดของวัฒนธรรมในฐานะการทำให้วัฒนธรรมมีตัวตนผ่านการกำหนดรูปแบบ ความหาย และความแตกต่างของสินค้า^{๓๑}

ขณะเดียวกัน การทำความเข้าใจกระบวนการทำให้วัฒนธรรมให้เป็นสินค้า (Cultural Commoditization) ทางการท่องเที่ยวนับเป็นอีกประเด็นในการทำความเข้าใจการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมด้วยเช่นกัน ซึ่งกระบวนการดังกล่าวหมายถึงกระบวนการที่เปลี่ยนแปลงหรือเปลี่ยนผ่านวัฒนธรรมไปสู่การเป็นสินค้าเชิงพาณิชย์และการซื้อขายแลกเปลี่ยน^{๓๒} โดยนัยนี้วัฒนธรรมในฐานะของ

^{๒๙} ปญณิศา วิเศษสินธุ์. การรับรู้และให้ความหมายเชิงสัญญะในภาพยนตร์โฆษณาเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ทางโทรทัศน์ของวัยรุ่นในจังหวัดขอนแก่น. วารสารวิจัยมหาวิทยาลัยขอนแก่น สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ (เมษายน - มิถุนายน ๒๕๕๔) หน้า ๑๑๑ - ๑๓๐. อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๙ - ๕๓.

^{๓๐} Roland Barthes. **Mythologies**. French: Les Lettres nouvelles. 1957. อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๙ - ๕๓.

^{๓๑} ศิวรักษ์ ศิวารมย์. วัฒนธรรมกับการบริโภค: ความหมายกับการเคลื่อนไหวในโลกสินค้า ใน วัฒนธรรมการบริโภค: แนวคิดและการวิเคราะห์. สิริพร สมบูรณ์บุรณะ, บรรณาธิการ, ๒๕๓๘. หน้า ๘. อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๙ - ๕๓.

^{๓๒} ทราัยทิพย์ อีระเดชพงศ์. กระบวนการที่ทำให้วัฒนธรรมกลายเป็นสินค้า: กรณีศึกษามวยไทยผ่านสื่อโทรทัศน์. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓. ๑๗. อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๙ - ๕๓.

การเป็นสินค้าจึงเป็นตัวแทนของความทะยานอยากและเป็นอิสระจากการควบคุมเชิงศีลธรรม อันเนื่องมาจากการต้องใช้เงินเป็นสื่อเพื่อครอบครองสินค้าทางวัฒนธรรมมากกว่าการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม อันเนื่องมาจากความสัมพันธ์ทางสังคม (ทวิช จตุวรพฤกษ์, ๒๕๕๑, หน้า ๑๗๙)

๑.๕) ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวกับการบูรณาการองค์ความรู้ทางภาษา วรรณคดีและวัฒนธรรม กับเศรษฐกิจสร้างสรรค์ที่ผ่านมา มีการศึกษาวิจัยไม่มากนักอาจเป็นเพราะแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจสร้างสรรค์เพิ่งเข้ามาอยู่ในกระแสของวงวิชาการในระยะ ๒ - ๕ ปี ที่ผ่าน งานวิจัยก่อน พ.ศ. ๒๕๕๒ โดยมากมักเป็นงานวิจัยที่เน้นการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลคติชนหรือข้อมูลวัฒนธรรมในศาสตร์ของตน และการศึกษาการพัฒนาผลิตภัณฑ์หรือบริการ โดยยังมีได้เชื่อมโยงหรือบูรณาการความรู้และศาสตร์ทั้ง ๒ สาขานี้เข้าด้วยกัน อย่างไรก็ตาม ในระยะเริ่มต้นมีงานวิจัยที่ได้เชื่อมโยงองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมกับแนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ไว้อยู่บ้าง อาทิ งานของ สุนีย์ เลี้ยวเพ็ญวงษ์ เสนอบทความเรื่อง “คติชน: คุณค่าในการท่องเที่ยวชุมชนบ้านโคกม่วง” เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๘ โดยนำเสนอว่า คติชนเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมที่สะท้อนภูมิปัญญาของชุมชนที่สืบทอดมายาวนาน และยังคงมีบทบาทอย่างมากในชีวิตประจำวันของชุมชนที่ดำเนินอยู่ตามธรรมชาติ ในการศึกษาวิเคราะห์คุณค่าและบทบาทของคติชนจากหมู่บ้านโคกม่วง อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น พบว่า คนในชุมชนยังคงดำเนินชีวิตอยู่ตามวัฒนธรรมดั้งเดิมที่พึงพิงธรรมชาติ จึงมีความเคารพและรู้จักรับผิดชอบต่อธรรมชาติเมื่อมีนักท่องเที่ยวเข้าไปและให้ความสนใจกับข้อมูลคติชนในหมู่บ้าน ทั้งการฟังนิทาน ตำนาน การละเล่น การสร้างงานศิลปหัตถกรรม อาหารการกิน ตลอดจนรูปแบบที่อยู่อาศัยและอื่นๆ ทำให้ชุมชนเกิดความตระหนักถึงคุณค่าของคติชนและคนในชุมชนยังสามารถสื่อความหมายของข้อมูลต่างๆ ให้นักท่องเที่ยวได้เกิดความรู้ ความเข้าใจจากการเข้าไปสัมผัสชีวิตในชุมชนได้ ก่อให้เกิดสัมพันธ์ไมตรีอันดีต่อกัน มีส่วนในการสร้างความภาคภูมิใจ ให้แก่คนและความคุ้มค่าให้แก่นักท่องเที่ยว ซึ่งหากได้มีการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศขึ้นในชุมชนนั้น คติชนก็จะมีส่วนสำคัญยิ่งในการสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่การท่องเที่ยวชุมชนได้

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยเรื่องอื่นๆ ที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เช่น

สุจิตราภา พันธุ์วิไล (๒๕๔๕) ศึกษาเรื่อง **รูปแบบการจัดการหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชนมีส่วนร่วม: กรณีศึกษาบ้านหล่อชา (อาข่า) ตำบลแม่ยาว อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย** พบว่า รูปแบบและวิธีการจัดการหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เป็นการทำงานร่วมกันของชุมชนกับสมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน (เชียงราย) โดยชุมชนเป็นผู้รับผิดชอบการปฏิบัติงานในพื้นที่หมู่บ้านตามโครงสร้างองค์กรที่จัดไว้ ส่วนสมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน (เชียงราย) เป็นพี่เลี้ยงด้านการลงทุนด้วยการให้กู้ยืมกองทุนหมุนเวียน โดยปลอดดอกเบี้ย แต่สมาชิกส่วนใหญ่ของโครงการ

ต้องการรายได้จากนักท่องเที่ยวมากกว่าการอนุรักษ์วัฒนธรรมชนเผ่า และแม้ว่าชาวบ้านจะมีส่วนร่วมในการคิดรูปแบบใหม่ในการปันผลและแบ่งผลประโยชน์ ก็ยังไม่ใช้การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงและไม่ได้มีการประเมินผลอย่างจริงจัง เนื่องจากขาดผู้นำที่มีทักษะด้านการจัดการและการท่องเที่ยว สถานภาพของครอบครัว ไปจนถึงการไม่เป็นที่ยอมรับของเยาวชนรุ่นใหม่ในหมู่บ้าน ส่งผลให้วัฒนธรรมเปลี่ยนไปเป็นวัฒนธรรมเพื่อการค้า และมีแนวโน้มเรื่องการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นที่กำลังจะขาดหายไป^{๓๓}

อดิทยา พวงทอง (๒๕๔๙) ศึกษาเรื่อง **แนวทางการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม: กรณีศึกษาชุมชนเกาะเกร็ด อำเภopakเกร็ด จังหวัดนนทบุรี** พบว่า โบราณสถาน โบราณวัตถุ และขนบธรรมเนียมประเพณี ของชุมชนเกาะเกร็ด เป็นแหล่งศิลปกรรมที่ผสมผสานระหว่างชาวไทยและ ชาวมอญ ซึ่งเป็น ๑ ใน ๓ องค์ประกอบของแหล่งท่องเที่ยว คือ ด้านสิ่งดึงดูดใจ นอกจากนี้ยังมีองค์ประกอบด้านการเข้าถึงชุมชน และด้านสิ่งอำนวยความสะดวกของชุมชน เพื่อรองรับการท่องเที่ยว ซึ่งแนวทางการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนเกาะเกร็ด แบ่งเป็น ๔ ด้าน คือ ๑) ด้านบริหารจัดการ ๒) ด้านประชาสัมพันธ์และบริการการท่องเที่ยว ๓) ด้านการจัดโครงสร้างพื้นฐาน และสิ่งอำนวยความสะดวก ๔) ด้านการมีส่วนร่วม และมีสิ่งสำคัญ คือ ต้องการให้หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องเข้ามาช่วยเหลือสนับสนุนในการเสริมสร้างกิจกรรมภาพลักษณ์ให้ชุมชน พื้นฟูมรดกทางวัฒนธรรม ทั้งในด้านโบราณสถาน โบราณวัตถุ รวมทั้งสนับสนุนงบประมาณ พร้อมทั้งพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวที่หลากหลาย โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม^{๓๔}

กฤษฎา พิณศรี (๒๕๕๐) ศึกษาเรื่อง **การศึกษาศักยภาพแหล่งโบราณสถานวัฒนธรรมล้านช้างในอีสานใต้เพื่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม** พบว่า แหล่งโบราณสถานวัฒนธรรมล้านช้างที่อาจพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม มีจำนวน ๑๙ แห่ง เมื่อแยกพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า ข้อที่มีศักยภาพค่อนข้างสูงส่วนใหญ่เป็นด้านที่เกี่ยวกับความสำคัญของโบราณสถาน ส่วนข้อที่มีศักยภาพค่อนข้างน้อยส่วนใหญ่เป็นด้านที่เกี่ยวกับสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับนักท่องเที่ยวและการประชาสัมพันธ์ แสดงให้เห็นว่าสภาพความสำคัญของโบราณสถาน สามารถที่จะนำมาใช้เป็นจุดขายสำหรับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้ หากแต่ต้องมีการพัฒนาปรับปรุงสิ่งอำนวยความสะดวกและการประชาสัมพันธ์เพื่อส่งเสริมให้โบราณสถานมีศักยภาพเพิ่มมากขึ้น และก่อให้เกิดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในท้องถิ่นที่ยั่งยืนต่อไป^{๓๕}

^{๓๓} สุจิตราภา พันธุ์วิไล. รูปแบบการจัดการหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชนมีส่วนร่วม:กรณีศึกษาบ้านหล้อชา (อาข่า) ตำบลแม่ยาว อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. เชียงใหม่: สาขาวิชาการจัดการอุตสาหกรรม การท่องเที่ยว มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๕.

^{๓๔} อดิทยา พวงทอง. **แนวทางการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม: กรณีศึกษาชุมชนเกาะเกร็ด อำเภopakเกร็ด จังหวัดนนทบุรี**. วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกริก, ๒๕๔๙.

^{๓๕} กฤษฎา พิณศรี และคณะ. **ศึกษาศักยภาพแหล่งโบราณสถานวัฒนธรรมล้านช้างในอีสานใต้เพื่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม**. สุรินทร์: มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์, ๒๕๕๐.

ชิน ศรีสวัสดิ์ (๒๕๕๐) ศึกษาเรื่อง การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม: กรณีศึกษาวัฒนธรรมชุมชนชาวกายในเขตอีสานใต้และลาวใต้ พบว่า ชุมชนชาวกายในเขตอีสานใต้มีอยู่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะจังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานี และบางส่วนของจังหวัดมหาสารคาม ส่วนในลาวใต้มีอยู่ในแขวงสาละวันและจำปาสักเป็นส่วนใหญ่ ชุมชนชาวกายในเขตอีสานใต้และลาวใต้ มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์ที่สามารถยืนยันได้ด้วยหลักฐานทั้งทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เช่น ภาษาพูด ประเพณี ความเชื่อ และการดำเนินชีวิตโดยทั่วไป สำหรับแนวทางในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนชาวกายในเขตอีสานใต้และลาวใต้ สามารถทำได้โดยการจัดทำบัญชีแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมได้อย่างเป็นระบบในศูนย์ข้อมูลของหน่วยงานส่งเสริมการท่องเที่ยวแล้วทำการเผยแพร่ให้กับนักท่องเที่ยวและผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยวในรูปของการจัดประชุมสัมมนาและวารสารสิ่งพิมพ์ ส่วนการกำหนดยุทธศาสตร์การพึ่งพาเพื่อสร้างความเข้มแข็งการพัฒนาและจัดการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่กลุ่มอีสานใต้และลาวใต้สู่ความยั่งยืน โดยเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้านสามารถทำได้โดยการแลกเปลี่ยนข้อมูลและโฆษณาประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวซึ่งกันและกัน ตลอดจนมีการจัดทำข้อตกลงในด้านการอำนวยความสะดวกในการเดินทางเข้า - ออก ระหว่างกัน ให้มีความสะดวกรวดเร็วและยืดหยุ่นสำหรับนักท่องเที่ยวให้มากขึ้น^{๓๖}

คันธรส พวงแก้ว (๒๕๕๒) ศึกษาเรื่อง การท่องเที่ยวพื้นประวัติศาสตร์ตามรอยพระพุทธเจ้าหลวงใน ๕ จังหวัดภาคใต้: สงขลา พัทลุง นครศรีธรรมราช ตรัง และสตูล พบว่า ประวัติศาสตร์และเส้นทางการเสด็จประพาสของพระพุทธเจ้าหลวงใน ๕ จังหวัดภาคใต้ สามารถแบ่งได้เป็น ๒ ลักษณะคือการเสด็จประพาสทางบกและการเสด็จประพาสทางเรือ ซึ่งเส้นทางการเสด็จประพาสสามารถกำหนดได้ ๙ เส้นทางคือ จังหวัดสงขลา ๒ เส้นทาง จังหวัดพัทลุง ๒ เส้นทาง จังหวัดนครศรีธรรมราช ๓ เส้นทาง จังหวัดตรัง ๑ เส้นทาง และจังหวัดสตูล ๑ เส้นทาง เมื่อรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้พัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยว โดยการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการควบคู่กับการสนทนากลุ่ม ได้โปรแกรมการท่องเที่ยว ๓๕ โปรแกรม คือ การเจ้านำเที่ยว ๑ วัน ๑๓ โปรแกรม การเจ้านำเที่ยว ๒ วัน ๑ คืน ๑๑ โปรแกรม และการเจ้านำเที่ยว ๓ วัน ๒ คืน ๑๑ โปรแกรม ซึ่งสื่อที่สามารถถ่ายทอดประวัติศาสตร์และภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่นักท่องเที่ยว นักทัศนาจร นักเรียน นักศึกษาได้มากที่สุดคือ สื่อโทรทัศน์ และสื่อที่สามารถเข้าถึงชุมชน นักเรียน นักศึกษาได้มากที่สุด คือ สื่อสิ่งพิมพ์ โดยการจัดทำสื่อสิ่งพิมพ์ในท้องถิ่น พร้อมทั้งสอดแทรกเนื้อหา เรื่อง “บุคคลสำคัญในท้องถิ่น” ไว้ในแบบเรียน^{๓๗}

^{๓๖} ชิน ศรีสวัสดิ์. การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม: กรณีศึกษาวัฒนธรรมชุมชนชาวกายในเขตอีสานใต้และลาวใต้. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๐.

^{๓๗} คันธรส พวงแก้ว. การท่องเที่ยวพื้นประวัติศาสตร์ตามรอยพระพุทธเจ้าหลวงใน ๕ จังหวัดภาคใต้: สงขลา พัทลุง นครศรีธรรมราช ตรัง และสตูล. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๒.

ทัศนีย์ นาคเสนีย์ (๒๕๕๕) ศึกษาเรื่อง **การศึกษาเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวตามรอยอารยธรรมทวารวดี - ขอม ในจังหวัดราชบุรี ประเทศไทย** พบว่า การจัดทำเส้นทางท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับจังหวัดราชบุรีคือ เส้นทางท่องเที่ยวแบบผสมผสานระหว่างแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ธรรมชาติ และศิลปะวิทยาการ โดยนักท่องเที่ยวสามารถเข้าชมจุดที่น่าสนใจตามแหล่งท่องเที่ยวต่างๆ ได้ง่าย สะดวก และได้รับความรู้จากแหล่งเรียนรู้ที่เป็นมรดกทางประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมของพื้นที่ พบว่าแหล่งท่องเที่ยวในราชบุรีที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการจัดทำเส้นทางท่องเที่ยว มีจำนวน ๙ แหล่ง สามารถแบ่งตามประเภทของแหล่งท่องเที่ยวได้ ๒ ประเภท คือ ๑) แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ ได้แก่ สระโกสินารายณ์ วัดโฆลงสุวรรณคีรี ถ้ำเขางู ถ้ำจัน ถ้ำจาม ถ้ำผาโถ วัดมหาธาตุวรวิหาร ๒) แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ได้แก่ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติราชบุรี และจิปาถสถานบ้านคูบัว เมื่อนำมาจัดทำเส้นทางท่องเที่ยวได้เส้นทาง ๒ เส้นทาง คือ ๑) เส้นทางท่องเที่ยวแบบวันเดียว (One day trip) จำนวน ๕ เส้นทาง ๒) เส้นทางท่องเที่ยวแบบ ๒ วัน ๑ คืน (Two days trip) จำนวน ๔ เส้นทาง ซึ่งทุกเส้นทางสามารถเดินทางเข้าถึงได้ด้วยรถโดยสารหรือรถจักรยาน^{๓๘}

สุภาพร บางใบ (๒๕๕๕) ศึกษาเรื่อง **ตามรอยเบื้องพระยุคลบาทโครงการพัฒนาลุ่มน้ำเข็ก จังหวัดเพชรบูรณ์** พบว่า ชุมชนหมู่ ๕ หมู่บ้านทานตะวัน ตำบลหนองแม่นา อำเภอเขาค้อ จังหวัดเพชรบูรณ์ มีการทำการเกษตรตามโครงการพระราชดำริคือ การปลูกเสาวรสและปัจจุบันมีการพัฒนาแปรรูปผลผลิตจากเสาวรคือ การทำน้ำเสาวร และพบว่าปัจจุบันหมู่บ้านหนองแม่นา มีการจัดตั้งชุมชนต้นน้ำรักษ์ลุ่มน้ำเข็ก โดยใช้ชื่อว่า “กลุ่มชุมชนอนุรักษ์ป่า” และ ชุมชนหมู่ ๕ หมู่บ้านทานตะวัน มีการจัดตั้ง “กลุ่มสมุนไพรและผักพื้นบ้านชุมชนบ้านทานตะวัน” รวมถึงมีการจัดการรวบรวมองค์ความรู้จากชุมชนและภาคส่วนต่างๆ ถอดออกมาทำเป็นคู่มือสมุนไพรและผักพื้นบ้านของชุมชนลุ่มน้ำเข็ก และมีการร่วมกันจัดทำสวนสมุนไพรและผักพื้นบ้านเพื่อเป็นศูนย์ถ่ายทอดองค์ความรู้ของชุมชน^{๓๙}

นิจิรา คลังสมบัติ (๒๕๕๗) ศึกษาเรื่อง **การพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยมีส่วนร่วมของชุมชนจังหวัดอุดรธานี** โดยเลือก ๔ ชุมชนจากตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี เป็นกลุ่มเป้าหมายของการศึกษา ได้แก่ บ้านดัว บ้านจอมศรี บ้านใหม่ หมู่ ๒ และหมู่ ๑๓ เพื่อศึกษา ๑) การมีส่วนร่วมของชุมชน ๒) ฐานทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชน ๓) พัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่การเรียนรู้จากการสัมผัสเชิงลึก และการสังเกต

^{๓๘} ทัศนีย์ นาคเสนีย์. การศึกษาเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวตามรอยอารยธรรมทวารวดี - ขอม ในจังหวัดราชบุรี ประเทศไทย. ราชบุรี: มหาวิทยาลัยราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง, ๒๕๕๕.

^{๓๙} สุภาพร บางใบ. ตามรอยเบื้องพระยุคลบาทโครงการพัฒนาลุ่มน้ำเข็ก จังหวัดเพชรบูรณ์. เพชรบูรณ์: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์, ๒๕๕๕.

ความมีส่วนร่วมในการเปิดเวทีประชาคม พบว่า ประชาชนต้องการมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในชุมชนของตน ที่มีทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่หลากหลาย ทั้งในธรรมชาติ และการทอผ้ามัดหมี่ในวิถีชีวิต ผลจากการประชุมเชิงปฏิบัติการสามารถแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบ ออกเป็นกลุ่มได้อย่างชัดเจน และพบว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนสามารถพัฒนาจังหวัดอุดรธานี เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้มีขีดความสามารถในการแข่งขัน การศึกษาครั้งนี้ได้เกิดความคิดประดิษฐ์ผ้าทอมัดหมี่ลาย “หอนางอุสา” โบราณวัตถุเพิงหินที่พักตามตำนาน “อุสา - บารส” อันเลื่องชื่อ เกิดเป็นเอกลักษณ์และนวัตกรรมใหม่ที่ส่งเสริมการสร้างขีดความสามารถและยังเป็นเสน่ห์ดึงดูดใจของแหล่งท่องเที่ยวในชุมชนเพิ่มมากยิ่งขึ้น^{๔๐}

เสริมศิริ นิลคำ และคณะ (๒๕๖๐) ศึกษาเรื่อง **การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวตามรอยชาติพันธุ์ในจังหวัดเชียงราย** พบว่า พื้นที่อยู่อาศัยของกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดเชียงรายที่สามารถเชื่อมโยงพัฒนาเป็นเส้นทางท่องเที่ยว มีจำนวน ๓ อำเภอ คือ อำเภอเมือง อำเภอแม่จัน และอำเภอแม่สาย ประกอบด้วย ๖ ชาติพันธุ์ ได้แก่ ๑) กลุ่มชาติพันธุ์ลาหู่หรือมุเซอ ๒) กลุ่มชาติพันธุ์อาข่าหรืออีเกอ ๓) กลุ่มชาติพันธุ์เมี่ยนหรือเย้า ๔) กลุ่มชาติพันธุ์ชนเผ่าลีซุหรือลีซอ ๕) กลุ่มชาติพันธุ์ชนเผ่ากะเหรี่ยงหรือปกากะญอ ๖) กลุ่มชาติพันธุ์ม้งหรือแม้ว และพบว่า มี ๒๘ จุดที่สามารถพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงชาติพันธุ์ได้ ซึ่งแบ่งได้เป็นเส้นทางสายสำคัญ ๓ เส้นทาง คือ เส้นทางที่ ๑ ธรรมชาติตามรอยชาติพันธุ์ เส้นทางที่ ๒ วิถีอยู่กับชนเผ่าชาติพันธุ์ และเส้นทางที่ ๓ เยือนยลหลากหลายชาติพันธุ์สืบต่อดอยตุง^{๔๑}

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยของมหาวิทยาลัยในภูมิภาคต่างๆ โดยเฉพาะแขนงวิชาที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบในคณะศิลปกรรมศาสตร์ หรือแขนงวิชาที่เกี่ยวกับการตลาดหรือพัฒนาธุรกิจ ในคณะเศรษฐศาสตร์และคณะบริหารธุรกิจ อาทิ งานวิจัยเรื่อง **การแปลงวัฒนธรรมท้องถิ่นให้เป็นสินค้า: กรณีศึกษาโรงแรมฮอไรซัน วิลเลจ แอนด์ รีสอร์ท ของ ธันยพร ธีราวัฒน์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่** วิทยานิพนธ์เรื่อง **การส่งเสริมอัตลักษณ์พื้นถิ่นของภาคัวควาย หุ่นฟ้าบด เชียงใหม่ เพื่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม** ของ แผ่นดิน อุณจะนำ วิทยานิพนธ์เรื่อง **การดำเนินการโครงการหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลที่ประสบความสำเร็จในจังหวัดลำปาง** ของ จิตติโส แก้วบุญเรือง เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม เมื่อแนวโน้มการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติมีทิศทางในการใช้กรอบเรื่องเศรษฐกิจสร้างสรรค์มาใช้ในการขับเคลื่อนเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศจึงได้มีการดำเนินงานวิจัยที่สังเคราะห์องค์ความรู้ในเชิงเศรษฐกิจสร้างสรรค์ภาพรวมในมิติต่างๆ ที่ชัดเจนขึ้น เช่น วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกของ มนทิรา ธาตุอำนวยชัย เรื่อง **สถานภาพความรู้เศรษฐกิจสร้างสรรค์และ**

^{๔๐} นิจิรา คลังสมบัติ . การพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนจังหวัดอุดรธานี. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรดุษฎีบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

^{๔๑} เสริมศิริ นิลคำ และคณะ. “การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวตามรอยชาติพันธุ์ในจังหวัดเชียงราย” ใน วารสารวิจัยราชภัฏพระนคร สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มิถุนายน ๒๕๖๐)

ศักยภาพของอุตสาหกรรมภาพยนตร์ไทยในการพัฒนาสู่เศรษฐกิจสร้างสรรค์ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๒ หรืองานวิจัยเรื่อง การศึกษาสถานะและแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์ในประเทศไทย:กรณีศึกษากลุ่มงานสร้างสรรค์ตามลักษณะงาน ของ สุมาลี สันติพลวุฒิ และจิรัชศักดิ์ พงษ์พิษณุพิจิตร ภาควิชาเศรษฐศาสตร์ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ พ.ศ. ๒๕๕๓ เป็นต้น

ล่าสุดมีชุดโครงการวิจัยเรื่อง คติชนสร้างสรรค์: พลวัตและการนำคติชนไปใช้ในสังคมไทย ร่วมสมัย ของโครงการเมธีวิจัยอาวุโส สกว. ของ ศิราพร ณ ถลาง และคณะ โดยมีโครงการวิจัยย่อยต่างๆ ตีพิมพ์ในวารสารอักษรศาสตร์ ได้แก่ “คติชนสร้างสรรค์”: บทปริทัศน์บริบททางสังคมและแนวคิดที่เกี่ยวข้อง โดย ศิราพร ณ ถลาง ทวนวัฒนธรรมกับวัตถุมงคลในปัจจุบัน โดย สุกัญญา สุจนายา เรื่องเล่าพื้นบ้านกับการสร้างมูลค่าเพิ่มแก่ผลิตภัณฑ์และการท่องเที่ยวท้องถิ่นในภาคกลาง: มิติความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์โหยหาอดีตกับเศรษฐกิจสร้างสรรค์ โดย อภิลักษณ์ เกษมผลกุล ภาพลักษณ์ “หมู่บ้านวัฒนธรรมหนองขาว” จากวิธีคิดในการจัดกิจกรรมท่องเที่ยวในงานประเพณีเทศน์มหาชาติ โดย ประมินทร์ จารูร แม่บ้านโขงกับการเป็นเวทีของประเพณีประดิษฐ์ในอีสาน โดย ปฐม หงส์สุวรรณ ความเชื่อเรื่องพระอุปคุตปราบมาร: การสืบทอดและการผลิตซ้ำในสังคมไทยปัจจุบัน โดย วัชรภรณ์ ดิษฐปาน นิทานในหนังสือนิทานแนว edutainment ภาษาไทย: การศึกษาพลวัตของนิทานในบริบทสังคมไทยร่วมสมัย โดย ศิริพร รักดีผาสุข ชุดโครงการนี้ทำให้เห็นปรากฏการณ์ของคติชนกับเศรษฐกิจสร้างสรรค์ได้ชัดเจนมากขึ้น

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยที่นำวรรณกรรม/เรื่องเล่า มาใช้ในมิติของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ดังนี้

ร้าน วาตานาเบ้ (๒๕๕๖) ศึกษาเรื่อง ศึกษาการกล่าวถึง “สถานที่” ที่ปรากฏใน ๑๐๐ บทกวีญี่ปุ่นโบราณ “เฮียะคุนิอินมู” ผู้เขียนศึกษาเรื่อง “สถานที่” จากบทกวีญี่ปุ่นโบราณ โดยใช้ เฮียะคุนิอินมู หนังสือรวมบทกวีหลากหลายยุคเล่มสำคัญของญี่ปุ่น มาเลือกเพียงบทกวีของกวีที่มีชีวิตอยู่ในช่วง ค.ศ. ๖๖๘ - ๑๒๒๑ คนละ ๑ บท จำนวน ๑๐๐ คน แล้วเลือกบทกวีที่มีชื่อสถานที่ที่ปรากฏจำนวน ๓๕ บทมาศึกษา พบว่าสามารถแยกบทกวีได้เป็นสองประเภทคือ กลอนที่มีความเชื่อที่เกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ และสถานที่ที่มีชื่อเสียง ซึ่งสามารถแยกย่อยออกไปได้อีกสองประเภทคือ สถานที่นั้นได้สื่อความหมายที่ลึกซึ้งเกี่ยวกับความหมายของบทกลอน และไม่ได้สื่อความหมายที่ลึกซึ้งต่อบทกลอน เมื่อศึกษาสถานที่ที่ปรากฏในบทกลอนที่ได้เลือกมาแล้วนั้นพบว่า สถานที่ในบทกลอนเกือบทั้งหมดเป็นสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ และเป็นสถานที่ที่มีความศักดิ์สิทธิ์เป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้ สถานที่ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติยังเชื่อว่ามีคุณวิเศษ และเกี่ยวข้องกับเทพ อาจเป็นเพราะในอดีตญี่ปุ่นเน้นการทำเกษตรกรรม จึงจำเป็นต้องพึ่งพาธรรมชาติและสังเกตการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ ส่งผลให้

ผู้คนในยุคต่อๆ มาอ่อนไหวต่อการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ รวมไปถึงสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ ก็มักจะมีความเชื่อเกี่ยวเรื่องเทพเกี่ยวข้อง^{๔๒}

พิจิตรา ก้องกิตติงาม (๒๕๕๖) ศึกษาเรื่อง การศึกษาเส้นทางการเดินทางและการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินผ่านวรรณคดีนิราศเมืองแกลง: กรณีศึกษาจังหวัดระยอง ผู้ศึกษาต้องการนำบันทึกเรื่องราวในประวัติศาสตร์และสังคมที่สะท้อนลักษณะทางกายภาพ การตั้งถิ่นฐาน วัฒนธรรม ประเพณี และความเป็นอยู่ของผู้คนแต่ละยุคสมัย โดยเลือกนิราศเมืองแกลงของสุนทรภู่มาประยุกต์ใช้ในการศึกษากับเทคโนโลยีสารสนเทศทางภูมิศาสตร์ เริ่มจากการรวบรวมข้อมูลจากโครงการตามรอยสุนทรภู่สู่ระยอง ที่คณะทำงานของโครงการดำเนินการไว้ ก่อนจะลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนาม และสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ เพื่อนำข้อมูลทั้งหมดวิเคราะห์และสรุปผลออกมาเป็นแผนที่แสดงเส้นทางการเดินทางของสุนทรภู่ พร้อมทั้งที่ตั้งของหมุดกวีตามรอยนิราศเมืองแกลง และตารางสรุปการใช้ที่ดินและสภาพพื้นที่ระหว่างอดีตจากนิราศเมืองแกลงกับปัจจุบัน ก่อนจะนำข้อมูลที่มีการประยุกต์ใช้แล้วเสร็จ มาจัดทำในรูปแบบออนไลน์และเผยแพร่ผ่านทางเว็บไซต์ เพื่อความสะดวกในการเข้าถึงข้อมูล และสามารถนำมาใช้พัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเชิงนิเวศของจังหวัดระยองได้ในอนาคต^{๔๓}

รังสิมา กุลพัฒน์ (๒๕๕๗) ศึกษาเรื่อง ตามรอย “ปาจิต - อรพิม” บนเส้นทางสายตำนานไทย - ลาว - เขมร พบว่า “ปาจิต - อรพิม” เป็นนิทานเรื่องเล่าแบบมุขปาฐะ ซึ่งเป็นที่รู้จักแพร่หลายในท้องถิ่นอีสาน นำมาจากชาดกนอกนิบาตเรื่อง “ปาจิตตกุมารชาดก” ใน “ปัญญาสาธก” เนื้อเรื่องแบ่งเป็นการเล่าแบบสอนศาสนา และเล่าเป็นแบบนิทานชาวบ้านผนวกการอธิบายชื่อบ้านนามเมือง “ปาจิต - อรพิม” จึงมีความสำคัญต่อการศึกษาความเป็นมาของคนในท้องถิ่นบริเวณอีสานใต้ ซึ่งใช้อธิบายที่มาของชื่อบ้านนามเมืองแถบปราสาทหินพิมายและสถานที่ในท้องถิ่นได้อย่างชัดเจน^{๔๔}

วนิดา อ่อนละมัย และสุดสันต์ สุทธิพิศาล (๒๕๕๗) ศึกษาเรื่อง การปรับใช้วรรณกรรมสินไซเพื่อการสื่อความหมายการท่องเที่ยวไทย มีจุดประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบการปรับใช้ และเสนอแนวทางการปรับใช้วรรณกรรมสินไซ เพื่อการสื่อความหมายการท่องเที่ยวของประเทศไทย โดยเลือกเก็บข้อมูลจากกลุ่มเป้าหมาย ๕ กลุ่ม คือ ประชากรจากชุมชนบ้านสาวะถี ชุมชนบ้านหัวหนอง

^{๔๒} รัน วาดานาเบ้. ศึกษาการกล่าวถึง “สถานที่” ที่ปรากฏใน ๑๐๐ บทกวีญี่ปุ่นโบราณ “เฮียะคุนินอิหมุ”. ปรินญา นินพันธ์สาขาวิชาภาษาญี่ปุ่น คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๗.

^{๔๓} พิจิตรา ก้องกิตติงาม. การศึกษาเส้นทางการเดินทางและการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินผ่านวรรณคดีนิราศเมืองแกลง กรณีศึกษา: จังหวัดระยอง. รายงานประกอบรายวิชาโครงการทางภูมิศาสตร์ ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

^{๔๔} รังสิมา กุลพัฒน์. ตามรอย “ปาจิต - อรพิม” บนเส้นทางสายตำนานไทย - ลาว - เขมร. ใน จดหมายข่าวมูลนิธิเล็ก - ประไพ วิริยะพันธุ์. ปีที่ ๑๘ ฉบับที่ ๑๐๑ (มกราคม - มีนาคม ๒๕๕๗)

และชุมชนบ้านวังคุณ จากจังหวัดขอนแก่น ต่อมาคือชุมชนบ้านดงบัง จังหวัดมหาสารคาม และชุมชนบ้านหนองหมื่นถ่าน จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อนำข้อมูลที่ได้จากการสำรวจและการสัมภาษณ์วิเคราะห์ตามจุดประสงค์ที่ตั้งไว้ พบว่า ชุมชนนำเรื่องเล่าวรรณกรรมสินไซที่มีอยู่ในอดีตมาเล่าเรื่องประกอบ การเที่ยวชมจิตรกรรมฝาผนัง (สอปแต้ม) ที่ปรากฏอยู่ในวัด และบางชุมชนนำมาปรับใช้ในด้านประเพณี และจัดแสดงกิจกรรมทางวัฒนธรรม โดยมีปราชญ์ชาวบ้านเป็นผู้สืบทอดองค์ความรู้และนำวรรณกรรม มาปรับใช้เพื่อสื่อความหมายทางการท่องเที่ยว ทำให้จากเดิมที่มีเพียงนักท่องเที่ยวเฉพาะกลุ่ม หรือเข้ามาเพื่อศึกษาศิลปวัฒนธรรม กลายเป็นการท่องเที่ยวในวงกว้าง มีนักท่องเที่ยวให้ความสนใจเพิ่มมากขึ้น จนทำให้บรรยากาศของการท่องเที่ยวเต็มไปด้วยความสนุกสนาน และนักท่องเที่ยวจะได้รับความรู้เชิงลึกตั้งแต่ด้านประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม วัฒนธรรม ศิลปะ ประเพณี รวมถึงการเชื่อมโยงพื้นที่ท่องเที่ยวภายในกลุ่มจังหวัดภาคอีสาน และการเชื่อมโยงความสัมพันธ์สองฝั่งโขงของไทย - ลาว^{๔๕}

อมรรัตน์ เปียมดนตรี (๒๕๕๗) ศึกษาเรื่อง **การใช้วรรณกรรมขุนช้างขุนแผนเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในจังหวัดสุพรรณบุรี** พบว่า การมีต้นทุนหรือสถานที่ที่ถูกกล่าวถึงในวรรณกรรมขุนช้างขุนแผน ไม่ว่าจะเป็นภาพจิตรกรรมฝาผนังในวรรณกรรมที่มีอยู่เดิม หรือการสร้างคุ้มขุนแผน บ้านขุนช้าง ขึ้นมาใหม่ หรือแม้แต่การนำชื่อตัวละครมาตั้งเป็นชื่อถนนสายสำคัญในจังหวัด เป็นปัจจัยสำคัญในการช่วยเพิ่มศักยภาพและคุณค่าการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมภายในจังหวัดได้

จากการลงพื้นที่เก็บข้อมูลสถานที่ท่องเที่ยวและสรุปความคิดเห็นของนักท่องเที่ยว จากแบบสอบถาม พบว่า ความสนใจที่จะนำวรรณกรรมขุนช้างขุนแผนมาใช้ส่งเสริมการท่องเที่ยว ในจังหวัดสุพรรณบุรีนั้น นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่สนใจเรื่องการนำวรรณกรรมขุนช้างขุนแผนมาใช้ในการ พัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดมาเป็นอันดับหนึ่ง รองลงมาคือการจัดจำหน่ายสินค้าที่ระลึกที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรม การจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว และการส่งเสริมและอนุรักษ์ วรรณกรรมของจังหวัด ตามลำดับ ส่วนการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เสนอให้มีการประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวและเน้นความเชื่อมโยงกับวรรณกรรมเป็นอันดับหนึ่ง รองลงมาคือ จัดโปรแกรมท่องเที่ยวสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรม โดยมีบริการรับ - ส่ง นำชม อาหารและน้ำ บริการตลอดการเดินทาง การจัดสถานที่ท่องเที่ยวที่แสดงให้เห็นคุณค่าทางประวัติศาสตร์ และวิถีชีวิต ประเพณีไทยที่สะท้อนจากวรรณกรรม ตามลำดับ^{๔๖}

^{๔๕} วณิดา อ่อนละมัย และสุดสันต์ สุทธิพิศาล. “การปรับใช้วรรณกรรมสินไซเพื่อการสื่อความหมายการท่องเที่ยวไทย” **วารสารการบริการและการท่องเที่ยว**, ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มิถุนายน ๒๕๕๙)

^{๔๖} อมรรัตน์ เปียมดนตรี. **การใช้วรรณกรรมขุนช้างขุนแผนเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในจังหวัดสุพรรณบุรี**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

จารุวรรณ ภักดีดำรงฤทธิ์ (๒๕๕๘) ศึกษาเรื่อง **การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาตามตำนานอุรังคธาตุ** พบว่า ตำนานอุรังคธาตุกล่าวถึงเส้นทางการเสด็จมาของพระพุทธเจ้าที่อาณาจักรศรีโคตรบูร ต้นกำเนิดและพัฒนาการที่มีความเชื่อมโยงกันของพระธาตุเจดีย์แถบลุ่มแม่น้ำโขง รวมถึงพระธาตุพนม พระธาตุเชิงชุม และพระธาตุอิงฮัง การท่องเที่ยวตามตำนานอุรังคธาตุได้นำหลักธรรมคำสอนมาใช้เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้เข้าใจและเข้าถึงหลักธรรม ซึ่งมีสื่อสัญลักษณ์ที่สำคัญคือ พุทธศิลป์ พุทธสถาน โบราณสถาน วัฒนธรรม และวิถีชีวิต โดยแบ่งการท่องเที่ยวเป็น ๕ รูปแบบ คือ ๑) การท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์พุทธศิลป์ ๒) การท่องเที่ยวเพื่อเสริมสร้างศรัทธา ปัญญา และบำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ๓) การท่องเที่ยวเชิงวิชาการเพื่อการศึกษาวิจัยพุทธประวัติและตำนาน ๔) การท่องเที่ยวเพื่อสักการะพระธาตุตามประเพณี ๕) การท่องเที่ยวเพื่อเสริมสร้างสัมพันธภาพทางครอบครัว^{๔๗}

โสวิทย์ บำรุงภักดี และทักษิณาร์ ไกรราช (๒๕๕๘) ศึกษาเรื่อง **เครือข่ายการเรียนรู้: กระบวนการสร้างและการใช้ความรู้จากวรรณกรรมเรื่องสินไซสู่การพัฒนาสังคมของชาวจังหวัดขอนแก่น** โดยเลือกประชากรและกลุ่มตัวอย่างจากวัด บ้าน และโรงเรียนที่ตั้งอยู่ภายในจังหวัดขอนแก่น สถานที่ละ ๒ แห่งอยู่ในขอบเขตของการศึกษา โดยจุดประสงค์เพื่อ ๑) ศึกษาประวัติและพัฒนาการของวรรณกรรมสินไซในบริบทสังคมอีสานและจังหวัดขอนแก่น ๒) ศึกษาวรรณกรรมสินไซในการเปิดพื้นที่ทางสังคมและการเรียนรู้ของชาวจังหวัดขอนแก่น ๓) ศึกษาเครือข่ายการเรียนรู้ในกระบวนการสร้างและใช้ความรู้จากวรรณกรรมสินไซสู่การพัฒนาสังคมของชาวจังหวัดขอนแก่น จากการสอบถาม และการสัมภาษณ์เชิงลึกในการศึกษา พบว่า สินไซจัดเป็นวรรณกรรมทางพุทธศาสนาที่แพร่หลายมากในภาคอีสานของประเทศไทย จากขอบเขตพื้นที่การศึกษาพบว่า วัดไชยศรี และวัดสนวนวาริพัฒนาราม มีลิ้มที่บอกเล่าเรื่องสินไซเป็นอุปแต้มตลอดทั้งหลัง หน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่น คือเทศบาลตำบลสาวะถีนำชื่อ สีโห และเป็งจาล มาตั้งเป็นชื่อถนน และเทศบาลนครขอนแก่นนำชื่อ สินไซ และอนิราธ มาใช้เป็นชื่อห้องประชุม นอกจากนี้การให้ความรู้เรื่องสินไซแก่นักเรียนในโรงเรียน และทำกิจกรรมต่างๆ ผลที่ปรากฏคือคณะอุบาสกอุบาสิการ้องสรภัญญ์ทำนองสินไซได้ นักเรียนของโรงเรียนที่กำหนดในขอบเขตมีภาพตัวละคร สัตว์ ป่าไม้ ที่เป็นรูปธรรมมีคณะหมอลำแคนสินไซ มีคณะละครเวทีสินไซ มีคณะมัคคุเทศก์น้อยช่วยบอกเล่าเรื่องสินไซ ทั้งยังช่วยให้นักเรียนมีความภาคภูมิใจ ความกล้าหาญ ความเอื้ออาทรต่อกัน ความซื่อสัตย์ และความอดทน^{๔๘}

^{๔๗} จารุวรรณ ภักดีดำรงฤทธิ์. **การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาตามตำนานอุรังคธาตุ**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

^{๔๘} โสวิทย์ บำรุงภักดี และทักษิณาร์ ไกรราช. **เครือข่ายการเรียนรู้: กระบวนการสร้างและการใช้ความรู้จากวรรณกรรมเรื่องสินไซ สู่การพัฒนาสังคมของชาวจังหวัดขอนแก่น**. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ๒๕๕๘.

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑) ได้ข้อมูลสนับสนุนในการพัฒนาวรรณคดีนิราศพระประธมต่อยอดเชิงพานิชย์เป็นแหล่งท่องเที่ยว
- ๒) ได้รูปแบบของเส้นทางการท่องเที่ยวตามรอยนิราศพระประธม โดยใช้ทุนทางวัฒนธรรมจากนิราศพระประธมในการสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่แหล่งท่องเที่ยวในชุมชน
- ๓) ได้แนวทางในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวโดยใช้วรรณคดีนิราศเกิดความยั่งยืนให้ชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

๑.๗ วิธีการดำเนินการวิจัย และสถานที่ทำการทดลอง/เก็บข้อมูล

๑) วิธีการดำเนินการวิจัย

- ๑.๑) สืบค้นข้อมูลพื้นฐานในชุมชนและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ๑.๒) สืบค้นและศึกษาแนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่จังหวัดนครปฐม นนทบุรี และกรุงเทพมหานคร โดยใช้นิราศพระประธมของสุนทรภู่ เป็นหลัก และบูรณาการกับองค์ความรู้ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่น

๒) สถานที่ดำเนินการวิจัย

- ๒.๑) ศูนย์สยามทรรศน์ศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล
- ๒.๒) สถานที่และชุมชนที่สุนทรภู่กล่าวถึงในวรรณคดีเรื่องนิราศพระประธมในพื้นที่จังหวัดนครปฐม นนทบุรี และกรุงเทพมหานคร

บทที่ ๒

ภูมิหลัง “นิราศพระประธม” ของสุนทรภู่

นิราศพระประธม เป็นนิราศที่เล่าเรื่องราวการเดินทางของสุนทรภู่ไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ เมืองนครไชยศรี^{๔๙} เป็นผลงานการประพันธ์ของสุนทรภู่ สันนิษฐานกันว่าแต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ หลังจากที่สุนทรภู่ได้ลาสิกขาบทแล้ว ธนิต อยู่โพธิ์ สันนิษฐานว่า สุนทรภู่คงจะสึกราวข้างขึ้นเดือน ๘ ก่อนเข้าพรรษาในปีนั้น แล้วเข้าถวายตัวฟังพระบารมีอยู่ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งขณะนั้นดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ และประทับอยู่ที่พระราชวังเดิม ธนบุรี ครั้นต่อมาในเดือน ๑๒ ปีขาล พ.ศ. ๒๓๘๕ สุนทรภู่จึงได้เดินทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์พร้อมกับบุตรชาย ๒ คน เข้าใจว่าลงเรือแถวท่าพระราชวังเดิม^{๕๐} กรมศิลปากรได้จัดพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ รวมอยู่ในประชุมนิราศสุนทรภู่ ภาค ๒ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๐๔ กรมศิลปากรได้ตรวจสอบชำระทำเชิงอรรถเพิ่มเติม พร้อมทั้งจัดทำแผนที่และภาพประกอบตลอดจนพิมพ์สถานที่ที่กล่าวถึงในนิราศพระประธมไว้ท้ายเรื่องด้วย^{๕๑}

อย่างไรก็ตาม เมื่อได้สอบทานต้นฉบับนิราศพระประธมฉบับต่างๆ ของหอสมุดแห่งชาติ และพิจารณาเส้นทางการเดินทางของสุนทรภู่ไปพระปฐมเจดีย์แล้ว จึงทำให้เห็นข้อสังเกตที่น่าสนใจ ดังจะได้ชวนกันมาร่วมวงพิจารณานิราศพระประธมอีกครั้งพร้อมกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เพื่อเฉลิมเกียรติคุณ สุนทรภู่ในโอกาส ๑๓๐ ปีชาตกาลในปี ๒๕๕๙

๒.๑ ปีที่แต่งนิราศพระประธมและอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

นิราศพระประธมนี้เป็นนิราศเรื่องสุดท้ายของสุนทรภู่ มีความยาว ๔๔๘ คำกลอน^{๕๒} ส่วนปีที่แต่งนิราศพระประธมนั้น ดังที่กล่าวไปข้างต้นแล้วว่านักวิชาการส่วนใหญ่สันนิษฐานว่าแต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ พร้อมกล่าวว่า เป็นช่วงเวลาที่สุนทรภู่ลาสิกขาบทแล้ว เข้าใจว่าคงยึดตามเชิงอรรถที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานไว้ในคราวที่กรมศิลปากรจัดพิมพ์หนังสือชีวิตและงานของสุนทรภู่ ซึ่งน่าเสียดายว่าในหนังสือไม่ได้ระบุเหตุผลของการระบุปีข้างต้นประกอบข้อสันนิษฐานไว้ ทั้งนี้การสันนิษฐานเป็นไปตามข้อมูลที่มี ณ ขณะนั้น และมีเวลาตรวจทานอย่างจำกัด

^{๔๙} จังหวัดนครปฐมในปัจจุบัน

^{๕๐} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. *ชีวิตและงานของสุนทรภู่*. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๘. หน้า ๑๐.

^{๕๑} *เรื่องเดียวกัน*. หน้า ๑๑.

^{๕๒} ชลดา เรื่องรักลิขิต. *ชีวประวัติและผลงานของสุนทรภู่*. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนที่ได้ตรวจสอบต้นฉบับสมุดไทยเรื่องนิราศพระประธมฉบับต่างๆ รวม ๔ ฉบับดังนี้

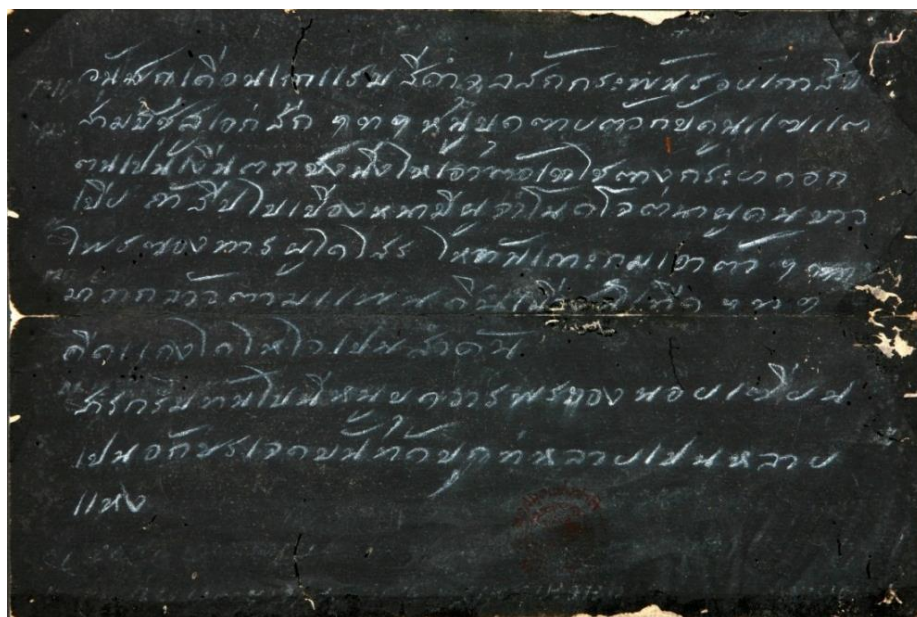
๑. “นิราศพระประธม” หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. ม.ป.ป. เลขที่ ๑๖. มัดที่ ๕ ตู๋ ๑๑๕ ชั้น ๕/๑ ๒๗ หน้า.
๒. “นิราศพระประธม” หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. ม.ป.ป. เลขที่ ๑๗. มัดที่ ๕ ตู๋ ๑๑๕ ชั้น ๕/๑๔๔ หน้า. ฉบับที่ ๑๖^{๕๓}
๓. “นิราศพระประธม” ฉบับกรมศิลปากร พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๖๖
๔. “นิราศพระประธม” ฉบับกรมศิลปากรตรวจสอบชำระ พ.ศ. ๒๕๐๔

หลังจากตรวจสอบต้นฉบับแล้วพบว่ามีความแตกต่างทั้งในระดับถ้อยคำ และบางแห่งมีความแตกต่างหลายคำกลอน กระนั้นก็ดี มีข้อความท้ายเรื่องในฉบับที่ ๑ คือ นิราศพระประธม ฉบับสมุดไทย เลขที่ ๑๖ เขียนข้อความเป็นสารกรรมธรรม์ ระบุว่าชื่อ “หนู” เป็นบุตร “ตาบ”^{๕๔} กุ้ย้มเงินกับ “คุณแฆ” เมื่อ จ.ศ. ๑๑๙๓ มีใจความดังนี้

วันศุกร์เดือน ๙ แรม ๔ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๙๓ ปีฉลู เอกศก ฯข้าฯ หนูบุตร
ตาบตัวกับคุณแฆ แต่ต้นเป็นเงินตราซึ่งหนึ่งให้เอาตัวเข้าใช้ต่างกระยาดอกเบี้ย
ถ้าสืบไปเบื้องหน้ามีผู้จำโนดโจดนาผู้คนชาวไพร่ของท่านผู้ใดไซ้ ให้จับเกาะกุมเอาตัว
ข้าฯ มาว่ากล่าวตามแผ่นดินเมื่อนี้เกิด ฯข้าฯ คิดแต่งได้ให้ไว้เป็นสำคัญ
สารกรรมธรรม์ใบนี้หนูบุตรวานพระของน้อยเขียนเปนอักษรเจ็ดบรรทัดบุดข้า
หลายเปนหลายแห่ง

^{๕๓} ฉบับนี้ เจ้าจอมมารดาทับทิม เป็นผู้ถวายหอพระสมุด เมื่อ ๑๓ ธันวาคม ๒๔๖๑ ภายในสมุดมีแทรกบทละครเรื่องไชยเชษฐา ในตอนต้นของสมุด เจ้าจอมมารดาทับทิม ในรัชกาลที่ ๕ นี้ เมื่อเข้าวังในวัยเยาว์ได้หัดละครกับคุณท้าววรคณานันท์ (หุ่น) เป็นครูผู้ฝึกสอนการละคร และเพื่อนรำ

^{๕๔} “ตาบ” ในสารกรรมธรรม์นี้ยังไม่อาจยืนยันได้ว่าเป็น “ตาบ”เดียวกับบุตร ของสุนทรภู่ หรือไม่

ต้นฉบับ “นิราศพระประธม” ของหอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๖.

กุญแจสำคัญในการพิจารณาเรื่องปีที่แต่งนิราศพระประธม

อนึ่ง จากข้อความ “วันศุกร์เดือน ๙ แรม ๔ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๙๓ ปีฉลู เอกศก” มีประเด็นพิจารณาดังนี้

- หากยึดปี จ.ศ. ๑๑๙๓ จะตรงกับราวพุทธศักราช ๒๓๗๔ แต่ปีดังกล่าวไม่ได้ตรงกับปีฉลู และไม่ได้เป็นปีที่ลงท้ายด้วย ๑ จึงไม่เป็น เอกศก
- หากยึดปีฉลู จะตรงกับช่วงราว พ.ศ. ๒๓๗๒ - ๒๓๗๓
- หากยึดเอกศก จะตรงกับ จ.ศ. ๑๑๙๑ คือ พ.ศ. ๒๓๗๒ - ๒๓๗๓

ด้วยเหตุนี้ จึงอาจสรุปช่วงเวลาการแต่งนิราศพระประธมเป็นอีกข้อสันนิษฐานหนึ่งตามหลักฐานที่พบใหม่นี้ว่า สุนทรภู่แต่งนิราศพระประธมก่อน หรือในช่วงเวลาราว พ.ศ. ๒๓๗๒ - ๒๓๗๔ โดยอาศัยหลักฐานจากข้อความท้ายสมุดเรื่องนิราศพระประธม การที่ข้อความอยู่ท้ายสมุดมีน้ำหนักมากกว่าข้อความที่อยู่หน้าต้นสมุด เพราะอาจมีข้อแย้งได้ว่าเขียนก่อนประพันธ์ หรือเขียนในสมุดที่ว่างทิ้งไว้ก็เป็นได้

ช่วงเวลาข้างต้นคือ พ.ศ. ๒๓๗๒ - ๒๓๗๔ เป็นช่วงเวลาก่อนข้อสันนิษฐานเดิมคือ พ.ศ. ๒๓๘๕ ถึงราว ๑๐ - ๑๒ ปี ซึ่งแน่นอนว่าย่อมอาจกระทบกับบริบทและการตีความตัวบทในนิราศพระประธมอยู่บ้าง ผู้เขียนจึงขอเสนอข้อมูลเรื่องปีสิ้นพระชนม์ของเจ้านายที่เกี่ยวข้องกับสุนทรภู่จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ (หนังสือราชสกุลวงศ์) เพื่อใช้ในการพิจารณาบริบทที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

พระนาม	ความสำคัญ	ปีสิ้นพระชนม์
กรมพระราชวังหลัง	ผู้อุปถัมภ์สุนทรภู่	ทิวงคต เดือน ๑๑ วันเสาร์เดือนอ้าย ขึ้น ๑๐ ค่ำ ป้ายี่โม่ง พ.ศ. ๒๓๔๙ พระชนมายุได้ ๖๑ พรรษา
เจ้าครอกทองอยู่	พระอัครชายาวังหลัง	สิ้นพระชนมายุและถวายเพลิงพระศพที่วัดอมรินทรวันข้างขึ้น เดือน ๑๑ ปีกอก อัฐศก จ.ศ. ๑๑๙๘ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๗๙ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ แล้วบรรจุพระอัฐิไว้ ณ วัดระฆัง ^{๕๕}
กรมหมื่นนราเทเวศร์	พระโอรสวังหลัง	สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๖๘ ต้นราชสกุลปาลกะวงศ์ ^{๕๖}
กรมหมื่นนครศรีโยธิน	พระโอรสวังหลัง	สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๗๔ ไม่มีโอรสธิดา
กรมหมื่นเสนีบริรักษ์	พระโอรสวังหลัง	สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๗๗ ต้นราชสกุลเสนีวงศ์
พระองค์เจ้าหญิงกระจับ	พระธิดาวังหลัง	สิ้นพระชนม์ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ (ไม่ทราบปี)
พระองค์เจ้าหญิงจงกล	พระธิดาวังหลัง	สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๓๘๕
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว	ผู้อุปถัมภ์สุนทรภู่	สถาปนาเป็นกรมขุนอิศเรศรังสรรค์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕ สวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๘ ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ ท้องสนามหลวง พ.ศ. ๒๔๐๙
กรมหมื่นอัปสรฯ	ผู้อุปถัมภ์สุนทรภู่	สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๓๘๘ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ ท้องสนามหลวง พ.ศ. ๒๓๘๘
พระองค์เจ้าลักขณานุคุณ	ผู้อุปถัมภ์สุนทรภู่	สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๓๗๘ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ ท้องสนามหลวง พ.ศ. ๒๓๗๘

ข้อมูลในตารางข้างต้นนำมาสู่ข้อเสนอในการตีความบทประพันธ์ของสุนทรภู่ในนิราศพระปฐม ในคำกลอนดังนี้

วัดระฆังตั้งแต่เสร็จสำเร็จศพ ไม่พานพบภคินีเจ้าพี่เอย
ไอ้แลเหลียวเปลี่ยวใจกระไรเลย มาขอเดชะโฉมงามมโนมานวล

คำ “ศพ” ในบทประพันธ์ข้างต้น ธนิต อยู่โพธิ์ อธิบดีอธิบดีกรมศิลปากร ได้เขียนในเชิงอรรถคราวชำระหนังสือชีวิตและงานของสุนทรภู่ว่า หมายถึง งานพระศพ^{๕๗} เจ้าครอกข้างใน “ทองอยู่”

^{๕๕} เชื่อกันว่าพระอัฐิพระอัครชายาทองอยู่ ประดิษฐานอยู่ใต้ฐานพระประธาน “ยัมรับฟ้า” ในพระอุโบสถวัดระฆังโฆสิตาราม

^{๕๖} พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๘๑ หน้า ๒๔ ว่า “กรมหมื่นนราเทเวศร์ ในกรมพระราชวังหลังประชวรพระโรค มาถึงวันพุธ เดือน ๙ ขึ้น ๑๐ ค่ำ สิ้นพระชนม์ พระชนม์ได้ ๕๕ พรรษา มีหม่อมเจ้าชาย ๕๙ หม่อมเจ้าหญิง ๔๑ รวม ๑๐๐ พระองค์”

พระอัครชายาในกรมพระราชวังหลัง เมื่อปีวอก อัฐศก พ.ศ. ๒๓๖๙^{๕๘} ซึ่งหากพิจารณาตามข้อมูลใหม่ ก็มีความเป็นไปได้ว่าพระอัครชายาทองอยู่ยังไม่สิ้นพระชนม์ ถ้าเช่นนั้น “ศพ” นั้นจะเป็นศพของท่านผู้ใด

อย่างไรก็ตาม “ศพ” ที่กล่าวถึงเป็นไปได้ว่าจะเป็นเจ้านายในราชสกุลฝ่ายกรมพระราชวังหลัง เนื่องจากวัดระฆังเป็นวัดที่ใช้เป็นสถานที่บรรจุพระอัฐิเจ้านายในราชสกุลกรมพระราชวังหลังมาโดยตลอด เนื่องจากอยู่ติดกับพระราชวังหลัง คือ วังสวนมั่งคุด นั่นเอง ทั้งนี้เมื่อพิจารณาช่วงเวลาที่ย้ายพระศพของเจ้านายสายวังหลัง กับปีที่แตงนิราศพระประธมที่พบใหม่ คือ พ.ศ. ๒๓๗๒ - ๒๓๗๔ น่าจะใกล้เคียงกับพระศพของกรมหมื่นนราเทเวศร์ (สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๓๖๘) และพระศพกรมหมื่นนเรศโรยธิ (สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๓๗๔)

ในการณีนงานพระศพนี้เกี่ยวพันกับปีแตงนิราศวัดเจ้าฟ้าด้วย เพราะในนิราศวัดเจ้าฟ้าที่กล่าวถึง “บรมธาตุ” ของเจ้านายฝ่ายในเช่นเดียวกัน ดังคำกลอน

ถึงวัดระฆังบังคมบรมธาตุ	แทบพระบาทบุษบงองค์อัปสร
ไม่ทันล้นกับกัลป์พุทธันดร	พระด้วนจรสู่สวรรคตรไล
ละสมบัติขัดตียาทั้งข้าบาท	โอดนาคนีกน่าน้ำตาไหล
เป็นสุญญลับนับปีแต่ไป	เหลืออาลัยแล้วที่พระมีคุณ
ถึงจนยากบากมาเป็นข้าบาท	ไม่ขัดขาดข้าวเกลือช่วยเกื้อหนุน
ทรงศรัทธากล้าหาญในการบุญ	ไ้อ้พระคุณขาดยศทั้งดงาม

ประพันธ์ข้างต้นค่อนข้างมีแนวโน้มว่าหมายถึงเจ้าครอกข้างใน หรือเจ้าครอกทองอยู่ มากกว่าผู้ใด อีกทั้งวัดระฆังก็ปรากฏหลักฐานว่าเป็นสถานที่บรรจุพระอัฐิเจ้านายวังหลัง และเจ้านายวังหลังฝ่ายในที่สิ้นพระชนม์ก่อนคือ เจ้าครอกทองอยู่คือ พ.ศ. ๒๓๗๙ ตามหมายรับสั่งสมัยรัชกาลที่ ๓ ฉะนั้น นิราศวัดเจ้าฟ้าจึงอาจแต่งหลังนิราศพระประธม เพราะเดิมเข้าใจกันว่าแต่งเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๗๕

จากหลักฐานที่นำเสนอมาข้างต้นน่าสนใจว่า การที่สุนทรภู่ออกจากวังหลังไปอยู่วังหลวงในครั้งรัชกาลที่ ๒ นั้นส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะการสนับสนุนของเจ้าครอกทองอยู่ด้วย อันคงเนื่องมาจากพระเมตตาที่มีต่อมารดาของสุนทรภู่ที่อาจเป็นพระญาติและโปรดให้เป็นพระนมในพระธิดา เรื่องเจ้าครอกทองอยู่นี้เล่ากันมาในตำนานเรื่องขนมค้างคาวว่า เจ้าครอกวัดโพธิ์ (กรมหลวงนรินทรเทวี) และเจ้าครอกทองอยู่ รักใคร่สนิทสนมกันและเป็นที่เคารพของรัชกาลที่ ๒ มักขึ้นเฝ้าอยู่เสมอ และเมื่อจะมาเฝ้ามักจะพาขนมขึ้นถวายรัชกาลที่ ๒ ดังที่ชาววังเล่าลือกันว่า “ขนมค้างคาวเจ้าครอกทองอยู่ ขนมไส้หมูเจ้าครอกวัดโพธิ์” ซึ่งเป็นขนมที่รัชกาลที่ ๒ โปรดเสวย

^{๕๗} แท้จริงไม่ใช่งานพระศพ แต่เป็นงานบรรจุพระอัฐิที่ฐานพระประธานวัดระฆัง ส่วนงานพระศพจัดที่วัดอมรินทาราม

^{๕๘} สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี. ชีวิตและงานของสุนทรภู่. หน้า ๔๓๖.

หุ่นเหมือนสุนทรภู่ ที่พิพิธภัณฑวัดตันเชือก

ตำบลบ้านใหม่ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี ขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านใหม่

กระนั้นก็ดี น่าสนใจอย่างยิ่งว่าเมื่อพลาดจากการเป็นขุนนางวังหลวงในสมัยรัชกาลที่ ๓ ที่เรียกกันว่าเป็นช่วง “ตกยาก” ของสุนทรภู่ นั้น กลับไม่ปรากฏว่าสุนทรภู่ออกไปอยู่ที่วังหลัง ทั้งที่ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๔๙ ในปีที่วังหลังทิวศต เจ้านายฝ่ายหน้าในวังหลังทั้ง ๓ พระองค์ ทรงได้รับการสถาปนา ทั้งทรงกรมทั้ง ๓ พระองค์ ครั้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๗๐ กรมหมื่นนเรศรโยธี และกรมหมื่นเสนีบริรักษ์ ตามเสด็จฯ วังหน้าไปปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ที่ เวียงจันทน์ ยิ่งทำให้สถานภาพของวังหลังมั่นคง แต่ไม่ปรากฏว่าสุนทรภู่ออกไปที่วังหลัง ซึ่งเข้าใจว่าคงไม่ใช่เหตุเพียงสนิทสนมหากรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ เพียงอย่างเดียว

๒.๒ ข้อค้นพบเรื่องสถานที่ “ที่ไม่ได้อ้างถึง” ในนิราศพระประธม

ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าการที่สุนทรภู่ออกไปอยู่ในอุปถัมภ์ของเจ้านายวังหลัง อาจเป็นเพราะเกิดความขัดแย้งบางประการกับเจ้านายวังหลัง โดยเฉพาะเจ้านาย ๑ ใน เจ้าสามกรม อาจเนื่องมาจากความผิดมาแต่ครั้งวัยหนุ่มของสุนทรภู่อันต้องโทษ จนเป็นเหตุให้ผิดใจกันเรื่อยมาก็อาจเป็นไปได้ มีแต่เพียงเจ้าครอกทองอยู่ที่ทรงเมตตา แต่ก็ไม่สามารถทำให้อยู่ในวังหลวงได้อย่างสะดวกใจเหมือนเก่า ดังปรากฏในนิราศพระประธมว่า

ดูวังหลังยังไม่ลืมหิมที่ปลื้มจิต
มายามดึกนี้ถึงที่พึ่งพิง

เคยมีมิตรมากมายทั้งชายหญิง
อนาถนึ่งน้อยหนาน้ำตานอง

นอกจากนี้ เป็นที่ทราบกันดีว่า เมื่อสุนทรภู่เดินทางผ่านที่ใดที่เกี่ยวข้องกับคนรู้จัก ก็มักจะกล่าวเล่าถึงบุคคลผู้นั้นให้ปรากฏในนิราศอยู่เสมอ เมื่อผู้เขียนได้ตรวจสอบเส้นทางและสถานที่ในนิราศพระปฐมแล้วพบว่า สุนทรภู่ใช้เส้นทางจากแม่น้ำเจ้าพระยา เลี้ยวซ้ายเข้าคลองบางกอกน้อยแล้วจึงเข้าคลองบางใหญ่ ทะลุออกแม่น้ำนครชัยศรี แล้วจึงเข้าคลองบางแก้วต่อไปจนถึงพระปฐมเจดีย์

สถานที่ ๒ แห่งที่น่าสนใจในขณะผ่านคลองบางกอกน้อยคือ วัดไชยชิด ที่บางขุนนนท์ และวัดโพธิ์บางโอ หรือ วัดโพธิ์เสนี วัดไชยชิดเป็นวัดที่กรมหมื่นนเรศโยธี ทรงอุปถัมภ์มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๖๖ แต่เมื่อผ่านคลองบางกอกน้อย สุนทรภู่อีกกล่าวถึงบางขุนนนท์ไว้โดยไม่ได้กล่าวถึงเจ้านายพระองค์นั้นแต่อย่างใด

บางขุนนนท์ต้นลำภูตึงห้อย เหมือนเพชรพร้อยพรอยพรางสว่างไสว
จันทรีร้องซ้องเสียงเรียงไร จะแลไหนเจียบเหงาทุกหย้าเรือน

ครั้นล่องเรือมาจนกระทั่งถึงคลองบางกอกน้อยผ่านหน้าวัดโพธิ์บางโอ ซึ่งเป็นวัดที่กรมหลวงเสนีบริรักษ์ทรงอุปถัมภ์ ก็ไม่ปรากฏว่าสุนทรภู่อีกกล่าวถึงแต่อย่างใด ซึ่งไม่เพียงแต่ในนิราศพระปฐม ในนิราศเรื่องอื่นๆ ของสุนทรภู่อีกไม่ได้กล่าวถึงเช่นกัน ด้วยเหตุดังนี้จึงน่าจะคิดว่า สุนทรภู่อีกกับเจ้าสามกรมคงมีเรื่องขุนเคืองผิดใจกันก็เป็นได้ สันนิษฐานว่าคงเป็นเรื่องสงครามความรัก “คดีแม่จัน” ที่เป็นรักสามเศร้านั่นเอง

๒.๓ ข้อมูลเรื่องการเดินทางของสุนทรภู่อุปถัมภ์ไปพระปฐมเจดีย์

การเดินทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ในครั้งนี้ เนื่องจากกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ และพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ ยังไม่สิ้นพระชนม์ และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ขณะนั้นยังเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าน้อย ยังมีได้สถาปนาทรงกรม จึงยังไม่อาจสรุปได้ว่าในขณะไปพระปฐม หรือพระปฐมเจดีย์นี้ อยู่ในอุปถัมภ์ของเจ้านายพระองค์ใดได้ชัดเจนนัก

อนึ่ง มีข้อมูลที่สำคัญข้อหนึ่งที่ควรพิจารณาคือ พระภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฏ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) เสด็จจาริกไปถึงเจดีย์นครปฐม เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๔ ได้สักการะและได้พระบรมสารีริกธาตุมาด้วย ๑ องค์อย่างปาฏิหาริย์ ครั้นเมื่อเสด็จกลับพระนครก็ได้ พระบรมสารีริกธาตุเพิ่มมาอีกหนึ่งองค์ ทรงเชื่อว่าเสด็จมาจากนครปฐม ภายหลังเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์จึงโปรดให้สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ) เป็นแม่กองงานสร้างมหาเจดีย์องค์ใหญ่ครอบองค์ที่เป็นพระปรารักษ์ไว้ภายใน ได้จัดงานสมโภชอย่างยิ่งใหญ่

ข้อที่น่าสนใจว่าสุนทรภู่อีกก่อนหรือหลังพระภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฏ แต่คงไปในระยะเวลาไล่เลี่ยกัน ผู้เขียนเข้าใจว่าก่อนเจ้าฟ้ามงกุฏเสด็จคงมีผู้สำรวจเส้นทาง เตรียมการและคงนำมาเล่าสู่กันฟัง ซึ่งหากในช่วงเวลานั้นอยู่ในพระอุปถัมภ์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้าน้อย ก็มีความเป็นไปได้ว่าจะได้เป็นผู้เดินทางไปสำรวจเส้นทางก่อนการจาริกของพระภิกษุสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฏ

อนึ่งในช่วงเวลาไล่เลี่ยกันนี้เองคือใน พ.ศ. ๒๓๗๗ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราช-
สนิท เสด็จไปนมัสการองค์พระปฐมเจดีย์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๗ ขณะยังทรงดำรงพระยศเป็นกรมหมื่น
วงษานันท ทรงพระนิพนธ์โคลงนิราศพระประธมไว้เช่นกัน

การเดินทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ ที่เมืองนครชัยศรีในครั้งนั้น พระยาปริยัติธรรมธาดา
(แพ ตาละลักษมณ์) รวบรวมไว้ในหนังสือประวัติสุนทรภู่ฉบับพระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์)
ว่า พระยาสมุสสรสรพการ (พัด) ให้สัมภาษณ์ไว้ว่า

“ครั้งหนึ่งท่านอาจารย์สุนทรภู่ออกไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ท่านพระครูปฐม
เจดีย์นั่นเองเป็นผู้ที่เป็นจินตกรอยู่ในถิ่นนั้นเอง ทั้งชำนาญภาษาบาลีด้วย จึงนึกว่าจะ
ลองเล่นเพลงมคอกับสุนทรภู่ ดูที่ว่าหรือจะดีแต่ก่กลกลอนเท่านั้น หรือจะดีทั้งสองอย่าง
ถ้าเช่นนั้นท่านพระครูก็จะได้รับความชมเชยบ้างว่า ตนก็เป็นปราชญ์พอใช้เหมือนกัน
แต่ความมุ่งหมายมันผิดไปถนัด คือ เมื่อเยี่ยมท่านอาจารย์ ก็กล่าวธรรมปฏิสันถารขึ้น
ดังนี้ว่า

“สุนทรา อาคเต เม ปุณฺณา อหิกรวจน ผุ่จนฺนา
ปลัสสา ศุภสสาร สะท้านดินฯ ”

ว่าดังนี้ แล้วส่งสำเนาเขียนให้ท่านสุนทรภู่ สุนทรภู่เห็นทีจะไม่พอใจจะเห็น
เป็นว่าพระบ้านนอกขอกนามาหากก็ผิดประเพณีเยี่ยมเยียน หรือจะดีว่าอวดรู้สู้รู้บ้าน
ธรรมเนียมนคนจะไปมาหาสู่กันก็ต้องทักทายปราศรัยจนมีโอกาสดอกกันได้แล้ว จึงจะ
ควรพูดควรสนทนาเรื่องปัญหาน้อยใหญ่ทางสมณประเพณี หรือฐานผู้น้อยกับผู้ใหญ่
จึงจะเป็นสิริมงคล จึงเขียนตอบพ่วงลงไปว่า “ถึงเป็นปราชญ์ก็เป็นปราชญ์นอก
ประเทศ เป็นเชื้อเปรตมิใช่ปราชญ์ในราชอาณาจักร” แล้วส่งให้ท่านพระครู จะได้แสดง
กิริยาอย่างไรต่อไปก็เป็นหมดคำกล่าวเพียงเท่านี้

จากข้อความข้างต้นทำให้ทราบว่าคุณสุนทรภู่จะไปในขณะที่อยู่ในสมณเพศ ส่วนจะเป็น
ครั้งเดียวกันกับที่แต่งนิราศพระประธมหรือไม่ ผู้เขียนไม่อาจยืนยัน แต่ยังไม่มีความเห็นว่าสุนทรภู่
ไปนมัสการพระปฐมเจดีย์กี่ครั้งและเมื่อใดบ้าง

อนึ่ง คู่ปรับของสุนทรภู่ที่วัดพระประธม หรือพระปฐมเจดีย์นี้ สันนิษฐานว่าเป็นเจ้าอธิการแป้น
เจ้าอาวาสวัดพระปฐมเจดีย์ก่อน พ.ศ. ๒๔๐๐ - ๒๔๐๘ และเป็นเจ้าอาวาสรูปแรก

๒.๔ คำประพันธ์และสถานที่ที่พบใหม่จากการสอบเทียบต้นฉบับ

การสอบเทียบนิราศพระประธม ของสุนทรภู่ ๔ ฉบับนั้น ทำให้พบว่ามีการใช้เอกสารสมุดไทยมากกว่าที่หอสมุดแห่งชาติมีในปัจจุบัน คำกลอนแต่ละฉบับมีความแตกต่างกันไปตามการคัดลอก อาจมีการ “ตกคำ” และ “ตู่คำ” ในบางแห่ง อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนขอนำบางส่วนของที่น่าสนใจซึ่งเป็นส่วนที่เกินมาจากฉบับพิมพ์มานำเสนอ

ในตอนทีล่องเรือมาถึงบ้านใหม่ธงทอง คือบริเวณพิพิธภัณฑสถานสุนทรภู่ วัดต้นเชือก ตำบลบ้านใหม่ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี มีข้อความที่ทำตัวหนาเพิ่มขึ้นมา ดังนี้

ถึงบ้านใหม่ธงทองริมคลองลัด
ขอความรักหนักแน่นให้แสนตรง
ตรงหน้าโบสถ์โศกสูงนกกุงเหลือ
นกกุงเอ๋ยเย้ยกาไม่น่าอาย
ถึงที่กาทาร์กว่าจักแต่
เหมือนคนยากฝากภักดิ์รักผู้ดี
มีธุระจะไปพึงเหมือนหนึ่งพูด
ยังมีควรให้ชมไม่สมพักตร์
ได้ชมวัดศรีทาสาสะ
นาวาล่องคลองแล้วเขาแจวเจน

ที่หน้าวัดเห็นเขาปากเสาหงส์
เหมือนคันธงเที่ยงธรรมจันวันตาย
เห็นกาเรื่องรำแพนแค้นใจหาย
เขาเขียนลายทองให้ด้วยไมตรี
ทำหอมแหม่มลงกานาบดสี
ทำให้มียศงามเพราะความรัก
ปิดตะกุดเกกมะเทรกลอยยกหนัก
เสียแรงรักหรือมาหมิ่นให้กินเดน
ไหว้ทั้งพระปฏิมามหาเถร
เพื่อยระเนนน้ำพรางกระจ่างกระจาย

คลองบางใหญ่ หรือคลองโยง บริเวณหน้าวัดต้นเชือก
ตำบลบ้านใหม่ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี

เมื่อเรือล่องมาถึงปากคลองบางใหญ่ ที่เรียกว่า “คลองโยง” เชื่อมกับแม่น้ำนครชัยศรี
ที่บ้านลานตากฟ้า อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม มีคำกลอนเพิ่มเติมมาว่า

พออ้อมคลองล่องลำแม่น้ำกว้าง
มาแปรปรวนทวนปากเป็นตากฟ้า
โง่น้อยหรือชื่อเสียงยังเพื่องพลั่ว
คิดถึงรักหนักหน่วงเป็นห่วงใย
แม่น้ำกว้างทางเขี้ยวเป็นเกลียวกลิ้ง
ถึงแขวงแควลิวชื่อจิวราย

ตำบลบางซื่อบ้านลานตากฟ้า
ฟ้าจะมาเปียกน้ำทำอะไร
ความสวาทหรือจะมันไม่หวั่นไหว
เมื่อมาไกลลิบลับจะกลับกลาย
นาวาวิ่งว่องไวเหมือนใจหมาย
โอ้ใจหายหวนความถึงนามจิว

บริเวณปากคลองบางใหญ่ หรือที่เรียกว่าคลองโยง จรดแม่น้ำนครชัยศรี ที่บ้านลานตากฟ้า

หรือ คราวเมื่อเรือพายข้ามแม่น้ำนครชัยศรี กล่าวถึงวัดปากน้ำ คือ วัดสัมปทวน บ้านสัมปทวน
อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม ไปด้วย ซึ่งในฉบับเดิมไม่มี ดังนี้

เขาแจวจ้วงล่องล่องเข้าคลองลัด
เห็นลิงโตนโจนไต่ตะกายป็น
แต่เจ้าหนูดูพลางทางขว้างกล้วย
มันแลบลิ้นปลิ้นตาประสาสิง
มันลือกกลับบัดดีไม่มีถูก
เหมือนรักหญิงทิ้งรักสักเท่าไร

ทางหน้าวัดปากน้ำประจำศีล
มันยกตีนเกาหัวชั่วจริงจริง
มันก็ฉวยชวนกันลอบบอกว่าซึ่ง
เขาซำทิ้งลัมมะแป้นด้วยแค้นใจ
จนลัมสุกหมดสิ้นกินไม่ไหว
มีแต่ไฟเพลิงพลึงกว่าลิงโตน

วัดสัมปทวน ตั้งอยู่บริเวณปากคลองสัมปทวน ฝั่งแม่น้ำนครชัยศรี

ข้อมูลดังที่นำเสนอมาเป็นเพียงข้อสังเกตของผู้เขียน โดยอาศัยหลักฐานประวัติศาสตร์และข้อมูลคติชนมาช่วยในการตีความ เป็นอีกมุมมองหนึ่งในการศึกษาชีวิตและงานของสุนทรภู่ ทั้งนี้เพื่อให้นักวิชาการรุ่นใหม่เห็นว่า เรื่องราวของสุนทรภู่นั้นมีเสน่ห์ และมีประเด็นศึกษาอีกไม่น้อย หากมีการนำเสนอข้อมูลในมุมมองใหม่อยู่เสมอ จะช่วยให้การศึกษาค้นคว้าความรู้สมบูรณ์และชัดเจนขึ้น ให้สมกับผู้ที่เป็นเจ้าของผลงานประพันธ์ที่ได้ถ่ายทอดมโนปณิธานในนิราศพระปฐมว่า

หนึ่งขอฝากปากคำทำหนังสือ
สุนทราลักษณ์เจ้าจักรพาฬ

ให้สืบเชื้อชั่วฟ้าสุธาสถาน
พระทรงสารศรีเศวตเกศกุญชร

๒.๕ ข้อสรุปของสถานที่ที่ปรากฏในนิราศ

๑) วัดระฆัง

วัดระฆังโฆสิตาราม เดิมเรียกว่า วัดบางว่าใหญ่ (บางหว่าใหญ่) เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชปราบดาภิเษกขึ้นครองราชย์เป็นปฐมกษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ วัดบางว่าใหญ่ ได้กลายเป็นวัดในอุปถัมภ์ของเจ้านายในกรมพระราชวังหลัง สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ กรมพระยาเทพสุดาวดี (สา) พระเชษฐภคินีในสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ และพระชนนีของ กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข (กรมพระราชวังหลัง) ได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตซ่อมแซมปฏิสังขรณ์วัดบางว่าใหญ่ และทรงมีตำหนักที่ประทับอยู่ติดกับวัดทางด้านซ้าย เรียกว่า “สวนมังคุด” ถัดออกมาตรงที่ตั้งโรงพยาบาลศิริราชในปัจจุบัน เคยเป็นที่ประทับของกรมพระราชวังหลัง เรียกว่า

“สวนลั่นจี” ส่วนด้านขวาของวัดระฆังเป็นที่ประทับของรัชกาลที่ ๑ ครั้งรับราชการในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี^{๕๙}

การปฏิสังขรณ์วัดบางว่าใหญ่ครั้งนั้น มีการขุดพบระฆังลูกหนึ่งมีเสียงดังไพเราะมาก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ทรงขอไปไว้ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และทรงสร้างระฆังมาชดเชยจำนวน ๕ ลูก จากนั้นพระราชนามวัดใหม่ว่า “วัดระฆังโฆสิตาราม” ด้วยเหตุที่ขุดพบระฆังในวัด และเพื่อฟื้นฟูแบบแผนประเพณีครั้งกรุงศรีอยุธยาที่มีวัดชื่อ “วัดระฆัง” อยู่ใกล้วังหลวงเช่นกัน^{๖๐}

นอกจากนี้วัดระฆังยังเกี่ยวข้องกับเจ้านายในกรมพระราชวังหลังอีก ๒ พระองค์ คือ พระองค์เจ้าปฐมวงศ์ พระโอรสในกรมพระราชวังหลัง ซึ่งทรงผนวชอยู่วัดระฆังตลอดมา จนสิ้นพระชนมายุในสมัยรัชกาลที่ ๓^{๖๑} และยังเป็นสถานที่บรรจุพระอัฐิของเจ้าครอกทองอยู่ พระอัครชายาในกรมพระราชวังหลัง ผู้ที่รับนายพัดและนายตาบ บุตรชายต่างมารดาของสุนทรภู่ เข้ามาเลี้ยงดูในพระราชวังหลัง แม้ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แต่เชื่อกันว่าพระอัฐิของเจ้าครอกทองอยู่ประดิษฐานอยู่ใต้ฐานพระประธานอัมรินทร์พำในพระอุโบสถวัดระฆังโฆสิตาราม

๒) บางกอกน้อย

เขตบางกอกน้อย เดิมมีชื่อเรียกว่า “อำเภอมรินทร์” เรียกตามประกาศกระทรวงนครบาล ประกาศเมื่อวันที่ ๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ ลงนามประกาศโดยมหาอำมาตย์เอก เจ้าพระยายมราช เสนาบดีกระทรวงนครบาลได้ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖

เขตบางกอกน้อยมีเส้นทางน้ำสายสำคัญเส้นหนึ่ง มีชื่อเรียกเช่นเดียวกับชื่อเขต คือ “คลองบางกอกน้อย” เป็นเส้นทางคมนาคมเส้นทางหนึ่งที่มีความสนใจอย่างมากในปัจจุบัน เพราะสองฝั่งของคลองบางกอกน้อยเต็มไปด้วยเรื่องราวของประวัติศาสตร์ ที่สามารถทำให้รับรู้ได้ว่า คลองบางกอกน้อยในอดีต ไม่เพียงแต่เป็นเส้นทางหลักของการเดินทางเท่านั้น แต่ยังเป็นที่อยู่อาศัยของพ่อค้าแม่ค้าเป็นจำนวนมาก รวมไปถึงผู้คนต่างศาสนา และวัฒนธรรม

๓) วังหลัง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ เสด็จขึ้นครองราชย์ โปรดให้ใช้พื้นที่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นที่ตั้งของเมืองหลวง พร้อมทั้งสร้างพระราชวังหลวงขึ้นใหม่ และสร้าง

^{๕๙} การศาสนา, กรม. ประวัติวัดสำคัญทางพระพุทธศาสนา ตอน ๒. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕. หน้า ๑๕๗.

^{๖๐} ศิลปากร, กรม. ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม ๔ วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๒๕. หน้า ๒๕๔. (จัดพิมพ์เนื่องในการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี).

^{๖๑} ชนกพร พัวพัฒนกุล, เรียบเรียง. กรมพระราชวังบวรสถานพิมุขกับงานศิลปกรรม โครงการวิจัย “พระราชานุสรณ์ กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข”. ใน ประพนธ์ อัครวิรุฬหาร, บรรณาธิการ. พิษณุสถานสรรพการพิธี: สรรพนิพนธ์ประวัติศาสตร์ว่าด้วย “วังหลัง” สมัยอยุธยา - รัตนโกสินทร์. นครปฐม: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๗. หน้า ๑๐๗.

พระราชวังบวรสถานมงคลหรือวังหน้า เพื่อเป็นที่ประทับของเจ้าพระยาสุรสีห์ พระอนุชาธิราช หลังจากทรงสถาปนาขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล^{๒๒}

ต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ กรมพระอนุรักษ์เทเวศร์ ดำรงพระเกียรติที่กรมพระราชวังหลัง ประทับที่พระราชวังหลังหรือพื้นที่ของสวนลั่นจีเดิม มีพื้นที่อยู่บริเวณปากคลองบางกอกน้อยด้านใต้ ยาวจรดไปจนถึงวัดบางว่าน้อย (วัดอมรินทราราม) มีตำหนักและหมู่เรือนของพระโอรสติดอยู่ฝั่งใกล้คลองบางกอกน้อย

กรมพระราชวังหลังและพระอัครชายามีพระโอรสธิดาทั้งสิ้น ๖ พระองค์ พระธิดาองค์เล็ก คือ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าจางกล^{๒๓} มีมารดาของสุนทรภู่เป็นพระนม ซึ่งสุนทรภู่ได้อาศัยอยู่ในวังหลังกับมารดาและถวายตัวเป็นข้าในกรมพระราชวังหลังมาตั้งแต่เด็ก จึงทำให้มีความสัมพันธ์กับวังหลังอยู่ไม่น้อย

๔) บางว่าน้อย

บางว่าน้อย (บางหัวน้อย) คือ พื้นที่ริมคลองบางกอกน้อยถัดจากอาณาเขตของวังหลัง ปัจจุบันเป็นที่ตั้งสถานีรถไฟธนบุรี มีวัดบางว่าน้อย หรือวัดอมรินทราราม เป็นวัดโบราณคู่กับวัดบางว่าใหญ่หรือวัดระฆังโฆสิตาราม ตามหลักฐานพบว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกขึ้นเป็นพระอารามหลวง และทรงแต่งตั้งพระอธิการเจ้าวัดเป็นพระราชาคณะ

หลังการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ กรมพระราชวังหลังทรงสถาปนาวัดขึ้นใหม่ทั้งพระอาราม แต่ยังไม่แล้วเสร็จก็เสด็จทิวงคตไปเสียก่อน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ จึงปฏิสังขรณ์ต่อจนสำเร็จ และพระราชทานนามใหม่ว่า “วัดอมรินทราราม” ในภายหลังพระองค์เจ้าหญิงกระจับและพระองค์เจ้าหญิงจางกล พระธิดาในกรมพระราชวังหลัง ทรงร่วมสร้างกุหาเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปจำลองและมณฑปที่ประดิษฐานพระพุทธรูปจำลองตามลำดับ^{๒๔}

๕) วัดทอง

วัดทอง ตั้งอยู่ริมคลองบางกอกน้อยฝั่งทิศตะวันตก สันนิษฐานว่าเป็นวัดในสมัยกรุงศรีอยุธยา ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ทรงสถาปนาวัดขึ้นใหม่ทั้งพระอาราม และพระราชทานนามว่า “วัดสุวรรณาราม” นอกจากนี้ สมเด็จพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ทรงมีพระราชศรัทธาที่จะสร้างเมรุหลวงสำหรับการพระราชทานเพลิงศพเจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่

^{๒๒} เน่งน้อย คัคคีศรี, หม่อมราชวงศ์. พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๕๒๕). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

^{๒๓} วิภัลย์ พงศ์พนิตานนท์, เรียบเรียง. วังหลัง: ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์. ใน ประพนธ์ อัครวิรุฬหาร, บรรณาธิการ. พิษุสถานสรรพการพิธี: สรรพนิพนธ์ประวัติศาสตร์ว่าด้วย “วังหลัง” สมัยอยุธยา - รัตนโกสินทร์. นครปฐม: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๗. หน้า ๒๒ - ๒๓.

^{๒๔} การศาสนา, กรม. ประวัติวัดสำคัญทางพระพุทธศาสนา ตอน ๒. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕. หน้า ๒๐๗ - ๒๐๘.

เพราะการพระราชทานเพลิง ณ วัดนอกกำแพงพระนครต้องคำนึงถึงความสะดวกในการเดินทางเป็นสำคัญ เมรุที่โปรดเกล้าให้สร้างขึ้นจึงมีที่วัดสุวรรณารามและวัดอรุณราชวราราม ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ มีถนนหนทางสะดวกขึ้น จึงโปรดให้สร้างเมรุขึ้นที่วัดสระเกศอีกแห่งหนึ่ง^{๖๕}

๖) วัดปะขาว

วัดปะขาว ตั้งอยู่ริมคลองบางกอกน้อยฝั่งตะวันตก เดิมเรียกว่า วัดชีผ้าขาว วัดชีปะขาว หรือวัดประขาว สันนิษฐานว่าสร้างมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โปรดให้สร้างพระอุโบสถหลังใหม่เพื่อใช้แทนหลังเก่า โปรดให้เจ้าพนักงานปักหมากกำหนดเขต และพระราชทานนามใหม่ว่า “วัดศรีสุदारาม”^{๖๖}

๗) บางบำหรุ

บางบำหรุ คือ ชื่อตำบลหนึ่งในอำเภอบางกอกน้อย ปัจจุบันคือแขวงบางบำหรุ อยู่ในการปกครองของเขตบางพลัด มี “วัดบางบำหรุ” สร้างขึ้นประมาณ พ.ศ. ๒๓๔๗ ไม่ทราบนามและประวัติผู้สร้าง สันนิษฐานว่าชาวบ้านได้ร่วมกันสร้างขึ้นแล้วขนานนามตามภูมิประเทศของวัด

๘) บางขุนนนท์

บางขุนนนท์ เดิมเป็นตำบลหนึ่งในอำเภอบางกอกน้อย จังหวัดธนบุรี ตั้งอยู่ทางฝั่งใต้ของคลองบางกอกน้อย ปัจจุบันอยู่ในเขตการปกครองของกรุงเทพฯ เป็นที่ตั้งของวัดปะขาว หรือวัดศรีสุदारาม^{๖๗}

๙) บางระมาด

บางระมาด เดิมเป็นตำบลหนึ่งของอำเภอลำลูกเกด จังหวัดธนบุรี ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของคลองบางกอกน้อย มีคลองบางระมาดแยกจากคลองศาลเจ้าไปจดหนองขี้เหล็กในเขตตลิ่งชัน

๑๐) วัดไก่อี้อยู่

วัดไก่อี้อยู่ ตั้งอยู่บริเวณปากคลองวัดไก่อี้อยู่ทางฝั่งตะวันตกของคลองวัดชะลอ เป็นวัดโบราณ ปรากฏว่าท่านเจ้าพระยาธรรมาพิพิธ (สนธิ์ สนธิรัตน์) ได้สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๑ แต่ในจดหมายเหตุ

^{๖๕} พระเทพวรจารย์ (แบน กิตติสาโร), รวบรวมและเรียบเรียง. ประวัติวัดและโบราณสถาน. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บริษัททรงสิทธิ์วรรณ จำกัด, ๒๕๓๕. หน้า ๑๓๓.

^{๖๖} พินิจ รัตนกุล, บรรณาธิการและเรียบเรียง. พระอารามหลวงในกรุงเทพมหานคร เล่ม ๒. นครปฐม: วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๐. หน้า ๗๐๑.

^{๖๗} กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ, รวบรวม. บทกวีนิราศตามคลองบางกอกน้อยถึงบางใหญ่. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางเป่า พอนอ่วม ณ เมรุวัดโบสถ์บน อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี วันที่ ๒๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๒๔), หน้า ๒๖.

ฉบับหนึ่งระบุว่าวัดไถ่เตี้ยแต่ก่อนนั้นชื่อวัดมหาธาตุยาราม เข้าใจว่าจะมาเปลี่ยนชื่อเป็นวัดไถ่เตี้ยตอนปราบดาภิเษก ในสมัยรัชกาลที่ ๑ แต่ไม่ปรากฏหลักฐานปี พ.ศ. ที่เปลี่ยนชื่อ จึงถือเอาว่าท่านเจ้าพระยาธรรมาพิพิธเป็นผู้สร้างจึงแน่นอนกว่า^{๖๘}

ก่อนจะมีการบูรณะวัดครั้งใหญ่ในปี พ.ศ. ๒๕๑๑ บริเวณนอกกำแพงหน้าหน้าพระอุโบสถมีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่สององค์ เรียกกันว่าหลวงพ่อดโต องค์หนึ่งมีขนาดใหญ่กว่าและสร้างก่อนมีเรื่องเล่าต่อกันมาว่าผู้สร้างชื่อกราน เมื่อครั้งออกห้วย ก.ข. ในต้นสมัยรัชกาลที่ ๕ หลวงพ่อดโตนี้ให้ห้วยถูกกันมาก (เขยั่วตัว) จนขุนบาล (ยกกองเหมียง) ให้คนมาควักพระเนตรท่านออกหมด แล้วเอาเหล็กมาตอกกลางหลังและชอกคอเข้าไปในองค์ท่าน เพื่อมิให้ให้ห้วยอีกต่อไป ส่วนองค์ที่สอง นายเปรมนางเฮียะ และนายพิณเป็นผู้สร้าง ในปี พ.ศ. ๒๔๕๕ ปีชวด เดือน ๕ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๗๓ หลวงพ่อนวล เจ้าอาวาสวัดไถ่เตี้ย สร้างพระพุทธรูปไว้ระหว่างพระอุโบสถและพระวิหารเพื่อเป็นที่สักการบูชา โดยผินพัทธรูปไปทางทิศตะวันออก^{๖๙}

๑๑) สวนหลวง

สวนหลวง ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของคลองวัดชะลอ ระหว่างวัดน้อยในถึงวัดชัยพฤกษ์มาลา ในพระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ ๔ ตอนทรงตั้งและแปลงพระนามบรรดาศักดิ์ขุนนาง มีข้อความว่า “สวนหลวงริมวัดชัยพฤกษ์ หลวงราชนุจิตร เจ้ากรม ทรงแปลว่า หลวงราชอุทยานิศร”^{๗๐}

ต่อมาสวนนี้ตกเป็นของเจ้าจอมกลีบ ในรัชกาลที่ ๕ แล้วแบ่งขายบ้าง ถวายเป็นที่ธรณีสงฆ์ของวัดชัยพฤกษ์มาลาบ้าง และมีที่ซึ่งตกเป็นของนางขึ้น แดงอร่าม ภายในที่ดินผืนนี้ยังมีสระกว้างยาวประมาณร้อยเมตรและมีลำคู (ตรงข้ามวัดพิบูล) ขุดแยกจากคลองวัดชะลอฝั่งตะวันตกเข้าไปสู่สระ ซึ่งกล่าวกันว่าเป็นทางเรือพระที่นั่งในเวลาเสด็จประพาส แต่เดิมนี้น้ำและสระต้นเขินเสียแล้วในโคลงนิราศสุพรรณของสุนทรภู่ ได้กล่าวถึงสวนหลวงเอาไว้โดยบอกว่าตนเคยตามเสด็จกรมพระราชวังหลังมาเที่ยวสวนหลวง ที่อยู่ลึกเข้าไปในคลองบางกอกน้อย^{๗๑}

๑๒) บางขวาง

บางขวาง เป็นคลองเส้นหนึ่งอยู่ในเขตอำเภอบางกรวย แยกจากคลองมหาสวัสดิ์ตรงข้ามวัดชัยพฤกษ์มาลา ไปบรรจบกับคลองบางระนง ถือได้ว่าเป็นคลองประวัติศาสตร์เส้นหนึ่ง

^{๖๘} ประวัติวัดไถ่เตี้ย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ประยูร, ๒๕๑๑, หน้า ๔.

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑.

^{๗๐} ประวัติวัดชัยพฤกษ์มาลา วัดราชโอรสาราม วัดเฉลิมพระเกียรติ. (พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวง ลดาวัลย์ ณ อยุธยา ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๖), หน้า ๓.

^{๗๑} สุจิตต์ วงษ์เทศ. สุนทรภู่ตามเสด็จวังหลังไปสวนหลวง ในคลองบางกอกน้อย ใน มติชนออนไลน์. เข้าถึงได้จาก <https://www.matichon.co.th> (๒๕๖๐, มิถุนายน ๑๙)

๑๓) วัดพิบูล

วัดพิบูล หรือวัดพิบูลทอง ตั้งอยู่ ในตำบลวัดชลอ อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี สร้างเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๓๕๐ ไม่ปรากฏนามและประวัติผู้สร้าง แต่มีการบูรณะวัดในระยะเริ่มประมาณปี พ.ศ. ๒๔๘๗ เป็นต้นมา ทำให้วัดเจริญรุ่งเรืองเป็นที่รู้จักกันทั่วไป^{๗๒}

๑๔) บางสนาม

ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของคลองวัดชะลอเหนือวัดพิบูลขึ้นไป มีคลองแยกเข้าไปจากคลองวัดชะลอและมีวัดสนามนอกอยู่ปลายคลอง

๑๕) สวนแดน

เป็นคลองในเขตตลิ่งชัน อยู่ระหว่างวัดไก่อี๋ยกับวัดน้อยใน ปากคลองแยกจากคลองวัดชะลอที่วัดไก่อี๋ย ไปจดคลองศาลเจ้ายาวราว ๓ กิโลเมตร

๑๖) วัดเกด

ตั้งอยู่บนฝั่งตะวันตกของลำคลองวัดชะลอ ในท้องที่ตำบลวัดชะลอ อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี ได้วัดมีคลองแยกเข้าไปบรรจบกับคลองวัดสัก^{๗๓}

๑๗) วัดชลอ

วัดชลอ ตั้งอยู่ริมคลองวัดชะลอฝั่งใต้ในเขตอำเภอบางกรวย พระอุโบสถของวัดชลอแสดงเค้าว่าเป็นฝีมือช่างในสมัยอยุธยา แต่ได้ซ่อมแซมบูรณะจนเปลี่ยนรูปไปมากแล้ว ก่อนหน้านี้ทางวัดได้พบพระเจดีย์โลหะ ๒ องค์ บรรจุภายในซากเจดีย์เก่าเหนือพระอุโบสถ ซึ่งท่านเจ้าอาวาสได้มอบให้พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเก็บรักษา^{๗๔}

๑๘) บางกรวย

บางกรวย เป็นชื่ออำเภอหนึ่งในจังหวัดนนทบุรี มีคลองบางกรวยแยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก ตรงข้ามวัดเขมาภิรตาราม มาต่อกับคลองบางกอกน้อย (คลองวัดชลอ) ที่ชุดในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เหนือวัดชะลอคลองบางกรวยนี้มีแต่ก็เป็นตอนหนึ่งของแม่น้ำเจ้าพระยา แต่เมื่อชุดคลองใหม่กระแสน้ำเปลี่ยนจากแม่น้ำอ้อม มาเดินทางหน้าวัดเฉลิมพระเกียรติ แม่น้ำเดิมคงแคบและตื้นเขินจนกลายเป็นคลอง

^{๗๒} การศาสนา, กรม. ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๖. หน้า ๒๐๙ - ๒๑๐.

^{๗๓} กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ, รวบรวม. บทกวีนิราศตามคลองบางกอกน้อยถึงบางใหญ่. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางเป่า พอนอ่วม ณ เมรุวัดโบสถ์บน อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี วันที่ ๒๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๒๔), หน้า ๔๗ - ๔๘.

^{๗๔} ปราณี หลักคำ และคณะ. ชื่อบ้านนามเมือง “จังหวัดนนทบุรี”. นนทบุรี: บอลพรีนติ้ง, ๒๕๕๐, หน้า ๒๘.

๑๙) บางสีทอง

ในปี พ.ศ. ๒๓๙๐ พระยาประทุมชินบริบาล เจ้าหน้าที่แบ่งเขตการปกครอง กรมมหาดไทย ได้แบ่งเขตการปกครองให้มีเขตตำบล อำเภอที่ชัดเจน จนบริเวณนี้มีคลองชื่อว่า “คลองบางสีทอง” จึงนำชื่อนั้นมาตั้งเป็นชื่อตำบลเรียกว่า “ตำบลบางสีทอง” อำเภอบางกรวย มาตั้งแต่ในสมัยเจ้าพระยานนทบุรีศรีเกษตราคม เป็นเจ้าเมืองนนทบุรี เป็นต้นมา^{๗๕}

๒๐) บางอ้อยช้าง

บางอ้อยช้างเป็นชื่อตำบลเก่า อยู่บนฝั่งตะวันออกของคลองอ้อมนนท์ ตำบลบางศรีทอง อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี บ้างก็เรียก “บางอ้อยช้าง” และมีวัดบางอ้อยช้างตั้งอยู่บริเวณปากคลอง

๒๑) วัดสัก

วัดสัก เป็นวัดโบราณอยู่ในคลองวัดสัก แยกจากคลองอ้อมนนท์ฝั่งตะวันตกตรงข้ามวัดบางอ้อยช้าง^{๗๖}

๒๒) บางขุน

บางขุน เป็นตำบลอยู่ริมคลองอ้อมนนท์ฝั่งใต้ ในเขตอำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี มีคลองบางขุนแยกจากคลองอ้อมนนท์ เข้าไปในคลองนี้มีวัดบางขุนเป็นวัดโบราณ มีหอไตรเก่าภายในพระอุโบสถมีภาพจิตรกรรมฝาผนัง^{๗๗}

๒๓) บางนายไกร

บางนายไกร ตั้งอยู่ในเขตตำบลบางขุนทอง อำเภอบางกรวย มีคลองแยกจากคลองอ้อมนนท์ทางฝั่งตะวันตก เรียกว่า “คลองบางนายไกร” มีวัดบางนายไกรนอกตั้งอยู่ปากคลอง มีเคหสถานบ้านเรือนเป็นหลักฐานหนาแน่นมาก ท้องที่แถบนี้คงจะเป็นที่รู้จักกันดี เพราะเป็นสถานที่ซึ่งมีเรื่องราวเกี่ยวข้องกับวรรณคดีสำคัญเรื่องหนึ่ง คือ เรื่อง “ไกรทอง” ปรากฏว่ากวีเกือบทุกท่านที่ผ่านบางนายไกรมักไม่เว้นกล่าวถึง^{๗๘}

^{๗๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๒.

^{๗๖} กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ, รวบรวม. *บทกวีนิราศตามคลองบางกอกน้อยถึงบางใหญ่*. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางเป้า พอนอ่วม ณ เมรุวัดโบสถ์บน อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี วันที่ ๒๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๒๔), หน้า ๕๗.

^{๗๗} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๒.

^{๗๘} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๙.

๒๔) บางระนง

บางระนง เป็นตำบลอยู่ในอำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี มีคลองบางระนงแยกจาก คลองอ้อมนนท์ฝั่งตะวันตก บ้างก็เรียก “คลองบางรวนง”^{๗๙}

๒๕) บางคูเวียง

บางคูเวียง ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา จัดตั้งเป็นสุขาภิบาลตามประกาศ กระทรวงมหาดไทยเมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๓๗ และประกาศในราชกิจจานุเบกษา ลงวันที่ ๑๑ ตุลาคม ๒๕๓๗ ต่อมาเนื่องจากสุขาภิบาลมีฐานะการคลังเพียงพอที่จะบริหารงานประจำของสุขาภิบาล กระทรวงมหาดไทย จึงได้ประกาศให้สุขาภิบาลมีฐานะการคลังเพียงพอที่จะบริหารงานประจำของ สุขาภิบาลกระทรวงได้ ได้ลงในประกาศราชกิจจานุเบกษาเมื่อวันที่ ๓๐ พฤษภาคม ๒๕๓๙ ในปี ๒๕๔๒ พระราชบัญญัติเปลี่ยนแปลงฐานะของสุขาภิบาลเป็นเทศบาล พ.ศ. ๒๕๔๒ ประกาศในราชกิจจา นุเบกษา วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๒ เป็นผลในสุขาภิบาลทั่วประเทศเปลี่ยนแปลงฐานะเป็นเทศบาล^{๘๐}

๒๖) บางม่วง

บ้านบางม่วง มีการตั้งชื่อตามลักษณะของพื้นที่ซึ่งมีต้นมะม่วงขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่ เป็นมะม่วงกะล่อน มีผลเล็ก เนื้อน้อย เมล็ดโต เมื่อสุกมีกลิ่นหอม รสหวานอมเปรี้ยว

บางม่วงเป็นชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ ตั้งชุมชนมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น มีตำนาน เกี่ยวกับพระเจ้าอู่ทองนำไพร่พลหนีโรคระบาดเข้ามาพำนักอยู่บริเวณนี้ และสร้างวัดปรังค์หลวง และตำนานเกี่ยวกับพระเจ้าปราสาททองสร้างวัดอัมพวัน ซึ่งมีสถานที่ใกล้เคียงกับวัดปรังค์หลวง^{๘๑}

๒๗) บางใหญ่

บางใหญ่ เป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดนนทบุรี มีประชากรค่อนข้างมาก แต่เดิมตั้งอยู่บริเวณ ที่คลองสามสายมาบรรจบกัน ได้แก่ คลองอ้อมนนท์ คลองบางกอกน้อย และคลองบางใหญ่ ท้องที่ อำเภอบางใหญ่เดิมอยู่ในเขตการปกครองของอำเภอบางใหญ่ (บางกรวย) และอำเภอบางบัวทอง ซึ่งมี พื้นที่กว้างขวางมาก ในปี พ.ศ. ๒๔๖๐ ทางราชการจึงได้พิจารณาแบ่งตำบลบางใหญ่และบางม่วงจาก อำเภอบางใหญ่ (บางกรวย) และแบ่งตำบลบางแม่นาง เสาธงหิน และบ้านใหม่ จากอำเภอบางบัวทอง มาตั้งเป็นกิ่งอำเภอบางแม่นาง เพื่อความสะดวกในการปกครอง ในช่วงแรกตั้งที่ว่าการกิ่งอำเภอ อยู่บริเวณวัดส้มเกลี้ยง หมู่ที่ ๒ ตำบลบางแม่นาง

^{๗๙} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๔.

^{๘๐} ปราณี หล้าคำ และคณะ. ชื่อบ้านนามเมือง “จังหวัดนนทบุรี”. นนทบุรี: บอลพรีนติ้ง, ๒๕๕๐. หน้า ๓๓ - ๓๔.

^{๘๑} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๖.

วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๔ กิ่งอำเภอบางแม่นางได้รับโอนตำบลบางเลน จากอำเภอนนทบุรี มาอยู่ในการปกครอง และยกฐานะขึ้นเป็นอำเภอบางแม่นาง ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๖๖ ได้ย้ายที่ว่าการอำเภอมายังตั้งอยู่หมู่ที่ ๒ ตำบลบางม่วง บริเวณปากคลองบางใหญ่แยกคลองอ้อมนนท์และคลองบางกอกน้อย ประชาชนจึงนิยมเรียกอำเภอนี้ว่า “บางใหญ่” ตามไปด้วย จนกระทั่งในวันที่ ๑๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๓ ได้เปลี่ยนชื่ออำเภอบางแม่นางเป็นอำเภอบางใหญ่ ตามความคุ้นเคยของประชาชน ส่วนอำเภอบางใหญ่ (เดิม) เปลี่ยนชื่อเป็น “อำเภอบางกรวย” เพื่อไม่ให้ซ้ำซ้อนกัน

ในปี พ.ศ. ๒๔๘๖ ประเทศไทยประสบปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำอย่างหนัก เพราะได้รับผลกระทบจากสงครามโลกครั้งที่ ๒ จังหวัดนนทบุรีถูกยุบลงเพื่อเป็นการประหยัดงบประมาณราชการ อำเภอบางใหญ่ถูกโอนไปขึ้นกับจังหวัดธนบุรีพร้อมกับอำเภอบางบัวทองและอำเภอบางกรวย จนกระทั่งในปี พ.ศ. ๒๔๘๙ ได้มีการจัดตั้งจังหวัดนนทบุรีขึ้นมาอีกครั้ง อำเภอบางใหญ่จึงกลับมาอยู่ในการปกครอง ของทางจังหวัดจนถึงปัจจุบัน

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๒ อำเภอบางใหญ่พร้อมส่วนราชการส่วนอื่นๆ ได้ย้ายที่ทำการไปตั้งอยู่ในหมู่บ้านบางใหญ่ชิตี ใกล้จุดตัดระหว่างถนนรัตนาธิเบศร์กับถนนตลิ่งชัน - สุพรรณบุรี เนื่องจากได้รับบริจาคที่ดินให้สร้างศูนย์ราชการขึ้นนับแต่นั้นมา การเป็นที่ตั้งหน่วยงานการบริหารราชการประกอบกับการโฆษณาของหมู่บ้านจัดสรรแห่งนั้น ทำให้บางใหญ่ชิตีกลายเป็นชุมชนบางใหญ่และย่านบางใหญ่ ในความรับรู้ของคนทั่วไป ส่วนตัวอำเภอบางใหญ่เดิมปัจจุบันมักถูกเรียกว่า “บางใหญ่เก่า” และอยู่ในเขตเทศบาลตำบลบางม่วง^{๔๒}

๒๘) บ้านใหม่

บ้านใหม่ เป็นตำบลหนึ่งในอำเภอบางใหญ่ จากตำนานและคำบอกเล่ามี การสร้างวัดต้นเชือก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๔ ซึ่งเป็นปีสุดท้ายในรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช แสดงว่ามีชุมชนดั้งเดิมมาก่อนหน้านี้ เพราะสภาพภูมิประเทศตำบลบ้านใหม่ตั้งอยู่ริมคลองบางใหญ่ ซึ่งเป็นร่องน้ำโบราณตามธรรมชาติ ใช้เป็นเส้นทางสัญจรระหว่างแม่น้ำนครชัยศรี - แม่น้ำเจ้าพระยา เนื่องจากในสมัยนั้นยังไม่มีทางรถไฟสายอื่น คลองบางใหญ่จึงเป็นเส้นทางสัญจรทางน้ำสายเดียวที่ประชาชนใช้สัญจรจากหัวเมืองนครชัยศรีและเมืองทางด้านตะวันตกเข้ามาเมืองหลวงคือบางกอกธนบุรี

ในสมัยรัชกาลที่ ๖ พ.ศ. ๒๔๕๘ ตำบลบ้านใหม่ขึ้นกับอำเภอบางบัวทอง โดยใช้ชื่อตำบล ศิริชนะเชือก อำเภอบางบัวทอง ต่อมา พ.ศ. ๒๔๖๐ ทางราชการได้โอนตำบลบ้านใหม่ให้มาขึ้นกับกิ่งอำเภอบางแม่นาง และวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๔ ได้ยกฐานะจากกิ่งอำเภอบางแม่นางเป็นอำเภอบางแม่นาง และได้เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอบางใหญ่ ส่วนตำบลบ้านใหม่เมื่อมีการประกาศใช้

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๘.

พระราชบัญญัติสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ. ๒๕๓๗ ตำบลบ้านใหม่ได้ยกฐานะเป็น
สภาตำบลและจัดตั้งเป็นองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านใหม่ เมื่อวันที่ ๒๘ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๙^{๘๓}

๒๙) คลองโยง

คลองโยง คือส่วนหนึ่งของคลองบางใหญ่และยาวจรดปากคลองบางใหญ่ฝั่งแม่น้ำนครชัยศรี
มีอาณาเขตติดต่อกับตำบลบ้านใหม่ สาเหตุที่เรียก “คลองโยง” เพราะคลองบางใหญ่ส่วนนี้มีลักษณะ
ตื้นเขิน เรือใหญ่ไม่สามารถสัญจรไปมาได้สะดวก จำเป็นต้องใช้หัวเชือกผูกกับเรือแล้วเอาหางเชือกมาผูก
กับโกรกแอก หลังจากนั้นไล่ควายลงเดินไปตามลำคลองที่มีน้ำอยู่ตื้นๆ ก่อนจะมีการขุดคลองให้มีความ
ลึกเพิ่มขึ้นประมาณปี พ.ศ. ๒๔๙๑ เพื่อที่จะนำน้ำมาจากแม่น้ำท่าจีนมาใช้ทำสวน ทำนา ปรากฏว่า
การทำนาในตำบลนี้ทุกตำบลทำนาได้ปีละ ๒ ครั้ง และไม่มีควายที่มากลากจูงเรือให้ลำบากเหมือนในอดีต

๓๐) ลานตากฟ้า

ลานตากฟ้า เป็นชื่อตำบลหนึ่งในอำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม มีเรื่องเล่าสืบทอดกันมา
เกี่ยวกับชื่อของตำบลว่าในสมัยหนึ่งมีเรือสำเภาจีนลำหนึ่งได้มาล่มลงในแม่น้ำนครชัยศรี ตรงที่เป็น
บริเวณหน้าวัดลานตากฟ้าในปัจจุบัน (ขณะนั้นยังไม่มีการสร้างวัด) ฝั่งซ้ายของแม่น้ำนครชัยศรีขณะนั้น
มีคนอาศัยอยู่บ้าง ผู้คนที่รอดตายพากันว่ายน้ำขึ้นบก แล้วตากเสื้อผ้าที่เปียกน้ำกันมากมายตรงบริเวณ
ที่เป็นบริเวณหน้าวัดลานตากฟ้า พื้นที่บริเวณจึงได้รับการขนานนามจากชาวบ้านว่าเป็น “บ้านลานตาก
ผ้า” ก่อนจะเพี้ยนเป็น “บ้านลานตากฟ้า”^{๘๔}

๓๑) จั้วราย

จั้วราย แต่เดิมเรียกว่าตำบลท่าเรือ เพราะเป็นศูนย์กลางการขนส่งจากจังหวัดสุพรรณบุรี และ
จังหวัดสมุทรสาคร ต่อมาทางราชการได้เปลี่ยนชื่อเป็นจั้วราย เพื่อให้คล้องกับวัดจั้วรายและสถานีจั้วรายที่มี
มาแต่เดิม และในอดีตพื้นที่บริเวณนี้มีต้นจั้วขึ้นเรียงรายทั่วไป บางคนว่าต้นจั้วขึ้นอยู่มากเป็นป่าจั้ว เนื้อที่
ไม่น้อยกว่าหนึ่งตารางกิโลเมตร โดยมีความยาวจากตำบลจั้วรายไปถึงปากคลองมหาสวัสดิ์ มีความยาว
ไม่น้อยกว่าหนึ่งกิโลเมตรเศษจึงเป็นที่มาของชื่อจั้วราย แต่ปัจจุบันไม่มีต้นจั้วหลงเหลืออยู่เพราะมีการ
โค่นจั้ว ตามความเชื่อว่าการบ้านใครมีต้นจั้วหรือที่ดินของใครมีต้นจั้วมักไม่เป็นมงคล^{๘๕}

^{๘๓} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๐.

^{๘๔} มนุ วัลยะเพ็ชร และคณะ. รายงานผลการวิจัย เรื่อง การศึกษาทางภูมิศาสตร์เกี่ยวกับชื่อภูมิประเทศของจังหวัด
นครปฐม. ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๒. หน้า ๘๖ - ๘๗.

^{๘๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘๕.

๓๒) สัมปทวน

สัมปทวน เป็นชื่อดำบลในอำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำนครชัยศรี มีเรื่องเล่าในอดีตสืบต่อกันมาว่ามีพระพุทธรูปลอยน้ำมา ๓ องค์ ชาวบ้านที่พบเห็นได้ช่วยกันอัญเชิญขึ้นเรือแต่ไม่เป็นผลสำเร็จ จึงนำเชือกเส้นใหญ่ไปคล้ององค์พระพุทธรูปทั้ง ๓ องค์ แล้วช่วยกันชักลากขึ้นมาบนฝั่งอีกครั้งแต่ก็ไม่สำเร็จอีกเช่นเคย เพราะกระแสน้ำเกิดปั่นป่วนจนทำให้เชือกขาดเป็นเหตุให้พระพุทธรูปทั้ง ๓ องค์ จมหายไปกับกระแสน้ำ ชาวบ้านจึงพากันเรียกสถานที่บริเวณนี้ว่า “สามพระทวน” ต่อมาได้เพี้ยนกลายเป็น “สัมปทวน”

๓๓) บ้านบางแก้ว

บ้านบางแก้ว ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่อำเภอนครชัยศรี ทิศเหนือจดตำบลสี่ระทอง ทิศใต้จดตำบลท่ากระชับ ทิศตะวันออกจดตำบลท่าตำหนัก ทิศตะวันตกจดตำบลท่ากระชับ พื้นที่ทั่วไปเป็นที่ราบลุ่ม เหมาะแก่การเกษตรกรรมและเลี้ยงสัตว์น้ำ

เดิมภายในบริเวณนี้มีลำคลองธรรมชาติเกิดขึ้นคลองหนึ่ง แต่ยังไม่มียี่ชื่อ และใกล้ๆ กับคลองนี้มีวัดมะขวิดตั้งอยู่ ต่อมา มีราษฎรผู้หนึ่งชื่อ นางส้มแก้ว ได้มาบูรณะวัดมะขวิด ชาวบ้านจึงพร้อมใจกันเปลี่ยนชื่อวัดมะขวิดเป็นวัดบางแก้ว ตามชื่อตัวท้ายของนางส้มแก้ว และเรียกคลองธรรมชาติที่ไหลผ่านกลางตำบลว่า “คลองบางแก้ว” เพราะอยู่ใกล้วัดบางแก้ว ต่อมาบริเวณนี้ได้ยกฐานะขึ้นเป็นตำบล จึงเรียกว่า ตำบลบางแก้ว^{๔๖}

๓๔) โพธิ์เตี้ย

โพธิ์เตี้ย เป็นหมู่บ้านหมู่ที่ ๑ ของตำบลท่าตำหนัก เหตุที่หมู่บ้านนี้ได้ชื่อว่า “บ้านโพธิ์เตี้ย” เพราะเมื่อก่อนนี้ที่หมู่บ้านโพธิ์เตี้ยมีต้นโพธิ์อยู่ต้นหนึ่งแต่เตี้ย ต้นไม้ชนิดนี้มักเป็นที่เคารพนับถือและเชื่อว่าเป็นต้นไม้ที่เทพารักษ์สถิตอยู่ ดังนั้นเมื่อมีผู้คนเข้ามาปลูกบ้านเรือนอาศัยอยู่บริเวณโพธิ์เตี้ย ชาวบ้านก็ให้ความเคารพนับถือต้นโพธิ์นี้ และตั้งชื่อหมู่บ้านตามชื่อต้นโพธิ์ว่า “บ้านโพธิ์เตี้ย” มาจนถึงปัจจุบันนี้

ความสำคัญของต้นโพธิ์เตี้ย มิใช่แต่จะเอาไปตั้งเป็นชื่อหมู่บ้านเท่านั้น แม้แต่นามสกุลของผู้คนในหมู่บ้านและแถบใกล้เคียงก็ยังเอาต้นโพธิ์ไปตั้งเป็นนามสกุลของตน บางแห่งเอาต้นโพธิ์ไว้ข้างหน้า บางแห่งเอาต้นโพธิ์ไว้ตรงกลาง บางแห่งเอาต้นโพธิ์ไว้ข้างหลัง เช่น อ่อนโพธิ์เตี้ย เป็นต้น^{๔๗}

๓๕) บางกระชับ

บางกระชับในอดีตเป็นพื้นที่ป่าและมีต้นกระชับขึ้นอยู่ทั่วไป แต่ปัจจุบันไม่มีพญาชนิดนี้ในเขตพื้นที่แล้ว และไม่ปรากฏว่ามีใครพบเห็น ด้วยเหตุดังกล่าว สันนิษฐานกันว่าชื่อของตำบลนี้คงได้มาจาก

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๒๖.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑๓.

ชื่อต้นหญ้ากระซิบที่เคยมีอยู่มากในตำบล ส่วนที่มีคำว่า “ท่า” นำหน้า เนื่องจากมีคลองบางแก้ว ซึ่งแยกออกจากแม่น้ำท่าจีนไหลผ่าน มีบริเวณที่เป็นอ่าวใหญ่เป็นที่จอดเรือของแม่ค้าที่มาค้าขาย ทำให้ผู้คนที่มาค้าขายอยู่ตามทุ่งนาลงมาซื้อของจากท่านี้มาก นอกจากนั้นชาวบ้านได้นำเกวียนขนข้าวมาลงที่ท่านี้ด้วย เป็นเหตุให้ท่านี้เป็นที่แลกเปลี่ยนสินค้า ค้าขาย และขนถ่ายสินค้าด้วย^{๘๘}

๓๖) วัดสิงห์

วัดสิงห์ ตั้งอยู่เลขที่ ๕๓ หมู่ที่ ๔ ตำบลบางแก้ว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม ตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๒ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ เขตวิสุงคามสีมา กว้าง ๒๐ เมตร ยาว ๔๐ เมตร สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย^{๘๙}

๓๗) วัดท่า

วัดท่า (วัดท่าใน) ประกาศตั้งวัดเมื่อปี พ.ศ. ๒๒๒๓ สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นวัดเก่าแก่โบราณ สังกัดได้จากโบราณวัตถุ คือ พระประธานในอุโบสถ สร้างจากศิลาขาว เดิมเป็นศิลปะสมัยอยุธยา แต่ได้รับการดัดแปลงวงพระพักตร์เดิม รูปแบบจึงเปลี่ยนไป เหตุที่ชาวบ้านเรียกว่า วัดท่า เพราะสมัยนั้นวัดแห่งนี้เป็นที่เรือศูนย์กลางของการคมนาคมทางน้ำระหว่างกาญจนบุรี - นครปฐม - กรุงเทพฯ

ครั้งหนึ่ง พระสุนทรโวหาร (สุนทรภู่) มีความประสงค์จะมานมัสการองค์พระปฐมเจดีย์ ได้แต่นิราศพระประธมขึ้นระหว่างการเดินทาง ในนิราศกล่าวถึงการเดินทางโดยเรือ และมาสิ้นสุดระยะทางที่วัดท่าแห่งนี้ ต่อจากนั้นเดินเท้าต่อไปยังองค์พระปฐมเจดีย์^{๙๐}

๓๘) บ้านกล้วย

ตำบลท่าพระยาเดิมชื่อตำบลบ้านกล้วย เพราะมีเรื่องเล่าต่อกันมาว่าในสมัยก่อนมีราษฎรอพยพกันมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตตำบลนี้ โดยมีหัวหน้ากลุ่มชื่อ “นายกล้วย” (ไม่ทราบนามสกุล) ฉะนั้นจึงทำให้ตำบลนี้มีชื่อเรียกครั้งแรกเริ่มว่า “ตำบลบ้านกล้วย” ต่อมาทางอำเภอนครชัยศรีได้เปลี่ยนชื่อตำบลบ้านกล้วย เป็นตำบลท่าพระยา เพื่อให้ระลึกถึงประวัติเดิมในสมัยโบราณ ซึ่งสันนิษฐานว่ามีการสร้างเพนียดขึ้นในสมัยอยุธยา (อาจจะเป็นสมัยพระมหาจักรพรรดิ) ที่หมู่ที่ ๔ (บ้านวัดน้อย) เพื่อทำการคล้องช้างที่ลงมากินน้ำที่อ่าวท่าพระยา ปัจจุบันอ่าวท่าพระยายังเป็นที่สาธารณะอยู่ และศาลเพนียดก็ยังมิได้อยู่ใกล้กับอ่าวท่าพระยา ส่วนพลับพลาที่ประทับตั้งอยู่เหนืออ่าวท่าพระยามาทางตะวันออก แต่หลักฐานของพลับพลาที่ประทับไม่มีหลักฐานแน่ชัด เพียงแต่เป็นการเล่าสืบต่อกันมา ส่วนหลักฐาน

^{๘๘} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑๑.

^{๘๙} พระเทพมหาเจติยาจารย์ และพระครูสุธีเจติยานุกูล. ประวัติวัดในจังหวัดนครปฐม. นครปฐม: คณะสงฆ์จังหวัดนครปฐม คณะสงฆ์วัดไร่ขิง พระอารามหลวงวัดพระปฐมเจดีย์, ๒๕๕๖, หน้า ๒๑๑ - ๒๑๒.

^{๙๐} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๒๑ - ๒๒๒.

ของเพนียดนั้นปรากฏราษฎรได้ชุดบ่อและพบเสาเพนียดจมอยู่ในดิน เมื่อครั้งตั้งตำบลท่าพระยาใหม่ๆ ปรากฏว่าอาณาเขตของตำบลนี้ครอบคลุมตำบลเพนียดและตำบลศิระทองด้วย แต่ปัจจุบันได้แยกการปกครองออกเป็น ๓ ตำบล อย่างอิสระแล้ว^{๙๑}

๓๙) บ้านธรรมศาลา

ในอดีตพื้นที่บริเวณนี้มีชื่อว่า “บ้านถ้ำศึกษา” คำว่า “ถ้ำ” มาจากการที่ราษฎรที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้ชุดอุโมงค์ซึ่งมีลักษณะคล้ายถ้ำเพื่อใช้เป็นเส้นทางติดต่อกับหมู่บ้านอื่น สาเหตุที่ต้องชุดถ้ำหรืออุโมงค์ติดต่อกันเป็นเพราะในสมัยนั้นมีสัตว์ร้ายนานาชนิดชุกชุม พื้นที่ส่วนใหญ่ปกคลุมไปด้วยป่าทึบสำหรับคำว่า “ศึกษา” นั้น สันนิษฐานว่าเป็นคำที่ได้จากการที่ราษฎรเข้าไปศึกษาธรรมะกันในอุโมงค์ มีการนั่งวิปัสสนากรรมฐาน เป็นต้น จึงเรียกว่า บ้านถ้ำศึกษา หลังจากนั้นเมื่อราษฎรมีจำนวนมากขึ้น การศึกษาธรรมะในถ้ำไม่สะดวก อาจจะเป็นเพราะบริเวณคับแคบ ราษฎรจึงได้ร่วมใจกันสร้างศาลาในบริเวณตอนกลางของชุมชน เพื่อใช้เป็นสถานที่ศึกษาธรรมะ และใช้เป็นที่อบรมสั่งสอนให้ราษฎรในหมู่บ้าน โดยมีพระภิกษุและพราหมณ์เป็นผู้สอน ต่อมาราษฎรได้สร้างวัดขึ้นในบริเวณใกล้เคียงกับศาลา และให้ชื่อว่า วัดธรรมศาลา ปัจจุบันถ้ำหรืออุโมงค์ในตำบลธรรมศาลาเท่าที่ปรากฏอยู่มีเพียงอุโมงค์เดียวคือ อุโมงค์วัดธรรมศาลา เชื่อกันว่าเป็นอุโมงค์ที่สามารถติดต่อกับองค์พระปฐมเจดีย์ซึ่งตั้งอยู่บริเวณใจกลางเมืองนครปฐม แต่ก็ยังไม่มีผู้ใดได้พิสูจน์ความเชื่อดังกล่าว^{๙๒}

๔๐) บ้านเพนียด

สาเหตุที่พื้นที่บริเวณนี้มีชื่อว่าบ้านเพนียด เพราะเดิมพื้นที่นี้เป็นป่า มีช้างป่าอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก และมีพญาช้างมาลงเล่นน้ำอยู่เสมอ จึงมีการสร้างเพนียดขึ้นเพื่อทำการคล้องช้าง สันนิษฐานว่าการสร้างเพนียดคล้องช้างคงกระทำในสมัยกรุงศรีอยุธยา^{๙๓}

๔๑) วัดพระประโทณเจดีย์

วัดพระประโทณเจดีย์ เป็นวัดเก่าแก่ สร้างขึ้นในสมัยทวารวดี เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๐๐ เศษ เนื่องจากเป็นวัดที่มีพระอุโบสถมีพัทธสีมาโดยสมบูรณ์มาแต่เดิม จึงถือได้ว่าเป็นวัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาแล้ว

หลักฐานเกี่ยวกับการสร้างวัด สันนิษฐานว่าสร้างหลังจากสร้างองค์พระประโทณเจดีย์ ต่อมาเมื่อพุทธบริษัทมาถวายสักการะมากขึ้นและมีพระสงฆ์มาอยู่จำพรรษาจึงมีการสร้างเป็นวัดขึ้น แต่ยังหาหลักฐานไม่ได้ว่าผู้ใดเป็นผู้สร้าง^{๙๔}

^{๙๑} มนุ วลัยะเพ็ชร และคณะ. รายงานผลการวิจัย เรื่อง การศึกษาทางภูมิศาสตร์เกี่ยวกับชื่อภูมิประเทศของจังหวัดนครปฐม. ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร สนามจันทร์, ๒๕๕๒, หน้า ๑๐๕.

^{๙๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๒.

^{๙๓} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๐๕ – ๑๐๖.

๔๒) วัดพระปฐม

วัดพระปฐมเจดีย์เป็นเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ จากหลักฐานที่ปรากฏสันนิษฐานได้ว่าเป็นเจดีย์ที่สูงใหญ่ที่สุด มีอายุเก่าแก่ และมีความสำคัญมากแห่งหนึ่งในประเทศไทย เป็นศิลปะสมัยทวารวดี ดังพระนิพนธ์ตอนหนึ่งของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เรื่อง “พระปฐมเจดีย์” ความว่า “...พระปฐมเจดีย์นี้เป็นของเก่าจริง ด้วยเหตุที่ประการ ด้วยลวดลายรูปองค์นั้นก็มีการแปลกประหลาดกว่า พระเจดีย์ที่ทั้งปวงจนคนไม่รู้จัก นี่ข้อหนึ่ง แผ่นดินในเมืองนั้นก็หนาสูงขึ้นมาก วัด วิหาร เจดีย์สถาน หักพังจมลงอยู่ใต้ดินมีมากหลายแห่ง หลายตำบล เขาเล่าว่าสองศอกบ้าง สามศอกบ้าง สามศอกเศษบ้างต่างๆ กัน นี่ข้อหนึ่งพระพุทธรูปตีพิมพ์เป็นปางต่างๆ แล้วมีอักษรติดอยู่กับพระพุทธรูป แปลกว่าพระพุทธรูปทุกวันนี้ข้อหนึ่ง หนังสือที่เขียนไว้นั้นเป็นหนังสือโบราณ คนอ่านไม่ออก แล้วเป็นภาษามครของเก่าข้อหนึ่ง ความนี้จึงได้รู้แน่ว่าเป็นของเก่าแท้ไม่สงสัย...”^{๙๔}

จากการสันนิษฐานของ ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล ว่า องค์พระปฐมเจดีย์ สร้างเมื่อ พ.ศ. ๓๕๐ ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช แห่งประเทศอินเดีย ทรงจัดส่งพระสมณทูตมาประกาศพระศาสนาในสุวรรณภูมิ ดังนั้นจึงเชื่อได้แน่นอนว่าองค์พระปฐมเจดีย์ คือ เจดีย์องค์แรกที่สร้างขึ้นในประเทศไทย และมีพระบรมสารีริกธาตุขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้าบรรจุอยู่

พระธาตุองค์เดิมสูง ๑๙ วา ๒ ศอก รูปทรงแบบโอ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้ทรงเริ่มการบูรณปฏิสังขรณ์เป็นพระเจดีย์องค์ใหญ่มหึมาครอบพระเจดีย์องค์เดิม เริ่มก่อสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๖ แต่ยังไม่ทันยกยอดด้วยสวรรคตไปเสียก่อน พ.ศ. ๒๔๑๑ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เสด็จพระราชดำเนินมายกยอดพระปฐมเจดีย์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๓ แล้วทรงปฏิสังขรณ์เพิ่มเติมอีกมากมาย เจดีย์องค์ปัจจุบันจึงเป็นรูปประหลาดกว่า ยอดแหลมของรัชกาลที่ ๔ ครอบระฆังคว่ำยอดปราสาทของพระยาพาน องค์พระปฐมเจดีย์นี้มาชื่อเสียงมาสู่วัดพระปฐมเจดีย์เป็นอันมาก เป็นที่รู้จักของชาวไทยและชาวต่างประเทศอย่างแพร่หลายทั่วไปเป็นอย่างดี^{๙๕}

^{๙๔} การศาสนา, กรม. ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๓. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๗. หน้า ๑๑.

^{๙๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๙ - ๗๐.

^{๙๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๙๔ - ๕๙๕.

บทที่ ๓

นิราศพระประธมของสุนทรภู่: บันทึกการและบันทึกการเดินทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์

“นิราศพระประธม” เป็นผลงานการเดินทางของสุนทรภู่ในขณะอายุมากแล้ว เพื่อไปนมัสการพระประธม (พระเจดีย์ใหญ่) หรือที่เรียกกันว่า พระปฐมเจดีย์ ในปัจจุบัน สุนทรภู่ออกเดินทางด้วยเรือพร้อมกับบุตรอีกสองคน คือ หนูตาบและหนูพัด กับผู้ติดตามและคนเรือ เดินทางจากพระนครฝั่งธนบุรี เลี้ยวซ้ายเข้าคลองบางกอกน้อย จนถึงวัดชลอ เมืองนนทบุรี แล้วจึงเลี้ยวซ้ายเพื่อเข้าคลองอ้อมนนท์ จากนั้นล่องไปตามคลองจนถึงปากคลองบางใหญ่ เลี้ยวซ้ายเข้าคลองบางใหญ่ สุนทรภู่เดินทางมาจนกระทั่งถึงบริเวณกลางคลองบางใหญ่ก่อนไปทางปากคลองอีกฝั่งหนึ่ง บริเวณนั้นน้ำตื้นกว่าที่ใดๆ เรือเล็กพอผ่านไปได้ แต่เรือใหญ่จำเป็นต้องใช้ควายโยงเรือไปออกปากคลอง จึงเรียกคลองบางใหญ่บริเวณนี้ว่า “คลองโยง”

สุนทรภู่ล่องเรือจากคลองโยง หรือคลองบางใหญ่นี้จนไปออกปากคลอง ทะลุออกแม่น้ำนครชัยศรี แล้วจึงเลี้ยวซ้าย เรือล่องไปตามความคดเคี้ยวของแม่น้ำ จนกระทั่งมาถึงบริเวณปากคลองบางแก้ว ที่โบราณเรียกว่า “ปากน้ำ” เป็นคลองโบราณ เรือได้ล่องขึ้นไปจนใกล้พระประธมหรือพระปฐมเจดีย์ บริเวณเพนียดคล้องช้าง จึงได้ขึ้นบกและเดินเท้าต่อไปจนถึงพระปฐมเจดีย์ ซึ่งในนิราศพระประธมนี้นบันทึกการเดินทางเฉพาะเที่ยวไปไม่ได้บันทึกการเดินทางที่วกกลับแต่อย่างใด

ช่วงเวลาที่ออกเดินทางนั้น คือวันจันทร์ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๑๒ กรมศิลปากรสันนิษฐานว่าตรงกับวันจันทร์ที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๘๕ สุนทรภู่ออกเดินทางเวลาประมาณยามสอง คือราว ๒๔.๐๐ น. ของวันจันทร์ ใช้เวลาเดินทาง ๒ วัน กับ ๑ คืน เดินทางถึงพระปฐมเจดีย์ ในวันพุธที่ ๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๘๕^{๙๗}

๓.๑ การอธิบายความนิราศพระประธม ของสุนทรภู่ (ฉบับอาจารย์ล้อม เพ็งแก้ว ชำระ)

สำนักศิลปวัฒนธรรม บริษัท มติชน จำกัด (มหาชน) ได้ส่งสำเนาต้นฉบับตัวเขียน ซึ่งถ่ายจากไมโครฟิล์มของหอสมุดแห่งชาติมาให้ ๒ สำเนา คือฉบับหมายเลข ๑๖ ระบุว่าเป็นสมบัติเดิมของหอฯ และฉบับหมายเลข ๑๗ เจ้าจอมมารดาทับทิม ถวายหอฯ ๑๓ ธันวาคม ๒๔๖๑ ทั้งสองฉบับอยู่ในสภาพชำรุดคือ หมายเลข ๑๖ ต้นฉบับขาดวรรคแรก และวรรค ๒ แล้วมีเนื้อความไปถึงตอนเดินทางถึงคลองโสน กับมีตอนท้ายเรื่องอีก ๙ คำกลอน ฉบับหมายเลข ๑๗ เนื้อความตอนต้นขาด เริ่มความตอนเดินทางถึงบ้านบางกระบือไปจนถึงบ้านเพนียด

^{๙๗} ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี. ชีวิตและผลงานของสุนทรภู่. กรุงเทพฯ: อมรรการพิมพ์, ๒๕๑๘.

ในการสอบชำระจึงจำเป็นต้องอาศัยฉบับพิมพ์ คือฉบับของ พ.ณ. ประมวลุมารค (พ.ศ. ๒๔๙๙) ประกอบในตอนต้น ได้ใช้ฉบับหมายเลข ๑๖ (เรียกฉบับ ๑) เป็นหลัก และต่อไปจนจบเนื้อความ จากนั้นจึงใช้ฉบับหมายเลข ๑๗ (เรียกฉบับ ๒) เป็นหลัก

เมื่อสิ้นเนื้อความจากฉบับ ๒ แล้ว จึงถือตามฉบับพิมพ์ โดยได้แก้ไขตัวสะกดให้ตรงตามพจนานุกรมฉบับมติชน เช่น นพสุล แก้เป็น นภสุล, ฉะโงก แก้เป็น ชะโงก, แชล่ม แก้เป็น แฉล้ม, ตรวจน้ำ แก้เป็น ตรวดน้ำ ฯลฯ เป็นต้น

๑) บันทึกการเดินทางวันที่ ๑

(ระยะทางตั้งแต่ธนบุรี - นนทบุรี)

ลงनावาคลาเคลื่อน) * ออกเลื่อนลำ ๐ (ถวิลวันจันทร์ทิวาขึ้นห้าค่ำ
พอเสียงย่ำยามสองกลองประโคม^{๙๘}

หวนรำลึกถึงคราวที่เริ่มออกเดินทางครั้งนี้ คือ เมื่อวันจันทร์ ขึ้น ๕ ค่ำ เรือค่อยๆ เคลื่อนออกจากท่าน้ำในเวลายามสอง (เวลา ๒๔.๐๐ น.) พร้อมกับเสียงกลองตีบอกเวลา

อธิบายศัพท์

ยามสอง หมายถึง ช่วงเวลาระหว่าง ๒๑.๐๐ - ๒๔.๐๐ น.

อนึ่งในอดีตนั้นแบ่งเวลาเป็นช่วงเวลาต่างๆ ดังนี้

เวลา ๗ นาฬิกา เรียกโมงเช้า เรื่อยไปจนถึง ๑๐ นาฬิกา คือ สี่โมงเช้า ๑๑ นาฬิกา เรียกเพล เวลา ๑๒ นาฬิกา เรียกเที่ยงวัน เวลา ๑๓ นาฬิกา เรียกบ่ายโมงเย็น เรื่อยไปจนถึง ๖ นาฬิกา เรียกหกโมงเย็น หรือย่ำค่ำ ในเวลากลางวันนี้ใช้ฆ้องตีบอกเวลา โดยตีตามจำนวนเวลานั้นๆ จึงเป็นที่มาของเสียง “โมง” เช่น ๓ โมงเช้า หรือ ๙ นาฬิกา จะตีฆ้องเสียงดัง โมง ๓ ครั้ง

เวลา ๗ โมงเย็น หรือ ๑๙ นาฬิกา เรียกทุ่ม เรื่อยไปจนถึงเวลา ๒๔ นาฬิกา เรียกหกทุ่ม หรือเที่ยงคืน ในเวลากลางคืนนี้ใช้กลองตีบอกเวลา เสียงดัง ตุ่ม หรือ ทุ่ม โดยตีตามจำนวนเวลานั้นๆ จึงเป็นที่มาของ “ทุ่ม”

ตั้งแต่เวลาหลังเที่ยงคืนไปแล้วจะเปลี่ยนมาตีแผ่นโลหะเพื่อบอกเวลาแทนกลอง เข้าใจว่าเพื่อให้เสียงเบาลง เสียงจากการตีแผ่นโลหะนั้นก็ฟังไม่ชัดพอที่จะถอดออกมาเป็นคำได้ การบอกเวลาในช่วงนี้จึงไม่ได้มีหน่วยเป็นเสียงเคาะแบบทุ่มหรือโมงอย่างเวลาช่วงก่อนหน้านี้ คงใช้คำว่า “ตี” นำหน้าจำนวนครั้งที่เคาะแผ่นโลหะ คือ เวลา ๑ นาฬิกา จะตีแผ่นโลหะ ๑ ครั้ง เรียกว่าเวลาตีหนึ่ง เวลา ๒ นาฬิกา

* ความในวงเล็บ ต้นฉบับลบ ถือตามฉบับพิมพ์

^{๙๘} ฉบับพิมพ์ ว่า “พอฆ้องย่ำยามสองกลองประโคม”

จะตี ๒ ครั้ง เรียกว่าตีสอง เรื่อยไปจนถึงเวลา ๕ นาฬิกา ก็จะเรียกว่าตีห้า ครั้นเวลา ๖ นาฬิกา ก็จะเรียกว่า ย่ำรุ่ง เพื่อให้เข้ากับ ย่ำค่ำ

ส่วนการนับยาม นับทุก ๓ ชั่วโมง นับแต่ย่ำค่ำ คือ ๖ โมงเย็น จนถึง ย่ำรุ่ง คือ ๖ โมงเช้า ดังนี้

๑๘.๐๐ - ๒๑.๐๐ น. เรียก ยาม ๑

๒๑.๐๐ - ๒๔.๐๐ น. เรียก ยาม ๒

๐๐.๐๐ - ๐๓.๐๐ น. เรียก ยาม ๓

๐๓.๐๐ - ๐๖.๐๐ น. เรียก ยาม ๔

(อ้างอิงจาก จำนง ทองประเสริฐ. “ห่ม - โมง - นาฬิกา” ใน ภาษาไทยโบราณ. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, ๒๕๒๘)

น้ำค้างย้อยพร้อยพรหมเป็นลมว่าว

อนาถหนาวนิกเคยได้เซยโฉม

มาลัปเหมือนเดือนดับพยัโปยม^{๙๙}

ยิ่งทุกขโหมนัสในใจรฤจน^{๑๐๐}

ขณะที่เรือเคลื่อนนั้นน้ำค้างพรหมลงมาพร้อมกับลมว่าว ทำให้รู้สึกหนาว ขวนให้ระลึกถึง เมื่อครั้งได้เซยชมนางอันเป็นที่รัก มาบัดนี้นางได้จากไปแล้ว เหมือนพระจันทร์ในคืนเดือนแรมที่มีดมน ยิ่งพาให้ใจทุกข์ระทม

อธิบายศัพท์

ลมว่าว หมายถึง น. ลมที่พัดจากทิศเหนือไปทิศใต้ตอนต้นฤดูหนาว, ลมเล่นว่าวนี้คือลมตะเภา ซึ่งพัดจากทิศใต้ไปทิศเหนือในกลางฤดูร้อน (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

พยั หมายถึง ว. ครึ้ม, มีดมัว, (ใช้แก่อากาศ) เช่น พยัฟ้า พยัฝน พยัเมฆ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

โอยม หมายถึง น. ท้องฟ้า, อากาศ, โอยมันหรือโอยมาน ก็ใช้ (ส. โวยมน) (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ไ้อหน้าหนาวคราวนี้เป็นที่สุด

ไม่มีนุชแนบชมเมื่อลมหวาน^{๑๐๑}

ที่ไหนบ้างห่างเหียงเรรวน^{๑๐๒}

มิได้ชวนเจ้าไปชมประหมประโถม

หน้าหนาวปีนี้เศร้าที่สุดเพราะปีนี้มิได้อยู่แนบชิดกับเจ้า เมื่อห่างกันก็เกรงจิตใจจะเรรวนไม่มั่นคง ซ้ำยังมิได้ชวนไปเที่ยวชมพระประหม (พระปฐมเจดีย์) และพระประโถม ที่เมืองนครไชยศรี (จังหวัดนครปฐมในปัจจุบัน)

^{๙๙} ฉบับพิมพ์ ว่า “มาสุญเหมือนเดือนดับพยัโปยม”

^{๑๐๐} ฉบับพิมพ์ ว่า “ให้ทุกขโหมนัสในฤทัยครวญ”

^{๑๐๑} ฉบับพิมพ์ ว่า “จะจากนุชแนบข้างไปห่างหวาน”

^{๑๐๒} ฉบับพิมพ์ ว่า “นิราศร้างห่างเหียงเรรวน”

ที่ปลูกรัก (จักได้ขึ้นทุกคืนคำ

ก็เตี้ยต่ำตายฝอยกรองกรอยโกรน

ที่ขึ้นเขยเคยรักเหมือนหลักประโคน

ก็หักโค่นขาดสูญประยูรวงศ์

พี่ได้เคยเฝ้าปลูกรักที่หวังให้เติบโตเพื่อได้ขึ้นชมทุกวันเวลา แต่ต้นรักนั้นกลับต้องเหี่ยวเฉาไป ความหวังที่ว่ารักนั้นจะมั่นคงเหมือนเสาประโคน แต่ความรักนั้นก็กลับหักโค่นลงจนไม่เหลือใคร

อธิบายศัพท์

ประโคน หมายถึง น. เรียกเสาใหญ่ที่ปักหมายเขตแดนระหว่างประเทศหรือเมืองเป็นต้นว่า เสาประโคน (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ยังเหลือแต่แม่ศรีสาครอยู่)*

ไปสิ่งสู่เสน่หานางสาหัส

จะเชิญเจ้าเท่าไรก็ไม่ลง

ให้คนทรงเสียใจมิได้เซย ฯ

เหลืออยู่ก็มีเพียงวิธีการเข้าทรง “แม่ศรี” เพื่อให้นางที่จากไปแล้วมาสิงสู่ในร่าง แต่แม้จะเชิญมาสักเท่าไบนางก็ไม่ยอมมาเข้าสิงร่าง ทำให้พี่เสียใจที่ไม่ได้พบกัน

อธิบายศัพท์

แม่ศรี หมายถึง น. ชื่อการละเล่นสมัยโบราณอย่างหนึ่ง โดยเชิญผีแม่ศรีมาเข้าทรงหญิงสาว หญิงสาวที่ถูกผีเข้าทรงจะรำได้อย่างสวยงาม นิยมเล่นในเทศกาลสงกรานต์ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ภาพประกอบที่ ๑ เข้าทรงแม่ศรี

○ วัดระฆังตั้งแต่เสร็จสำเร็จศพ

ไม่พานพบภคินีเจ้าพี่เอ๋ย

ไอ้แลเหลียวเปลี่ยวใจกระไรเลย

มาชวดเซยโฉมหอมถนอมนวล

ผ่านวัดระฆังที่เคยพบกันตั้งแต่ครั้งที่ไปงานศพ หลังจากงานศพก็ไม่ได้พบกับน้องอีก ทำให้รู้สึกอ้างว้างเปล่าเปลี่ยวใจที่ไม่ได้มาพบกับเจ้าอีกครั้ง

ภาพประกอบที่ ๒ วัดระฆังโฆสิตาราม ตั้งอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา

จนนาวาคลาคล่องเข้าคลองกว้าง

ตำบลบางกอกน้อยละห้อยชวน

ตลาดแพแลตลอดเขาทอดพวน

แลแต่ล้วนเรือตลาดไม่ขาดคราว^{๑๐๓}

เรือได้แล่นเข้าสู่คลองบางกอกน้อย มีตลาดแพเรียงรายอยู่ตลอดทาง และยังมีเรือที่นำสินค้ามาขายจอดอยู่เต็มไปหมด

ภาพประกอบที่ ๓ ปากคลองบางกอกน้อยฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา

^{๑๐๓} ฉบับพิมพ์ ว่า “แต่แลล้วนเรือตลาดไม่ขาดคราว”

ทุกเรือแพแลหับระจับเงียบ

ยิ่งเย็นเยียบยามดึกให้นึกหนาว

ในอากาศกลาดเกลื่อนด้วยเดือนดาว

เป็นลมว่าวเฉื่อยฉิวหิวหัวใจ

เรือเหล่านั้นในเวลานี้คนเรือหับจับเงียบสงัด ยิ่งดึกก็ทำให้รู้สึกอ้างว้าง แหงนมองท้องฟ้าเต็มไปด้วยเดือนและดาว ประกอบกับสายลมที่พัดแผ่วมา ทำให้รู้สึกเงียบเหงาใจยิ่งขึ้นไปอีก

โอบ้างกอกกอกเลือดให้เหือดโรค

แต่ความโศกนี้จะกอกออกที่ไหน^{๑๐๔}

แม่นได้แก้วแววตามายาใจ

แล้วก็ไม่พังกอกดอกจริงจริง ฯ

ถึงบางกอกและหวนคิดถึงคำว่า “กอก” ความรู้สึกโศกเศร้านี้จะไปกอกที่ใดได้บ้าง จึงจะหาย แต่หากว่าได้นางอันเป็นที่รักมาอยู่ข้างๆ กาย ก็ไม่จำเป็นต้องไปกอกใดๆ เพื่อรักษา เพราะความโศกเศร้านั้นได้หายไปหมดสิ้นแล้ว

อธิบายศัพท์

กอก หมายถึง ก. ดูดเลือด หนอง หรือลมออกจากร่างกาย หรือดูดเอาน้ำนมออกจากเต้านมโดยใช้ถ้วย กระบอก ฯลฯ เป็นเครื่องดูด (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

๐ ดูวังหลังยังไม่ลืมที่ปลื้มจิต

เคยมีมิตรมากมายทั้งชายหญิง

มายามดึกนึกถึงที่พึงพิง^{๑๐๕}

อนาถนึ่งน้อยหนาน้ำตานอง^{๑๐๖}

เมื่อผ่านวังหลัง (หมายถึงกำแพงวังหลังด้านข้าง ริมคลองบางกอกน้อย) ชวนให้นึกถึงเพื่อนที่มีมากมายทั้งชายและหญิง เมื่อผ่านมาในยามค่ำหวนให้นึกถึงครั้งหนึ่งที่เคยพำนักรู้อยู่ในนั้นจนอดร้องไห้เพราะความสะเทือนใจไม่ได้

^{๑๐๔} ฉบับพิมพ์ ว่า “อันความโศกนี้จะกอกออกที่ไหน”

^{๑๐๕} ฉบับพิมพ์ ว่า “เมื่อยามดึกนึกถึงที่พึงพิง”

^{๑๐๖} ฉบับพิมพ์ ว่า “อนาถนึ่งนิกน่าน้ำตานอง”

ภาพประกอบที่ ๔ ฐานป้อมพระราชวังหลัง พบภายในบริเวณพิพิธภัณฑศรราชพิมุขสถานในปัจจุบัน

บางหว่าน้อยน้อยจิตด้วยพิสมัย
หมายว่ารักจักได้พึงเหมือนหนึ่งน้อง

น้อยหรือใจจิตจางให้หมางหมอง
เห็นเทียวร้องขายหน้าทั้งตาปี ฯ^{๑๐๗}

ถึงบางหว่าน้อย (บริเวณวัดอมรินทรารามวรวิหาร ในปัจจุบัน) พื้นที่แสน “น้อยใจ” เพราะความรักที่มีจิตจางลดน้อยลงไป จากเดิมหวังจะได้พึงพากัน แต่กลับมาทำให้ขายหน้าอยู่ร่ำไป

ภาพประกอบที่ ๕ วัดอมรินทรารามวรวิหาร ในอดีตคือวัดบางหว่าน้อย

^{๑๐๗} ฉบับพิมพ์ ว่า “ให้เจ้าของขายหน้าทั้งตาปี”

○ ถึงวัดทองมอญเศร้าให้เหงาเจ็บ
สงสารฉิมนิมน้องสองนารี

เย็นเยียบหย่อมหญ้าป่าช้าผี
มาปลงที่เมรุทองทั้งสองคน

ถึงวัดทอง (วัดสุวรรณาราม) พี่นี้รู้สึกเศร้า บรรยากาศเจ็บเหงาเย็นเยือก
ในตอนที่ผ่านมาป่าช้าของวัดทำให้นึกถึงฉิมนิม (น้องสาวต่างบิดาของสุนทรภู่) เพราะศพ
ของน้องทั้งสองนั้นได้นำมาเผาที่เมรุของวัดทอง

อธิบายศัพท์

เมรุวัดทอง หมายถึง เมรุปูนวัดสุวรรณาราม สมัยแรกสร้างกรุงเทพฯ นั้น ปรากฏว่ามีเมรุ
ที่โปรดให้สร้างขึ้นที่วัดสุวรรณารามนี้แห่งหนึ่ง ต่อเมื่อถึงรัชกาลที่ ๓ มีถนนหนทางสะดวกขึ้นมากแล้ว
จึงโปรดให้สร้างเมรุขึ้นที่วัดสระเกศอีกแห่งหนึ่ง

ภาพประกอบที่ ๖ พระอุโบสถวัดทอง (วัดสุวรรณาราม)

ขอบุญญาอนิสงส์จ้านงสนอง
ศิवालย์ไตรภพจบสากล

ช่วยส่งสองศรีสวัสดิ์ไปปฏิสนธิ^{๑๐๘}
ประจวบจนได้พบประสบกัน^{๑๐๙}

ขออนิสงส์ผลบุญที่ทำมาส่งเสริมให้น้องสาวทั้งสองไปเกิดในภพภูมิที่ดี และขอให้
ได้เกิดมาพบกันใหม่อีกครั้ง

ทั้งแก้วเนตรเกษราภณหาพิภย์
จะเกิดไหนได้อยู่คู่ชิววัน

จงลอยลิบลุ่ลงถึงสรวงสวรรค์
อย่ามีอันตรายเป็นเหมือนเช่นนี้ ฯ

ทั้งเจ้าโฉมงามของพี่ที่ได้ล่องลับไปแล้วให้ไปสู่สรวงสวรรค์ แม้เกิดชาติใหม่
ขอให้ได้เกิดมาเป็นคู่กัน ไม่ต้องมีทุกข์ร้อนเหมือนเช่นในชาตินี้

^{๑๐๘} ฉบับพิมพ์ ว่า “ช่วยส่งสองศรีสวัสดิ์ให้ปฏิสนธิ”

^{๑๐๙} ฉบับพิมพ์ ว่า “ประจวบจนจะได้พบประสบกัน”

○ วัดปะขาวขาวเนื้อเชื่อไม่ได้^{๑๑๐} ด้วยดวงใจเจ้านั้นคล้ายดำมืดหมี
แม่หม้ายสาวขาวโศกโลกมี^{๑๑๑} เหมือนศรีสาครฉ้ออันเฒ^{๑๑๒}

ถึงวัดปะขาว (วัดศรีสุदारาม) ขวนให้นึกถึงความ “ขาว” เปรียบผู้หญิงที่แม้จะมี
ผิวขาวก็เชื่อไม่ได้เพราะใจดำ แม้ว่าแม่หม้ายนั้นจะมีผิวขาวถูกต้องตามตำราเหมือนนาง
อันเป็นที่รักก็ตาม

อธิบายศัพท์

โศก หมายถึง น. โศค, โอกาส (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔) ในที่นี้
หมายถึงตำราดูโศกหรือตำรานรลักษณ์ที่ดูลักษณะดีชั่วของชาย - หญิง

ภาพประกอบที่ ๗ อนุสาวรีย์สุนทรภู่ ตั้งอยู่ภายในวัดชีปะขาว (วัดศรีสุदारาม)

ไอ้เคราะห์กรรมจำคลาดนิราสร้าง เพราะขัดขวางความในเหมือนไขว่เฉลว
ทั้งเกลียดล้นนินทาพาลาเลว^{๑๑๓} เหมือนคว้นเปลวปลิวต้องให้หมองมอม^{๑๑๔}

ด้วยเคราะห์กรรมทำให้ต้องพลัดพรากจากนางอันเป็นที่รัก เพราะมีคนมาขัดขวาง
ความรัก เหมือนกับการสานเกลียวไขว้ที่ขัดกัน ซึ่งการขัดนั้นมีผลมาจากการนินทาของ
เหล่าคนพาล เปรียบเสมือนคว้นของเปลวไฟที่ปลิวมาทำให้หม่นหมอง

^{๑๑๐} ฉบับพิมพ์ ว่า “วัดปะขาวขาวเหลือเชื่อไม่ได้”

^{๑๑๑} ฉบับพิมพ์ ว่า “แม่นแม่หม้ายขาวโศกโลกมี”

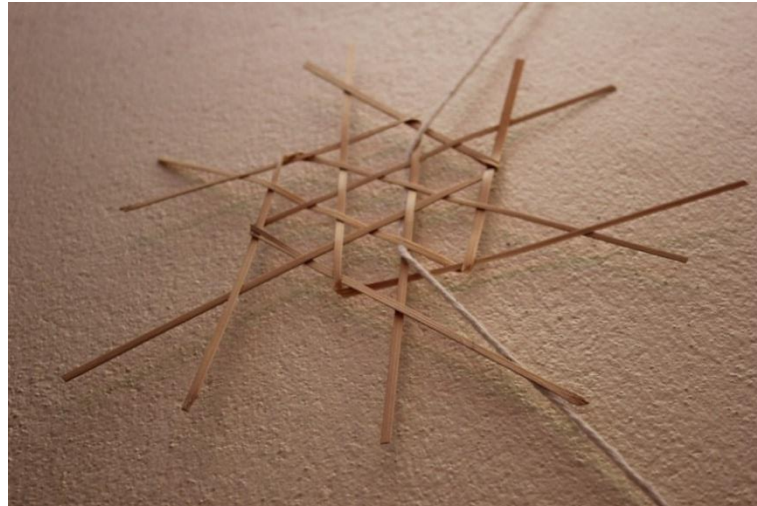
^{๑๑๒} ฉบับพิมพ์ ว่า “เหมือนแม่ศรีสาครฉ้ออันเฒ”

^{๑๑๓} ฉบับพิมพ์ ว่า “ทั้งเกลียดล้นนินทาพาลาเลว”

^{๑๑๔} ฉบับพิมพ์ ว่า “เหมือนต้องเปลวปลิวต้องให้หมองมอม”

อธิบายศัพท์

เฉลว หมายถึง น. เครื่องจักสานชนิดหนึ่ง ทำด้วยตอกหักมัดกันเป็นมุมๆ ตั้งแต่ ๕ มุมขึ้นไป สำหรับปักหม้อยา ปักเป็นเครื่องหมายที่สิ่งของซึ่งจะขาย ปักบอกเขต หรือปักบอกเขตด้านเสียค่าขนอน , ฉลิว หรือ ตาเหลว ก็ว่า (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ภาพประกอบที่ ๘ เฉลว

เสียดายแต่แม่ศรีเจ้าพี่เอ๋ย

จะชวดเซยชวดชิดสนิทสนม^{๑๑๕}

เหมือนดอกไม้ไกลแกนเพราะแดนตอม^{๑๑๖}

ใครแปลงปลอมปลิดสอยมันต้อยตาย ฯ

แสนเสียดายเจ้าที่จะไม่ได้ใกล้ชิดกับพี่อีก เหมือนดอกไม้ที่มีแดนคอยเฝ้าตอม หากใครแปลงปลอมมารุกไล่เด็ดดอกไม้ แดนก็จะยอมสู้ตายเพื่อถนอมดอกไม้ นั้นไว้

○ บางบำหรุเหมือนบำรุงบำรุงรัก

จะพึงพักพิสวาสเหมือนมาดหมาย

ไม่เหมือนนิกตริกตรงเพราะสองราย

เห็นฝักฝ่ายเพื่อนหลงด้วยทรงโลม

ผ่านบางบำหรุ ชวนให้เปรียบเทียบว่า “บำรุง” คือบำรุงรัก เพราะเมื่อผ่านมาชวนให้หวนนึกถึงความรักที่หมายจะครองรักกันอย่างมั่นคง แต่กลับไม่เป็นดังที่หวังทั้งสองราย เนื่องจากมีชายอื่นมาเกี่ยวทำให้จิตใจของนางรวนเร

อธิบายศัพท์

ทรงโลม ในที่นี้สันนิษฐานว่าหมายถึง มีเจ้านายเข้ามาชอบพอกี้ยวพาราสี

^{๑๑๕} ฉบับพิมพ์ ว่า “จะชวดเซยชวดชมภิรมย์ถนอม”

^{๑๑๖} ฉบับพิมพ์ ว่า “เหมือนดอกไม้ไกลแดนเพราะแดนตอม”

ภาพประกอบที่ ๙ พระอุโบสถวัดบางบำหรุ

ภาพประกอบที่ ๑๐ คลองบางบำหรุ

พอสั้นแพแล้งสวนสด

พยุพัดฮือฮือกระพือโหม

ยิ่งดึกดาววาววามดังตามโคม

น้ำค้างซึมแสนหนาวให้เปล่าใจ ฯ

เรือล่องมาพันเรือนแพจนเข้าพื้นที่สวนที่เงียบสงัด เสียงพายุโหมพัดกระพือดังฮือๆ
แหงนมองท้องฟ้าในยามดึก เห็นดาวเหมือนดังจุดโคมตามประทีป และมีน้ำค้างพรหมทำให้
รู้สึกหนาวเปล่าเปลี่ยวใจ

๐ บางขุนนนท์ต้นลำพูดูหิ่งห้อย

เหมือนเพชรพลอยพร่างสว่างไสว^{๑๑๗}

จิ้งหรีดร้องซ้องเสียงเรียงไร

จะแลไหนเจิบเหงาทุกเหี่ยวเรือน ฯ

ผ่านบางขุนนนท์เห็นหิ่งห้อยอยู่ที่ต้นลำพู เสมือนเพชรพลอยแพรวพราว
ระยิบระยับ อีกทั้งมีเสียงจิ้งหรีด เรร้องเสียงร้องระงม จะมองไปทางไหนก็เห็นแต่บ้านเรือน
ที่เงียบสงัด

^{๑๑๗} ฉบับพิมพ์ ว่า “เหมือนเพชรพลอยพรายพร่างสว่างไสว”

ภาพประกอบที่ ๑๑ ต้นลำพู

- บางระมาดมาดหมายสายสวาท ว่าสมมาดเหมือนใจแล้วไม่เหมือน
 แสนสวาทมาดหมายมาหลายเดือน มีแต่เคลื่อนแคล้วคลาดประหลาดใจ ฯ

ผ่านบางระมาดที่มาดหมายว่าเจ้าผู้เป็นที่รักจะเป็นเหมือนดังใจหวัง พี่ได้เฝ้าแต่
 หวังมาหลายเดือน แต่มีเหตุให้ต้องแคล้วคลาดกันอยู่ร่ำไป

ภาพประกอบที่ ๑๒ ปากคลองบางระมาด

- วัดไก่เตี้ยไม่เห็นโกเห็นไทรต่ำ กอระกำแกมสละขึ้นไสว
 หอมระกำก็ยิ่งชำระกำใจ ระกำไม่เหมือนระกำที่ชำระใจ ฯ

ถึงวัดไก่เตี้ยมองไม่เห็นโกเห็นแต่ต้นไทรเตี้ย อีกทั้งมีกอดันระกำและกอดันสละ
 ขึ้นอยู่ริมฝั่ง ได้กลืนระกำยิ่งทำให้ชำระกำใจ แต่ระกำที่เห็นยังไม่เท่ากับความระกำชำระ
 ที่พี่นี้ได้พบพาน

ภาพประกอบที่ ๑๓ พระประธานวัดไถ่เตี้ยสมัยสุโขทัย ตามรอยจารึกว่าสร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๙๗๙

ภาพประกอบที่ ๑๔ พระอุโบสถวัดไถ่เตี้ย

○ ถึงสวนหลวงหวงห้ามเหมือนความรัก เหลือที่จักจับต้องเป็นของหลวง^{๑๑๘}
 แต่รยรินกลืนผกาบุปผาพวง ระรินร่วงเรณูฟูพจร

ถึงสวนหลวงซึ่งเป็นเขตหวงห้าม คล้ายกับความรักของพี่ที่ยากจะจับจอง
 เป็นเจ้าของได้ เพราะเป็น “ของหลวง” เช่นกัน (อาจหมายถึงนางอันเป็นที่รักที่อยู่ในวัง)
 แต่กลิ่นของดอก “ผกากรอง” และเกสรหอมของดอก “ระริน” ฟูกระจายไปทั่ว

อธิบายศัพท์

เรณู หมายถึง น. ละออง, ละอองเกสร, นวลละอองเกสรดอกไม้. (ป., ส. เรณู) (พจนานุกรม
 ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ภาพประกอบที่ ๑๕ สวนหลวง ตั้งอยู่ระหว่างวัดน้อยในถึงวัดชัยพฤกษ์มาลา (ตรงข้ามวัดพิบูลทอง)

ภาพประกอบที่ ๑๖ ดอกผกากรอง

^{๑๑๘} ฉบับพิมพ์ ว่า “เหลือจักหักจับต้องเป็นของหลวง”

ภาพประกอบที่ ๑๗ ดอกกระรอน

โอ้ไม้ต้นคนเฝ้าแต่เสาวรส^{๑๑๙}

แต่โกสุมภุมรินมาบินว่อน

ยังปรากฏกลิ่นกล่อมหอมเกสร

ไม่ดับร้อนรวงกลิ่นให้ตื่นโดย

คนก็เฝ้าแต่ต้นเสาวรส เพราะเกสรมีกลิ่นหอมเป็นที่ประจักษ์ แม้ว่าดอกนั้นจะมี
แมลงภู่มาบินตอม ก็ไม่อาจดับกลิ่นหอมนั้นให้หายไป

อธิบายศัพท์

โกสุม หมายถึง น. ดอกไม้. (ป. กุสุม; ส. เกาสุม) (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.
๒๕๕๔)

^{๑๑๙} ฉบับพิมพ์ ว่า “โอ้ไม้ต้นคนเฝ้าเสาวรส”

ภาพประกอบที่ ๑๘ ดอกเสาวรส

ดึกำดัดสัตว์อื่นไม่ตื่นหมด

แต่นกกดร้องเร้ากระเหว่าโหย

ระรวยรินกลืนโศกมาโบกโบย

ไอโศกโรยเหมือนพื้ร้างมาห่างจร ฯ^{๑๒๐}

ในเวลาตึกเช่นนี้ สัตว์ต่างๆ พากันหลับไหล เว้นเสียแต่นกกดที่ร้องโหยหวนเสียงดัง “กระเหว่าๆ” เคล้ากับกลิ่นของดอกโศกที่ลอยลามา “ดอกโศก” นี้เหมือนกับควมโศก ที่พื้จำต้องพลัดพรากจากเจ้าไกล

อธิบายศัพท์

ก่ำดัด หมายถึง ว. เต็มที่ เช่น สงัดเสียงสิงสัตว์ก่ำดัดดึก (โคบุตร) (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ภาพประกอบที่ ๑๙ ดอกโศก

^{๑๒๐} ฉบับพิมพ์ ว่า “ไอโศกโรยแรมร้างมาห่างจร”

- ถึงบางขวางปางก่อนว่ามอญขวาง เดี่ยวนี้นางไทยลาวแก่สาวสลอน^{๑๒๑}
 ทำศ้อย่างขวางแขวนแสนแสงอน^{๑๒๒} ถึงนางมอญก็ไม่ขวางเหมือนนางไทย ฯ

ถึงบางขวางซึ่งสมัยก่อนเรียกว่ามอญขวาง แต่บัดนี้มีทั้งหญิงไทยหญิงลาวทั้งแก่ทั้งสาวเต็มไปหมด และมักทำกิริยาเจ้าแง่แสนงอน สาวมอญในอดีตคงแสงอนสู้สาวไทยในบัดนี้ไม่ได้

- วัดพิบูลฉุกลั่นระรินริน โอ้หอมชื่นเช้นกับรสแบ่งสไล^{๑๒๓}
 เหมือนพิบูลอุ้นทรงพวงมาลัย ที่เคยใส่หัตถ์หอมถนอมนวล

มาถึงวัดพิบูลได้กลิ่นหอมระรินคล้ายกับกลิ่นแบ่งรำ กลิ่นคล้ายพวงมาลัยดอกพิบูลที่เคยมอบใส่มือให้

ภาพประกอบที่ ๒๐ พระอุโบสถวัดพิบูลทอง จังหวัดนนทบุรี

^{๑๒๑} ฉบับพิมพ์ ว่า “เดี่ยวนี้นางไทยลาวสาวสลอน”

^{๑๒๒} ฉบับพิมพ์ ว่า “ทำศ้อย่างขวางแขวนแสนแสงอน”

^{๑๒๓} ฉบับพิมพ์ ว่า “โอ้หอมชื่นเช้นกับรสแบ่งสไล”

ภาพประกอบที่ ๒๑ มาลัยดอกพิกุล

ไอ้ยามนี้มีได้เซยเหมือนเคยขึ้น^{๑๒๔}

พระพายโชยโรยรินกลั่นลำดวน

มาหอมรื่นแต่ดอกไม้ที่ในสวน

เหมือน... * ขวนขึ้นใจเมื่อไกลเซย ฯ^{๑๒๕}

ยามนี้ไม่ได้เซยชมกลิ่นของเจ้าเหมือนเคย แต่ได้มาเซยกลิ่นหอมของดอกไม้ที่อยู่ในสวนแทนกลิ่นของเจ้า ยามนี้ลมได้พัดกลั่นอ่อนๆ ของดอกลำดวนมาทำให้ชื่นใจและปลอบประโลมใจในยามที่ได้จากไกลเจ้า

○ บางสนามนึกขามแต่หนามเสี้ยน^{๑๒๖}

ที่กีดขวางทางความแต่หนามเตย

หนามทุเรียนรักฉีกอีกเจ้าเอ๋ย^{๑๒๗}

ไม่น่าเซยน่าซังลั่นรังแตน ฯ

ถึงบางสนาม พิจารณาถึง “หนาม” เพราะพีก้าวเสี้ยนหนาม หนามนี้แหลมคมเหมือนกับหนามทุเรียนที่เป็นอุปสรรคต่อความรัก ยังมีหนามเตย และรังแตนซึ่งกีดขวางและทำให้ไม่น่าดู

^{๑๒๔} ฉบับพิมพ์ ว่า “ไอ้ยามนี้มีได้เซยที่เคยขึ้น”

* ต้นฉบับลบ

^{๑๒๕} ฉบับพิมพ์ ว่า “เหมือนจะขวนใจเมื่อไกลเซย”

^{๑๒๖} ฉบับพิมพ์ ว่า “บางฝักหนามนึกขามแต่หนามเสี้ยน”

^{๑๒๗} ฉบับพิมพ์ ว่า “หนามทุเรียนรักฉีกอีกเจ้าเอ๋ย”

ภาพประกอบที่ ๒๒ พระอุโบสถวัดบางสนาม จังหวัดนนทบุรี

○ ถึงสวนแดนแสนเสียดายสายสวาท มาสิ้นชาติชนม์* โลกให้โศกแสน^{๑๒๘}
ไปสวรรค์ชั้นบนคนละแดน ไม่ร่วมแผ่นภพโลกให้โศกใจ ฯ^{๑๒๙}

มาถึงสวนแดนหวนรำลึกว่าเสียดายนางอันเป็นที่รักที่ได้สิ้นชีวิตไปแล้ว ทำให้เกิด
ความโศกเศร้าทุกซะระทม การจากกันครั้งนี้ทำให้นางต้องไปสู่สวรรค์ และทำให้เราได้อยู่กับ
คนละโลก ไม่ได้พบเจอกันอีกต่อไป เป็นเรื่องที่น่าเศร้าใจนัก

○ ถึงวัดเกต* เจตนาแต่การะเกต ไม่สมเจตนาน้ำน้ำตาไหล
เคยสบเนตรเขยน้อยกลอยฤทัย มาจำไกลกลืนกลืนที่ริญจวน

ถึงวัดเกตหมายความว่าจะได้พบแม่เกตหรือการะเกต แต่ก็ไม่สมดังประสงค์ทำให้เศร้าใจ
มาก เพราะเคยได้พบกับแม่เกตผู้เป็นที่รัก เมื่อมาไกลห่างกันก็ชวนให้หวนระลึกถึงกัน

* ต้นฉบับเป็น “ชลณ”

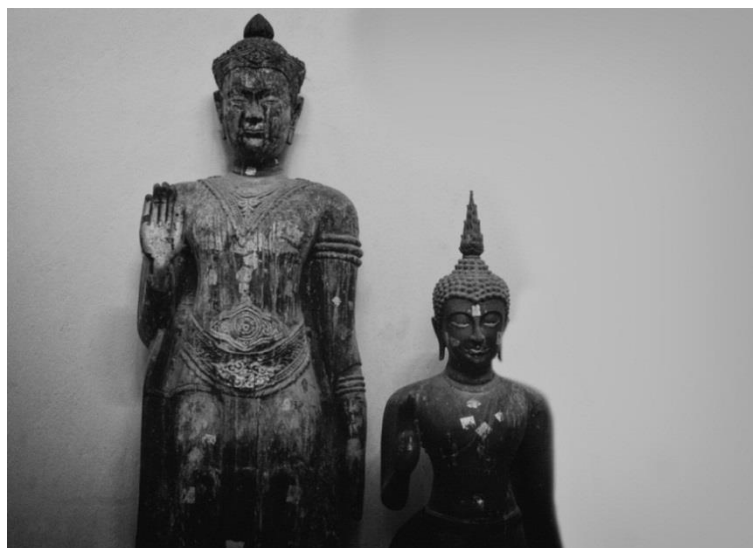
^{๑๒๘} ฉบับพิมพ์ ว่า “มาสิ้นชาติปรโลกยิ่งโศกแสน”

^{๑๒๙} ฉบับพิมพ์ ว่า “ไม่ร่วมแผ่นภพโลกยิ่งโศกใจ”

* ฉบับพิมพ์เป็น “วัดเกต”

ภาพประกอบที่ ๒๓ หอไตรวัดเกตประยงค์ - เล็ก ตั้งตรงจิตร จังหวัดนนทบุรี

ภาพประกอบที่ ๒๔ โบราณวัตถุภายในหอไตรวัดเกตประยงค์ - เล็ก ตั้งตรงจิตร จังหวัดนนทบุรี

น้ำค้างพรหมฉายระบายโบก

หอมดอกโศกเส้ราสร้อยละห้อยหวาน

เหมือนโศกร้างห่างเหินหันวล

มาถึงสวนโศกซ้ำระกำทรวง

พลันน้ำค้างก็พรหมลงมาในเวลาเดียวกับที่ดอกโศกส่งกลิ่นหอมพาให้ใจเศร้า
ทั้งดอกโศกยังพาให้คิดถึงความรักที่ต้องห่างจากเจ้า สวนโศกแห่งนี้เต็มไปด้วยความทุกข์
ระทม

เห็นรักน้ำคร่ำคร่ำไม่น่ารัก
แต่ละต้นผลลูกดั่งผูกพวง

จะเด็ดหักเสียก็ได้เขาไม่หวง
ก็โรยร่วงเปล่าหมดไม่คงาม

หันมองไปเห็นต้นรักน้ำ (สันนิษฐานว่าเป็นต้นรักทะเล ที่มีกลิ่นตามริมทะเล และป่าชายเลน) ต้นแก่ไม่น่าดู พยายามจะเด็ดหักเสียเพราะเขาไม่หวง แต่ละต้นล้วนต้นแก่ ลูกออกมาเหมือนผูกเป็นพวงเอาไว้ ร่วงโรยดูไม่งาม

ภาพประกอบที่ ๒๕ ผลของต้นรักทะเล ที่เข้าใจว่าเป็นต้นรักน้ำ

เหมือนรักคนคนรักทำยากออก
แม่นยำลูกถูกหัดถักก็กัดลาม

จะเก็บดอกเด็ดผลก็คนขาม^{๑๓๐}
เหมือนรำร่ำรักรายริมชายพง ฯ

รักที่เป็นต้นไม้ก็เหมือนกับความรักของคน กล่าวคือเมื่อมีความรักจะเก็บดอกผล ของความรักคนก็เกรง เพราะกลัวว่าเมื่อไปเก็บอาจจะถูกยางของรักกัดได้ เหมือนกับผล ของต้นรักน้ำที่อยู่บนต้นไม้ตามชายฝั่งนั่นเอง

○ วัดชะลอใครหนอชะลอฉลาด
ช่วยชะลอวรลักษณ์ที่รักทรง

เอาอาวาสมาไว้ให้อาศัยสงฆ์
ให้มาลงเรือร่วมนมทูนอน

ถึงวัดชะลอใครกันหนอที่ช่างมีความสามารถชะลอ (ย้าย) เสนาสนะต่างๆ มาให้เป็น ที่พำนักของพระภิกษุ และหากมีความสามารถเช่นนั้นแล้ว ขอได้ช่วยชะลอหรือนำนาง อันเป็นที่รักให้มาลงเรือและร่วมเคียงหมอนกันในเรื่องนี้ด้วย

^{๑๓๐} ฉบับพิมพ์ ว่า “จะเก็บดอกเด็ดผลคนก็ขาม”

อธิบายศัพท์

ชะลอ หมายถึง ก. อาการที่ลากเลื้อนสิ่งของที่หนักให้ค่อยๆ เคลื่อนไปจากที่ พยุงไว้ ประคองไว้ ค่อยๆ ประคองไป เช่น ชะลอต้นไม้ใหญ่มาปลูก ค่อยๆ พยุงขึ้นให้ตรง เช่น สุครีพชะลอเขา ไกรลาศ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ภาพประกอบที่ ๒๖ พระอุโบสถหลังเก่าวัดชโล จังหวัดนนทบุรี

ภาพประกอบที่ ๒๗ พระอุโบสถหลังใหม่วัดชโล จังหวัดนนทบุรี

ถนอมแนบแอบอุ้มประทุมน้อย

แขนจะคอยเคียงวางไว้ต่างหมอน

เมื่อปลื้มใจไสยานาทร

จะกล่าวกลอนกล่อมกนิษฐาให้นิทรา ฯ

จะได้มาอิงแอบแนบเนื้อกับเจ้า และจะใช้แขนให้หนุนนอนแทนหมอน ครั้นเมื่อจะหลับนิทราพี่ก็จะขับกล่อมให้ได้หลับสบาย

อธิบายศัพท์

กนิษฐ หมายถึง ว. “น้อยที่สุด”, (ราชา) ถ้าใช้ว่า พระกนิษฐภคินี หมายถึง น้องสาว, ถ้าใช้ว่า พระกนิษฐภาดา หมายถึง น้องชาย, ถ้าใช้ว่า พระกนิษฐา หมายถึง น้องสาว. (ส.; ป. กนิฐ) (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

๐ เห็นคลองขวางบางกรวยระหวายจิต ไม่ลืมคิดนึมน้อยละห้อยหา
เคยร่วมสุขทุกข์ร้อนแต่ก่อนมา ไอลิ้นอายุเจ้าได้เก่าปี

ผ่านมาเห็นคลองขวางที่บางกรวยชวนให้คิดถึงแม่นิมคนรักที่เคยร่วมทุกข์ร่วมสุข
กันมา แต่มาบัดนี้ได้มาตายจากกันไปแล้ว ๙ ปี

ภาพประกอบที่ ๒๘ บริเวณปากคลองบางกรวยที่เชื่อมต่อกับคลองบางกอกน้อยและคลองอ้อมนนท์

ภาพประกอบที่ ๒๙ คลองบางกรวย จังหวัดนนทบุรี

แต่ก่อนกรรมทำสัตว์ให้พลัดพราก

จึงจำจากนิน้องให้หมองศรี

เคยไปมาหาน้องในคลองนี้

เห็นแต่ที่ท้องคลองนองน้ำตา

อาจเป็นเพราะกรรมแต่ปางก่อนที่เคยทำให้สัตว์พลัดพราก ชาตินี้จึงต้องจากแม่นิม
เมื่อก่อนได้เคยไปมาหาแม่นิมในคลองนี้ มาคราวนี้เห็นแต่คลองไม่เห็นแม่นิมชวนให้เศร้าใจ

สงสารบุตรสุดเศร้าทุกเช้าค่ำ

ด้วยเป็นกำพร้าแม่ชะเงี้ยว

เข้มนมองคลองบ้านดุมารดา

เข้ดน้ำตาโหมซาบลงกราบกราน

สงสารแต่ลูกที่เศร้าใจทุกเช้าค่ำเพราะต้องสูญเสียแม่ ผ่านมาก็ได้แต่มองดูคลอง
ที่เป็นบ้านของแม่แล้วเข้ดน้ำตาก็มลงกราบเพื่อระลึกถึงแม่นิมผู้เป็นมารดา

ยิ่งกรอมกริดักตื่นสะอื้น^{๑๓๑}

จนไถ่ขันเอื้อนเอกวิเวกหวาน^{๑๓๒}

เหมือนนิน้องร้องเรียกสำเนียงน่าน

เจียนจะขานหลงแลชะเงี้ยวคอย ฯ

ยิ่งดึกก็ยิ่งรู้สึกระทมใจ กระทั่งได้ยินเสียงไถ่ขันเสียงหวานเหมือนกับแม่นิม
มาร้องเรียกจนเกือบจะเผลอขานรับไป ที่ได้แต่ชะเงี้ยวคอย

○ บางศรีทองคลองบ้านน้ำตาลสด

อร่อยรสซาบซ่านหวานคอหอย

เหมือนปากพี่ศรีทองของน้องน้อย

เป็นคู่บอกดอกสร้อยสักรา

ผ่านมาถึงบางสีทองบริเวณคลองบ้านน้ำตาลสดมีรสหวานจับใจ หวานเหมือนกับ
ฝีปากของพี่ศรีทองที่เคยเป็นคู่บอกดอกสร้อยสักรามาด้วยกัน

อธิบายศัพท์

บอกดอกสร้อยสักรา หรือ บอกบท หมายถึง ก. อ่านข้อความในบทโคลงละครให้คนร้องร้องตาม
ที่บอก, อ่านข้อความในบทละครให้ผู้เล่นพูดหรือร้องตามที่บอก (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน
พ.ศ. ๒๕๕๔)

^{๑๓๑} ฉบับพิมพ์ ว่า “ยิ่งตรงกริดักตื่นสะอื้นอัน”

^{๑๓๒} ฉบับพิมพ์ ว่า “จนไถ่ขันเอื้อนเอ็กวิเวกหวาน”

ภาพประกอบที่ ๓๐ พระอุโบสถวัดท่าบางสีทอง จังหวัดนนทบุรี

ภาพประกอบที่ ๓๑ คลองบางสีทอง จังหวัดนนทบุรี

ทุกวันนี้พี่ก็เฒ่าเราก็กังฮ่อม^{๑๓๓}

ไอ้จอมพี่ศรีทองของน้องยา

เธอเป็นจอมเราเป็นจอนต้องบ่หนา

เมื่อไรจะพาพินน้อยมากล่อยใจ ฯ

ทุกวันนี้พี่สีทองกับตัวเราต่างก็ชรากันแล้ว ตัวพี่สีทองนั้นมั่งมีส่วนเรายังยากจน
ยังคิดถึงพี่สีทองและไม่รู้เมื่อไรจะพาพินน้อยมาหา

^{๑๓๓} ฉบับพิมพ์ ว่า “ทุกวันนี้พี่เฒ่าเราก็กังฮ่อม”

๒) บันทึกการเดินทางวันที่ ๒

(ระยะทางตั้งแต่นนทบุรี - นครไชยศรี)

๐ บางอ้อยช้างไธ้ช้างที่ร้างโคลง มาอยู่โรงรักป่าน้ำตาไหล
 ฟ้าคลาดแล้วแก้วตาให้อาลัย เหมือนอกไอยราร้างฝูงนางพัง

ถึงบางอ้อยช้างนึกถึงช้างที่ต้องพลัดจากโคลงมาอยู่ในโรงพาให้ระทมใจ ตัวพี่
 ที่ได้พลัดพรากจากน้องก็เหมือนกับหัวอกของช้างตัวผู้ที่ต้องห่างจากฝูงของนางช้าง

ภาพประกอบที่ ๓๒ พระอุโบสถวัดบางอ้อยช้าง จังหวัดนนทบุรี

ภาพประกอบที่ ๓๓ พระประธานในพระอุโบสถวัดบางอ้อยช้าง จังหวัดนนทบุรี

พอจวนรุ่งฝู่นกวีหรรษ์

ประสานซ้องเซ่งแซ่ดั่งแดรสังข์

กระเหว่าหวานขนเสียงสำเนียงดัง

เหมือนชาววังหวัดเสียงสำเนียงนวล

ใกล้รุ่งเช้าฝู่นกวีหรรษ์ประสานเสียงดังเซ่งแซ่เหมือนกับเสียงแดรสังข์ เสียงนกกระเหว่าร้องหวานส่งสำเนียงเสียงดังคล้ายกับเสียงของหญิงชาววัง

อโณทัยไตรตรัสจำรัสแสง

กระจ่างแจ่มแจ้งฟ้าพฤกษาสวน

หอมดอกไม้หลายพรรณให้รู้จวน

เหมือนกลิ่นนวลน้ำกุหลาบซึ่งซาบทรง

ครั้นเมื่อดวงตะวันค่อยๆ ส่องแสง สร้างความสว่างให้กับท้องฟ้าและเหล่าพรรณไม้ในสวน กลิ่นดอกไม้ก็หอมอบอวลเหมือนกับกลิ่นน้ำกุหลาบที่เคยคุ้นเคย

อธิบายศัพท์

น้ำกุหลาบ หรือ **น้ำดอกไม้เทศ** คือ หัวน้ำหอมที่กลั่นจากดอกกุหลาบพันธุ์มุฮัมมะดี (Muhammadi) เป็นสินค้าที่นำเข้ามาจากอาณาจักรเปอร์เซีย (ประเทศอิหร่านในปัจจุบัน) มาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาต่อเนื่องมาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ชนชั้นสูงนิยมนำมาใช้เป็นเครื่องประพินกลิ่นหอมอาบและทาตามผิวกาย และยังใช้ในการปรุงยา เป็นกระสายยา และเจือกลิ่นในอาหารหลายตำรับ

(ธีรนนท์ ช่วงพิชิต, เรียบเรียง. “น้ำดอกไม้เทศ : น้ำกุหลาบ” ใน สุกัญญา สุจนายา (บรรณาธิการ). สารานุกรมความงามด้วยภูมิปัญญาไทย. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจจากฐานชีวภาพ (องค์การมหาชน), ๒๕๕๙)

โอบุปผาสารพัดที่กลัดกลีบ

ครั้นรุ่งริบบานงามไม่ห้ามหวง

ให้ชื่นชมภูมรินสั่นทั้งปวง

ได้ซาบทรงเสาวรสมือดออม

โอบดอกไม้บานาพรรณที่ตูมอยู่ ครั้นเมื่อรุ่งเช้าต่างก็แบ่งบานงดงามชวนให้หมู่แมลงภู่ง่วงมาเชยชม และมาลิ้มรสหอมหวานของดอกไม้อย่างเต็มที่

แต่ดอกฟ้าสำหรับเจ้าพี่เอ๋ย

มีหล่นเลาะให้หมู่แมลงภู่ง่วง

จะกลัดกลืนสิ้นรสเพราะมดตอม

จนหายหอมแลกลอกเหมือนดอกกลอย^{๑๓๔}

แต่ที่รักของพี่ซึ่งเปรียบเหมือนดอกฟ้าที่มีกลิ่นหอมเหมือนดอกบุหงาสำหรับ ก็ไม่มีที่ท่าว่าจะหล่นแม้มีแมลงภู่ง่วงมาตอม และแม้มดตอมกลืนก็ยังไม่จางหาย ต่างกับดอกกลอยที่อยู่ตามพื้นดิน

^{๑๓๔} ฉบับพิมพ์ ว่า “จนหายหอมแห่งกรอกเหมือนดอกกลอย”

ภาพประกอบที่ ๓๔ ดอกบุหงาสำหรับ

ภาพประกอบที่ ๓๕ ดอกกลอย

○ ถึงวัดสักเหมือนหนึ่งรักที่ศักดิ์สูง
 แม้นดอกฟ้าคลาเคลื่อนหล่นเลื่อนลอย

สูงกว่าฝูงเขาเหินเห็นเกินสอย^{๑๓๕}
 จะได้คอยเคียงรับประคับประคอง ฯ

^{๑๓๕} ฉบับพิมพ์ ว่า “ยิ่งกว่าฝูงเขาเหินเห็นเกินสอย”

ถึงวัดสัก ฟันถึงความรักที่มีต่อนางผู้สูงศักดิ์ สูงกว่าขุนเขาจนเกินจะเอื้อม หากแม่นางที่รักเปรียบเสมือนดอกฟ้านั้นลอยเลื่อนลงมา พี่ก็จะได้ร้อมมาเป็นคู่เคียงคอยประคับประคองกัน

ภาพประกอบที่ ๓๖ พระอุโบสถวัดสักใหญ่ จังหวัดนนทบุรี

ภาพประกอบที่ ๓๗ หลวงพ่อสุโขทัย ประดิษฐานอยู่ภายในวัดสักใหญ่ จังหวัดนนทบุรี

๐ บางขุนขุนกองมีคลองกว้าง
เป็นเรื่องหลังครั้งคราวทำวอทอง

ว่าเดิมบางชื่อชนนเขาชนของ^{๑๓๖}
แต่คนร้องเรียกเพื่อนไม่เหมือนเดิม

ถึงบ้านบางขุน ตำบลขุนกอง มีคลองกว้างอยู่ เล่ากันว่าบางนี้แต่เดิมชื่อ
“บางชนน” (ถนน) ที่ใช้ขนของกันมาแต่ครั้งสมัยทำวอทอง ภายหลังคนเรียกชื่อเพี้ยนไป
จากเดิม

ภาพประกอบที่ ๓๘ พระอุโบสถวัดบางขุน จังหวัดนนทบุรี

ภาพประกอบที่ ๓๙ คลองบางขุนกอง จังหวัดนนทบุรี

สุดาไต้ได้เพื่อนอย่าเหมือนพี่^{๑๓๗}
อันน้ำไนใจรักช่วยตักเติม

เหมือนมณีนพรัตน์ฉัตรเฉลิม
ให้พูนเพิ่มพิศวาสอยาคลาดคลาย ฯ

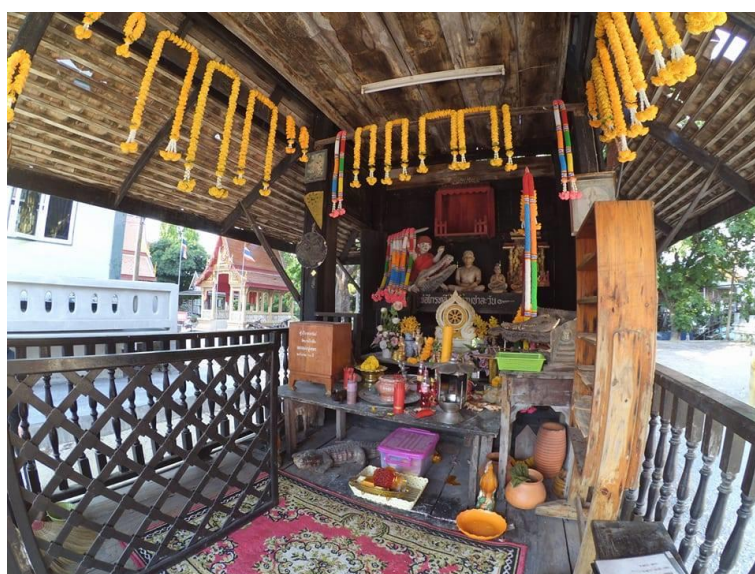
^{๑๓๖} ฉบับพิมพ์ ว่า “ว่าเดิมบางชื่อสนนเขาชนของ”

^{๑๓๗} ฉบับพิมพ์ ว่า “สุดาไต้ได้เป็นเพื่อนอย่าเหมือนพี่”

แม้หญิงใดมีศรัทธาให้เหมือนพี่ ควรทำตัวเป็นของมีค่าประดับเกียรติ และ
หมั่นเพิ่มเติมความศรัทธาให้ความรักนั้นเปลี่ยนแปลงไปไม่เหมือนเดิม

๐ บ้างนายไกรไกรทองอยู่คลองนี้ ชื่อจึงมีมาทุกวันเหมือนมันหมาย
ไปเช่นฆ่าชาละวันให้พลันตาย เป็นยอดชายเชี่ยวชาญการวิชา^{๑๓๘}

ถึงบ้านบางนายไกร เล่ากันว่าเป็นที่อยู่ของไกรทอง จึงได้ชื่อว่า “บ้านไกรทอง”
จนถึงทุกวันนี้ ไกรทองผู้นี้ได้ปราบชาละวันจนสิ้นชีวิต ถือว่าเป็นยอดวีรบุรุษที่มี
ความสามารถในการต่อสู้

ภาพประกอบที่ ๔๐ ศาลเจ้าพ่อไกรทอง ที่วัดบางไกรใน จังหวัดนนทบุรี

ภาพประกอบที่ ๔๑ พระอุโบสถวัดบางไกรนอก จังหวัดนนทบุรี

^{๑๓๘} ฉบับพิมพ์ ว่า “เป็นเลิศชายเชี่ยวชาญผ่านวิชา”

ภาพประกอบที่ ๔๒ คลองบางไทรนอก จังหวัดนนทบุรี

ได้ครอบครองสองสาวชาวพิจิตร

สมสนิทนางตะเข้แสนหา^{๑๓๙}

เหมือนตัวพีนี้ได้ครองแต่น้องยา

จะเกื้อหน้าพางามขึ้นครามครัน ฯ

สุดท้ายไกรทองได้ครอบครองสองสาวชาวพิจิตร (นางตะเภาแก้วและนางตะเภาทอง) และยังได้นางจระเข้ (นางวิมาลา) มาเป็นภรรยา ส่วนตัวพีก็ได้ครอบครองตัวน้องส่งเสริมกันได้อย่างดีงาม

○ ถึงคลองขวางบางระนกไอ้ออกพี

แม่นปึกมีเหมือนหนึ่งนกจะผกผัน

ไปอุ้มแก้วแววตาพารัจล

มาด้วยกันกับทั้งคู่ที่อยู่ริม^{๑๔๐}

ถึงคลองขวางที่บางระนก เปรียบกับตัวพีหากมีปีกเหมือนนก พีก็จะบินไปอุ้มเจ้ามาอยู่เคียงคู่กันในระหว่างการเดินทางครั้งนี้

^{๑๓๙} ฉบับพิมพ์ ว่า “สมสนิทนางจระเข้แสนหา”

^{๑๔๐} ฉบับพิมพ์ ว่า “มาด้วยกันนั้นทั้งคู่ที่อยู่ริม”

ภาพประกอบที่ ๔๓ คลองบางรวนก บริเวณท่าน้ำวัดละมุดใน จังหวัดนนทบุรี

ลงร่วมเรือเมื่อว่าตื่นสะอื้นอ่อน
ให้แย้มสรวลชวนเสบยเฝ้าเซยซึม

จะคอบซ้อนโฉมอุ้มไม่หุ่มหิม
กว่าจะอิมอกแอบแนบนิทรา ฯ

หากได้มาลงเรือด้วยกัน เมื่อยามเจ้าตื่นมาอ่อน พี่จะคอยดูแลไม่ห่าง เพื่อให้เจ้าได้
สุขสบายและมีความสุข และเฝ้าเซยชมนอนเรียงเคียงหมอนจนหลับนิทรา

○ บางคูเวียงเสียงเจียบเซียบสัจด

เป็นจังหวัดเวียงสวล้านพุกษา^{๑๔๑}

ดูรูปนางบางคูเวียงเหมือนเหนียงนา^{๑๔๒}

ไม่เหมือนหน้านางนั่งในวังเวียง

ถึงบ้านบางคูเวียงเสียงเจียบสัจด เป็นสถานที่ที่เต็มไปด้วยเรือสวนต้นไม้ เมื่อได้
เห็นหญิงสาวบางคูเวียงก็ล้วนแต่เป็นสาวชานา ไม่เหมือนกับหญิงชาววังที่อยู่ในเมือง

อธิบายศัพท์

เหนียงนา หรือ เนียงนา หมายถึง สาวชานา (เนียง ข. แปลว่า นาง)

^{๑๔๑} ฉบับพิมพ์ ว่า “เป็นจังหวัดแควสวล้านพุกษา”

^{๑๔๒} ฉบับพิมพ์ ว่า “ดูรูปนางบางคูเวียงเหมือนเหนียงนา”

ภาพประกอบที่ ๔๔ คลองบางคูเวียง จังหวัดนนทบุรี

เห็นโรงหีบหนีบอ้อยเขาคอยป้อน^{๑๔๓}

มีคนต้อนคอยตวาดไม่ขาดเสียง^{๑๔๔}

เห็นน้ำอ้อยย้อยรางที่อ่างเรียง^{๑๔๕}

ไอ้พิศเพียงชลนาที่จำบลย์

เห็นโรงหีบอ้อยที่ชาวบ้านคอยป้อนลำอ้อยลงในหีบ อ้อยที่ถูกหนีบในโรงหีบ มีน้ำอ้อยย้อยลงมาในอ่างรองรับ รวากับเหมือนน้ำตาของพี่ที่ไหลออกมาด้วยความทุกข์ระทม จากความคิดถึงเจ้า

ภาพประกอบที่ ๔๕ การหีบอ้อยแบบโบราณ

อันลำอ้อยย้อยยับเหมือนกับอก^{๑๔๖}

น้ำอ้อยตกเหมือนน้ำตาพี่กว่าซัน^{๑๔๗}

เขาโหมไฟในโรงโหมงควัน

เหมือนอันอันอกกลุ่มรุมระกำ^{๑๔๘}

^{๑๔๓} ฉบับพิมพ์ ว่า “เห็นโรงหีบหนีบอ้อยเขาคอยป้อน”

^{๑๔๔} ฉบับพิมพ์ ว่า “มีคนต้อนควายตวาดไม่ขาดเสียง”

^{๑๔๕} ฉบับพิมพ์ ว่า “เห็นน้ำอ้อยย้อยรางที่วางเรียง”

^{๑๔๖} ฉบับพิมพ์ ว่า “อันลำอ้อยย้อยยับเหมือนทักอก”

^{๑๔๗} ฉบับพิมพ์ ว่า “น้ำอ้อยตกเหมือนน้ำตาตวงกว่าซัน”

ลำอ้อยที่ถูกหนีบจนย่อยยับเหมือนกับหัวอกพี น้ำอ้อยที่ตกมาก็เหมือนน้ำตาของพีที่ไหลออกมา มากกว่าหนึ่งชั้น การโหมไฟในโรงหนีบอ้อยจนควันโขมง ไฟนั้นเสมือนอกพีที่รุ่มร้อนไปด้วยความอัดอั้นระกำใจ

ภาพประกอบที่ ๔๖ การสุ่มไฟต้มน้ำอ้อยในโรงหนีบอ้อย

ไอ้ น้ำในใจคนเหมือนต้นอ้อย^{๑๔๙}

ต้องหนีบหนีบแตกให้แหลกลำ

ข้างปลายกร่อยขีดขิมไม่อ้อมหน้า

นั่นแหละน้ำจึงจะหวานเพราะจางเจือ ๆ

น้ำใจคนก็เหมือนกับต้นอ้อย หากกินเพียงแค่ปลายก็จะจืด แต่หากหนีบอ้อยทั้งลำมารวมกันแล้วรสชาติจะหวาน

○ ถึงบางม่วงง่วงจิตคิดถึงม่วง

มะม่วงหอมหวานเหมือนนวลเนื้อ

ต้องจากทรวงเสียใจอาลัยเหลือ^{๑๕๐}

มีรู้เบื่อบางม่วงเหมือนดวงใจ

ถึงบางม่วงใจก็หวานคิดถึงแม่ม่วง เมื่อต้องจากกันก็ยังมีความโหยหาอาลัย มะม่วงหอมหวานเหมือนกับเนื้อของน้อง พีไม่เคยเบื่อเลยเพราะเป็นเสมือนดวงใจของพี

^{๑๔๘} ฉบับพิมพ์ ว่า “ให้อัดอั้นอกกลุ่มรุ่มระกำ”

^{๑๔๙} ฉบับพิมพ์ ว่า “อันน้ำในใจคนเหมือนต้นอ้อย”

^{๑๕๐} ฉบับพิมพ์ ว่า “แต่จากทรวงเสียใจอาลัยเหลือ”

ภาพประกอบที่ ๔๗ มณฑปวัดอัมพวัน ตั้งอยู่บริเวณริมคลองบางม่วง จังหวัดนนทบุรี

ภาพประกอบที่ ๔๘ คลองบางม่วง จังหวัดนนทบุรี

เห็นต้นรักที่หักโค่นต้นสนัด

เหมือนตัดรักหักสวาทขาดอาลัย^{๑๕๑}

เป็นรอยตัดรักขาดให้หวาดไหว

ด้วยเห็นใจเจ้าเสียแล้วเจ้าแก้วตาฯ^{๑๕๒}

มองไปเห็นต้นรักที่หักโค่นลง เห็นรอยที่ตัดต้นรักจนขาดทำให้รู้สึกหวนไหว
เหมือนกับความรักที่ถูกตัดหักสวาทขาดกัน พี่จึงรู้สึกเห็นใจเจ้าเป็นอย่างมาก

^{๑๕๑} ฉบับพิมพ์ ว่า “เหมือนตัดรักตัดสวาทขาดอาลัย”

^{๑๕๒} ฉบับพิมพ์ ว่า “ด้วยเห็นใจเจ้าเสียแล้วนะแก้วตา”

๐ ถึงบางใหญ่ให้จอดทอดประทับ เข้าเทียบกับกิ้งรักไม่พักหา^{๑๕๓}
 เมื่อกินข้าวเขาก็หักใบรักมา จิ้มปลาร้าลองดูด้วยอยู่ริม

เมื่อมาถึงบ้านบางใหญ่ ได้ให้เรือจอดเทียบกับกิ้งต้นรัก ด้วยเพราะเป็นเวลาอาหาร
 เข้า คนเรือก็ไปเด็ดใบรักที่อยู่ริมคลองมาลองจิ้มกับปลาร้า

อร่อยนักรักอ่อนปลาช่อนย่าง เปรียบเหมือนนางเนื้อนุ่มที่หยุ่มหิหม
 อยากรู้จักรักใคร่พึงได้ชิม ชอบแต่จิ้มปลาร้าจึงพารวย

ได้ชิมใบรักอ่อนกับปลาช่อนย่างอย่างเอร็ดอร่อย เปรียบเหมือนเนื้อของนาง
 ที่นุ่มนวล เมื่อได้รู้จักก็อยากที่จะลองรักและชิมรส และยังได้จิ้มปลาร้าจะยิ่งเอร็ดอร่อย

โอ้รักต้นคนรักเขาหักให้ ไม่พักได้เด็ดรักไม่พักฉวย
 แต่รักน้องต้องประสงค์ถึงงวงวย ใครไม่ช่วยชักนำให้กล้ำกลืน^{๑๕๔}

ต้นรักที่เป็นต้นคนเขาหักเอามาให้ ไม่ต้องไปเด็ดมาเอง แต่รักของน้องยังสับสน
 เพราะไม่มีใครที่จะช่วยชักนำเด็ดรักมาให้ได้สมประสงค์

เสพอาหารหวานคาวเมื่อคราวยาก ล้วนของฝากเฟื่องฟูค่อยชูขึ้น
 แต่มะแป้นแกนในจะไปคืน ของอื่นอื่นอีกโหล่นโอชา

ครั้งนี้แม้จะเป็นอาหารในยามลำบาก แต่ของที่ฝากมาให้กินระหว่างทางก็ค่อย
 คลายความลำบากลงได้ หากจะมีก็แต่มะแป้น (ส้มแป้น) ที่เนื้อสับแกนข้างในไม่สู้อร่อย
 อยากเอาไปคืน ส่วนของอื่นนั้นมากมายล้วนแต่เอร็ดอร่อย

(แต่สิ่งของน้องรักพักจันอับ แซ่ฮั่มพลับผลชิดเป็นปริศนา
 พึ่งจะจากฝากปิด) * สนิทมา เหมือนแก้วตาตามติดมาชิดเชื้อ

ส่วนสิ่งของที่น้องฝากมา มีทั้งพริกเชื่อม จันอับ พลับแซ่ฮั่ม ลูกชิด เมื่อพึ่งจากมา
 น้องก็ได้บรรจุใส่หีบห่อฝากมาให้อย่างมิดชิด เหมือนกับตัวน้องได้ติดตามติดอยู่ใกล้ชิดกับพี่
 ในการเดินทางครั้งนี้ด้วย

^{๑๕๓} ฉบับพิมพ์ ว่า “เข้าเคียงกับกิ้งรักไม่พักหา”

^{๑๕๔} ฉบับพิมพ์ ว่า “ใครไม่ช่วยชักนำสู่กล้ำกลืน”

* ความในวงเล็บ ต้นฉบับลบ ถ้อยตามฉบับพิมพ์

* ความในวงเล็บ ต้นฉบับลบ ถ้อยตามฉบับพิมพ์

ภาพประกอบที่ ๔๙ ขนมนั่นอับ

แผ่นขนุนวุ้นแห่งของแห้งสิ้น
ได้ชื่นชิมอิมหน้าทั้งลำเรือ

แต่ละชิ้นชูใจอาลัยเหลือ
เพราะ(น้อง)เนียนพคุณกรุณา ฯ

แล้วยังมีขนุนแผ่น (ขนุนกวน) วุ้นแห่ง (วุ้นกรอบ) ซึ่งล้วนแต่เป็นของหวานของ
แห้งทั้งสิ้น แต่ละอย่างก็ล้วนพาให้ชื่นใจ ได้รับประทานกันอย่างอิมหน้าทั้งลำเรือ เพราะ
ความเมตตาความรักของน้องที่มีต่อพี่

ภาพประกอบที่ ๕๐ แผ่นขนุน (ซ้าย) วุ้นแห่ง (ขวา)

๐ แล้วเข้าทางบางใหญ่ครรโล่ลอง ไปตามคลองเคลื่อนคล้อยละห้อยหา
เห็นสิ่งไรในจังหวัดริถยา สะอื้นอาลัยถึงคะนิงนวล

ได้เลี้ยวเข้าไปในคลองบางใหญ่ เรือได้ล่องไปตามลำคลอง มองไปเห็นอะไรทาง
ไหนในพื้นที่แห่งนี้ก็ได้แต่หวนอาลัยถึงแต่เจ้า

ภาพประกอบที่ ๕๑ บริเวณปากคลองบางใหญ่ ฝั่งคลองอ้อมนนท์ จังหวัดนนทบุรี

แม่น้แก้วตามาเห็นเหมือนเช่นนี้
ไม้แฉ่งนามถามพี่จะชี้ชวน

จะยินดีด้วยดอกไม้ที่ในสวน
ชมลำดวนดอกส้มต้นนมนาง

แม้ว่าเจ้าได้มาเห็นสิ่งต่างๆ เหมือนที่พี่เห็นก็คงจะชื่นชอบ ดอกไม้ที่บ้านอยู่
ในสวนระหว่างทาง ถ้าเจ้าไม่รู้ว่าเป็นดอกอะไร พี่จะเป็นคนชี้ชวนให้ชมดอกไม้ต่างๆ
ทั้งดอกลำดวน ดอกส้ม และต้นนมนาง

ภาพประกอบที่ ๕๒ ผลนมนาง

อกพื้ก็ร้อนอยู่ด้วยความรัก ถึงแม้จะมีฝนตกลงมาสักแสนห้าก็ไม่สามารถดับความร้อนนี้ได้ แต่หากได้ยินคำน้อยของน้องแล้วก็จะช่วยให้พื้ได้คลายร้อนชื่นใจอย่างมีความสุข

โอ้เปรียบขายคล้ายนกวิหคน้อย^{๑๖๐}

จะเลือนลอยลงสรกับหงส์เหม

ได้ไกล่เคียงเรียงริมจะอิมเอม

แสนเกษมสุดสวาทไม่คลาดคลาย ฯ

จะเปรียบไปพื้ก็เป็นเหมือนนกน้อยที่ได้บินลงไปเล่นน้ำกับหงส์ทอง แม้ได้ไกล่ชิดแต่เพียงน้อยก็จะอิมเอมและสุขใจเป็นอย่างยิ่ง

○ ถึงคลองย่านบ้านบางสุนัขบ้า

เหมือนขี่ช้างนอกเจ้าเฉาฉาย

เป็นบ้าจิตคิดแค้นด้วยแสนร้าย^{๑๖๑}

ใครไกล่กรายเกลียดกลัวทุกคน

ผ่านเข้ามาในคลองบริเวณบ้านบางสุนัขบ้า เหมือนบ่าวที่ไกลนายทำให้รู้สึกคับแค้นสับสนกระวนกระวาย ใครได้เข้ามาไกล่กลัวหวาดกลัวทุกคน

อธิบายศัพท์

ฉงาย หมายถึง ก. สงสัย (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ภาพประกอบที่ ๕๔ คลองบางโค หรือคลองบางโคบ้า แต่เดิมมีชื่อว่า “บางสุนัขบ้า”

^{๑๕๘} ฉบับพิมพ์ และฉบับ ๒ ว่า “ไม่เหมือนรสพจมานเมื่อวานชื่น”

^{๑๕๙} ฉบับ ๒ ว่า “จะชูชื่นใจพี่เคยปรี่ดีเปรม”

^{๑๖๐} ฉบับ ๒ ว่า “โอ้เปรียบปรายคล้ายนกวิหคน้อย”

^{๑๖๑} ฉบับพิมพ์ ว่า “เป็นบ้าจิตคิดแค้นเพราะแสนร้าย”

๐ ถึงลำคลองช่องกว้างชื่อบางโสน สะอื้นไ้อ้อ้างว่างมากกลางหน
โสนออกดอกกระย้าริมสาชล บ้างร่วงหล่นแลงามเมื่อยามไซ

มาถึงคลองกว้างชื่อคลองบางโสน รู้สึกได้ว่าคลองนี้กว้างทำให้รู้สึกอ้างว้าง
มองออกไปเห็นดอกโสนห้อยระย้าอยู่ริมน้ำเต็มไปหมด บ้างก็ร่วงหล่นแลดูงดงามดี

ภาพประกอบที่ ๕๕ พระอุโบสถหลังใหม่วัดท่าบ้านเทิงธรรม ตั้งอยู่ริมคลองบางโสน จังหวัดนนทบุรี

ภาพประกอบที่ ๕๖ รอยพระพุทธรูปจำลองวัดท่าบ้านเทิงธรรม จังหวัดนนทบุรี

แต่ต้นเบาเขาไม่ใช่เช่นใจหญิง^{๑๖๒}

เห็นตะโกไอ้แสนแค้นตะโก

เบาจริงจริงเจียวใจเหมือนไม้โสน

ถึงแสนโซ่สั่นคิดไม่ติดตาม^{๑๖๓}

แต่ต้นกระเบาต่างกับใจของหญิงที่เบาจนเหมือนไม้โสน มองไปเห็นตะโกก็ให้ความรู้สึกแค้นมาก แม้ว่าจะอดอยากอย่างไรก็ไม่คิดจะติดตามไป

พอสุดสวนล้วนเหล่าเถาสวาด^{๑๖๔}

ชื่อสวาดพาดเพราะเสนานาม

ขึ้นพันพาดเพ่งพิศให้คิดขาม^{๑๖๕}

แต่ว่าหนามรกระกะกะทาง^{๑๖๖}

ถัดจากสวนไปก็แลเห็นเถาสวาดขึ้นพันต้นไม้อยู่ ชวนให้ดูและชวนให้คิดว่าชื่อสวาดฟังแล้วก็ไพเราะเหมือนกัน แต่ว่าหนามสวาดก็ดูรกระกะกะเป็นอุปสรรคอยู่

อธิบายศัพท์

ลูกสวาด หมายถึง ลูกไม้ที่เกิดจากต้นสวาด ถือเป็นวัตถุอาถรรพณ์ที่มีฤทธิ์มีพลังอำนาจในตัว คนโบราณนิยมนำลูกสवादมาพกติดตัวไว้เพื่อให้มีผลทางด้านเสน่ห์ เมตตามหานิยมกับตัวเอง ลูกสวาดนี้หากนำไปให้อาจารย์ผู้ที่มีวิชาอาคมขลังปลุกเสกด้วยพลังจิตเวทอาคมแล้วจะทำให้มีฤทธิ์มีพลังอำนาจทางมหาเสน่ห์สูง

ภาพประกอบที่ ๕๗ ลูกสวาด

^{๑๖๒} ฉบับพิมพ์ ว่า “แต่ต้นกระเบาเขาไม่ใช่เช่นใจหญิง”

^{๑๖๓} ฉบับพิมพ์ ว่า “ถึงแสนโซ่สั่นคิดไม่ติดตาม”

^{๑๖๔} ฉบับพิมพ์ ว่า “พอสุดสวนล้วนแต่เหล่าเถาสวาด” ฉบับ ๒ ว่า “พอสุดสวนล้วนแต่ลาวขาวสวาด”

^{๑๖๕} ฉบับ ๒ ว่า “ขึ้นพันพาดเพ่งพิศไม่คิดขาม”

^{๑๖๖} ฉบับพิมพ์ ว่า “แต่ว่าหนามรกระกะกะทาง” ฉบับ ๒ ว่า “แต่ว่าหนามรกระกะทาง”

สวาดตันคนต้องแล้วร้องอู๋ ^{๑๖๗}

ด้วยรุกรุกรเรื่อร้างเสื่อสา ^{๑๖๘}

จนชั้นลูกถูกต้องเป็นกองกลาง ^{๑๖๙}

เปรียบเหมือนอย่างลูกสวาดศรียาตรา

สวาดที่เป็นต้นไม้เมื่อคนไปโดนแล้วก็จะร้องอู๋ เพราะมีหนามแหลมอยู่ตลอดเถา ซึ่งเลื้อยรุกรเหมือนร้างเสื่อสา แต่ลูกของต้นสวาดกลับเป็นของมีค่าที่คนอยากจะได้มาไว้เป็นกองกลาง เหมือนกับลูกสวาดที่บรรดาพระภิกษุทั้งหลายอยากจะมีไว้ในครอบครอง

อธิบายศัพท์

ลูกสวาดสียาตรา หรือ ลูกสวาดสียะตรา หมายถึง เด็กชายที่พระเถระผู้ใหญ่นำมาเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม และมักจะแต่งตัวและใส่เครื่องประดับให้ลูกสวาด เพื่อโอ้อวดบารมีแข่งกันในกลุ่มพระเถระที่เลี้ยงลูกสวาด ทั้งนี้พระภิกษุบางรูปยังอาจมีความสัมพันธ์ทางเพศกับเด็กชายที่เป็นลูกสวาดนี้ด้วย ดังปรากฏว่าพระเถระในสมัยรัชกาลที่ ๑ มีความสัมพันธ์ทางเพศต่อกันในลักษณะชายรักชาย หรือ “เล่นสวาด” (หากเป็นหญิงรักหญิงใช้ว่า “เล่นเพื่อน”) พระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่รูปนั้นจึงต้องอธิกรณ์ว่าเล่นสวาด กรมสังฆการีสอบสวนได้ความจริง พระราชาคณะรูปนั้นต้องลาสิก ในสมัยรัชกาลที่ ๑ จึงได้มีการตรากฎพระสงฆ์ ๑๐ ข้อ เพื่อจัดระเบียบพระสงฆ์ โดยเฉพาะกฎข้อที่ ๑๐ กล่าวไว้ว่า

“...กลางเหล่าเฒ่าเฒ่าเด็กลูกข้าราชการ อาณาประชาราษฎร์ รูปร่างหมดหน้าก็พูดจาเกลี้ยกล่อมชักชวนไปไว้แล้วกอดจูบหลับนอนเคล้าคลึงไปไหนเอาไปด้วย แต่งตัวเด็กโอ้อวดประกวดกัน เรียกว่าลูกสวาด ลูกสุดใจ ศรียะตราหนึ่งรัต ยานัตก็มีบ้าง ช่วงชิงกันหึงษาพยาบาทจนเกิดวิวาทตีรันกันตาย ด้วยไม้กระบองชั้น พิจารณาได้ตัวมารับเปนสัดย ได้ไม้กระบองชั้นเปนหลายอัน...”

กฎให้ไว้ ณ วันอังคาร เดือนเจ็ด แรมสิบสามค่ำ จุลศักราช ๑๑๖๓ ปีกา นักษัตรตรีศก

(กฎหมายเมืองไทย เล่ม ๒ หน้า ๑๔๒ พุทธศักราช ๒๔๓๙)

^{๑๖๗} ฉบับพิมพ์ ว่า “สวาดตันคนต้องแล้วร้องอู๋” (ต้นฉบับเป็น “อู๋”)

^{๑๖๘} ฉบับ ๒ ว่า “หนามรุกรุกรเรื่อร้างเสื่อสา”

^{๑๖๙} ฉบับพิมพ์ และ ฉบับ ๒ ว่า “แต่ชั้นลูกถูกต้องเป็นกองกลาง”

ภาพประกอบที่ ๕๘ พระภิกษุกับบรรดา “ลูกสาวทสี่ยะตรา”

ส่วนที่กล่าวว่า “ลูกสาวทสี่ยะตรา” นั้นมาจากตอนหนึ่งในวรรณคดีเรื่องอิเหนา ในตอนที่อิเหนาอยู่กับสี่ยะตราอนุชาของนางบุษบา อิเหนาเห็นสี่ยะตรานอนหลับจึงได้ชมความงามของสี่ยะตราจนเผลอคิดว่าเป็นนางบุษบา ลืมตัวจนไปกอดจูบสี่ยะตรา ดังคำประพันธ์

๑ เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีเกษมศานต์
กอดประทับรับขวัญพระกุมาร	แสนสำราญภิรมย์ชมเชย
พาไปให้บรรทมบนแท่นทอง	เอนแอบแนบประคองเคียงแขนง
เสสรวลชวนพลอดกอดกายกาย	พระขึ้นเชยชมต่างนางบุษบา ฯ
๑ ครั้นพระกุมารหลับสนิท	พระโอบอุ้มจุมพิตขนิษฐา
โลมเล้าลูบไล้ไปมา	สำคัญว่าบุษบานารี
พิศพิศตรพิศตรฟ่องดังเดือนฉาย	พิศทรงทรงทรงคล้ายนางโฉมศรี
พิศปรางเหมือนปรางพระบุตร	รัศมีสีเนื้อละกลกัน
ทั้งโอษฐ์องค์ขงเนตรนาสา	ละม้ายแม่นบุษบาทุกสิ่งสรรพ
พระกอดจูบลูบไล้เกี้ยวพัน	จนบรรทมหลับสนิทไป ฯ

ด้วยเหตุที่ฉากในเรื่องอิเหนาตอนดังกล่าว มีพฤติกรรมคล้ายชายรักชายมีความสัมพันธ์ต่อกัน จึงมักเรียกพฤติกรรมที่ชายกับเด็กชายมีไปในการทำนองผู้สาวว่า “ลูกสาวทสี่ยะตรา”

ริมลำคลองท้องทุ่งดูจึ่งเว้ง ^{๑๗๐}	ด้วยน้ำเงี้ยวจกผักขึ้นหนักหนา
ดอกบัวเผื่อนเกลื่อนกลาดตาชดา [*]	สันตะวาสายต้งตันลิงโจน ^{๑๗๑}

^{๑๗๐} ฉบับ ๒ ว่า “ในลำคลองท้องทุ่งดูจึ่งเว้ง”

^{*} ฉบับ ๑ ต้นฉบับมีเพียงกลอนวรรคนี้ ฉะนั้น จากนี้ไปคือฉบับ ๒ เป็นหลัก

มองไปตามริมคลองเห็นแต่ทุ่งที่ดูเว้งว่าง มีจอกแหนขึ้นอยู่เต็มไปหมด รวมไปถึงไม้
น้ำทั้งดอกบัวเผื่อน สันตะวา สายตึง และลินจง ก็เกลื่อนกลาดเรียงรายอยู่เต็มริมคลอง

อธิบายศัพท์

สันตะวา หมายถึง น. ชื่อไม้น้ำชนิด *Ottelia alismoides* (L.) Pers. ในวงศ์
Hydrocharitaceae ใบบาง สีเขียวอมน้ำตาล กินได้ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ภาพประกอบที่ ๕๙ สันตะวาใบพาย

สายตึง หมายถึง น. ชื่อไม้น้ำชนิด *Nymphoides parvifolium* (Griseb) Kuntze ในวงศ์
Menyanthaceae กินได้, บัวสายตึง หรือ บัวสายทึง ก็เรียก (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.
๒๕๕๔)

อนึ่ง บทความเรื่อง “ไม้ในวรรณคดีไทย” ใน สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน เล่ม ๒๔
ได้กล่าวว่า สายตึง น่าจะหมายถึงต้น “สาหร่ายข้าวเหนียว” (*Utricularia aurea* Lour) เป็นไม้น้ำ
ขนาดเล็ก อีกชนิดหนึ่งที่ขึ้นปะปนกับสาหร่ายพวงกะโศ และสาหร่ายหางกระรอก พบทั่วไปตามแหล่ง
น้ำนิ่ง ขณะออกดอกจะเห็นสีเหลืองสดพราวไปทั่วบริเวณ เพราะช่อดอกจะชูขึ้นสูงเหนือน้ำ ส่วนลำต้น
และใบจมอยู่ใต้น้ำ สาหร่ายชนิดนี้ซึ่งมีความน่าสนใจเป็นพิเศษเพราะเป็นพืชกินแมลง ใบเป็นเส้นเล็กๆ
ออกเป็นคู่ตรงกันข้าม หรือเป็นกระจุก กระจุกละ ๔ ใบ ตรงโคน ใบพองออกเป็นถุง หรือกระเปาะเล็กๆ
สำหรับจับแมลง ขยายพันธุ์โดยใช้เมล็ดที่มีจำนวนมาก หรือด้วยลำต้นที่ขาดเป็นท่อนๆ

สาหร่ายข้าวเหนียวมีชื่อเรียกต่างกันไปอีกหลายชื่อ เช่น ปราชินบุรี เรียกว่าสาหร่ายไขปู
สุพรรณบุรี เรียกว่าสาหร่ายดอกเหลือง กรุงเทพฯ เรียกว่าสาหร่ายหรือสาหร่ายนา ที่น่าสนใจคือชื่อ

^{๑๗๑} ต้นฉบับชัดเจน ฉบับพิมพ์ ว่า “สันตะวาสายตึงต้นลินจง” เห็นว่าควรเป็นตามฉบับพิมพ์ หรือ “ลิงจง” ก็ได้ เพราะสัมผัส
รับถัดไปบังคับอยู่

สายตีนกุ่ม ที่ชาวนครศรีธรรมราชเรียกนั้น อาจเพี้ยนมาเป็นสายตึง ซึ่งมีกล่าวถึงในวรรณคดีหลายบท หลายตอนแต่ไม่มีข้อมูลว่าเป็นพันธุ์ไม้ชนิดใด

ภาพประกอบที่ ๖๐ ดอกสายตึง หรือ สาหร่ายข้าวเหนียว

ลินจง หมายถึง น. ชื่อบัวสายพันธุ์หนึ่งในสกุล Nymphaea, เลนจง ก็เรียก (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ภาพประกอบที่ ๖๑ ลินจง เป็นบัวสายชนิดหนึ่ง ดอกสีชมพู

๐ ถึงบ้านใหม่ธงทองมีคลองลัด^{๑๗๒} ตรงหน้าวัดนั้นเห็นเขาปึกเสาสงส์^{๑๗๓}
 ขอความรักนั้นแน่นให้แสนตรง^{๑๗๔} เหมือนคันธงเที่ยงธรรมจวันตาย^{๑๗๕}

ล่วงมาถึงบ้านใหม่ธงทองที่มีคลองลัด ตรงหน้าวัดในหมู่บ้านมีเสาสงส์ปักอยู่ พี่ก็
 ขอให้ ความรักของเรานั้นหนักแน่นมั่นคงเที่ยงตรงเหมือนกับคันเสาสงส์ที่ปักมั่นคงจวันตาย

ตรงหน้าโบสถ์โศกสูงนงกยงเหลือ^{*} เห็นกาเรื่อง*รำแพนแคนใจหาย
 นกยงเอ๋ยเย้ยกาไม่น่าอาย เขาเขียนลายทองให้ด้วยไมตรี

ที่ตรงหน้าโบสถ์ก็ได้เปรียบหงส์บนเสาทิ้งอยู่ตรงหน้าโบสถ์แล้วอ้างถึงนิทาน
 อีสปเรื่อง “กากับนกยง” โดยได้เล่าถึงตอนที่การำแพนแข่งกับนกยง ส่วนพวงนกยงก็
 เยาะเย้ยกว่าปึกที่ทำมานั้นไม่ใช่ของจริง

อธิบายศัพท์

การำแพน หมายถึง นิทานที่ตรงกับเรื่องกากับนกยงในนิทานอีสป มีเรื่องย่อว่า “มีนกกาตัว
 หนึ่ง ที่ไม่เคยชอบขนสีดำของตัวเองเลย นกกาเฝ้ามองดูนกยงรำแพนหาง อวดขนสวยงามอยู่ในป่าอยู่
 ทุกวัน จึงเกิดความอิจฉาและอยากมีขนสวยเหมือนนกยงบ้าง วันหนึ่งมันเลื้อยไปเห็นขนของนกยงร่วงอยู่
 บนพื้น จึงคอยเก็บขนของนกยงมาแซมกับขนของตนจนทั่วตัว มันบินอวดพวงนกกาด้วยกันและ
 ประกาศร้องไปทั่วป่าว่าเป็นนกที่มีขนสวยที่สุดในป่า จากนั้นนกกาที่ผล่อออกจากฝูงและไปอาศัยอยู่กับ
 ฝูงนกยง พวงนกยงเห็นกาไม่เจียมตัวก็รู้มจิดีจนขนหลุดร่วงพร้อมกับไล่ตะเพิดว่านกกาช่างไม่เจียมตัว
 จริงๆ นกกาจึงต้องบินชมซานกลับไปหาฝูง แต่ฝูงกาก็ไม่ยอมให้อยู่ด้วย นกกาารู้สึกอับอายจึงบินหนีออก
 จากป่า และไม่หวนกลับมาอีกเลย”

^{๑๗๒} ฉบับพิมพ์ ว่า “ถึงบ้านใหม่ธงทองริมคลองลัด”

^{๑๗๓} ฉบับพิมพ์ ว่า “ที่หน้าวัดเห็นเขาปึกเสาสงส์”

^{๑๗๔} ฉบับพิมพ์ ว่า “ขอความรักหนักแน่นให้แสนตรง”

^{๑๗๕} ฉบับพิมพ์ ว่า “เหมือนคันธงแท้เที่ยงอย่าเอียงเอน” แล้วไปต่อความในอีกหกคำกลอนต่อไปข้างหน้า

* ต้นฉบับขาด สันนิษฐานถูกต้อง แต่น่าสงสัยว่าอาจเป็น “เสียง” กับ “เรียง” ก็ได้

ภาพประกอบที่ ๖๒ นกยูงกำลังรำแพน

ถึงที่กาหารักว่าจักแต่้ม

ทำลอมแลมลงกาน่าบัดสี

เหมือนคนยากฝากรักดีรักผู้ดี

ทำให้มีขงามเพราะความรัก

กาพยายามทำทุกทางที่จะปลอมให้เป็นนกยูง เหมือนคนต่ำต้อยที่ไปหลงรักผู้สูงศักดิ์ ย่อมจะต้องทำตัวให้มีเกียรติยศเสมอกับผู้สูงศักดิ์นั้นเพื่อให้ความรักได้สมหวัง

มีธุระจะไปพึงเหมือนหนึ่งพูด

บิตตะกุดเกกมะเหรกโยกเยกหนัก

หยิบ..(ฉบับเลื่อน)..ให้อมไม่สมักดี

เลยแรงรักฤมาหมิ่นให้กินเดน

เมื่อเวลาเมื่อเหตุที่จะไปเจรจากับคนรักที่สูงศักดิ์มักจะถูกกีดกันเนื่องจากไม่คู่ควร แต่ไม่ว่าจะไม่คู่ควรเพียงใดก็ไม่ควรที่จะมาหมิ่นน้ำใจกัน

อธิบายศัพท์

บิตตะกุด หมายถึง ว. อาการที่บิตไปบิตมาไม่ยอมทำอะไรหรือไม่ยอมทำตามสั่ง (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

แลเห็นวัดศรีทาสาธุสะ^{๑๗๖}

มีทั้งพระปฎิมามหาเถร^{๑๗๗}

นาวาว่องคล้องแคล้วเขาแจวเจน^{๑๗๘}

เหมือนจิ้งเหลนเลี้ยวเล่นแสนสบาย^{๑๗๙}

^{๑๗๖} ฉบับพิมพ์มาต่อตรงนี้ แต่ความต่าง ว่า “ได้ชมวัดศรีทาสาธุสะ”

^{๑๗๗} ฉบับพิมพ์ ว่า “ให้ทั้งพระปฎิมามหาเถร”

^{๑๗๘} ฉบับพิมพ์ ว่า “นาวาล่องคล้องแคล้วเขาแจวเจน”

^{๑๗๙} ฉบับพิมพ์ ว่า “เพื่อยระเนนน้ำพรางกระจ่างกระจาย”

ผ่านมาเห็นวัดที่น่าศรัทธา (สันนิษฐานว่าน่าจะเป็น วัดต้นเชือก ปัจจุบันตั้งอยู่ที่ตำบลบ้านใหม่ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี) มีทั้งพระพุทธรูปและพระเถระผู้ใหญ่ จากนั้นเรื่อก็ค่อยๆ ล่องไป คนเรื่อก็แจวเรืออย่างชำนาญคล่องแคล่วเหมือนกับจิ้งเหลนที่เลี้ยวแล่นไป

อธิบายศัพท์

สารุสะ หมายถึง คำเปล่งขึ้นก่อนกล่าวคำอื่น เพื่อขอความสวัสดีมงคลอย่างเดียวกับคำ ศุภมัสตุ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ชะวาก หมายถึง น. ช่องที่เรือวิ่งเข้าไป (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ภาพประกอบที่ ๖๓ วัดต้นเชือก จังหวัดนนทบุรี

ภาพประกอบที่ ๖๔ พิพิธภัณฑ์วัดต้นเชือก ตั้งอยู่ภายในบริเวณวัดต้นเชือก จังหวัดนนทบุรี

พวกชาวบ้านพรานป่าทำลามก^{๑๘๐}

เที่ยวยิงนกยิงเนื้อมาเถือขาย^{๑๘๑}

^{๑๘๐} ฉบับพิมพ์ ว่า “ดูชาวบ้านพรานปลาทำลามก”

เป็นทุ่งนาป่าไม้ไร่ไรราย

พวกหญิงชายชาวเถื่อนอยู่เรือนโรง

มองเห็นชาวบ้านเป็นนายพรานป่ากำลังล่าสัตว์ เทียวยิงนกยิงเนื้อเอามาเชือดขาย
เห็นทั้งทุ่งนาและป่าเรียงรายอยู่ตามริมคลอง มองไปเห็นหญิงชายชาวบ้านป่าปลูก
บ้านเรือนอยู่เรียงรายทั้งสองฝั่ง

อธิบายศัพท์

ลามก หมายถึง [-มก] ว. หยาบเข้าตำทรม, หยาบโหลน, อันเป็นที่น่ารังเกียจของคนดีมี
ศีลธรรม, เช่น หนังสือลามก พุดลามก ทำลามก (ป.) (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)
ในที่นี้หมายถึงการฆ่าสัตว์

เถื่อ หมายถึง ก. เชือดหรือฉีกลงไปอย่างแรงด้วยของมีคม เช่น เนื้อเหนียวเถื่อไม่เข้า
(พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

เถื่อน หมายถึง น. ป่า เช่น เข้าเถื่อนอย่าลืมพรา (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.
๒๕๕๔)

ริมลำคลองสองฝั่งเขาตั้งบ้าน

นำสำราญเรียงรันควันโขมก

ถึงชะวากปากช่องที่คลองโยง^{๑๘๒}

เป็นทุ่งโล่งลือลิวหวีหัวใจ^{๑๘๓}

มีทั้งบ้านและชุมชนตั้งอยู่สองฝั่งคลองกำลังหุงหาอาหารกันจนควันโขมก
ตรงชะวากที่เป็นเว้งเข้าไปมองเห็นเป็นทุ่งโล่งกว้างลือลิวดูแล้วรู้สึกอ้างว้างใจ

อธิบายศัพท์

ชะวาก หมายถึง น. ช่องที่เว้งว่างเข้าไป (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

มีบ้านช่องสองฝั่งชื่อบางเชือก

ล้วนตมเปือกเปอะปะสวะไสว^{๑๘๔}

ที่เรือน้อยลอยล่องเข้าคลองไป^{๑๘๕}

ที่เรือใหญ่โป่งโถ้งต้องโยงควาย

ตรงที่เป็นเว้งก่อนถึงปากคลองโยงมีบ้านเรือนตั้งอยู่เป็นหมู่บ้านชื่อบางเชือก ล้วน
แต่มีโคลนตมเต็มไปหมด เรือเล็กสามารถแล่นผ่านไปได้ แต่เรือใหญ่ต้องใช้ควายโยงเรือ
เพื่อให้เรือสามารถแล่นไปออกที่ปากคลองโยงได้

^{๑๘๑} ฉบับพิมพ์ ว่า “เทียวดักนกยิงเนื้อมาเถื่อขาย”

^{๑๘๒} ฉบับพิมพ์ ว่า “ถึงชะวากปากช่องชื่อกคลองโยง”

^{๑๘๓} ฉบับพิมพ์ ว่า “เป็นทุ่งโล่งลือลิวหวีหัวใจ”

^{๑๘๔} ฉบับพิมพ์ ว่า “ล้วนตมเปือกเปอะปะสวะไสว”

^{๑๘๕} ฉบับพิมพ์ ว่า “ที่เรือน้อยลอยล่องค้อยคลองไป”

อธิบายศัพท์

โป้งโด้ หมายถึง ว. โต้พองไม่สมส่วน, ไม่กะทัดรัด, โป้งโย้ง ก็ว่า (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

เวทนาภาครู้ถอนถึป

เขาตีรับแรงไม่น้ำใจหาย^{๑๘๖}

โธ่แสนชาติมาดจะเกิดกรรมกาย^{๑๘๗}

อย่าเป็นควายรับจ้างที่ทางโยง

นำสงสารควายคลองโยงที่ต้องโยงเรือ หากไม่เดินเขาจะเอาไม้ตีเร่งให้เดิน ซึ่งหากแม่ได้เกิดใหม่อีกก็แสนชาติ จะต้องมาชดใช้กรรมอย่างไร ขออย่าให้เกิดมาเป็นควายรับจ้างที่คลองโยงนี้เลย

ภาพประกอบที่ ๖๕ บริเวณประตูน้ำคลองโยงก่อนจะออกไปปากคลองโยง

ตามแถวทางกลางบ้านนั้นกว้างขวาง^{๑๘๘}

เขาปลูกสร้างศาลาเปิดหน้าโง^{๑๘๙}

แจ็กจีนใหม่ไทยมั่งไปตั้งโรง

ชุดคลองน้ำลำกระโดงเขาโยงดิน^{๑๙๐}

ในบริเวณกลางย่านชุมชนนั้นกว้างขวาง เขาปลูกสร้างศาลาโงไว้ พวกคนจีนที่ย้ายเข้ามาใหม่และคนไทยต่างไปปลูกโรงอยู่กันบริเวณนั้น และชุดคลองขอยเพื่อให้ น้ำไหลเข้าไปสำหรับใช้ประโยชน์

^{๑๘๖} ฉบับพิมพ์ ว่า “เขาตีรับแรงไปน้ำใจหาย”

^{๑๘๗} ฉบับพิมพ์ ว่า “ถึงแสนชาติจะเกิดกำเนิดกาย”

^{๑๘๘} ฉบับพิมพ์ ว่า “ตามแถวทางกลางย่านนั้นบ้านกว้าง”

^{๑๘๙} ฉบับพิมพ์ ว่า “เขาปลูกสร้างศาลาเปิดหน้าโง”

^{๑๙๐} ฉบับพิมพ์ ว่า “ชุดร่องน้ำลำกระโดงเขาโยงดิน”

ดูทุ่งกว้างว่างโหวตโล่งลิ่ว^{๑๙๑}
ฝูงวิหคนกกาเที่ยวหากิน

ให้หวิวหวิวหวั่นไหวฤทัยถวิล^{๑๙๒}
ตามที่ดินเขตแคว้นทั้งแดนดาว^{๑๙๓}

มองเห็นทุ่งกว้างจนสุดสายตาก็รู้สึกอ้างว้างหวั่นไหวในใจ ฝูงนกต่างก็เที่ยวบิน
หากินตามถิ่นที่อยู่สองฝั่งคลอง

บ้างเดินดินบินว่อนบ้างร่อนร้อง^{๑๙๔}
ค่อนหอยป่องมองปลาแข่งขายาว^{๑๙๕}

ริมขอบหนองนกกระกรุมคุ้มคุ้มขาว
อีไถ่ก้าวกั๊กกั๊กขึงขึงตัว

บ้างก็เดิน บ้างก็บิน บ้างก็ร้อง มองไปที่ขอบหนองเห็นนกตะกรุม นกคุ้ม นกช้อน
หอยซึ่งมีแข่งขายาวกำลังจ้องจะกินปลา นกอีไถ่ก็กำลังก้าวเดินอย่างแก่งก้าง

ภาพประกอบที่ ๖๖ นกตะกรุม

^{๑๙๑} ฉบับพิมพ์ ว่า “ดูทุ่งกว้างว่างแวกเป็นหมอกมืด”

^{๑๙๒} ฉบับพิมพ์ ว่า “บรรพตพิศณุภาพนาสิน”

^{๑๙๓} ฉบับพิมพ์ ว่า “ตามที่ดินเขตแคว้นทุกแดนดาว”

^{๑๙๔} ฉบับพิมพ์ ว่า “บ้างเดินดินบินว่อนขึ้นร่อนร้อง”

^{๑๙๕} ฉบับพิมพ์ ว่า “ค่อนหอยย่องมองปลาแข่งขายาว”

ภาพประกอบที่ ๖๗ นกคุ้มขาว

ภาพประกอบที่ ๖๘ นกช้อนหอย

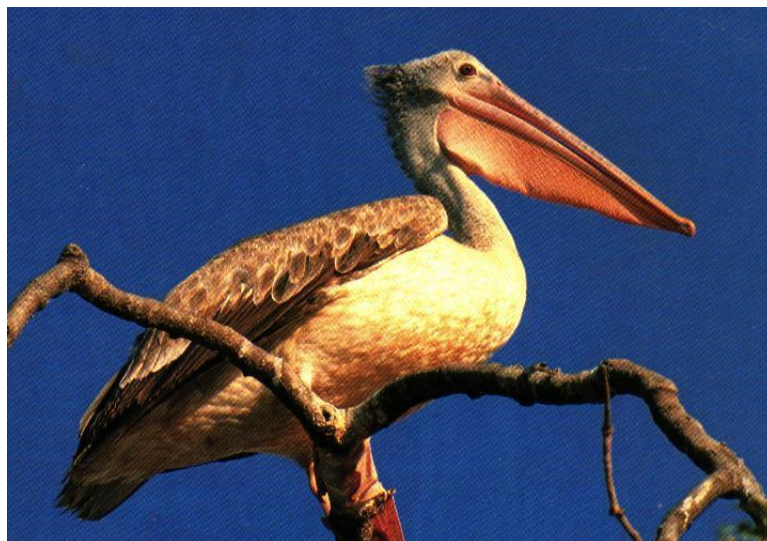

ภาพประกอบที่ ๖๙ นกอีโง้ง

กระทุงทองล่องเลื่อนดูเกลื่อนกลาด
มีต่างตางกรอกนกดอกบัว

ไม่คลาคลาดคลอเคลียเหมือนเมียฟัว
เที่ยวบินยั่วเย้าย่องที่ท้องนา^{๑๙๖}

นกกระทุงทองกำลังค่อยๆ เคลื่อนตัวไปพร้อมกันหลายตัว คลอเคลียกันเหมือนเป็นฟัวเมีย และมีนกต่างๆ เช่น นกยางกรอก นกดอกบัว บินยั่วเย้าย่องอยู่เต็มท้องนา

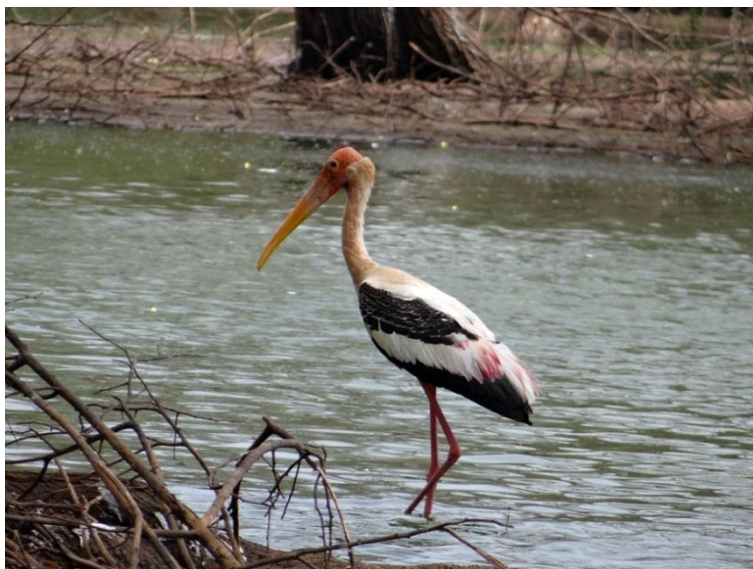

ภาพประกอบที่ ๗๐ นกกระทุงทอง

^{๑๙๖} ฉบับพิมพ์ ว่า “เที่ยวเดินยั่วเย้าย่องที่ท้องนา”

ภาพประกอบที่ ๗๑ นกยางกรอก

ภาพประกอบที่ ๗๒ นกดอกบัว หรือ นกกาบบัว

นกกระจาบคาคุมอีลุ่มร้อน^{๑๙๗}

เห็นยางเจ้าเขาจับคอยสับปลา

ดูเหว่าว่อนบินเรโนเวหา^{๑๙๘}

นกกระสาช่องช่องเที่ยวย่องเดิน^{๑๙๙}

ทั้งนกกระจาบ นกคุ้ม และนกอีลุ่มกำลังบินร้อน นกดูเหว่าก็บินว่อนอยู่บนฟ้า
นกยางกำลังนั่งเหงาคอยจะจับปลา ส่วนนกกระสากำลังคอยย่องเดิน

^{๑๙๗} ฉบับพิมพ์ ว่า “นกกระจาบคาคุมอีลุ่มร้อน”

^{๑๙๘} ฉบับพิมพ์ ว่า “ดูเหว่าว่อนเวียนเรโนเวหา”

^{๑๙๙} ฉบับพิมพ์ ว่า “นกกระสาช่องช่องคอยย่องเดิน”

ภาพประกอบที่ ๗๓ นกจาบคาหัวเขียว

ภาพประกอบที่ ๗๔ นกอีลุ้ม

ไอ้ดุนกอกใจให้ไหวหวาด

ยามนิราศเร็ดร้างมาทางเหิน

เห็นสิ่งไรใจพี่ไม่มีเพลิน

จนเรือเกินด่วนไปใจจะมา^{๒๐๐}

เมื่อดุนก็รู้สึกหวาดหวั่นใจในยามที่จะต้องห่างไกลจากน้อง เห็นอะไรข้างทาง
ก็ไม่มีแก๊ใจที่จะเพลิดเพลินตา จนขณะนี้เรือได้ล่องไปไกล

พออ้อมคลองล่องลำแม่น้ำกว้าง

ตำบลบางซื่อบ้านลานตากฟ้า

มาแปรปรวนทวนปากเป็นตากฟ้า

ฟ้าจะมาเปียกน้ำทำอะไร

จากนั้นได้มาถึงปากคลองโยงแล้วออกสู่แม่น้ำนครชัยศรีซึ่งเป็นแม่น้ำขนาดใหญ่
บริเวณนี้ควรจะชื่อว่าลานตากฟ้า ภายหลังคงได้เรียกเพี้ยนไปจนกลายเป็นตากฟ้า เพราะว่า
ฟ้าเปียกน้ำไม่ได้

^{๒๐๐} ฉบับพิมพ์ ว่า “ส่วนเรือเดินด่วนไปใจจะคืน” และมีความต่างต่อไปนี้

ภาพประกอบที่ ๗๕ ปากคลองโยง หรือคลองบางใหญ่ฝั่งแม่น้ำนครชัยศรี

ไอน้องหรือชื่อเสียงยังเพื่องพลาต
คิดถึงรักหนักหน่วงเป็นห่วงใย

ความสวาทหรือจะมันไม่หวั่นไหว
เมื่อมาไกลลิบลับจะกลับกลาย

แม้ชื่อต่างๆ ยังผิดพลาตได้ แล้วความรักจะให้นั่นคงไม่หวั่นไหวได้อย่างไร พี่ก็ยังรัก และเป็นห่วงเจ้าอยู่มาก เมื่อห่างไกลกันก็เกรงจะเปลี่ยนแปลงไปเหมือนกับชื่อตำบลนี้

แม่น้ำกว้างทางเขี้ยวเป็นเกลียวกลิ้ง
ถึงแขวงแคว(แล) * ลีวชื่อจี้วราย

นาวาวิ่งว่องไวเหมือนใจหมาย
โอใจหายหวนความถึงนามจี้ว^{๒๐๑}

มองเห็นแม่น้ำนครชัยศรีกว้างและเขี้ยวเป็นเกลียวที่กำลังเคลื่อนไหว เรือวิ่งเร็วได้
สมดังใจจนถึงบริเวณบ้านที่มีชื่อว่าจี้วราย ทำให้รู้สึกหวนรำลึกถึงนางที่ชื่อจี้ว

ภาพประกอบที่ ๗๖ วัดจี้วราย จังหวัดนครปฐม

* น่าจะคัดตก คำในวงเล็บ ตามฉบับพิมพ์

^{๒๐๑} ฉบับพิมพ์ ว่า “สะอื้นอายออกความเหมือนนามจี้ว”

ภาพประกอบที่ ๗๗ รูปปั้นทหารภายในวัดจันทราย จังหวัดนครปฐม

งามเสียมเอี่ยมอ้อมเมื่อพริ้มพักตร์
แสนสุภาพกราบก้มประนมนี้

ดูน่ารักเรือนผมก็สมผิว
เหมือนนางจิ้งจามราวกับชาววัง ๒๐๒

แม้จิ้งผู้นี้หน้าตาเอิบอ้อมดูน่ารัก ผ่าผม ผิวพรรณกึ่งดงาม มารยาทสุภาพเรียบร้อย
รูปโฉมแม้จิ้งจามราวกับชาววัง

๐ ถึงย่านน้ำสำประทวนรัญจวนจิต ๒๐๓

“จะออกช่องคลองโยงเห็นโรงบ้าน
โอ้แผ่นฟ้ามาตากถึงภาคพื้น
เจ้าหนูน้อยพลอยว่าฟ้าตกน้ำ
แม่นแดนดินลั่นฟ้าสุราลัย
ไอ้ฟงบุตรสุดสวาทฉลาดเปรียบ
แล้วจึงไปตอกลอนวรรคที่ว่า
มาต่างแดนแสนไกลถึงไพรรัง ๒๐๕

แต่ใจคิดทวนทางไปข้างหลัง ๒๐๔
เขาเรียกกลานตากฟ้าค่อยพาขึ้น
น่าจะยืดยิบเดือนได้เหมือนใจ
ใครช่างด่ายกฟ้าขึ้นมาได้
จะเปล่าใจจริงจริงทั้งหญิงชาย
ต้องทำเนียบนึกไปก็ใจหาย”
“ถึงแขวงแควแลลือชื่อจันทราย ฯลฯ”
ใจระวังเวียนอ้อมทุกทุมโมง ๒๐๖

เรือล่องไปถึงย่านสัมปทวนทำให้หวนคิดถึงคนที่อยู่ข้างหลัง มาต่างบ้านต่างเมือง
ก็คิดถึงบ้าน ใจยังนึกถึงอยู่ตลอดเวลา

๒๐๒ ฉบับพิมพ์ ว่า “เหมือนโฉมจิ้งจามราวกับชาววัง”
๒๐๓ ฉบับพิมพ์ ว่า “ถึงย่านน้ำสำประทวนรัญจวนจิต”
๒๐๔ ฉบับพิมพ์ ว่า “เหมือนใจคิดทวนทบทลหลัง”
๒๐๕ ฉบับพิมพ์ ว่า “ไปลอบโลมโฉมเฉกที่เมฆบัง”
๒๐๖ ฉบับพิมพ์ ว่า “เปรียบเหมือนนั่งแอบอ้อมทุกทุมโมง”

ภาพประกอบที่ ๗๘ โรงเรียนปริยัติธรรม วัดสัมปทวน จังหวัดนครพนม

ภาพประกอบที่ ๗๙ ศาลท้าวพันตา พญาพันวัง ตั้งอยู่บริเวณปากคลองสัมปทวนริมฝั่งแม่น้ำนครชัยศรี

๐ ถึงปากน้ำลำคลองที่ท้องคู้^{๒๐๗}
มีรางรองสองชั้นทำคันโพง

เจ็กเขาหุงเหล้ากลั่นควันโขมง
ผูกเชือกโยงยื่นชักคอยตักเต็ม

เรือล่องมาถึงวัดปากน้ำ (บริเวณใกล้วัดกลางบางแก้ว) บริเวณคู้้น้ำมองไปก็เห็น
คนจีนกำลังต้มเหล้าควันโขมง เห็นกระบวนการกลั่นเหล้าที่มีรางรองสองชั้นทำเป็นคันโพง
มีคนผูกเชือกกำลังยื่นชักเชือกคอยตักคอยเต็ม

^{๒๐๗} ฉบับพิมพ์ ว่า “ถึงปากน้ำลำคลองที่ท้องคู้”

อธิบายศัพท์

คันไผ่ หมายถึง น. เครื่องสำหรับตักน้ำหรือโพงน้ำ มีคันยาว ที่ปลายมีเชือกผูกโพงเพื่อช่วยผ่อนแรง (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ภาพประกอบที่ ๘๐ บริเวณปากน้ำใกล้วัดกลางบางแก้ว จังหวัดนครปฐม

นำชมบุญขุนพัฒน์ไม่ขัดข้อง

มีเงินทองทำทวิภาชีเสริม

เมียน้อยน้อยพลอยเป็นสุขไรจุกเจิม

ให้พูนเพิ่มพาสนาประสาจีน^{๒๐๘}

นำขึ้นชมบุญบารมีของขุนพัฒน์ที่มีมาก ทั้งเงินทองที่เพิ่มพูนขึ้นจากภาษีอากรที่ได้มาจากโรงเหล้า บ่อนเบี้ย บรรดาเมียเด็กๆ ก็พลอยมีความสุขด้วยและช่วยหนุนให้วาสนาของขุนพัฒน์เพิ่มพูนขึ้นตามค่านิยมของชาวจีนในเมืองไทย

อธิบายศัพท์

ขุนพัฒน์ หมายถึง (โบ) น. บุคคลที่ได้รับอนุญาตผูกขาดอากรการพนันเพื่อส่งรายได้ให้แก่รัฐ มาจากทินนามที่มีคำขึ้นต้นว่า พัฒน์ เช่น ขุนพัฒน์สมบัติ ขุนพัฒนาภิรมย์ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ไรจุก หมายถึง ทรงผมที่นิยมทำกันในหมู่ผู้ดีมีสกุล หมายถึงว่ายังรุ่นสาว เพิ่งจะย่างเข้าสู่ความสาว หรือสตรีที่ยังถนอมความเป็นสาวไว้ ก็นิยมถนอมผมตรงไรเดมิให้เป็นวงรอบกระหม่อม เช่น คำว่า “ใส่น้ำมันกันไร” และ “รอยไรเรียวร้อยระดับดี” เป็นต้น และถือเป็นแฟชั่นแบบหนึ่ง

^{๒๐๘} ฉบับพิมพ์ ว่า “ได้พูนเพิ่มพาสนาเสียวกว่าไทย” และมีความต่างไป ดังนี้

“ทุกวันนี้มีทรัพย์เขานับถือ

เหมือนเราหรือเขาจะรักมีผลไล่

สงสารจนอันอันให้ตันใจ

จนเข้าในปากน้ำสำประโตน”

เขาแจวจ้างล่องล่องเข้าคลองลัด

ทางหน้าวัดปากน้ำประจำศีล

เห็นลิงโหนโจนไต่ตะกายปีน

มันยกตีนเกาหัวซัวจริงจริง

คนเรือได้แจวเรือเข้ามาตามคลองลัดเพื่อไปพระปฐมเจดีย์ โดยเข้าทางหน้าวัดปากน้ำ (วัดกลางบางแก้วในปัจจุบัน) มองเห็นลิงโหนกระโจนปีนอยู่ริมตลิ่ง ลิงยกเท้าขึ้นมาเกาหัว

ภาพประกอบที่ ๘๑ หอไตรกลางน้ำวัดกลางบางแก้ว จังหวัดนครปฐม

ภาพประกอบที่ ๘๒ พระประธานภายในพระอุโบสถวัดกลางบางแก้ว จังหวัดนครปฐม

แต่เจ้าหนูดูพลางทางขว้างกล้วย

มันก็ฉวยชวนกันหลอกบอกว่าสิง

มันแลบลิ้นปลิ้นตาประสาสิง

เขาซ้าทิ้งสั้มมะแป้นด้วยแค้นใจ

เจ้าหนู (บุตรชายของสุนทรภู่) ขว้างกล้วยไปให้ลิง ลิงต่างก็แย่งกันและชวนกันหลอกล้อแลบลิ้นปลิ้นตาตามประสาสิง เจ้าหนูจึงขว้างสั้มมะแป้นทิ้งไปด้วยความโกรธ

มักลือกกลับรับดีไม่มีถูก
เหมือนรักหญิงทิ้งรักสักเท่าไร

จนสัสมุทหมดสิ้นกินไม่ไหว
มีแต่ไฟล์เพลิงพลิง* กว่าลึงโลน

ฝ่ายลึงก็รับลูกสัสมที่ปามาได้โดยไม่เจ็บตัว และได้กินสัสมจนจะกินแทบไม่ไหว
เหมือนกับความรักที่มีต่อสตรี เมื่ออยากจะขว้างความรักออกไปสักเท่าไรก็มีแต่จะ
เพลิงพล้ำเหมือนที่เจ้าหนูขว้างของไปให้บรรดาลึงทั้งหลาย

ที่ริมคลองสองฝั่งสะพานพฤษฯ^{๒๐๙}
นกอีลุ่มคุ่มขาบจิบจาบโจน

พินิจนึกเหมือนหนึ่งเขียนดูโกรน^{๒๑๐}
กระพือโผนโผนขึ้นบินโบย

ที่สองฝั่งคลองเต็มไปด้วยต้นไม้แต่ดูเหมือนภาพเขียน มองเห็นนกอีลุ่ม นกคุ่ม
นกขาบ นกกระจิบ นกกระจาบ ต่างก็กระโจนกระพือโผนโผนบิน

ภาพประกอบที่ ๘๓ นกตะขาบทุ่ง

บนไม้สูงยุงเป่านกเขาคู^{๒๑๑}
ไ้อ์ฟงฟงหวังถวิลย้งดันโดย^{๒๑๒}

กระลุ่มพู่พระโดกเสียงโหวกโหวย
ละห้อยโหยหาน้องในคลองลัด

บนต้นไม้สูงมีนกเป่ากับนกเขาคู นกกระลุ่มพู่ นกโพระโดกต่างร้องส่งเสียง
สำเนียงกัน ฟังแล้วก็รู้สึกโหยหาถึงน้องในคลองลัดนี้

* ตามฉบับ น่าจะเป็น “กลิ้ง”

^{๒๐๙} ฉบับพิมพ์ ว่า “ริมลำคลองสองฝั่งสะพานพฤษฯ”

^{๒๑๐} ฉบับพิมพ์ ว่า “พินิจนึกเหมือนหนึ่งเขียนบ้างเกรียนโกรน”

^{๒๑๑} ฉบับพิมพ์ ว่า “บนไม้สูงยุงเป่านกเขาคู”

^{๒๑๒} ฉบับพิมพ์ ว่า “วิเวกใจได้ยั้งยั้งดันโดย”

ภาพประกอบที่ ๘๔ นกกระจกลุมพู หรือ นกกลุมพู

ภาพประกอบที่ ๘๕ นกโพระดกหูเขียว

เปื่องบนฝนคลุ้มชะอุ่มชะอับ^{๒๑๓}

โทยมพยับเป็นพยุระบุระบัด

เสียงเลือนลั่นบันลือกระพือพัด^{๒๑๔}

พิรุณซัดสาดสายลงพรายพราว

ขณะนั้นก็เกิดพายุฝนตกลงมา ท้องฟ้ามืดครึ้มปกคลุมไปด้วยเมฆฝน เสียงฟ้าร้อง
เลือนลั่น เสียงลมพัดดังสนั่น ฝนซัดสาดลงมาเป็นสาย

ฟ้ากระหึ่มครึ้มลั่นให้ปั่นป่วน^{๒๑๕}

เหมือนฟ้าครวญคราวทนน้าฝนหนาว

แวมส่ว่างอย่างแก้วดูแวววาว

เป็นเรื่องราวรามสูรอาดูรทรวง

^{๒๑๓} ฉบับพิมพ์ ว่า “พอมืดมนฝนคลุ้มชะอุ่มชะอับ”

^{๒๑๔} ฉบับพิมพ์ ว่า “เสียงลมลั่นบันลือกระพือพัด”

^{๒๑๕} ฉบับพิมพ์ ว่า “ฟ้ากระหึ่มครึ้มลั่นให้ปั่นป่วน”

ฟ้าร้องกระหึ่มครึ้มลั่นจนปั่นป่วน เปรียบเหมือนกับฟ้าได้ครวญถึงเจ้าในยามที่ต้อง
ทนกับความเหน็ดเหนื่อยจากน้ำฝนในครั้งนี้ พี่มองเห็นสายฟ้าสว่างเหมือนแก้วที่แวววาว
ดังในเรื่องราวของรามสูร

เพราะตั้งใจหมายมาดซึ่งดวงแก้ว^{๒๑๖}

จึงอ้อมแอวมครินเงาภูเขาหลวง^{๒๑๗}

เหมือนรักแก้วแววตาสุดาว^{๒๑๘}

เฝ้าล่อลวงหลอนหลอกออกกระอา^{๒๑๙}

ด้วยเพราะตั้งใจอยากได้ซึ่งดวงแก้ว จึงต้องหะอ้อมเขาน้อยใหญ่ต่างๆ เพื่อตาม
ไปชิงดวงแก้วมา ก็เหมือนกับพี่ที่เฝ้ารักเจ้า แต่เจ้าก็เฝ้าล่อลวงหลอกให้พี่หลงรักจนพี่ระอา

○ ถึงบางแก้วแก้วอื่นสักหมื่นแสน

ไม่เหมือนมั่นแก้วเนตรของเชษฐา

ดูรูปร่างนางแก้วไม่แพ้วตา^{๒๒๐}

ไม่เหมือนหน้าน้องแก้วที่แคล้วกัน

ถึงบางแก้วก็นึกว่าแก้วสักหมื่นแสนในโลกที่มีก็ไม่เหมือนกับแก้วตาของพี่ก็คือเจ้า
ชมรูปร่างของนางแก้วใดก็ไม่ถูกตาต้องใจเหมือนกับหน้าน้องแก้วที่พี่จากมา

ภาพประกอบที่ ๘๖ คลองบางแก้ว บริเวณใกล้วัดบางแก้ว

^{๒๑๖} ฉบับพิมพ์ ว่า “เพราะนางเอกเมขลาหล่อนล่อแก้ว”

^{๒๑๗} ฉบับพิมพ์ ว่า “จะให้แล้วแล้วไม่ให้อด้วยใจหวง”

^{๒๑๘} ฉบับพิมพ์ ว่า “เหมือนรักแก้วแววฟ้าสุดาว”

^{๒๑๙} ฉบับพิมพ์ ว่า “เฝ้าหนักหน่วงนึกเหมือนจะเคลื่อนคลา ๗”

^{๒๒๐} ฉบับพิมพ์ ว่า “ดูรูปนางบางแก้วไม่แพ้วตา”

จนเกิย่านบ้านคลองที่ท้องทุ่ง
ทุกถิ่นเถื่อนเรือนโรงโขมงควน

เป็นขบคั้งเขาป่าพฤษาสันต์^{๒๒๑}
เป็นสำคัญเขตโคตโนดตาล ฯ

เดินทางต่อมาถึงคลองที่สองข้างล้นเป็นทุ่งที่ติดกับป่าเต็มไปด้วยต้นไม้ มองเห็น
บ้านเรือนเรียงรายมีควนโขมง เริ่มมองเห็นต้นตาลโคตโนดเป็นระยะเป็นสำคัญ

๐ ถึงโพเตี้ยโพช่งต่ำเหมือนกล่าว^{๒๒๒}
เป็นเรื่องราวเจ้าฟ้าพระยาพาล

แต่ไตรราสามอ้อมเท่าพ้อมสาน
ไปสังหารพระยาทองคบิดา

ถึงบ้านโพธิ์เตี้ย เห็นต้นโพธิ์เตี้ยเหมือนชื่อหมู่บ้าน (ปัจจุบันคือหมู่ที่ ๑
ตำบลท่าตำหนัก อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐมบริเวณ) ต้นนั้นเตี้ยแต่มีขนาดใหญ่
ราวสามคนโอบคล้ายพ้อมสาน เรื่องโพธิ์เตี้ยเป็นเรื่องราวของเจ้าเมืองชื่อพญาพาน
ที่ไปสังหารบิดาคือพญาทอง

อธิบายศัพท์

พ้อม หมายถึง น. ภาพชนะสานชนิดหนึ่ง รูปร่างคล้ายกระชู่แต่ใหญ่กว่า (พจนานุกรมฉบับ
ราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ภาพประกอบที่ ๘๗ พ้อม

แล้วปลุกพระมหาโพธิ์บนโคตใหญ่
ซึ่งเท็จจริงสิ่งไรเป็นไกลตา^{๒๒๔}

เผชิญให้เตี้ยต่ำด้วยกรรมหนา^{๒๒๓}
เขาเล่ามาฟังกี่เล่าให้เจ้าฟัง

^{๒๒๑} ฉบับพิมพ์ ว่า “เป็นเขตคั้งขบป่าพนาสันต์”

^{๒๒๒} ฉบับพิมพ์ ว่า “ถึงโพเตี้ยโพช่งต่ำเหมือนคำกล่าว”

^{๒๒๓} ฉบับพิมพ์ ว่า “เผชิญให้เตี้ยต่ำเพราะกรรมหนา”

พญาพานได้มาปลุกต้นไม้ที่บริเวณเนินนี้ แต่ต้นไม้ก็ตายเพราะกรรมที่สังหารบิดา ซึ่งความจริงจะเป็นอย่างไรในตำนานว่าไว้หรือไม่ก็เป็นเรื่องปริศนาที่นานมาแล้วไม่สามารถที่จะรู้ได้ เขาเล่าให้ฟังฟังก็มาเล่าต่อให้เจ้าฟัง

ที่คลองย่านศาลเจ้าเห็นชาวบ้าน^{๒๒๔}

บวงสรวงศาลเช่นผีบายศรีตั้ง^{๒๒๖}

ดูคนทรงลงเจ้าเหมือนชาววัง^{๒๒๗}

แอบรับสั่งใส่ไคล้เที่ยวใช้ชาย^{๒๒๘}

ผ่านมาในคลองก็เห็นศาลเจ้า เห็นชาวบ้านกำลังบวงสรวงศาล กำลังเช่นผีบายศรีตั้งอยู่ มีคนกำลังทรงเจ้าดูท่าท่าเหมือนกับเป็นชาววังซึ่งกำลังพูดจาโป๊ปดให้ชาวบ้านฟังอยู่

เหมือนคนปดมดท้าวว่าเจ้าช่วย^{๒๒๙}

ไม่เห็นด้วยที่จะได้เหมือนใจหมาย^{๒๓๐}

อันเจ้าผีนี่ถึงรับก็กลับกลาย

แต่เจ้านายในมนุษย์ดอกสุดดี^{๒๓๑}

ร่างทรงนั้นโป๊ปดว่าจะมีเจ้าพ่อมาช่วยเหลือ แต่พี่ก็ไม่เชื่อว่าสิ่งที่เขาบอกว่าจะมาช่วยนั้นจะมาช่วยได้ดังที่ใจเขาคิด อันว่าเจ้าที่เป็นผีก็อาจจะมีความเปลี่ยนแปลงกลับกลายไป แต่เจ้าที่เป็นมนุษย์ (เจ้านายในวัง) นั้นดีเป็นที่สุด

(แต่บ้านนอกชอกนาอยู่ป่าเขา

ไม่มีเจ้านายจึงต้องพึ่งผี

เหมือนถือเพื่อนเพื่อนหลงว่าทรงดี)^{*}

ดูเจ้าผีไม่นิยมชมพียา^{๒๓๒}

แต่ชาวบ้านที่อยู่ตามบ้านนอกชอกนาหรือตามป่าเขา ไม่มีเจ้านายให้พึ่งพึ่งคงต้องพึ่งผี เหมือนคบเพื่อนแล้วหลงเชื่อว่าเป็นคนดี เพราะทุกคนล้วนสนใจเจ้าที่กำลังเข้าทรงอยู่ ไม่มีใครสนใจพี่ที่กำลังผ่านมาเลย

^{๒๒๔} ฉบับพิมพ์ ว่า “อันเท็จจริงสิ่งใดเป็นไกลตา”

^{๒๒๕} ฉบับพิมพ์ ว่า “ที่ท่ายบ้านศาลเจ้าของชาวบ้าน”

^{๒๒๖} ฉบับพิมพ์ ว่า “บวงสรวงศาลเจ้าผีบายศรีตั้ง”

^{๒๒๗} ฉบับพิมพ์ ว่า “เห็นคนทรงปลงจิตอนิจจัง”

^{๒๒๘} ฉบับพิมพ์ ว่า “ให้คนทั้งปวงหลงลงอบาย”

^{๒๒๙} ฉบับพิมพ์ ว่า “ซึ่งคำปดมดท้าวว่าเจ้าช่วย”

^{๒๓๐} ฉบับพิมพ์ ว่า “ไม่เห็นด้วยที่จะได้ดังใจหมาย”

^{๒๓๑} ฉบับพิมพ์ ว่า “ถือเจ้านายที่ได้พึ่งจึงจะดี”

^{*} ฉบับตก ๓ บรรทัด ถัดตามฉบับพิมพ์ ความไม่รับกันนัก

^{๒๓๒} ฉบับพิมพ์ ว่า “ไม่สู้ที่ได้แล้วเจ้าแก้วตา”

๐ บ้านกระซิบเหมือนกระซิบให้กลับหลัง^{๒๓๓} กำชับสั่งว่าจะคอยละห้อยหา
เมื่อวานนี้พี่ก็รับกำชับมา^{๒๓๔} ไม่อยู่ซ้ำกว่ากำชับจะกลับไป

ผ่านบ้านบางกระซิบ คล้ายกับว่ามีคนมากำชับให้กลับไป แล้วยังกำชับว่าจะเฝ้าคอยคิดถึง
ซึ่งเมื่อวานนี้พี่ได้รับปากเจ้าไว้ว่าจะอยู่ไม่นานแล้วจะรีบกลับไป

ภาพประกอบที่ ๘๘ พระอุโบสถวัดท่ากระซิบ จังหวัดนครปฐม

เห็นเปิดหงส์ลงหาดไม้คลาดคู่^{๒๓๕}

“เหมือนเสียทีมีเพื่อนไม่เหมือนใจ

จะว่าเปิดเทศแท้ไม่แนใจ

สังเกตดูจะว่าหงส์ก็สงสัย^{๒๓๖*}

ตั้งดินไร่เส้นหญ้าอนาทร”

เขา(ส่ง)* ไว้ชื่อนามไว้ตามตรง

มองไปเห็นเปิดหงส์ลงไปในหาดเป็นคู่ เมื่อมองแล้วก็ไม่แน่ใจว่านี่เป็นหงส์หรือเปิด
เปิดที่เดินมาพร้อมคู่นั้นก็ยิ่งดีกว่าพี่ที่ไม่มีคนรู้ใจ เปรียบเหมือนผืนดินไม่มีเส้นหญ้ามาให้ชุ่มชื้น

^{๒๓๓} ฉบับพิมพ์ ว่า “บางกระซิบเหมือนกำชับให้กลับหลัง”

^{๒๓๔} ฉบับพิมพ์ ว่า “วานขึ้นนี้พี่ก็รับกำชับมา”

^{๒๓๕} ฉบับพิมพ์ ว่า “แต่เปิดหงส์ลงหาดไม้คลาดคู่”

^{๒๓๖} * ฉบับพิมพ์ ว่า “สังเกตดูตั้งจะพาน้ำตาไหล” แล้วลดความก่อนถึง วัดสิงห์ ดังนี้

* ต้นฉบับ “ส่ง” อาจเป็น “ทรง” ก็ได้

ภาพประกอบที่ ๘๙ นกเป็ดหงส์

เหมือนสตรีมียศแต่ปดมาก

เห็นปีกขาผ่าเหล่าผิดเผ่าพงศ์

เป็ดเหมือนปากรูปร่างเหมือนอย่างหงส์

ยิ่งคิดสงสารนาครีสาคร ฯ

เหมือนผู้หญิงสูงศักดิ์ที่ชอบพูดเท็จ เหมือนมีปากเป็นเป็ดแต่มีรูปร่างเป็นหงส์
ยิ่งมองเห็นเป็ดหงส์ที่แปลกผิดเผ่าพันธุ์ ยิ่งชวนให้คิดสงสารนางที่จากพี่ไปแล้ว

○ ถึงวัดสิงห์สิงสู่อยู่ที่นี่

ถึงตัวจากพรากพลัดกำจัดจร

แต่ใจพินิจไพลึงมิ่งสมร

ยังอาวรณ์หวังเสนห์ทุกเวลา ฯ

ถึงวัดสิงห์ตอนนี้ได้สิงสู่อยู่ที่นี่ แต่หากว่าใจพี่กลับถูกไฟรักของน้องสิงอยู่ ถึงแม้ตัว
จะพลัดพรากจากกัน แต่ก็ยังเฝ้าอาวรณ์หวังหาถึงเจ้าอยู่ทุกเวลา

ภาพประกอบที่ ๙๐ พระอุโบสถวัดสิงห์ จังหวัดนครปฐม

ภาพประกอบที่ ๙๑ พระมหาธาตุเจดีย์อิศวรรนโกฏี ประดิษฐานอยู่ภายในบริเวณวัดสิงห์ จังหวัดนครปฐม

๐ ถึงวัดท่าซอล้าน้ำตื้นรังริน^{๒๓๗}

ดูชุ่มชื้นร่มไม้ไพรสาखा^{๒๓๘}

คิดถึงนุชสุดสาวที่ตลาดคลา

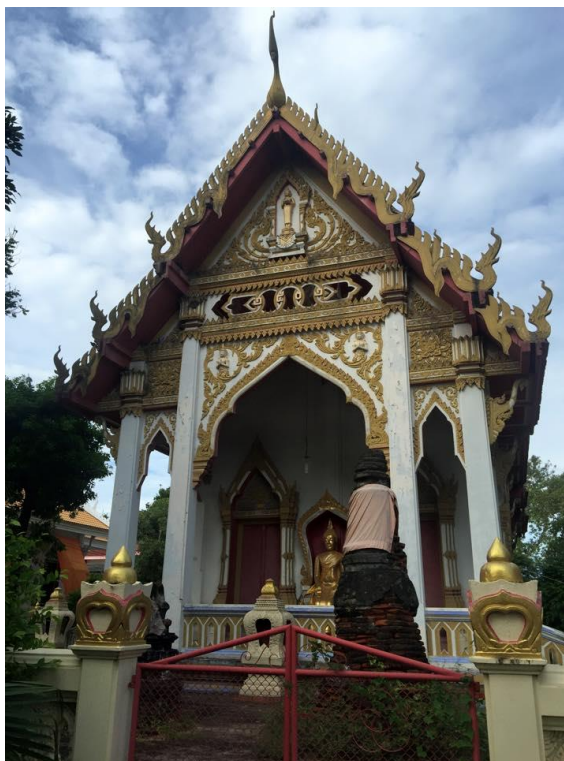
จะคอยถ้าถามข่าวทศกราวเรือฯ^{๒๓๙}

ผ่านมาถึงวัดท่าที่ท่าน้ำมีตื้นรังรินอยู่ และมีต้นไทรแผ่กิ่งก้านดูชุ่มชื้น ก็ชวนให้คิดถึงเจ้าผู้เป็นที่รักที่ได้จากมา คงจะคอยท่าถามคราวที่จากชาวเรืออยู่เป็นแน่

^{๒๓๗} ฉบับพิมพ์ ว่า “ถึงวัดท่าท่าน้ำตื้นรังริน”

^{๒๓๘} ฉบับพิมพ์ ว่า “สำราญรื่นร่มไม้ไพรสาखा”

^{๒๓๙} ฉบับพิมพ์ ว่า “จะคอยท่าถามข่าวทศกราวเรือ”

ภาพประกอบที่ ๙๒ พระอุโบสถวัดท่าใน จังหวัดนครปฐม

๐ ถึงบางกล้วยกล้วยเขารายปลุก^{๒๔๐} น้ำเต้าลูกเท่ากระตักพริกมะเขือ
กล้วยหักมุกสุกห้ามอร่ามเครือ อยู่ริมเรือเรียดทางมากกลางชล^{๒๔๑}

ถึงบ้านกวยที่เขาปลุกกล้วยกล้วยกันเรียงราย นอกจากนี้ยังปลุกน้ำเต้าผลเท่า
กระตัก มีพริก มะเขือ และกล้วยหักมุกที่กำลังสุกงอมอยู่ริมน้ำเรียวเรือมาทางกลางน้ำ

อธิบายศัพท์

บางกล้วย หมายถึง บางกวย หรือ บ้านกวย ที่ในอดีตเป็นหมู่บ้านของกลุ่มชาติพันธุ์กวย หรือ กูย ที่มีความเชี่ยวชาญเรื่องการเลี้ยงช้าง อพยพมาจากภาคอีสาน เพื่อมาทำหน้าที่ดูแลช้างหลวงที่อยู่บริเวณบ้านเพนียด ปัจจุบันบ้านกวยนี้อยู่ในตำบลท่าพระยา อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม ตั้งชุมชนอยู่ระหว่างวัดน้อยเจริญสุข กับวัดห้วยตะโก

กล้วยกล้วย หมายถึง น. กล้วยลูกผสม พันธุ์หนึ่งในสกุล Musa วงศ์ Musaceae ผลใหญ่โค้ง เป็นเหลี่ยมและยาวกว่ากล้วยหอม เปลือกหนา เนื้อเหนียว ใสแข็งสีส้ม รสหวาน นิยมกินเมื่อทำให้สุกแล้ว (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

^{๒๔๐} น่าจะตกคำ “กล้วย” ไปคำหนึ่ง ฉบับพิมพ์ ว่า “ถึงบ้านกล้วยกล้วยกล้วยเขารายปลุก”

^{๒๔๑} ฉบับพิมพ์ ว่า “อยู่ริมเรือเรียดทางช้างคงคา” แล้วลัดความว่า

“คิดถึงเมื่อเรือน้องมาคลองนี้ จะชวนขี่ชมประเทศกับเขษุรา”

ภาพประกอบที่ ๙๓ ต้นกล้วยกล้วย

ภาพประกอบที่ ๙๔ ผลกล้วยกล้วย

○ ถึงห้วยตะโกเห็นตะโกต้นโตเตี้ย ถึงซื้อเสี่ยก็ยังได้อาศัยผล
แสนโสทกอกไอ้ตะโกคน ชั่วกว่าต้นตะโกที่โอชา

ผ่านมาถึงห้วยตะโก เห็นต้นตะโกต้นโตแต่เตี้ย ถึงแม้ว่าซื้อจะไม่ดี (ดังสำนวน
ต่อหน้ามะพลับ ลับหลังตะโก) แต่ยังมีผลให้ได้รับประทาน น่าเศร้าว่าตะโกที่เป็นคนไร้
ประโยชน์ยิ่งกว่า ต้นตะโกเสียอีก เพราะอาศัยอะไรไม่ได้เลย

อธิบายศัพท์

ตะโก ในที่นี้หมายถึงคำ “ตะโก” ที่มีความหมายไม่ดีในสำนวน “ต่อหน้ามะพลับ ลับหลังตะโก” ที่หมายความว่า ต่อหน้าพูดอย่างหนึ่ง ลับหลังไปทำอีกอย่างหนึ่ง ทำนอง หน้าไหว้หลังหลอก
สำนวนนี้มีที่มาจากจากพืช ๒ ชนิด คือต้นมะพลับ และต้นตะโก ซึ่งเป็นพืชในตระกูลเดียวกัน

ต้นตะโก เรียกกันโดยทั่วไปว่า ตะโกนา ส่วน ต้นมะพลับ มีชื่อเรียกอีกชื่อว่า ตะโกสวน มีความคล้ายคลึงกันทั้งต้น ใบ และผล แตกต่างกันตรงที่ผลมะพลับจะมีรสหวานมากและฝาดน้อยกว่าลูกตะโกที่จะหวานน้อยกว่า และติดจะฝาดมากกว่า ด้วยลักษณะของพืชทั้ง ๒ ชนิดนี้จึงทำให้เป็นสำนวนที่มีความหมายในลักษณะต่อหน้าก็หวานสนิท แต่ลับหลังกลับหวานน้อยซ้ำยังฝาดเสียอีก

นอกจากนี้ยังสันนิษฐานว่าอาจมีที่มาจากการที่ใช้ยางของลูกมะพลับและยางของลูกตะโก ซึ่งจะให้สีน้ำตาลมาละลายน้ำใช้ย้อมเหยื่อมวนเพื่อให้คงทน แต่ยางของลูกมะพลับใช้ได้ดีกว่าเพราะทำให้ เส้นด้ายเหวอนคงทน ไม่ทำให้เส้นด้ายแข็งกรอบเหมือนยางลูกตะโก ทำให้ยางของมะพลับมีราคาแพงกว่าตะโกมาก จึงมีพ่อค้าซื้องานยางของลูกตะโกมาหลอกลายว่าเป็นยางมะพลับเพื่อให้ได้ราคา

ยังมีข้อสันนิษฐานที่มาจากอีกข้อหนึ่งคือ ขุนวิจิตรมาตรา อธิบายว่าที่มาของสำนวนนี้ มาจากเสียงของคำว่า มะพลับ หรือพลับ เทียบเสียงคล้ายคำว่า “รับ” ส่วนคำว่า ตะโก มาจากคำว่าโกหก สำนวน “ต่อหน้ามะพลับ ลับหลังตะโก” จึงหมายถึงต่อหน้ารับปาก แต่พอคล้อยหลังก็กลายเป็นโกหกกลับหลอก ด้วยเหตุดังอธิบายมานี้ “ตะโก” จึงมีความหมายใช้กันในทางลบมากกว่าในทางบวก

ภาพประกอบที่ ๙๕ พระอุโบสถหลังเก่าวัดห้วยตะโก จังหวัดนครปฐม

ภาพประกอบที่ ๙๖ คลองห้วยตะโก จังหวัดนครปฐม

ภาพประกอบที่ ๙๗ ผลตะโกนา

ภาพประกอบที่ ๙๘ ผลมะพลับ

ยั้งฉุนเคื่องเรื่องปตสื้อตรัก
สะอื้นไ้อ์โพล์เพล้ถึงเวลา^{๒๔๒}

ถึงสูงศักดิ์สัญชาติไม่ปรารถนา
สกุณาข้ามฝั่งเข้ารังเรียง^{๒๔๓}

^{๒๔๒} ฉบับพิมพ์ ว่า “สะอื้นไ้อ์โพล์เพล้ถึงเวลา”

^{๒๔๓} ฉบับพิมพ์ ว่า “สกุณาข้ามฝั่งไปรังเรียง”

ยิ่งพูดยิ่งเคืองแค้นที่พลาดจากความรัก ต่อจากนี้ถ้าแม้ว่าจะสูงศักดิ์มีชาติตระกูล
ดีเพียงใด ก็ไม่ปรารถนา รำพึงรำพันจนถึงตอนนี้เป็นเวลาโพล้เพล้ บรรดาฝูงนกต่างก็กลับ
เข้ารัง

ระเรีงร้องซ้องแซ่กรอแกรกริด^{๒๔๔}
ที่ลูกอ่อนแม่ป้อนประอเอียง^{๒๔๕}

หวิวหวิวหวิดเวทนาภาษาเสียง
กลางคู่เคียงเกล้าคลอเสียงซอแซ^{๒๔๖}

เสียงนกร้องแซ่แซ่ เสียงหวีดหวิวฟังแล้วน่าเวทนา บรรดานกแม่ลูกอ่อนกำลังป้อน
อาหารให้ลูก นกที่เป็นคู่ผู้เมียก็ต่างเกล้าคลอกัน

เห็นคุณนกกบฏ (แล้วสุด)* เสร้า^{๒๔๗}
หวนสะอื้นขึ้นใจอาลัยแล^{๒๔๘}

เหมือนบุตรเราเคียงข้างไม่ห่างเห
ได้เห็นแต่ตายน้อยกลอยทุกข์^{๒๔๙}

มองไปเห็นนกกำลังก่อกูกอยู่ก็เศร้าใจ เหมือนเรากับลูกที่อยู่เคียงข้างไม่เคยห่าง
คิดแล้วก็เศร้าใจ เห็นแต่หนูปตาบที่ติดตามมาในครั้งนี้ด้วย

ตะวันรอนอ่อนอับยับแสง

เป็นดวงแดงดังจะพาน้ำตาไหล^{๒๕๐}

ค่อยเลื่อนเลื่อนเคลื่อนคลาอย่างอาลัย^{๒๕๑}

โอ้จิตใจรอนรอนอ่อนกำลัง^{๒๕๒}

ตะวันเริ่มอ่อนแสงลง สีของดวงตะวันเริ่มเป็นสีแดง ชวนให้รู้สึกเศร้าใจน้ำตาไหล
ดวงตะวันค่อยๆ เคลื่อนเลื่อนลง ใจก็ยิ่งอาวรณเหมือนใจที่ค่อยๆ อ่อนกำลังลง

^{๒๔๔} ฉบับพิมพ์ ว่า “บ้านงระเรีงร้องซ้องแซ่กรอแกรกริด”

^{๒๔๕} ฉบับพิมพ์ ว่า “ลูกอ่อนแม่ป้อนชะอ้อนเอียง”

^{๒๔๖} ฉบับพิมพ์ ว่า “บ้างคู่เคียงเกล้าคลอเสียงซอแซ”

* ความในวงเล็บ น่าจะคัดตก เพิ่มตามฉบับพิมพ์

^{๒๔๗} ฉบับพิมพ์ ว่า “เอ็นดูนกกบฏแล้วสุดเศร้า”

^{๒๔๘} ฉบับพิมพ์ ว่า “หวนสะอื้นฝืนใจอาลัยแล”

^{๒๔๙} ฉบับพิมพ์ ว่า “ได้เห็นแต่ตายน้อยละห้อยใจ”

^{๒๕๐} ฉบับพิมพ์ ว่า “ดูดวงแดงดังจะพาน้ำตาไหล”

^{๒๕๑} ฉบับพิมพ์ ว่า “ยังรอร้งสิ่งฟ้าด้วยอาลัย”

^{๒๕๒} ฉบับพิมพ์ ว่า “ค่อยไรโรเรื่องลับวับวิญญา” และมีความต่างต่อไปนี้

“พระจันทร์จรจรัญข้างบูรพทิศ

กระต่ายติดแต้มสวากลางเวหา

โอ้กระต่ายหมายจันทร์ถึงชั้นฟ้า

เทวดายังช่วยรับประคับประคอง

มนุษย์หรือถือว่ามีศักดิ์

มีรับรักเรีร้งให้หมางหมอง

ไม่เหมือนเดือนเหมือนกระต่ายเสียดายน้อง

จึงขัดข้องขัดขวางทุกอย่างไป”

พระสุริยทรงฟ้าเจ้าข้าเอ๋ย
เจ้าเด็ดดัลป์พีลั่นชีวัง

จะล่องเลยลดเลี้ยวยังเหลียวหลัง
หรือไม่สั่งสุนทราให้อารณ์

โอ้พระอาทิตย์ที่สถิตบนท้องฟ้า แม้จะลาบก็ยังคงเหลียวดูขอบฟ้า แต่เจ้าลาบ
พีไปด้วยความตายแล้วกลับไม่ได้เหลียวมาสั่งเสีย ทำให้พีโหยหาเจ้ายิ่งนัก

พระจันทร์แจ่มแยมรับก็กลับช่วง
เจ้าล่องลับกลับชาติเหมือนชาตรอน

ได้ดูดวงเด่นจรัสประภัสสร
ไม่กลับจรคืนมาให้อาลัย

เวลานี้พระจันทร์ค่อยๆ ขึ้นจากขอบฟ้า มองดูเด่นงามสว่างไสว ยิ่งทำให้หวน
คิดถึงเจ้าที่ล่องลับตดรอนกันไปก่อน ไม่มีทางที่จะหวนกลับคืนมา ชวนให้พีแสนอาลัย

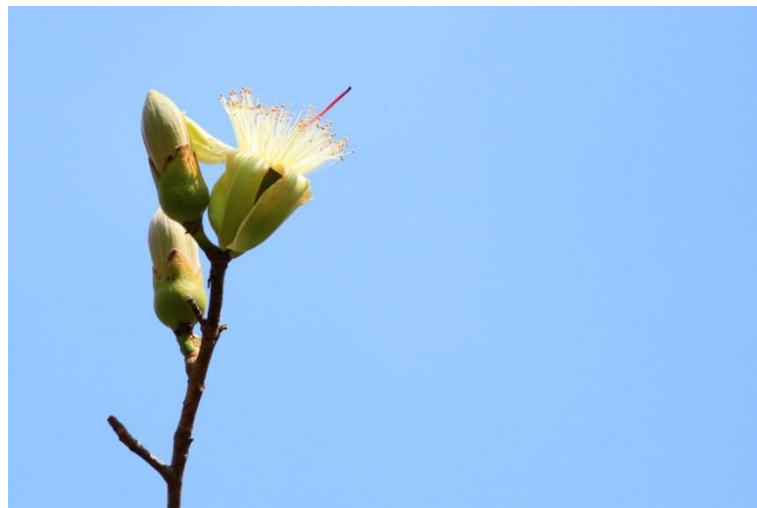
ลมร่ำเพยเซยเฉื่อยมาเรื่อยรื้อ^{๒๕๓}
เกสรจิวปลิวฟ้ามายาใจ

หนาวดอกจิวจิวออกดอกไสว
ให้ทราบในทรงเข้าสู่กล้ากลืน

ลมแผ่วเบาค่อยๆ พัดมากระทบดอกจิวริมคลองที่ออกดอกไสว ปล้นเกสรจิวก็ปลิว
มากระทบ ยิ่งทำให้ในหัวอกสุดเข้าสู่กล้ากลืน

อธิบายศัพท์

ร่ำเพย หมายถึง ก. พัดอ่อนๆ เรื่อยๆ มักพากลืนหอมของดอกไม้มาด้วย (ใช้แก่ลม)
(พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ภาพประกอบที่ ๙๙ ดอกจิวป่า

^{๒๕๓} ฉบับพิมพ์ ว่า “น้ำค้างพรมลมเฉื่อยเรื่อยเรื่อยรื้อ”

โอ้จ้าวปาพาทนาเมื่อคราวยาก
แม่นจ้าวเห็นเซ่งงานเมื่อวานขึ้น^{๒๕๕}

สุดจะฝากแฝงหน้าให้ฝ่าฝืน^{๒๕๔}
จะชูขึ้นช่วยหนาวเมื่อคราวครวญ

โอ้ต้นจ้าวพาชวนให้ยิ่งหนาวใจในคราวที่เป็นทุกข์นี้ สุดที่จะหักห้ามใจไม่ให้หวน
คิดถึง หากแม้ว่าได้พบกับแม่นจ้าวเหมือนเช่นวันก่อน จะช่วยให้ใจชุ่มชื่นและคลายหนาว
ในยามที่ทุกข์ใจเช่นนี้

โอ้ดูเดือนเหมือนได้ยลวิมลพัศตร์
กระจ่างแจ่มแสงจันทร์ให้รัญจวน^{๒๕๖}

ไม่ลืมนักรูปงามทราชมสงวน
คะนึ่งนวลแนนอนอ่อนกำลัง ฯ^{๒๕๗}

มองดูเดือนเหมือนได้เห็นหน้าอันงดงามของเจ้า พี่ยังไม่เคยลืมนางงามของเจ้า
แสงนวลสว่างของพระจันทร์ยิ่งทำให้หวนคิดถึงเนื่อเวลของเจ้ามากยิ่งขึ้น

○ ถึงบ้านทับศาลาริมท่าน้ำ^{๒๕๘}
ตะชะคำทำคุณการุณัง

มีโรง* ฝากสร้างแต่ปางหลัง^{๒๕๙}
เป็นที่ตั้งศาสนาให้ถาวร^{๒๖๐}

ผ่านมาถึงบ้านทับศาลา (ธรรมศาลา) อยู่ริมท่าน้ำ มีโรงฝากหรือเรือนไม้ไผ่ที่สร้างมาตั้งแต่
ครั้งก่อน ด้วยอาณาภาพของคุณที่พี่ทำสำเร็จนี้เป็นคำอธิษฐาน ณ โรงธรรมนี้

อธิบายศัพท์

ฝาก สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นคำ ฝาก หมายถึง น. ถ้าไม้ไผ่เป็นต้นที่ผ่าแล้วสับให้แตกออกเป็น
อันเล็กๆ แต่ไม่ขาดจากกัน แล้วแบคว่าออกเป็นแผ่น โดยมากใช้ปูเป็นพื้นเรือน เรียกว่า ฝากสับ, ส่วนที่
ทำเป็นซี่แล้วใช้หวายหรือเถาว์วัลย์ถักให้ติดกันเป็นผืน เรียกว่า ฝากซี่ หรือ ซี่ฝาก (พจนานุกรมฉบับ
ราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

^{๒๕๔} ฉบับพิมพ์ ว่า “สุดจะฝากแฝงหน้าไม่ฝ่าฝืน”

^{๒๕๕} ฉบับพิมพ์ ว่า “แม่นจ้าวเป็นเซ่งงานเมื่อวานขึ้น”

^{๒๕๖} ฉบับพิมพ์ ว่า “กระจ่างแจ่มแสงจันทร์ยิ่งรัญจวน”

^{๒๕๗} ฉบับพิมพ์ ว่า “คะนึ่งนวลนึ่งนอนอ่อนกำลัง”

^{๒๕๘} ฉบับพิมพ์ ว่า “ถึงบ้านธรรมศาลาริมท่าน้ำ”

* คัดตกหนึ่งคำ อาจเป็น “ธรรม” หรือ “ท่า” ก็ได้

^{๒๕๙} ฉบับพิมพ์ ว่า “มีโรงธรรมภาคสร้างแต่ปางหลัง”

^{๒๖๐} ฉบับพิมพ์ ว่า “เป็นที่ตั้งศาสนาให้ถาวร”

ภาพประกอบที่ ๑๐๐ โบราณสถานภายในวัดธรรมศาลา จังหวัดนครปฐม

ภาพประกอบที่ ๑๐๑ คลองธรรมศาลา ตั้งอยู่บริเวณวัดธรรมศาลา จังหวัดนครปฐม

ขอสมหวังดังสาวทอย่าตลาดเคลื่อน
หนังสือไทยได้อิฐฐานสารสุนทร^{๒๖๑}

ให้ได้เหมือนหมายรักในอักษร
ให้ถาวรเพิ่มรักในหลักโลม^{๒๖๒}

ขอให้ความรักมั่นคงไม่ตลาดเคลื่อน ให้ได้เหมือนกับที่เขียนไว้ในหนังสือ
ที่เป็นหนังสืออิฐฐานถ้อยคำให้ความรักเพิ่มพูนถาวรมั่นคง

^{๒๖๑} ฉบับพิมพ์ ว่า “หนังสือไทยอิฐฐานสารสุนทร”

^{๒๖๒} ฉบับพิมพ์ ว่า “จงถาวรเพิ่มรักเป็นหลักโลม”

ไฉ่เย้นฉ่ำน้ำค้ำลงพร่างพร้อย

ให้ละห้อยหวานเห็นเหมือนเช่นโฉม

พอมืดมนฝนพยับโหม

ทรวงจะโถมเสียเพราะรักที่หนักทรวง ฯ

เวลานี้เป็นเวลาที่น่าค้ำลงจนเริ่มหนาวเย็น ให้ความรู้สึกหวานให้อาลัยถึงเจ้า
อันเป็นที่รัก ครั้นเมื่อฟ้ามืดดำเพราะพายุฝน ออกพื้งข้าด้วยความรักที่หนักอกนั่นเอง

๐ ถึงถิ่นฐานร้านเพนียดเป็นเนินสูง

ที่จับฝูงช้างโขลงเข้าโรงหลวง

เหตุนางช้างช้ำต่อไปล่อลวง^{๒๖๓}

พลายทั้งปวงจึงถูกมาผูกโยง

ถึงบริเวณที่มีโรงร้านเป็นเพนียดอยู่บนเนินสูง เป็นสถานที่สำหรับใช้จับฝูงช้างโขลง
เพื่อนำไปฝึกโรงช้างหลวง ความช้ำได้ใช้นางช้างไปหลอกล่อช้างตัวผู้ ช้างตัวผู้จึงถูกจับ
มาผูกไว้ในโรงที่เพนียดแห่งนี้

ภาพประกอบที่ ๑๐๒ เพนียดคล้องช้างที่ พระนครศรีอยุธยา
ที่สันนิษฐานว่าอาจคล้ายกับเพนียดคล้องช้างที่บ้านเพนียด เมืองนครไชยศรี

ไฉ่อกเถื่อนเหมือนชายที่หมายมาด^{๒๖๔}

แสนสวาทหวังงามมาตามโขลง

ต้องติดบ่วงห่วงรักชักชะโลง

เสียตายโป่งป่าเขาคิดเศร้าใจ

เรื่องราวนี้ช่างเหมือนกับผู้ชายที่มีความหวังว่าจะได้ครองรักกับหญิง จึงได้ติดตาม
นางมา แต่สุดท้ายก็ต้องติดบ่วงแห่งความรัก แสนเสียตายป่าที่เคย อยู่คิดแล้วก็พาให้เศร้า
ใจ

^{๒๖๓} ฉบับพิมพ์ ว่า “เหตุเพราะนางช้างต่อไปล่อลวง”

^{๒๖๔} ฉบับพิมพ์ ว่า “ไฉ่อกเพื่อนเหมือนหนึ่งชายที่หมายมาด”

อธิบายศัพท์

ชโลง หมายถึง ก. พยุงไว้ไม่ให้เซ, จรรโลง, จุง เช่น ให้เป็นหลักชโลงจิต (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

เข้าจอดท่าหน้าเนินเพนียดช้าง

มีโรงร้างไร่นาขึ้นอาศัย^{๒๖๕}

พอประทังบังฝนไต้ต้นไทร

พวกผู้ใหญ่หยุดหย่อนเขานอนเรือ

แล้วจึงเข้าจอดเรือที่ทำน้ำหน้าเนินเพนียดช้าง ได้ไปอาศัยโรงนาหลบฝน บ้างไปอาศัยต้นไทรหลบฝน ส่วนพวกผู้ใหญ่นอนพักอยู่ในเรือ

ภาพประกอบที่ ๑๐๓ ศาลเพนียด สันนิษฐานว่าเป็นเสาเพนียดต้นแรก
ตั้งอยู่ตำบลท่าพระยา จังหวัดนครปฐม

แต่ลูกเล็กเด็กอ่อนนอนชั้นล่าง

น้ำค้างพร่างพรमพราวให้หนาวเหลือ

ไอรินรินกลิ่นเกสรขจรเจือ

เหมือนนอนเนื้อแนบชิดสนิทใน^{๒๖๖}

ส่วนเด็กๆ นอนกันอยู่ในท้องเรือ ลมพัดน้ำค้างมาพรมทำให้รู้สึกหนาว ขณะเดียวกันได้กลิ่นอ่อนๆ ของดอกขจรชวนให้คิดถึงคราวที่ได้นอนแนบเนื้อกับน้อง

หนาวน้ำค้างพร่างพรมจะห่มผ้า

พออุ่นอารมณ์ระงับได้หลับไหล^{๒๖๗}

ถึงลมว่าวหนาวยิ่งจะผิงไฟ

แต่หนาวใจจากเจ้าให้เศร้าซึม

^{๒๖๕} ฉบับพิมพ์ ว่า “มีโรงร้างไร่นาเข้าอาศัย”

^{๒๖๖} ฉบับพิมพ์ ว่า “เหมือนกลืนเนื้อแนบชิดสนิทใน”

^{๒๖๗} ฉบับพิมพ์ ว่า “พออุ่นอารมณ์ระงับให้หลับไหล”

เวลานี้หนวนน้ำค้างที่พรมลงมาจึงต้องห่มผ้าให้ร่างกายอุ่นเพื่อจะได้นอนหลับได้ แม้ว่าลมว่าหนวกก็แก้ได้ด้วยการผิงไฟ แต่ความหนาวที่จากน้องมาไกลแก้ไม่ได้เลย เพราะทำให้จิตใจพิศอกเศร้า

สวดเจี๋ยเบียบเย็นทุกเส้นหญ้า

แต่สัตว์ป่าปี่ร้องก้องกระหิม

ไม่เห็นหนตันไม้พระไทรครี

เสียงจิมจิมเงาไม้พระไทรคณอง

รอบตัวที่ตอนนี้ก็เจี๋ยเบียดไปตลอดจนเส้นหญ้า มีแต่สัตว์ป่าที่กระหิมร้องมองไปก็แทบจะไม่เห็นทางเพราะมีแต่ต้นไม้ไพรปกคลุม ข้างยังมีเสียงจิมๆ ในเงาไม้คล้ายกับพระไทรกำลังคึกคณอง

ทั้งเป็ดผีป่แก้วแว่วหวีด

จิ้งหรีดกรีดกรังเกรียวเสียวสยอง^{๒๖๘}

เสียงหึ่งหึ่งกิ่งไม้พระไทรทอง^{๒๖๙}

แม่หม้ายลองโนเพราะเสนาะโน

ทั้งยังมีเป็ดผี (ตุ๊กแตนชนิดหนึ่ง) ปูปี่แก้ว ต่างพากันส่งเสียงร้องแว่วๆ หวีด มีจิ้งหรีดกรีดร้องพาให้สยองพองขน เสียงหึ่งที่เกาะอยู่ตามกิ่งของต้นไม้ไทร และยังมีเสียงของแม่หม้ายลองโน (จักจั่นขนาดใหญ่) ส่งเสียงร้องอยู่

อธิบายศัพท์

เป็ดผี หมายถึง น. ตุ๊กแตนหนวดยาวหลายชนิดหลายสกุล ในวงศ์ Tettigoniidae ทำเสียงดังหวีดหวิวในเวลากลางคืนโดยใช้ปีกเสียดสีกัน มีทั้งชนิดที่มีปีกยาวคลุมลำตัว ลักษณะปีกเหมือนใบไม้ เมื่อเกาะเหมือนเอาใบไม้ ๒ ใบมาประกบกัน เช่น ชนิด *Holochlora siamensis* Karny และชนิดปีกสั้น เช่น ชนิด *Eleandrus titan* Karny (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ปูปี่แก้ว หมายถึง น. งูขนาดเล็กถึงขนาดกลางหลายชนิด ในสกุล *Oligodon* วงศ์ Colubridae หัวกลมเล็ก คอโต หางสั้น แต่ละชนิดมีสีสันและลวดลายต่างกัน อาศัยอยู่ตามซอกหินซอกดิน หากินตามพื้นดิน กินไข่นก ไข่สัตว์เลื้อยคลาน แมลง หู สัตว์สะเทินน้ำสะเทินบก ไม่ขึ้นต้นไม้ ทำเสียงขู่ได้ มีหลายชนิด เช่น ปูปี่แก้วใหญ่ [*O. joysoni* (Smith)] ปูปี่แก้วลายกระหรืออดต่าง [*O. cinereus* (Günther)] ไม่มีพิษ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

แม่หม้ายลองโน หมายถึง น. จักจั่นขนาดใหญ่ที่มีแถบสีดำ ขาว เหลือง หรือส้มพาดขวางเด่นตามลำตัวและปีก เฉพาะเพศผู้มีอวัยวะทำเสียงบริเวณด้านล่างของส่วนท้อง เสียงนั้นก้องได้ยินไปไกล มีหลายชนิด ชนิดที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย คือ ชนิด *Tosena melanoptera* (White) ในวงศ์

^{๒๖๘} ฉบับพิมพ์ ว่า “จิ้งหรีดกรีดกรังเกรียวเสียวสยอง”

^{๒๖๙} ฉบับพิมพ์ ว่า “เสียงหึ่งหึ่งกิ่งไทรเรไร้อง”

Cicadidae เมื่อหุบปีกวัดจากหัวถึงปลายปีกยาว ๙ - ๑๐ เซนติเมตร, ลองโน ก็เรียก (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ภาพประกอบที่ ๑๐๔ แมลงเป็ดผี

ภาพประกอบที่ ๑๐๕ งูปีแก้วลายแต้ม

ภาพประกอบที่ ๑๐๖ แม่ม่ายลงโน

สงสารแต่แม่หม้ายสายสวาท

นอนนอนหนาน้ำตาไหล

อ่านหนังสือหรือว่าน้องจำลงโน^{๒๗๐}

เสียดายใจจางจิตไม่ยืดยาว

สงสารแต่แม่หม้ายที่เป็นคนรัก ตอนนี้ก็คงนอนหนาน้ำตาไหล ไม่รู้ว่าเวลานี้จะอ่านหนังสือหรือทำอะไรเสียเลยที่ความรักเราไม่ยืดยาวจิตจางไปเสียก่อน

แม่น้อยใจให้สตัยจะนัดน้อง

ไปร่วมห้องหยาหม้ายทั้งหยาหนาว

นี่หลงเพื่อนเหมือนเคียวข้าวเหนียวลาว

ลืมข้าวเจ้าเจ้าประคุณที่คุ้นเคย

หากครั้งนั้นเราตกลงใจกันมันหม้ายจะนัดไปร่วมเรียงเคียงหมอนให้น้องได้คลายหนาว แต่น้องก็กลับไปมีชายคนใหม่ เหมือนกับกินข้าวเหนียวแล้วลืมข้าวเจ้าที่เคยคุ้นเคยมาก่อน

โศกอื่นหมื่นแสนไม่แม่นเหมือน

ที่ร่วมเรือนร่วมเตียงเคียงแขน

สัจเสียงเที่ยงคืนได้ชื่นเชย^{๒๗๑}

เมื่อไรเลยจะได้คืนมาชื่นใจ^{๒๗๒}

เรื่องราวหมื่นแสนเรื่องที่เกิดขึ้นมาก็ไม่มีสุขเท่ากับการได้ร่วมเรียงเคียงหมอนกับน้อง ความเกียบยามเที่ยงคืนพาให้คิดอยากที่จะได้ไปชื่นชมน้อง แต่ไม่รู้เมื่อใดที่จะกลับมาให้ชื่นใจอีกครั้ง

จนเดือนลับกลับฝันว่าขวัญอ่อน^{๒๗๓}

แอบละอ้อนนอนจิตพิสมัย^{๒๗๔}

ที่เคย(เห็น) * เช่นเคยเชยฉั่นใด

จนชั้นไฟที่ริมปากไม่อย่าเพื่อน

^{๒๗๐} ฉบับพิมพ์ ว่า “อ่านหนังสือหรือว่าน้องจะลงโน”

^{๒๗๑} ฉบับพิมพ์ ว่า “สัจเสียงเที่ยงคืนเคยชื่นเชย”

^{๒๗๒} ฉบับพิมพ์ ว่า “เมื่อไรเลยจะได้คืนมาชื่นใจ”

^{๒๗๓} ฉบับพิมพ์ ว่า “จนจะหลับกลับฝันว่าขวัญอ่อน”

^{๒๗๔} ฉบับพิมพ์ ว่า “แอบละอ้อนนอนจิตพิสมัย”

เมื่อยามที่พระจันทร์ลับไป หลับฝันว่าน้องได้มาอิงแอบแนบชิดกับพี่เหมือนในอดีต
พี่ยังจดจำได้แม้ไฟที่ริมฝีปากก็ไม่อาจลืมเลือน

พอพื่นกายหายรูปให้บุบง่วง

สลดทรวงเสียใจใครจะเหมือน^{๒๗๕}

ยังมีคุ่นอุ่นจิตทำบิดเบียน^{๒๗๖}

มาเป็นเพื่อนทุกข์ยากที่จากจร^{๒๗๗}

เมื่อตื่นขึ้นมาภาพของเจ้าได้หายไป พี่รู้สึกแสนโศกเศร้าใจไม่มีใครเทียบได้
และไม่มียะไรที่จะมาทำให้อุ่นใจเป็นเครื่องคลายทุกข์ที่เนื่องมาจากการจากเจ้ามาในคราวนี้

ยังเหลือแต่แพรสีที่พี่ห่ม

ชั้นประหมจะถวายให้สายสมร

แม้นโถมงามตามมาจะพาร^{๒๗๘}

เชิญขวัญอ่อนขึ้นไปชมประหมทอง^{๒๗๙}

มีแต่ผ้าแพรสีของน้องที่ใช้ห่มคลายหนาว และเมื่อขึ้นพระปฐมเจดีย์จะนำไปถวาย
เพื่ออุทิศกุศลแก่น้อง หากแม้ว่าเจ้ามากับพี่ พี่จะได้พาเจ้าไปชมพระปฐมเจดีย์ด้วยกัน

ไฉนสามยามจากเคยฝากรัก

ได้พุ่มพุกแฝงเฝ้าเป็นเจ้าของ

มาสู่ญาติวาทสนาน้ำตานอง

มิได้น้องแนบชิดเหมือนเคยเคียง

ขณะนี้ก็เป็นเวลายามสาม (๐๐.๐๐ น. - ๐๓.๐๐ น.) แล้ว เป็นเวลาที่พี่เคยฝากรัก
ทะนุถนอมอิงแอบเป็นของเจ้า บัดนี้เราสืบทอดกันทำให้พี่น้ำตานอง เพราะไม่ได้นอน
แนบชิดชมเชยน้องเหมือนเคย

ยิ่งครวญคร่ำกำสรดระทดเศร้า^{๒๘๐}

ทั้งดูเหว่า.... * ประสานเสียง^{๒๘๑}

โกกิลากาแกแฉ่สำเนียง

สนั่นเพียงพิณพาทย์ฆาตประโคม^{๒๘๒}

เหตุนี้ทำให้พี่ยิ่งคร่ำครวญเสียใจ ช้านกดูเหว่ากับนกก็ยังส่งเสียงประสานกัน
ดังสนั่น คล้ายกับเสียงประโคมพิณ

* น่าจะคัดตก เดิมตามฉบับพิมพ์

^{๒๗๕} ฉบับพิมพ์ ว่า “กำสรดทรวงเสียใจใครจะเหมือน”

^{๒๗๖} ฉบับพิมพ์ ว่า “ยังมีคุ่นอุ่นจิตไม่บิดเบียน”

^{๒๗๗} ฉบับพิมพ์ ว่า “มาเป็นเพื่อนทุกข์ยากเมื่อจากจร”

^{๒๗๘} ฉบับพิมพ์ ว่า “แม้นโถมงามตามมาจะพาร”

^{๒๗๙} ฉบับพิมพ์ ว่า “เมื่อขวัญอ่อนขึ้นไปชมประหมทอง”

^{๒๘๐} ฉบับพิมพ์ ว่า “พอรุ่งรางวางแวเสียงเครงครื้น”

* ต้นฉบับเลือน อ่านไม่ได้

^{๒๘๑} ฉบับพิมพ์ ว่า “ปีกขาตื้นต่างเรียกกันเพรียกเสียง”

^{๒๘๒} ฉบับพิมพ์ ว่า “สนั่นเพียงพิณพาทย์ฆาตประโคม”

อธิบายศัพท์

โกกิลา หมายถึง น. นกทูเหว่า เช่น กอกิลาหรือจะเฝ้าเข้าฝูงหงส์ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

กระหึ่มหึ่งผึ่งบินกินเกสร

ทรวงสะท้อนเหมือนเคยได้เคยโถม^{๒๘๓}

น้ำค้างชะประเปรยเซยชะโลม*

พื้นโพลมแย้มสว่างกระจ่างตา

ทั้งเสียงหึ่งหึ่งดังกระหึ่มของผึ่งที่กำลังกินเกสรดอกไม้ ยิ่งทำให้ใจนึกถึงไปเมื่อครั้งเคยเซยชมโฉมน้อง พลันน้ำค้างประพรหมชโลมร่วง ท้องฟ้ายามเช้าสดใสสว่างกระจ่างตา

๓) บันทึกการเดินทางวันที่ ๓

(ระยะทางนครไชยศรี - พระปฐมเจดีย์)

เสพยาหารหวานควาแต่เช้าขึ้น

ยังรวยรีนรินรินกลืนบุปผา

กับพวกฟ้องสองบุตรสุดศรัทธา

ขึ้นเดินป่าไปตามทางเพียงวางเวง

กินอาหารทั้งควาหวานด้วยความสดชื่น เพราะได้กลืนดอกไม้อ่อนๆ ที่โชนมาเมื่อกินเสร็จชวนลูกชายทั้งสองคนเดินไปตามป่ารู้สึกกว้างเวง

กระเหว่าหวานขานเสียงสำเนียงเสนาะ

ค้อนทองเคาะค้อนทองเสียงปองเป้ง

เห็นรอยเสือเนื้อตื้นอยู่ครั้นเครง

ให้กริ่งเกรงให้ฉาวเสียงกราวเกรียว

ระหว่างทางได้ยินเสียงนกกาเหว่าเสียงหวานขับขานอย่างไพเราะ และได้ยินเสียงนกค้อนทองกำลังเคาะค้อนดังปองเป้ง เห็นรอยเนื้อกวางที่กำลังแตกตื่นจากการหนีเสือชวนให้รู้สึกกลัวแล้วจึงโห่เพื่อให้เกิดเสียงดัง สัตว์จะได้หนีออกไป

^{๒๘๓} ฉบับพิมพ์ ว่า “ทรวงภมรเหมือนที่เคยได้เคยโถม”

* ฉบับ ๒ หมดเพียงวรรณคดี ความต่อไปถือตามฉบับพิมพ์

ภาพประกอบที่ ๑๐๗ นกกาเหว่า

ภาพประกอบที่ ๑๐๘ นกค้อนทองหรือนกตีทอง

ต้นกรวยไทรสะแกแคแกรกร่าง
หนทางอ้อมค้อมคดต้องลดเลี้ยว

น้ำค้างพร่างพร่างชุ่มชะอุ่มเขียว
พากันเที่ยวชมเนื่อดูเสียดาว

มองเห็นต้นกรวย ต้นไทร (กร่าง) ต้นสะแก ต้นแค ต้นแกร ในระหว่างทาง ต้นไม้เหล่านี้ มีน้ำค้างประปรายดูเขียวชุ่มไปหมด ทางเดินในป่าก็ล้วนแต่อ้อมคดเคี้ยวลดเลี้ยวไปมา พากันค่อยๆ เดิน แล้วชมสัตว์ป่า ทั้งเนื่อกว้างและเสียดาว

พอแสงแดดแผดร้อนอ่อนอ่อนอุ่น

กระต่ายตุ่นต่างต่างบ้างต่างขาว

สุกรป่าข้ามดเหมือนแมวคราว

เวลาเช้าซึกฝูงออกทุ่งนา

ครันเริ่มสายแสงแดดอ่อนๆ ส่องมา มองเห็นตัวกระต่าย ตัวตุ่นที่มีสีต่างบ้าง
ขาวบ้าง เห็นหมูป่า ชะมัดที่ดูเหมือนแมวคราว ในเวลาเช้าต่างซึกชวนออกมาที่ทุ่งนา
กันทั้งฝูง

อธิบายศัพท์

แมวคราว หมายถึง น. แมวตัวผู้ที่แก่ รูปร่างใหญ่ หน้าตาดุน่ากลัว และมีหนวดยาว
(พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

เด็กเด็กโดดโลดไล่กระต่ายหลบ

จับประจบหล้มสมน้ำหน้า

สนุกในไพรพนัสร์ถยา

ทั้งบรรดาเด็กน้อยก็พลอยเพลิน ๆ

มองเห็นเด็กๆ (บุตรชายของสุนทรภู่) กระโดดไล่ กระต่ายก็หลบหล้มกัน
เป็นที่สมน้ำหน้า ลูกๆ แสนที่จะสนุกกันในการเดินทางมาในป่า พลอยที่จะเพลิดเพลินไปใน
ระหว่างทางได้

○ ครันถึงวัดพระประธมบรมธาตุ

สูงทลายทอยู่สันโคขบนโขดเขิน

เลทมีนทีนเท่งดั่งเชิงเทิน

เป็นโขดเนินสูงเสริมเขาเพิ่มพูน

ครันถึงที่วัดพระปฐมเจดีย์ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระบรมธาตุ ตั้งตระหง่านอยู่บน
เนินเขาสูง มองดูน่าเกรงขามเหมือนกับเชิงเทินของป้อมปราการที่เป็นโขดเนินสูงมาเสริมให้
สูงขึ้นไปอีก

อธิบายศัพท์

ทลายด หมายถึง ว. ยิ่งยวด เช่น ทนทลายด (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๔)

เชิงเทิน หมายถึง น. ดินที่พูนสูงขึ้นเสมอด้านหลังกำแพงเมือง ลาดเอียงประมาณ ๔๕ องศา
สำหรับไพร่พลขึ้นตรวจการณ์หรือต่อสู้ข้าศึก (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ประกอบก่อย่อมุมมีซุ้มมุข

บุตึบุกบรรจบถึงนภศูล

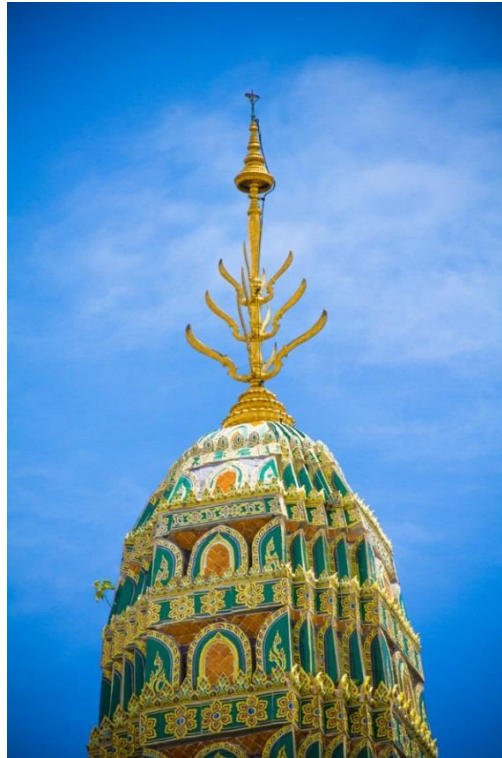
เป็นพิดแผ่นแน่นสนิททั้งอิฐปูน

จนเพิ่มพูนพิสดารอยู่นานครัน

พระเจดีย์นี้ที่ฐานก็ก่อย่อมุมและมีซุ้มหน้ามุข องค์พระเจดีย์บุด้วยดีบุกจากพื้นไป
ถึงนภศูลเต็มองค์เจดีย์ การก่อสร้างแน่นหนาและแข็งแรง ทำให้พระเจดีย์คงอยู่มานาน
เท่านั้น

อธิบายศัพท์

นาคศูล หมายถึง น. เครื่องประดับยอดปราสาท ทำเป็นรูปหอก มีกึ่งเป็นรูปดาบแตกสาขาออกไป ๔ ทิศ, แฉ่งชิง ฝักเพกา ลำภูซัน หรือ สลัดได ก็เรียก (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ภาพประกอบที่ ๑๐๙ นาคศูลยอดปราสาท ปราสาทพระเทพบิดร

แล้วลดเลี้ยวเที่ยวรอบขอบข้างล่าง
สะพรั่งต้นคนทาลดาวัลย์

ล้วนรอยกวางทรายเกลื่อนไก่อ่อนชัน
ขึ้นพาดพันพุ่มช่อมุ่มใบ

จากนั้นจึงได้เดินลดเลี้ยวเที่ยวเล่นไปที่ด้านล่าง มองเห็นรอยเท้ากวางทรายอยู่กลาดเกลื่อน ทั้งยังได้ยินเสียงไก่ขัน ที่ด้านล่างเต็มไปด้วยต้นคนทาขึ้นพาดดูเป็นพุ่มเขียวช่อ

อธิบายศัพท์

คนทา หมายถึง น. ชื่อไม้พุ่มชนิด *Harrisonia perforate* (Blanco) Merr. ในวงศ์ Simaroubaceae มักขึ้นเป็นหมู่ในป่าโปร่ง สูงได้ถึง ๘ เมตร มีหนามทั่วต้น ใบคล้ายมะขวิดแต่แข็งกว่า ดอกสีขาว ผลกลมแบนขนาดราวหัวแม่มือ ทุกส่วนมีรสขม ใช้น้ำยาได้ กิ่งใช้ทำไม้สีฟัน, สีฟันคนทา หรือ กะลันทา ก็เรียก, พายัพเรียก จี้ หรือ หนามจี้ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

เห็นห้องหับลับลี้เป็นที่สงฆ์
พลอยศรัทธาพาเพลินเจริญใจ

เที่ยวธุดงค์เดินมาได้อาศัย
ถึงบันไดคูโกรกชะง่อนงัน

ยังมองเห็นห้องที่อยู่ไกลๆ ซึ่งเป็นที่พำนักสำหรับพระสงฆ์ธุดงค์ได้มาอาศัยอยู่
มองเห็นแล้วเกิดศรัทธาเจริญใจ เดินมาถึงบันไดแล้วขึ้นบันไดไปตามทางขึ้น

อธิบายศัพท์

โกรก หมายถึง น. ช่องลึกของเขา, โตรก กี่ว่า (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.
๒๕๕๔)

เห็นสูงสุดหยุดแลชะง่อนแห่ง
ต่างอุตส่าห์พยายามต้องตามกัน

ถึงมาดมั่นบรรลัคยังไปสวรรค์
ขึ้นถึงชั้นบนได้จิตใจมา

เดินขึ้นไปจนสุดแล้วแหงนดู พลันคิดว่าถึงขึ้นมาแล้วพลัดตกลงไปยังใจคงได้ไป
สวรรค์ ต่างคนต่างก็พยายามจับกันตามขึ้นไป จนในที่สุดขึ้นมาถึงข้างบนได้ตามที่ตั้งใจ
เอาไว้

สงสารบุตรน้อยก็พลอยขึ้น
ประนมมือถือประทีปเทียนบูชา

ไม่เมื่อยมันเหมือนผู้ใหญ่ไวนักหนา
ตั้งวันทาทักษิณด้วยใจยินดี

สงสารลูกที่ตามขึ้นมาแต่กลับไม่เมื่อยเหมือนพวกผู้ใหญ่ ซ้ำยังเดินไวนักหนา เมื่อ
ขึ้นมาถึงแล้วก็ได้ประนมมือ ถือรูปเทียน แล้วทำประทักษิณด้วยใจยินดี

อธิบายศัพท์

ทักษิณ หรือ ประทักษิณ หมายถึง การเวียนขวาเพื่อให้เกิดสิริมงคล คือ เวียนจากข้างหน้า
ไปทางขวามือของเทวรูป สถานที่ หรือบุคคล ในบางกรณีผู้เวียนอยู่กับที่ เช่นเดียวกับเข็มนาฬิกาเวียน
รอบหมุดกลางหน้าปัด (เปลื้อง ณ นคร พ.ศ. ๒๕๔๒)

ได้สามารถขอบธรรมเป็นกำหนด
ถวายรูปเทียนบูชาสมาธิ

กราบพระรัตนตรัยประนมก้มเกศ
กับเทียนที่ฝากถวายนั้นหลายคน

ได้เวียนสามารถตามประเพณีแล้วจึงมาก้มกราบพระเจดีย์อีกครั้ง พร้อมถวาย
ดอกไม้รูปเทียนของตนเองและเทียนที่มีผู้มาฝากถวายอีกหลายคน

เจ้าของคิดอธิษฐานที่บ้านแล้ว
ให้ผาสุกทุกสมรอย่าร้อนรน

จงพ้องแผ้วผิวพัคตรึงมรรคผล
ประจวบจนจะได้ตรัสด้วยศรัทธา

เจ้าของเทียนต่างได้อธิษฐานมาจากที่บ้านของตนแล้ว ขอให้ทุกท่านมีจิตใจ
ผ่องแผ้ว สดชื่นและถึงมรรคผลพระนิพพาน ให้มีความสุขอยู่ทุกเมื่อ ไม่ร้อนรน จนได้
นิพพานด้วยศรัทธาในครั้งนี้

ฉันรับฝากอยากจะใคร่ได้เป็นญาติ

ทุกทุกชาติไปอย่าขาดเหมือนปรารภนา

ให้รักใคร่ไปทุกวันเห็นทันตา

ไปเบื้องหน้านั้นขอให้บริบูรณ์ ฯ

ที่ฉันรับฝากมาก็เพราะจะได้ไปเป็นญาติกันในทุกๆ ชาติ สมกับความปรารภนา
ที่ตั้งไว้ ให้รักใคร่กลมเกลียวกันไปตลอด ทั้งในปัจจุบันและในอนาคตให้สำเร็จตลอดไป

○ สารุสะพระประหมบรมธาตุ

จงทรงศาสนาอยู่ไม่รู้สูญ

ข้าทำบุญคุณพระช่วยอนุกุล

ให้เพิ่มพูนสมประโยชน์โพธิญาณ

ข้าแต่องค์พระปฐมเจดีย์อันเป็นที่ประดิษฐานของพระบรมสารีริกธาตุ ขอให้
คุ้มครองพระพุทธศาสนาให้อยู่ไปตลอดกาล ข้าพเจ้าทำบุญกุศลช่วยส่งเสริม
พระพุทธศาสนาในครั้งนี้ ขอจงเพิ่มพูนบารมีสู่พระโพธิญาณในอนาคตกาล

อธิบายศัพท์

โพธิญาณ หมายถึง น. พระปัญญาที่ทำให้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า (ป.) (พจนานุกรมฉบับ
ราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

หนึ่งขอฝากปากคำทำหนังสือ

ให้สืบชื่อชั่วฟ้าสุธาสถาน

สุนทรอาลักษณ์เจ้าจักรพาล

พระทรงสารศรีเศวตเกศกุญชร

ข้อหนึ่งขอฝากฝีปากจากบทประพันธ์ที่ได้ประพันธ์ขึ้นให้เลื่องลือ มีชื่อเสียงไปทุกที่
และทุกสมัย เป็นผลงานของสุนทรภูผู้เป็นอาลักษณ์แห่งจักรวาล คือพระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงมี
ช้างเผือกเป็นพระเกียรติยศ

อธิบายศัพท์

ทรงสารศรีเศวต หมายถึง ผู้มีช้าง (สาร) มงคล (ศรี) สีขาวเผือก (เศวต) คือ พระเจ้าแผ่นดิน

หนึ่งมนุษย์อุตริตีต่างต่าง

แล้วเอาอย่างเทียบทำคำอักษร

ให้พินเพื่อนเหมือนเราสาปในกาพย์กลอน ต่อเอนอ่อนออกชื่อจึงลือชา

อีกหนึ่งขอให้มนุษย์ผู้นอกคอกนอกทางทั้งหลายที่จะมาลักผลงานของข้าพเจ้าไป
เป็นของตน ขอให้สติพินเพื่อนเหมือนที่สาปไว้ ต่อเมื่อออกชื่อว่าข้าพเจ้าเป็นผู้แต่งจึงจะ
ได้รับการยกย่อง

อนึ่งหญิงทั้งสี่ที่เราตัดขาด

ถึงเนื้อน้ำธรรมชาติไม่ปรารถนา

ข้างนอกนวลส่วนข้างในใจสุดา

เหมือนปลาร้าร้ายกาจจืดจางจริง

ส่วนหญิงที่ไม่รักษาคำพูดเราจะตัดขาด ต่อให้รูปงามสดใสอย่างไรจะไม่ใช่
ที่ปรารถนา เพราะแม้ข้างนอกจะงดงาม แต่ข้างในของหญิงนั้นเน่าเหมือนปลาร้าจืดจาง

ถึงรูปชั่วตัวดำระกำยาก

รู้จักปากรักหน้าประสาหญิง

ถึงปากแหงแก้งขอไม่ทอดทิ้ง

จะรักยิ่งยอตรรกให้หนักครัน

ถึงแม้จะมีรูปชั่วตัวดำ ยากจน ไม่งดงาม แต่หากรู้ที่จะดูแลคำพูดและดูแลตัวเอง
ตามประสาหญิงยังน่าชม ถึงแม้ปากจะแหงหรือแก้งจะคอดฟักก็ไม่ทอดทิ้ง แต่จะรักเจ้า
ให้มากขึ้นไปอีก

จนแก่งกเงินเงินไม่รอด

จะสู้กอดแก้วตาจนอาสัญ

อันหญิงถึงหญิงค่างหญิงอย่างนั้น

ไม่ผูกพันพิสวาสให้คลาดคลา ฯ

แม้ว่าจะแก่งกเงินเงินไม่ไหว จะสู้อยู่กับเจ้าจนตายไปด้วยกัน แต่ผู้หญิงที่
เหมือนถึงค่างอย่างนั้นขอไม่รัก ไม่ผูกพัน และจะขอให้ไม่ประสบพบเจอนางเหล่านั้น

๐ ขอเดชะพระมหาอานิสงส์

ซึ่งเราทรงศักราชพระศาสนา

เสนห์ไหนให้คนนั้นกรุณา

เหมือนในอารมณ์รักประจักษ์ใจ

ขอเดชานุภาพแห่งมหาอานิสงส์ที่เราได้ร่วมต่ออายุพระพุทธศาสนา จงดลบันดาล
ให้เป็นคนมีเสน่ห์ไปทีใดก็มีแต่คนรักคนกรุณาจนเป็นที่ประจักษ์แก่ใจ

หนึ่งน้องหญิงมีมิตรพิสวาส

ซึ่งสิ้นชาติชนม์ภพสขสมัย

ขอคุณพระอานิสงส์ช่วยส่งไป

ถึงห้องไตรตรึงษ์สถานพิมานแมน

ส่วนน้องหญิงอันเป็นยอตรรกของพี่ซึ่งได้สิ้นชีวิตไปในชาติภพนั้นนั้น ก็ขอให้อานิสงส์
แห่งกุศลในครั้งนี้ ส่งไปให้ถึงยังดินแดนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

อธิบายศัพท์

ไตรตรึงษ์ หมายถึง ดาวดึงส์, ตรัยตรึงศ์, ชื่อสวรรค์ชั้นที่ ๒ แห่งสวรรค์ ๖ ชั้น มีพระอินทร์เป็น
ใหญ่ในชั้นนี้ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ที่ยังอยู่คู่เคยไม่เคยอื่น

จงปรากฏศยีนกว่าหมื่นแสน

มั่งมีมิตรพิสวาสไม่ขาดแคลน

ให้หายแค้นเคืองทั่วทุกตัวคน

ส่วนนางที่ยังอยู่คู่กับเราและยังไม่มีคนอื่น ขอให้มิเกียรติยศชื่อเสียงมากมาย
มีมิตรสหายที่รักอยู่เนืองๆ ไม่มีเรื่องโกรธเคืองกับใครทั้งปวง

นารีใดที่ได้แต่ลักลอบ

เสน่ห่มอบหมายรักเป็นพักผล

เพอญขัดพลัดพรากเพราะยากจน

แบ่งกุศลส่งสุดาทุกนารี

ส่วนหญิงใดที่เคยได้ไปแอบชอบและได้มอบความรักไว้ให้เป็นที่ประจักษ์
แต่ภายหลังที่เกิดขัดสนยากจน ทำให้เราต้องพลัดพรากกัน ขอแบ่งกุศลนี้ส่งไปให้ถึง
นางเหล่านั้นด้วย

ให้ได้คู่สู่สมภริมย์รัก

ที่สมศักดิ์สมหน้าเป็นราศี

สืบสกุลพูนสวัสดิ์ในปฐพี

ร่วมชีวิสองคนไปจนตาย

ขอให้นางเหล่านั้นได้มีคู่ที่เหมาะสม รักกันอย่างมีความสุข มีคู่ที่สมฐานะ
สมศักดิ์ศรี ส่งเสริมกัน มีทายาทสืบสกุลต่อไป และได้ร่วมชีวิตอยู่ด้วยกันจนวันตาย

แต่นารีซัดโศกโศก

ให้ออกดอกทุกวันเหมือนมันหมาย

ทั้งลั่นน่องสองลั่นเพราะหมั้นชาย

เป็นแม่หม้ายแท้งตั้งวังเวงใจ

ส่วนหญิงที่พูดไปปดหลอกลวงขอให้มลายดอกขึ้นตามตัว (เหมือนลายของหนัง
สัตว์) และขอให้มียศสองลั่นเพราะมาหมั้นผู้ชาย และขอให้เป็นแม่หม้ายอยู่คนเดียวให้เหงาใจ

ที่จิจิตพิสวาสอยาครลาดเคลื่อน

ให้ได้เหมือนหมายมิตรพิสมัย

อย่างหมองหมางห่างเหินใน

ให้รักใคร่ครองกันจนวันตาย

ส่วนคนที่มิไจรักกันอย่างมั่นคงก็ขอให้สมหวังกับมิตรภาพแห่งความรักนั้น ไม่หมองหมาง
และล่งเลในความสัมพันธ์แต่จะรักใคร่กันจนวันตาย

เป็นคู่สร้างทางกุศลจนสำเร็จ

พระสรรเพชญ์โพธิญาณประมาณหมาย

ยังมีถึงซึ่งนิพานสำราญกาย

จะกลับกลายเป็นไฉนอย่าไกลกัน

ให้เป็นคู่สร้างคู่สมที่ร่วมกันสร้างกุศลจนสำเร็จธรรมของสมเด็จพระสัมมา
สัมพุทธเจ้าคือพระนิพพาน หากยังไม่ถึงซึ่งพระนิพพาน จะกลับกลายเป็นสิ่งใด
ก็ขออย่าได้ไกลกัน

แม่นเป็นไม้ให้พื้เป็นนก
แม่นเป็นนารีผลวิมลจันทร์

ให้ได้กกกิ่งไม้อยู่ไพรสณฑ์
ขอให้ฉันเป็นพระยาวิชาธร

หากแม้ว่าเจ้าเกิดไปเป็นไม้ พื้นี้จะตามไปเป็นนกจะได้กกกอดกิ่งไม้อยู่ในป่านั้น
หากแม้ว่าเจ้าเกิดเป็นนารีผลหรือมรกกะลีผล พื้ก็จะไปเกิดเป็นวิชาธรเพื่อไปชิงนารีผล
นั้นมา

อธิบายศัพท์

นารีผล หมายถึง น. ผลของต้นมรกกะลี ต้นไม้ในวรรณคดี ลักษณะคล้ายหญิงวัยรุ่น เช่น ถัดนั้น
ไปมีป่าไม้ นารีผล แล้วลูกไม้นั้นงามนัก ดังสาวอันพึงใหญ่ได้ ๑๖ ปีแล ผูกผู้ชายได้เห็นก็มีใจรักนัก ครั้น
ว่าหล่นตกลง ผูกนกกลุ่มกิ้งกั้งหมักินผึ้ง (ไตรภูมิ) (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

วิชาธร หรือ **พิทยาธร** หมายถึง น. อมนุษย์พวกหนึ่ง มีฐานะต่ำกว่าเทวดา เชื่อว่ามีวิชา
กายสิทธิ์สามารถเหาะเหินเดินอากาศได้ อยู่ในภูเขาหิมาลัย มีหน้าที่ปฏิบัติพระศิวะ (ส. วิทยาธร)
(พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ภาพประกอบที่ ๑๑๐ พิทยาธรอุ้มนารีผลไปเซยชม
จิตรกรรมฝาผนังวัดแห่งหนึ่งในจังหวัดสระบุรี

แม่นเป็นบัวตัวพื้เป็นแมงกู่
เป็นนารีพื้หวังเป็นมังกร

ได้ขึ้นชูสู่สมชมเกษร
ได้เซยซ้อนชมชเลทุกเวลา

หากแม่น้ำไปเกิดเป็นดอกบัว ตัวพีก็จะไปเกิดเป็นแมลงภู่เพื่อจะได้เซยชมเกสรของดอกบัว หากแม่น้ำเกิดเป็นน้ำ พีก็หวังจะเกิดเป็นมังกรเพื่อจะได้ใกล้ชิดกับน้ำทุกช่วงเวลา

แม่น้ำเป็นถ้ำน้ำใจใคร่เป็นหงส์

จะได้ลงสิงสู่ในคูหา

แม่น้ำเนื้อเย็นเป็นเทพธิดา

พี่ขออาศัยเสน่ห์เป็นเทวี

หากแม่น้ำงอกเกิดเป็นถ้ำ พีก็จะเกิดตามไปเป็นหงส์จะได้เข้าไปสิงสู่อยู่ในถ้ำ แต่แม่น้ำเจ้าไปเกิดเป็นเทพธิดาตัวพีนี้จะอาสาไปเกิดเป็นเทวดาเพื่อคู่กัน

กว่าจะถึงซึ่งมหาศิวโมกซ์

เป็นสันโศกสันสุดมนุษย์สวรรค์

เสวยสวัสดิ์ชีवालนานอนันต์

เหลือจะนับกับกัลป์พุทธันดร

กว่าจะไปถึงในชาติที่จะได้สำเร็จพระนิพพานอันเป็นภาวะของการสิ้นทุกข์โศกสิ้นการเกิดในชาติภพมนุษย์ และภพสวรรค์ กว่าจะได้ไปเสวยความสุขสวัสดิ์อันเป็นพันประมาณนั้นก็เหลืออีกหลายชาติ หลายกัป หลายกัลป์ หลายพระพุทธานุภาพของพระพุทธเจ้าอีกหลายพระองค์

อธิบายศัพท์

ศิวโมกซ์ หมายถึง น. พระนิพพาน. (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

กัป หมายถึง น. อายุของโลกตั้งแต่เมื่อพระพรหมสร้างเสร็จจนถึงเวลาที่ไฟประลัยกัลป์มาล้างโลก, บางทีใช้เข้าคู่กับคำ กัลป์ เช่น ชั่วกัปชั่วกัลป์ นานนับกับกัลป์พุทธันดร (ป. กปป; ส. กลป). (ดู กัลป-, กัลป์) (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

กัลป์ หมายถึง น. กป, อายุของโลกตั้งแต่เมื่อพระพรหมสร้างเสร็จจนถึงเวลาที่ไฟประลัยกัลป์มาล้างโลก ซึ่งได้แก่ช่วงเวลากลางวัน วันหนึ่งของพระพรหม คือ ๑,๐๐๐ มหายุค (เท่ากับ ๔,๓๒๐,๐๐๐,๐๐๐ ปีมนุษย์) เมื่อสิ้นกัลป์ พระอิศวรจะล้างโลกด้วยไฟประลัยกัลป์ โลกจะไร้สิ่งมีชีวิตและอยู่ในความมืดมจนถึงรุ่งเช้าของวันใหม่ แล้วพระพรหมก็จะสร้างโลกเป็นการขึ้นต้นกัลป์ใหม่ โลกจะถูกสร้างและถูกทำลายเช่นนี้สลับกันตลอดอายุของพระพรหม ทั้งนี้ตามคติของพราหมณ์, บางทีใช้เข้าคู่กับคำ กป เช่น ชั่วกัปชั่วกัลป์ นานนับกับกัลป์พุทธันดร (ส.; ป. กปป) (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

พุทธันดร หมายถึง น. ช่วงเวลาที่โลกว่างพระพุทธานุภาพ คือ ช่วงเวลาที่ศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งสูญสิ้นแล้ว และพระพุทธเจ้าพระองค์ใหม่ยังไม่อุบัติ (ป. พุทธนฺดร) (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ไฉ่คิดไปใจหายเสียดายนัก

ที่เคยรักเคยเคียงเคยเรียงหมอน

มาวาวางกลางชาติถึงชาตรอน

ให้ทุกข์ร้อนร่ำระกำตรอม

ยังคิดไปก็ยิ่งใจหายแสนเสียดาย เราเคยรักเคยเคียงคู่กันอ่อนเรียงหมอนกัน
แต่กลับมาจากกันไปในท่ามกลางชีวิตนี้ ทำให้เกิดความทุกข์ร้อนร่นแสนชำระกำใจ

ยังเหลือแต่แพรชมพูของคู่ขึ้น ทุกคำคืนเคยชมได้หอม
พีย้อมเหลืองเปลืองปลดสูดดม เอาคลุมหอมห่มหม่อมประหม่อม

ยังเหลือแต่แพรชมพูของเจ้าที่พี่ได้นำติดตัวมาห่มมาขึ้นชมทุกคำคืน ครั้งนี้พี่ได้
นำไปย้อมเป็นสีเหลืองเพื่อนำไปหม่อมองค์พระปฐมเจดีย์

กับแหวนนางต่างหน้าบูชาพระ สารุสะถึงเขาผู้เจ้าของ
ได้บรรจงทรงเครื่องให้เรืองรอง เหมือนรูปทองธรรมชาติสะอาดตา ฯ

พร้อมแหวนที่เอาไว้ดูต่างหน้าก็ถวายเป็นพุทธรูป ขอให้ผลบุญส่งไปถึงผู้ที่
เจ้าของ ได้บรรจงถวายเครื่องทรงเหล่านี้เพื่อประดับพระเจดีย์ให้เป็นสิของอร่ามตา

○ แล้วกราบลาพระประหม่อมบรมธาตุ เลียบลีลาศแลพินิจทุกทิศา
เห็นไรโรไกลสุดอยุธยา ด้วยสุธาณสูงที่กรุงไกร

เสร็จแล้วจึงได้กราบลาองค์พระปฐมเจดีย์แล้วเดินเลียบชมมาตลอดทาง มองเห็น
กรุงศรีอยุธยาอยู่ไกลๆ ด้วยเพราะดินที่ถมมาสูง จึงทำให้มองเห็นไปถึงกรุงศรีอยุธยา

ที่อื่นเตี้ยเรียบราบดังปราบเรียบ ด้วยยืนเยียมสูงกว่าพฤษภาไสว
โอ้เวียงวังยังเขม่นเห็นไรโร แต่สายใจพี่เขม่นไม่เห็นทรง

ที่อื่นจึงดูเตี้ยเพราะว่าเนินที่เป็นที่ตั้งของพระปฐมเจดีย์นี้สูงกว่าต้นไม้ใดๆ ซ้ำยัง
มองไปเห็นวังอยู่ไกลลิบๆ แต่พี่กลับมองไม่เห็นเจ้าเลย

ยิ่งเสียวเสียวเหลียวย้ายทั้งซ้ายขวา ล้วนทุ่งนาเนินไม้ไพรระหง
ภูเขาเคียงเรียงรอบเป็นขอบวง ในแดนดงคูสล้างล้วนยางยุง

ยิ่งมองก็ยิ่งรู้สึกหวาดเสียวเพราะมองเหลียวไปทั้งซ้ายขวาก็ล้วนแต่เห็นทุ่งนา
กับต้นไม้เต็มไปหมด มองเห็นภูเขาเคียงเรียงรายเป็นขอบฟ้า มองลงมาก็เห็นป่าทั้งต้นยาง
ต้นยุงเต็มไปหมด

ที่ทุ่งโถงโรงเรือนดูเหมือนเขียน เห็นช้างเจียนจะท่าหมุดด้วยอยู่สูง
เขาต้อนควายหวายผูกจุมูกุง เป็นฝูงฝูงไรโรทุกไรนา

มองลงมาเห็นทุ่งโล่ง เห็นโรงเรือน เหมือนกับภาพที่วาดเขียน เห็นช้างตัวเท่าหมู
มองเห็นเขาต้อนควายเอาหวายผูกจูงกอดตอนเป็นฝูงเล็กๆ ตามไร่นา

ในอากาศตาชดูล้นหม่นก
เห็นนกไม้ไพรวันอรัญวา

บ้างเวียนวกร้อนว่อนเวหา
สะอื้นอาลัยเหลียวด้วยเปลี่ยวใจ

มองไปในอากาศก็เต็มไปด้วยหม่นกที่บินว่อนเต็มท้องฟ้า บางส่วนก็ไปเกาะ
บนต้นไม้ในป่า มองแล้วก็ให้รู้สึกเศร้าเปล่าเปลี่ยวหัวใจ

บนประธมลมเฉื่อยเรื่อยเรื่อยริน
เสียงฮือฮือร่ำยังคำไป

กระพือผืนผ้าปลิวหวิวหวิว
อนาถใจจนสะอื้นกลืนน้ำตา

ที่บนพระปฐมเจดีย์นี้มีลมพัดเรื่อยๆ เฉื่อยฉิว ทำให้ผ้าที่ห่มพระปฐมเจดีย์กระพือ
ปลิวเป็นพลิวไหว เกิดเสียงฮือๆ ดังอยู่ร่ำไป ยิ่งรู้สึกอนาถและเศร้าใจจนมีน้ำตา

เห็นไรไรไม้จั่วละลือเมฆ
สูงชันโคซโสดสุดจิงครุฑา

ดั่งฉัตรเฉกขึ้นชุ่มพุ่มพุกษา
เธอแอบอาศัยสถานพิมานจั่ว

มองเห็นต้นจั่วอยู่ไรๆ สูงเทียมเมฆ ต้นไม้เป็นพุ่มเหมือนกับฉัตรที่ปกคลุมพื้นที่นี้
ให้ชุ่มฉ่ำ ต้นจั่วสูงโปร่งมากจนพญาครุฑแอบมาอาศัยทำเป็นวิมานจั่ว

อธิบายศัพท์

ฉัตรเฉก สันนิษฐานว่ามาจาก *ฉัตรฉัตร* ในความหมายว่า เศวต หรือ เศวตฉัตร คือ ฉัตรขาว
จั่ว ในภาษาบาลี คือ *สิมพลี* หรือ *ฉิมพลี* ซึ่งพ้องกับวิมานของพญาครุฑ คือ วิมานฉิมพลี

เห็นไม้งามนามไม้้อาลัยมิตร
ฉิมพลีปลื้ล่อนเสรปลิว

รำคาญคิดเงินขวยระหวยหิว
มาริ้วรื้อรื้อรื้อขึ้นขึ้นใจ ฯ

เมื่อเห็นไม้งามนามว่าจั่วก็ชวนให้นึกถึงแม่จั่ว ยิ่งคิดก็ยิ่งรำคาญใจชวนให้โหยให้
ถึงนาง เสรของดอกจั่ว (ฉิมพลี) ก็ปลิวพัดมาพาให้มึนลึนอ่อนๆ หอมรื่นทำให้ชื่นใจ

๐ โอ้ยามจนอันอันกระสันสวาท
แกล้งแลเลยเซยชมพนมไพร

คิดถึงญาติดังจะพาน้ำตาไหล
พระปรางค์ใหญ่เยี่ยมฟ้าสุธาธาร

โอ้ยามนี้แสนขัดสนก็รู้สึกอัดอั้นหัวอก ชวนให้คิดถึงบรรดาญาติมิตรและน้ำตา
ที่จะไหล จึงแกล้งเดินชมป่าเขาลำเนาไพร ชมพระเจดีย์ใหญ่ที่สูงเยี่ยมเทียมฟ้า

ที่ริมรอบขอบคันข้างชั้นล่าง

เอาอิฐกว้างดูทุกคนไม่พื้นฐาน

แลข้างบนคนข้างล่างที่กลางลาน

สุดประมาณหมายหน้านัยน์ตาลาย

ที่ริมรอบขอบชั้นล่างของพระเจดีย์มีฐานกว้างมาก แม้จะข้างอิฐไปอย่างไร
ก็ไม่พื้นฐาน คนข้างบนมองลงมาดูคนข้างล่างก็ไม่สามารถบอกได้ว่าเป็นใคร

แล้วลาพระจะลงดูตรงโกรก

สูงชะโงกเงื้อมไม้จิตใจหาย

เมื่อขึ้นนั้นขึ้นกระไดขึ้นง่ายดาย

จะลงเห็นเป็นว่าหงายวุ่นวายใจ

แล้วจึงกราบลาพระเจดีย์ เมื่อจะลงจึงก้มมองดูเหวที่สูงเทียมยอดไม้ก็ใจหาย
เมื่อเวลาขึ้นนั้นดูง่ายแต่เมื่อเวลาจะลงก็ดูน่ากลัววุ่นวายใจนัก

ต้องผืนผืนหันหลังลงทั้งสิ้น

ถึงแผ่นดินยินดีจะมีไหน

เที่ยวชมวัดทัศนาศาลาลัย

ต้นโพไพรสูงสูงทั้งยุ่งยาง

ขาลงต้องหันหลังลงกันทั้งหมด ครั้นถึงพื้นดินแล้วก็ดีใจเพราะรอดชีวิต จากนั้น
ได้เที่ยวชมวัดและศาลาด้านล่าง ที่ต้นไม้ต่างๆ ทั้งต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นยาง ล้วนแต่สูง
ทั้งนั้น

ดูเย็นชื่นรื่นรมย์พนมมาศ

มะตูมตาดต้นเอื้องมะเฟืองฝาง

นมสวรรค์ลั่นทมต้นมนาง

มีต่างต่างต้นออกตกตะลึง

มองเห็นแล้วสดชื่น ช้ายังได้ร่มจากพระเจดีย์ มีต้นมะตูม ต้นมะตาด ต้นเอื้อง
ต้นมะเฟือง ต้นฝาง ต้นนมสวรรค์ ต้นลั่นทม และต้นมนาง มีต้นไม้ต่างๆ มองดู
น่าประหลาดใจ

อธิบายศัพท์

พนมมาศ แปลว่า ภูเขาทอง ในที่นี้ หมายถึง องค์พระปฐมเจดีย์

นมสวรรค์ฉันดูสู้ไม่ได้

เหมือนเตือนใจให้นึกรำลึกถึง

เห็นเล็บนางหมางเมินเดินรำพึง

ชมกระถางดอกดวงพวงพะยอม

ต้นนมสวรรค์ที่ดูไม่ได้เพราะดูแล้วก็เตือนใจให้นึกถึงน้อง ครั้นพอผ่านมาเห็นต้น
เล็บมือนางก็ไม่อาจทนดูได้เช่นกันเพราะคิดถึงแต่นาง จึงหันมาชมดอกกระถางกับ
ดอกพะยอม

ภาพประกอบที่ ๑๑๑ ดอกเล็บมือนาง

ภาพประกอบที่ ๑๑๒ ดอกกระดังงา

ภาพประกอบที่ ๑๑๓ ดอกพะยอม

พิกุลใหญ่ใต้ต้นหล่นแฉล้ม

ดุกลิบแซมขึ้นเขยระเหยหอม

ผลลูกสุกห้ามงามงามอม

แต่แตนตอมต่อผึ้งหึ่งหึ่งฮือ

เห็นต้นพิกุลมีดอกหล่นร่วงอยู่ใต้ต้น กลีบดอกที่ร่วงนั้นส่งกลิ่นหอมไปทั่ว ส่วนลูกพิกุลที่สุกห้ามและงามแล้ว ทั้งแตน ต่อ และผึ้ง ต่างก็มาตอมกันเสียงดังหึ่งๆ ฮือ

ภาพประกอบที่ ๑๑๔ ผลพิกุล

เห็นนกเป่ล่าเขาไฟฝูงไก่อ่เถื่อน

เที่ยวเดินเกลื่อนกลางดินบ้างบินปรือ

เหล่าลูกเล็กเด็กใหญ่ไล่กระพือ

มันบินรื้อร่อนลงข้างดงดอน

หันไปมองเห็นนกเป่ล่า นกเขาไฟ และฝูงไก่ป่า เที่ยวเดินกันเกลื่อนกลาดอยู่บนดิน บ้างก็บินปรือ บรรดาเด็กๆ ที่มาต่างก็วิ่งไล่ มันจึงบินร่อนหนีเข้าไปในป่า

ภาพประกอบที่ ๑๑๕ นกเป่ล่า

ภาพประกอบที่ ๑๑๖ นกเขาไฟ

ภาพประกอบที่ ๑๑๗ ไก่เถื่อน

ทั้งสระมีสี่มุมประทุมชาติ

ระดะดาษดอกดวงบัวหลวงสลอน

บ้างร่วงโรยไปรยปรายกระจายจร

หอมเกสรเสาวคนธ์ที่หล่นลอย

ยังมีสระบัวอยู่สี่มุม เป็นดอกบัวหลวงออกดอกแบ่งบานมากมาย บางดอกก็ร่วงโรย
กลีบหล่นกระจาย ส่งกลิ่นหอมจากเกสรอบอวลไปทั่ว

มีเต้าปลาอาศัยอยู่ในน้ำ

บ้างผุดดำโตดตะนงพ่นฟองฝอย

ฝูงกริมกรายรายเรียงขึ้นเคียงคอย

จะคาบสร้อยเสาวคนธ์ว่ายวนเวียน

ในสระนั้นก็มีทั้งปลาและเต้าอาศัยอยู่ บ้างก็ดำผุดดำว่าย กระโดดกันคึกคักตะนง
พ่นน้ำ ฝูงปลากริม ปลากราย ต่างมาว่ายเรียงเคียงคอยที่จะเล่นกับปลาสร้อยที่ต่างก็ว่าย
วนเวียนอยู่ในสระ

ภาพประกอบที่ ๑๑๘ ปลากริม

ภาพประกอบที่ ๑๑๙ ปลากลาย

ภาพประกอบที่ ๑๒๐ ปลาสร้อย

เหมือนด้วยรักหนักหน่วงไม่ร่วงหล่น
แสนสนุกรุกขชาติดาษเดียว

ให้เวียนวนหวนจิตตะขิดตะเขวียน
เที่ยวเดินเวียนวนชมประมทอง

เหมือนความรักที่รักมากยิ่งผูกพันไม่ร่วงหล่น ยังคงวนเวียนอยู่ในจิตใจให้รู้สึกต่อกัน
ชมธรรมชาติที่อยู่ข้างทางแล้วรู้สึกมีความสุข และยังได้เดินเวียนไปชมพระ
ปฐมเจดีย์

โบสถ์วิหารท่านสร้างแต่ปางก่อน

มีพระนอนองค์ใหญ่ยังไม่หมอง

หลักพระเนตรเกศเกยเขนยทอง

ดูผุดผ่องพูนเพิ่มเติมศรัทธา

ได้เห็นโบสถ์ วิหาร ที่ท่านได้สร้างไว้ครั้งก่อน ยังมีพระพุทธรูปไสยาสน์หนุนพระเขนย
ทอง ยิ่งดูก็ยิ่งผุดผ่องเกิดศรัทธาเพิ่มเติมเข้าไปอีก

อธิบายศัพท์

เขนย หมายถึง น. หมอนหนุน ราชศัพท์ว่า พระเขนย (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน
พ.ศ. ๒๕๕๔)

ภาพประกอบที่ ๑๒๑ พระพุทธรูปไสยาสน์ ประดิษฐานอยู่ภายในวัดพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม

โอ้เอ็นดูหนูตาบจะกราบก้ม

เปลื้องผ้าห่มนอนบจบเกศา

ขึ้นห่มพระอิฐฐานให้มารดา

พลอยน้ำตาตกพรากเพราะยากเย็น

มองไปเห็นหนูตาบก้มกราบแสนจะน่าเอ็นดู เพราะกำลังนำผ้าห่มของแม่นิม
ผู้เป็นมารดา มาไหว้และจบศีรษะเพื่อหวังจะเอาไปห่มพระปฐมเจดีย์ และอิฐฐานให้แก่
มารดา มองไปเห็นพาน้ำตาตกเพราะสงสาร

แม่นยังอยู่คู่เขยไม่เลาะ

มาไหว้พระก็จะพาให้มาเห็น

โอ้ชาตินี้มีกรรมจึงจำเป็น

มาแสนเช็ดขาดมิตรสนิใน ฯ

แม้ว่ายังอยู่เป็นคู่ครองกันจะไม่ละเลย พี่จะพามาไหว้พระปฐมเจดีย์ในครั้งนี้ด้วย
แต่ชาตินี้มีกรรมใหญ่หลวงทำให้เราต้องพลัดพรากจากกันในที่สุด

○ กราบพระเจ้าเสวรัจจิตคิดสังเวช

โอน้ำเนตรเอ๋ยกลืนก็ขึ้นไหล

สารพัดตัดขาดประหลาดใจ

ตัดอาลัยตัดสวาทไม่ขาดความ

เมื่อกราบพระแล้วก็เกิดเสวรัสังเวชใจ น้ำตาก็เกิดไหลขึ้นมา สิ่งใดๆ ก็ล้วนแต่จะตัด
ขาดได้แต่ประหลาดใจว่าจะตัดความอาลัยอาวรณ์และตัดความรักนี้ตัดไม่ได้ตัดไม่ขาด

แก่งฟูตพาตาเฒ่าพวกชาวบ้าน

คนโบราณรับไปได้ไถ่ถาม

เห็นรูปหินศิลาสง่างาม

เป็นรูปสามกษัตริย์ขัตติยวงศ์

แล้วจึงไปแก่งฟูตคุยให้คลายทุกข์กับผู้เฒ่าที่เป็นชาวบ้านที่อยู่แถวนั้น เพื่อไถ่ถาม
เรื่องราวในท้องถิ่น พลันมองเห็นรูปปั้นหินสง่างามเป็นรูปกษัตริย์สามพระองค์

ภาพประกอบที่ ๑๒๒ พระพุทธรูปฉลองพระองค์พญานาค

ถามผู้เฒ่าเล่าแจ้งจึงแต่งไว้

หวังจะให้ทราบความตามประสงค์

ว่ารูปทำจำลองฉลององค์

พระยากงพระยาพานกับมารดา

ผู้เฒ่าจึงได้เล่าไว้ตามที่ได้ทราบมาว่าเป็นรูปที่ทำขึ้นเพื่อจำลองเป็นพระพุทธรูป
ฉลองพระองค์ของพญางง พญาพาน กับพระราชมารดา

ด้วยเดิมเรื่องเมืองนั้นถวัลยราชย์

เรียงพระญาติพระยาทางสืบวงศ์

เอาพานทองรองประสูติพระบุตร

กระทบหน้าแต่น้อยน้อยเป็นรอยพาน

มีตำนานเมืองเล่าสืบมาว่าในครั้งที่พญางงได้ครองเมืองสืบมานั้น ตอนที่พระโอรส
ประสูติได้นำพานทองเข้าไปรองรับ พานทองนั้นได้กระทบหน้าพระโอรสจนเกิดเป็น
รอยแผล

ภาพประกอบที่ ๑๒๓ ออนุสาวรีย์พญางง ที่ตลาดนครปฐม

พอโหรทายร้ายกาจไม่พลาดพลั้ง

ผู้ใดเลี้ยงลูกน้อยจะพลอยพลาญ

พระยาทางส่งไปให้นายพราน

ทั้งที่ธารน้ำใหญ่ยังไม่ตาย

โหรได้ทำนายว่าร้ายพระโอรสผู้นั้น หากผู้ใดเลี้ยงพระกุมารก็จะถูกพระกุมารนี้ฆ่า
พญางงจึงส่งพระโอรสไปให้นายพรานนำไปทิ้งที่แม่น้ำใหญ่แต่ก็ไม่ตาย

ยายหอมรู้จู้ไปเอาไว้เลี้ยง

แกร็กเพียงลูกรักไม่หักหาย

ใครถามไถ่ไม่แจ้งให้แพร่พราย

ลูกผู้ชายขึ้นขีดสู้ปิดบัง

ภายหลังยายหอมเห็นพระกุมารลอยน้ำมาจึงนำไปเลี้ยง แกร็กพญาพานมากเหมือนกับ
เป็นลูกแท้ๆ ใครมาถามก็ไม่ได้แจ้งให้แพร่พรายที่มาของพระกุมารว่าเป็นใครมาจากไหน ปิดบังไว้มิดชิด

ภาพประกอบที่ ๑๒๔ รูปปั้นยายหอม ที่วัดดอนยายหอม จังหวัดนครปฐม

ภาพประกอบที่ ๑๒๕ เจริญยายหอม ที่เนินยายหอม

ครั้นเติบโตใหญ่ได้วิชาตาปะขาว
รู้ผูกหญ้าฝ้ายพนตมน์จ้งจ้ง

แกเป็นชาวเชิงพนมอาคมขลัง
มีกำลังลือฤทธิ์พิสดาร

เมื่อเติบโตใหญ่ได้ไปเรียนวิชากับตาปะขาวที่อาศัยอยู่ตึนเขา มีอาถรรพ์คมขลัง วิชาการผูกหญ้า ทำผ้าพยนต์ และมนต์จิ้งจั่ง มีกำลังมีฤทธิ์มากจนเป็นที่เลื่องลือ

พระยากลงมาจับก็รับรบ

ตีกระทบทัพยันถึงชนสาร

ฝ่ายท้าวพ้อมรณาพระยาพาน

จึงได้ผ่านภพผดุงกรุงสุพรรณ

ภายหลังพญากงมารบกับพญาพาน กองทัพทั้งสองต่อสู้กันโดยการชนช้าง ฝ่ายพญาพานผู้เป็นพ่อก็สิ้นชีวิตลงในสงคราม ส่วนพญาพานก็ได้ขึ้นครองเมืองสุพรรณบุรี (ขณะนั้นเมืองนครไชยศรีเป็นส่วนหนึ่งของเมืองสุพรรณบุรี)

ภาพประกอบที่ ๑๒๖ คลองถนนชาด ในตำบลถนนชาด

เชื่อกันว่าเป็นบริเวณที่พญากงรบกับพญาพานจนถนนชาด

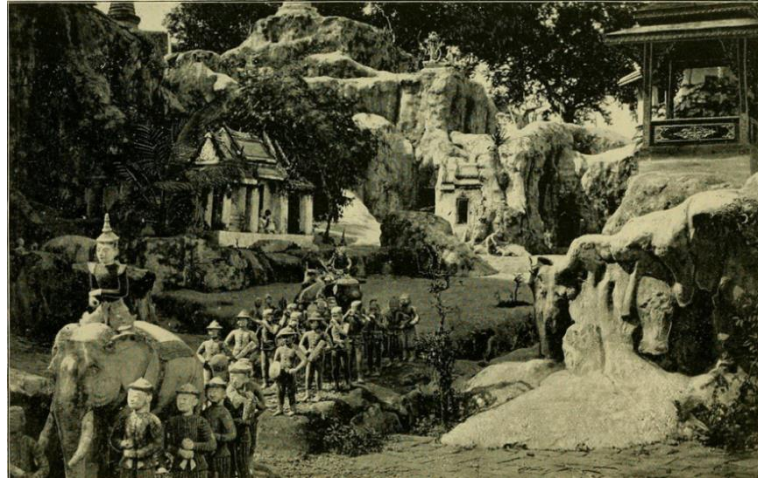
เข้าหาพระมเหสีเห็นมีแผน

จึงเล่าแต่ตามจริงทุกสิ่งสรรพ

เธอรู้ความถามไถ่ได้สำคัญ

ด้วยครานั้นคนเขารู้ทุกผู้คน

ต่อมาพญาพานได้เข้าหาพระมเหสีของพญากง พระมเหสีได้เห็นรอยแผล ที่หน้าผาก จึงรู้ว่าเป็นพระโอรส และได้เล่าความจริงให้แก่พระโอรสฟัง เมื่อพญาพานได้รู้ความจริงและถามไถ่ถึงที่มาของตนจึงได้รับรู้เรื่องราวทั้งหมด

ภาพประกอบที่ ๑๒๗ ตึกตาศิลาของทัพพระยาพาน จากหนังสือ “The Pearl of Asia”

ครั้นถามไถ่ยายหอมก็ยอมผิด

ด้วยปกปิดปฏิเสธซึ่งเหตุผล

เธอโกรธ่าข่ายนั้นนวยชนม์

จึงให้คนก่อสร้างพระปราสาทประโทน

เมื่อได้ไปตามถามยายหอมจึงโกรธแค้นที่ยายหอมไม่เคยเล่าเรื่องราวให้ฟังและ
ไม่บอกเหตุผล พญาพานจึงโกรธและข่ายยายหอมจนตาย ภายหลังจึงให้คนไปสร้าง
พระประโทนเจดีย์

ภาพประกอบที่ ๑๒๘ พระประโทนเจดีย์ (ภาพจากสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ภาพประกอบที่ ๑๒๙ พระประโธมเจดีย์ (ภาพจากสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

แทนคุณตามความรักแต่หักว่า ต้องเข่นฆ่ากันเพราะกรรมเหมือนคำโหร
ที่ยายตายหมายปักเป็นหลักประกัน แต่ก่อนโพนพันมาเป็นชำนาน

เพื่อทดแทนพระคุณของยายหอม ซึ่งก็เป็นไปตามคำทำนายของโหรที่ว่าพญาพาน
จะฆ่าคนที่เลี้ยงดูมา ตรงบริเวณที่ยายหอมตายนั้นปักเป็นหลักประกันปรากฏเป็นหลักฐาน
กันมาเป็นชำนาน

จึงสำเหนียกเรียกย่านบ้านยายหอม ด้วยเดิมจอมจักรพรรดิอริยฐาน
ครั้นเสร็จสรรพกลับมาหาอาจารย์ เหตุด้วยบ้านนั้นมีเนินศิลา

ต่อมาจึงได้เรียกย่านนั้นว่าบ้านยายหอมตามที่กษัตริย์พญาพานได้อธิษฐานไว้
ครั้นเสร็จแล้วจึงกลับมาหาอาจารย์ตาปะขาว ซึ่งบริเวณนั้นมีหมู่บ้านที่มีเนินหินอยู่

ภาพประกอบที่ ๑๓๐ เนินยายหอม จังหวัดนครปฐม

จึงทำเมรุเกณฑ์พลพลรบ

ปลงพระศพพระยาangkพร้อมวงศา

แล้วปลดเปลื้องเครื่องกษัตริย์ขัตติยา

ของบิดามารดรแต่ก่อนกาล

จึงได้เกณฑ์ทหารมาทำพระเมรุเพื่อปลงพระศพของพญางังพร้อมด้วย
พระประยูรญาติ แล้วได้เปลื้องเครื่องทรงกษัตริย์ของพระราชบิดาและพระราชมารดา

กับธาตุใสในตรุบรรจุไว้

ที่ถ้าได้เนินพนมประธมสถาน

จึงเลื่องลือชื่อว่าพระยาพาน

คู่สร้างชานเชิงพนมประธมทอง

กับพระอัฐิใสบรรจุไว้ในถ้าใต้พระปฐมเจดีย์ จึงได้ปรากฏสืบมาว่าพญาพาน
เป็นผู้สร้างพระปฐมเจดีย์

ภาพประกอบที่ ๑๓๑ พระปฐมเจดีย์ (ภาพจากสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ท่านผู้เฒ่าเล่าแจ้งแจ้งแตงไว้
ด้วยเลื่อมใสในจิตคิดประคอง

หวังจะให้สูงเสริมเฉลิมฉลอง
ให้เรืองรองรุ่งโรจน์ที่โบสถ์ราม

ท่านผู้เฒ่าจึงได้เล่าเรื่องไว้เพื่อที่จะให้ระลึกถึงผู้สร้าง และเกิดจิตเลื่อมใสมุ่งมั่น
เพื่อที่จะให้พระปฐมเจดีย์เจริญรุ่งเรือง เมื่อเกิดศรัทธาแล้วก็จะได้บำรุงโบสถ์ วิหาร
ให้รุ่งเรืองสืบไป

ก็สนใจได้แต่ทำหนังสือ
ให้ลือชาปรากฏไฉ่ดงาม

ช่วยเชิดชื่อท่านผู้สร้างไว้ทั้งสาม
พอเป็นความชอบบ้างในทางบุญ

ตัวข้าพเจ้าสนใจได้แต่เพียงแต่งเรื่องราวไว้ในหนังสือนี้เพื่อเชิดชูท่านทั้งสาม คือ
พญาาง พญาพาน และพระราชมารดา จะได้ปรากฏชื่อลือชางดงาม และการกระทำ
ดังกล่าวจะได้ถือเป็นกุศลด้วย

ถ้าขัดเคืองเบี่ยงหน้าขออานิสงส์
ทั้งแก้วเนตรเชษฐาให้การุณ

สิ่งนี้จงจานเจือช่วยเกื้อหนุน
อย่าเคืองชุ่นข้องขัดถึงตตรอน ๆ

ในภายภาคหน้าหากเกิดมีอุปสรรคใดๆ ในชีวิต ก็ขอให้อานิสงส์จากการกระทำใน
ครั้งนี้ ช่วยเจือจุนเกื้อหนุนให้เจ้าผู้เป็นที่รักของพี่ได้เมตตา ไม่ชุ่นเคืองความรักของพี่จนถึง
ขั้นตตรอนกัน

๐ แล้วลาออกนอกโบสถ์ขึ้นโชดหิน
ส่งส่วนบุญสุนทรสาธนาพร

ตรวดวารินรดทำคำอักษร
ถึงบิตรมารดาครูอาจารย์

จากนั้นจึงได้ออกมานอกโบสถ์ไปที่โชดหิน ได้กรวดน้ำและอธิษฐานขอส่งผลบุญ
อันเกิดจากความศรัทธาในครั้งนี้ถึงบิตร มารดา และครูบาอาจารย์

ถวายองค์มิ่งกุฎอยู่ยศ
เสด็จถึงซึ่งบุรีนिरพาน

ทรงเสวตคชงามทั้งสามสาร
เคยโปรดปรานเปรียบเปี่ยมได้เทียมคน

อุทิศถวายแด่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าเหนือหัว (รัชกาลที่ ๒) ผู้ครอบครองช้างเผือกทั้งสาม
ช้าง ซึ่งบัดนี้ได้เสด็จสถิต ณ พระมหานครนิพพานแล้ว ซึ่งเคยโปรดปรานข้าพเจ้าเป็นอย่าง
มาก

อธิบายศัพท์

ทรงเสวตคชงามทั้งสามสาร หมายถึง พระผู้เป็นเจ้าของช้างเผือกทั้งสามช้าง ซึ่งมีหลักฐาน
ปรากฏว่าในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงมีช้างเผือกรวม ๓ ช้าง ได้แก่ พระยา

เศวตภูษณ พระยาเศวตไอยรา พระยาเศวตคชลักษณ์ ส่วนข้างอื่นๆ คือ พระบรมนาเคนทร์ พระบรมหัตถ์สิน พระบรมนาเคนทร์ (คเชนทธรธาร) เป็นข้างสำคัญ แต่มิได้เป็นข้างเผือก ในที่นี้จึงหมายถึง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒

สิ้นแผ่นดินปิ่นเกล้ามาเปล่าอก

น้ำตาตกตายน้อยลงร้อยหน*

ขอพบเห็นเป็นข้าฝ่ายคล^{๒๘๔}

พระคุณล้นเลียงเฉลิมให้เพิ่มพูน

ครั้นสิ้นแผ่นดินของพระองค์แล้วก็รู้สึกเปล่าเปลี่ยวน้ำตาไหลเป็นร้อยหน เพราะรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณ จะเกิดก็ภพชาติก็ขอให้เกิดมาเป็นข้าฝ่ายละออธูลี พระบาท เพราะพระคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อมมากมายเกินประมาณ

ถึงล่วงแล้วแก้วเกิดกับบุญฤทธิ์

ยังช่วยปิดปอกอยู่ไม่รู้สูญ

สิ้นแผ่นดินทินกรจรจรารุญ

ให้เพิ่มพูนพอสว่างหนทางเดิน

แม้ว่าจะทรงดับขันธไปแล้วแต่พระบารมียังคุ้มครองเกล้าอยู่ไม่มีสิ้นสุด ครั้นเมื่อสิ้นแผ่นดินของเจ้าเหนือหัวที่เคยอุปถัมภ์ค้ำชูมาแล้ว ก็ยังคงพอมิแสงสว่างที่มาช่วยนำทางชีวิตต่อ (พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว)

ดังจินดาห้าดวงช่วงทวีป

ได้ชูชีพช่วยทุกข์เมื่อฉุกเฉิน

เป็นทำนุอุปถัมภ์ไม่กำเิน

จงเจริญเรียงวงศ์ทรงสุธา

เหมือนเป็นยาวิเศษคือยาแก้วห้าดวง หรือ ยาเบญจโลกวิเชียร ที่ใช้ช่วยชีวิตคอยถนอมพิชต่างๆ ในยามคับขัน คอยอุปถัมภ์ค้ำชู ปกป้อง ขอจงเจริญพระชนมายุสืบไป

อธิบายศัพท์

จินดาห้าดวง หมายถึง ตำรับยาเบญจโลกวิเชียร หรือ ยา ๕ ราก หรือ แก้ว ๕ ดวง ซึ่งเป็นตำรับยาแก้ไข้ที่กระทรวงสาธารณสุขประกาศใช้ในบัญชียาจากสมุนไพรที่มีการใช้ตามองค์ความรู้ดั้งเดิมร่วมกับรากชิงชี รากท้าวยายหม่อม รากคนทา และรากมะเดื่อชุมพร ใช้แก้ไข้ทุกชนิด เช่น ใช้พิชไข้เหนือ ใช้หัด สุกใส ใช้กาฬ ขับกระทุ้งพิษไข้ ถอนพิษผิดสำแดง และแก้เบื่อเมา (สำนักงานข้อมูลสมุนไพร คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล)

* ท้ายฉบับ ๑ มีกลอนตั้งแต่วรรคนี้จนจบเรื่อง

^{๒๘๔} ฉบับ ๑ ว่า “โอ้พระคุณทูลกระหม่อมจอมยุคล”

อนึ่งน้อมจอมนิกรอัสรรราช
จงไพบูลย์พูนสวัสดิ์วัฒนา

บำรุงศาสนาสงฆ์ทรงสิกขา^{๒๘๕}
ชนมาหมิ่นแสนอย่าแค้นเคือง

ขอน้อมรำลึกถึงพระกรุณาของพระนางผู้เป็นใหญ่ (กรมหมื่นอัสรสสุตาเทพ) ที่ทรงบำรุงพระพุทธศาสนา ตลอดจนพระสงฆ์ผู้ทรงสิกขา ขอให้ทรงมีพระชนมาสุขเจริญสวัสดิ์มงคล พระชนมายุยืนเป็นหมื่นเป็นแสนปี ไม่มีขุนช่องหมองพระทัย

ภาพประกอบที่ ๑๓๒ พระสาทิสลักษณ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอัสรสสุตาเทพ

ชิโนทกตกดินพอลิ้นแสง
สิโรราบกราบลากลับมาเมือง^{๒๘๖}

ตะวันแดงดูฟ้าเป็นผ้าเหลือง
เป็นสิ้นเรื่องที่ไปชมประชมเอย.^{๒๘๗}

เมื่อกรวดน้ำเสร็จก็สิ้นแสงตะวัน พระอาทิตย์ตกดิน แสงของตะวันสีออกแดงส้ม มองท้องฟ้าดูเหมือนผ้าเหลือง ได้กราบลาพระปฐมเจดีย์อีกครั้งแล้วจึงได้กลับมายังพระนคร เป็นอันจบเรื่องที่ได้อ่านพระปฐมเจดีย์

^{๒๘๕} ฉบับ ๑ ว่า “บำรุงศาสนาสงฆ์ทรงสิกขา”

^{๒๘๖} ฉบับ ๑ ว่า “เข้าพลบค่ำพอรพีสีประเทือง”

^{๒๘๗} ฉบับ ๑ ว่า “ก็จบแต่งชมประชมเอย” น่าจะคัดตกคำ “เรื่อง”

อธิบายศัพท์

ทักษิโณทก หมายถึง (ราชา) น. น้ำที่หลังการบำเพ็ญพระราชกุศล, น้ำที่หลั่งลงเป็นการแสดงว่ามอบให้เป็นสิทธิ์ขาด, น้ำกรวด คือ น้ำที่ใช้แทนสิ่งของที่ให้ซึ่งใหญ่โตหรือสิ่งไม่มีรูปที่จะหยิบยกให้ได้ อย่างวัด ศาลา บุญกุศล เป็นต้น เช่น พระเวสสันดรหลังทักษิโณทกยกสองกุมารให้ชูชก, ชื่อของพระเต้าที่พระมหากษัตริย์ทรงหลั่งน้ำเพื่ออุทิศพระราชกุศล เรียกว่า พระเต้าทักษิโณทก (ส.) (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

สิโรราบ หรือ **ศิโรราบ** หมายถึง ก. กราบกราน, ยอมอ่อนน้อม (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

บทที่ ๔

แนวทางการประยุกต์ “นิราศพระพระประธม” ของสุนทรภู่ ในฐานะทุนทางวัฒนธรรม สู่การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์

เสน่ห์ของนิราศอย่างหนึ่ง คือ การบรรยายการเดินทางของกวีที่ไปยังที่ต่างๆ กวีมักชี้ชวนให้ผู้อ่านได้เห็นไปตามสายตาที่กวีเห็น นิราศพระประธม ของสุนทรภู่ก็เช่นกัน แต่ความพิเศษของนิราศเรื่องนี้ได้ทวีขึ้นไป อีกเพราะกวีผู้เล่าที่ชื่อ “สุนทรภู่” นั้น เป็นกวีผู้มีความสามารถในการเลือกใช้คำเพื่อถ่ายทอดและบันทึกภาพที่ “ตาเห็น” นั้นได้ดูลงตัวถ่ายภาพ ทั้งยังส่งผ่านอารมณ์ความรู้สึกเล่าเกร็ดความรู้ ประสบการณ์ต่างๆ เสมือนเป็น “มัคคุเทศก์” พาผู้อ่านไปเที่ยวได้อย่างสนุกสนานและออกรส ด้วยเหตุดังนี้ การนำนิราศพระประธมของสุนทรภู่ มาประยุกต์ใช้ในการท่องเที่ยว จึงเป็นสิ่งที่ทำได้ไม่ยาก และจะช่วยกระตุ้น และส่งเสริมตลอดจนเพิ่มมูลค่าให้แก่การท่องเที่ยวในท้องถิ่นที่สุนทรภู่เดินทางผ่านให้เพิ่มมากยิ่งขึ้นด้วย

จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม และการทดลองจัดการท่องเที่ยวตามรอยวรรณคดีนิราศเรื่องพระประธมของสุนทรภู่ พบว่าสามารถนำมาใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวจังหวัดนครปฐม นนทบุรี และกรุงเทพมหานครได้ โดยการใช้เป็นแนวทางในการจัดการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์หรือเชิงแนวคิดได้ และบูรณาการกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นของชุมชนที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนสร้างความเข้าใจและถ่ายทอดองค์ความรู้สู่ชุมชนดังกล่าว อันจะช่วยในการให้คุณค่าและความหมายแก่แหล่งท่องเที่ยวที่มีอยู่เดิม และเกิดแหล่งท่องเที่ยวใหม่ในชุมชน นำมาสู่การสร้างงานและรายได้ตลอดจนคุณภาพชีวิตที่ดีในที่สุด

๔.๑ ทุนทางวัฒนธรรมในนิราศพระประธมของสุนทรภู่

ในการ “ทดลอง” ครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษานิราศพระประธมของสุนทรภู่ เนื่องจากเป็นนิราศที่กวีให้รายละเอียดของข้อมูลในการเดินทางด้วยการ “คร่ำครวญ” ที่น่าสนใจทั้งในแง่ภาษา วรรณศิลป์ โลกทัศน์ ตลอดจนข้อมูลเชิงวัฒนธรรม ขณะเดียวกันเส้นทางในการเดินทางของสุนทรภู่เป็นการเดินทางระหว่างกรุงเทพฯ กับนนทบุรี และนครปฐม หลังจากที่ได้วิจัยถอดคำประพันธ์แล้ว ผู้วิจัยจึงคัดสรรข้อมูลที่ได้จากนิราศพระประธม โดยอาศัยการประเมินข้อมูลจากนิราศ และเลือกสิ่งที่จะนำมาเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวและมีศักยภาพที่จะนำเข้ามาสู่กระบวนการสร้างคุณค่า ซึ่งเป็นแนวคิดของ ฟิรวงค์ จาตุรงค์กุล ที่เสนอว่า การท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรมควรมีกระบวนการสร้างคุณค่าใน ๔ ด้าน ได้แก่ นวัตกรรม (Innovation) ภูมิปัญญา (Wisdom) เรื่องเล่า (Story telling) และความคิดสร้างสรรค์ (creative)

จากนั้นจึงเลือกสิ่งที่สุนทรภู่กล่าวถึงในนิราศ และสำรวจผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นของชุมชนทุกชุมชนตามเส้นทางนิราศพระปฐมฯ แล้วนำมาใส่ในตารางเพื่อพิจารณาเปรียบเทียบ และหาแนวทางในการพัฒนาผลิตภัณฑ์นั้นให้เชื่อมโยงกับนิราศต่อไป

ตารางนำเสนอข้อมูลในนิราศพระปฐมเปรียบเทียบอดีตและปัจจุบัน

สถานที่ในอดีต	สิ่งที่กล่าวถึงในนิราศ	ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นในปัจจุบัน
แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร		
๑. ทำน้าพระราชวังเดิม	- เสียงกลองระโคมบอกเวลา	- ข้าวเหนียวแดง กาละแม - จะเข้ฝึงลายมุก - ชุดผ้าไหมไทย - ชองโทรศัพท์รูปของปิ่น - ดอกไม้ประดิษฐ์ - ผลิตภัณฑ์จากสมุนไพร - ผลิตภัณฑ์สมุนไพรสวนแก้วดี - ภาพหล่อพระปรางค์วัดอรุณ - มะตูมแปรรูป - ยาสมุนไพรขึ้นใจ - รูปปั้น - สบู่ก้อนกลิ่นเชอริน - สบู่แกะสลัก - สมุนไพรบำรุงเส้นผม - หัตถกรรมของจิว - ชิมไม้สักฝึงลายไม้พุทธ - เครื่องประดับเครื่องเงิน - เรือจำลอง - เสื้อแฟนท์ - โคมไฟผ้าดอกไม้ไยบัว - โบว์ประดิษฐ์จากริบบิ้น
แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร		
๒. วัดระฆัง		- การบูรหอมแฟนซี
๓. บางกอกน้อย	- ตลาดแพ - เรือสินค้า	- ถาดรูปไข่ ใช้บนโต๊ะอาหารและใช้เป็นของตกแต่งบ้าน - ชั้นลงหินบ้านบุ
๔. วัดหลัง		
๕. บางหว้าน้อย		
๖. วัดทอง (วัดสุวรรณาราม)	- ป่าช้า - เมรุของวัดทอง	

สถานที่ในอดีต	สิ่งที่กล่าวถึงในนิราศ	ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นในปัจจุบัน
แขวงบางขุนนนท์ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร		
๗. วัดปะขาว (วัดศรีสุदारาม)		- ผลิตภัณฑ์จากข้าว - ผลิตภัณฑ์เครื่องปรุง (พริกแห้ง และมะขามเปียก)
๘. บางขุนนนท์	- ต้นลำพู - หิ้งห้อย - จิ้งหรีด - เรไร	- ผลิตภัณฑ์เครื่องหนัง (อุปกรณ์โต๊ะทำงาน กรอบรูป และสมุดบันทึก) - สาคุ
แขวงอรุณอมรินทร์ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร		
๙. บางบำหรุ		- ชีผึ่งสมุนไพรห้ำเขียน - ข้าว - ข้าวเกรียบ - ข้าวโพดอ่อนกระป๋อง - ดอกไม้ประดิษฐ์ - ตุ๊กตา - น้ำผึ้ง - ปฏิทินนาฬิกาตั้งโต๊ะ - ผลิตภัณฑ์กระเป๋าสตอรี่ - ผลิตภัณฑ์จากสมุนไพร - ผลิตภัณฑ์ดอกไม้ประดิษฐ์ - ผลิตภัณฑ์ทำความสะอาด - ผลิตภัณฑ์พลาสติก - ผลิตภัณฑ์เซรามิก - มังคุด - ลูกอม - อาหารแปรรูปจากผลไม้ - อุปกรณ์สัตว์เลี้ยง - เครื่องประดับทองเหลืองสาน - เครื่องประดับไข่มุก - เฟอร์นิเจอร์ - เสื้อผ้า เครื่องแต่งกาย
แขวงบางระมาด เขตตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร		
๑๐. บางระมาด		- ชุดผ้าไทย - ศิลปะประดิษฐ์จากมะพร้าว (กาน้ำร้อนลูกมะพร้าว ใช้สำหรับเก็บน้ำร้อน) - เครื่องประดับเครื่องเงิน - เสื้อผ้าสำเร็จรูปปักมือ

สถานที่ในอดีต	สิ่งที่กล่าวถึงในนิราศ	ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นในปัจจุบัน
		- เมี่ยงคำ - ไอติมโบราณ
แขวงตลิ่งชัน เขตตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร		
๑๑. วัดไก่เตี้ย	- ต้นไทร - ต้นระกำ - ต้นสละ	- eastern wind สบูธรรมชาติ - กระดาษไขโรเนียว - กระเป๋านั่งผสมไม้ไผ่
๑๒. สวนหลวง	- ดอกพกา - ดอกกระเรียน - ต้นเสาวรส - ดอกเสาวรส - แผลงภู - นกกด - ดอกโศก	- ดอกไม้ประดิษฐ์จากพืช - ตุ๊กตาขนมปังปั้น - น้ำสมุนไพรลูกยอ - น้ำหวานเข้มข้น - บัลลาสต์ - ผลิตภัณฑ์จากผ้าไหม - ผลิตภัณฑ์จากสมุนไพร - ผลิตภัณฑ์จากผ้าฝ้ายปักมือ - มอเตอร์ไฟฟ้า - รูปปั้นทองเหลือง - รูปภาพประดิษฐ์จากผ้า และผ้าไหม - ลูกตีนเป็ดน้ำ - ลูกยอขัดผิว - สีส้มเจลทอง - หม้อกับข้าว - อาหารแปรรูปจากผลไม้ - อุปกรณ์การแพทย์ - อุปกรณ์ห้องน้ำ - เครื่องปั้นดินเผา ชุด บ้านธารน้ำ - เรือจำลอง - เสื้อผ้าลูกไม้ - แชมพูสมุนไพรเจลอาบน้ำกรีนทซ์ - โต๊ะทำงานและเก้าอี้
๑๓. บางขวาง	- หญิงไทย - หญิงลาว	- กระเป๋านั่งแท้น - นั่งต่อ - นาฬิกาถ่วง - บัลลาสต์ - ผลิตภัณฑ์จากผ้าทอมือ - ผลิตภัณฑ์จากผ้าฝ้าย ภาพพิมพ์ - ผลิตภัณฑ์จากผ้าไหมเทียบ - ผลิตภัณฑ์จากเสื่อกก

สถานที่ในอดีต	สิ่งที่กล่าวถึงในนิราศ	ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นในปัจจุบัน
		- ผลิตภัณฑ์ตุ้มแลผิว - พริกแกง - สายไหม ไรต์กรอบ - เสื่อเกตุณัสนี - โคมไฟทิวประทีป - ฝั่สาน - งานตอง เซรามิก - ไม้ดอกไม้ประดับ
ตำบลวัดชลอ อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี		
๑๔. วัดพิบูล	- ดอกลำตวน - พวงมาลัยดอกพิบูล	- กล่องบรรจุภัณฑ์จากผ้าไหม - ผลิตภัณฑ์วัสดุเหลือใช้ (โคมไฟประดิษฐ์จากขวดน้ำ) - ผลิตภัณฑ์เครื่องประดับ - ภาพแกะสลักกระจก - อาหารไทยวัดสัก
๑๕. บางสนาม	- ต้นหนามเตย - รังแตน	
๑๖. สวนแดน		
๑๗. วัดเกต	- ดอกโคก - สวนโคก - ต้นรักน้ำ - ลูกรักน้ำ - ยางรัก	
๑๘. วัดชะลอ	- เสนาสนะภายในวัด	
๑๙. วัดสัก		
ตำบลบางกรวย อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี		
๒๐. บางกรวย	- คลองขวาง - บุตร (หนูตาบ) - เสี่ยงไก่อ้น	- กรอบรูปไม้ - ขนมไทยลูกชุบ - ของตกแต่งงานหัตถกรรมต่างๆ - ชุดโต๊ะอาหาร - พัดลม - ลำไยอบแห้ง - เครื่องประดับเงิน - เครื่องเบญจรงค์ลายทองเงา, ทองดำน - เสื่อผ้าไหม
ตำบลบางสีทอง อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี		
๒๑. บางสีทอง	- แม่สีทอง (คู่บอกดอกสร้อยสักวา) - พิม (สันนิษฐานว่าเป็นลูกของนางสีทอง)	- กระเป๋าผ้าพันท์ - กล่องชุด ๔ ใบจตุรัส - กล่องบรรจุภัณฑ์จากผ้าไหม - กางเกงและกระโปรงแฟชั่น ผ้าไทยต่างๆ
๒๒. บางอ้อช้าง	- นกกาเหว่า	

สถานที่ในอดีต	สิ่งที่กล่าวถึงในนิราศ	ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นในปัจจุบัน
	- แมลงภู่	- ผลิตภัณฑ์จากดินหอม (ดินญี่ปุ่น) - ผลิตภัณฑ์สมุนไพร - รังนก "โอ'รายา" - กำมะถันลักค์มิน - เครื่องปั้นดินเผา
ตำบลบางขุน อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี		
๒๓. บางขุน		- กล้วยหอมทอดเนย - กุ้งพันธุ์ส้มเขียวหวาน - ดอกไม้จากผ้าใยบัว - ที่แต่งผม - ผลิตภัณฑ์แปรรูปจากสมุนไพร
ตำบลบางขุนกอง อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี		
๒๔. บางขุนกอง	- คลองที่มีขนาดกว้าง	- กระเป๋าด้าย - กระเป๋านั่งเทียม - ขนมทองพับสมุนไพร - น้ำพริกสำเร็จรูป - ปลากรอบสมุนไพร - ไข่เค็มใบเตย
๒๕. บางนายไกร		
๒๖. บางระนง	- คลองขวาง	
ตำบลบางคูเวียง อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี		
๒๗. บางคูเวียง	- ไร่, สวน - หลึงสาวบางคูเวียง (สาวชานา) - โรงหีบอ้อย - ต้นอ้อย - น้ำอ้อย - อ่างใส่น้ำอ้อย	- งานประดิษฐ์จากดินไทย (โต๊ะหมูปูชาจิ๋ว อาหารจิ๋ว ดอกไม้จิ๋ว ผลไม้จิ๋ว) - ผลิตภัณฑ์สมุนไพร (สมุนไพรยาดอกเขา กวางอ่อน และแคปซูลสมุนไพร) - หน่อไม้ฝรั่ง
ตำบลบางม่วง อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี		
๒๘. บางม่วง		- ฐูปประดิษฐ์ - หัตถกรรมจากกระดาดขี้ตบขวา - หัตถกรรมเรือเล็ก
ตำบลบางใหญ่ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี		
๒๙. บ้านบางใหญ่	- ต้นรัก - ใบรัก - ปลาแร่ - ปลาช่อนย่าง - มะแป้น (ส้มแป้น)	- ดอกไม้ประดิษฐ์ ทำมาจากกระดาดสา แป้งและสบู - ตุ๊กตาดินเผาเร้าเริง - ลูกเต๋อยกรอบ - หัตถกรรมจิ๋วไม้

สถานที่ในอดีต	สิ่งที่กล่าวถึงในนิราศ	ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นในปัจจุบัน
	- พักเชือก - จันอับ - ปลั้วแซ่ฮ่อม - ลูกชิด - ขนุนแผ่น (ขนุนกวน) - วุ้นแท่ง (วุ้นกรอบ)	- เครื่องเบญจรงค์ประดับ - ไม้กวาดใบป้าครนารายณ์
๓๐. คลองบางใหญ่	- ดอกลำดวน - ดอกส้ม - ต้นมมนาง - ดอกรัก	
๓๑. คลองบางโสน	- ดอกโสน - ต้นกระเบา - ไม้โสน - ต้นตะโก - เกาสวาด - หนามสวาด - ต้นสวาด - ลูกสวาด (คนและพืช) - จอก - แหน - ดอกบัวเผื่อน - ดอกสันตะวา - ดอกสายตึง - ดอกลินจง	
ตำบลบางแม่นาง อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี		
๓๒. บ้านบางกระบือ	- กระบือ - หญิงคนรัก - นก - หงส์	- ผ้ามัดหมี่หอมมือ - ดอกไม้ประดิษฐ์ - เครื่องประดับรัตนชาติ
๓๓. บ้านบางสุนัขบ้า		
ตำบลบ้านใหม่ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี		
๓๔. บ้านใหม่ธงทอง	- คลองลัด - เสาหงส์ - โบสถ์ - นกยูง - วัด	- น้ำพริกต่าง ๆ - ไข่เค็ม - ลูกก๊ - หัตถกรรมเบญจรงค์ - เครื่องเบญจรงค์

สถานที่ในอดีต	สิ่งที่กล่าวถึงในนิราศ	ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นในปัจจุบัน
	(สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นวัดต้น เชือก จังหวัดนนทบุรี) - พระพุทธรูป - พระเถระผู้ใหญ่ - นายพรานป่า - พุงนา - ป่า - บ้านเรือนของชาวบ้าน	
ตำบลคลองโยง อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดนครปฐม		
๓๕. คลองโยง	- บ้านและชุมชนของคนไทยและ คนจีนที่ตั้งอยู่สองฝั่งคลอง - บ้านบางเชือก - ควายโยงเรือ - ศาลา - คลองซอย - นกตะกรุม - นกคุ้ม - นกช้อนหอย - นกอีโง้ง - นกกระทุง - นกยางกรอก - นกดอกบัว - นกกระจาบ - นกขาบ - นกอีลุ้ม - นกดูเหว่า (นกกาเหว่า) - นกยาง - นกเจ้า - นกกระสา	- กะปิกุ้งนาเสริมเกลือไอโอดีน - น้ำมันมะพร้าว - ภูมิกรรมทองเหลือง - ไข่เค็มสมุนไพร
ตำบลลานตากฟ้า อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม		
๓๖. บ้านลานตากฟ้า	- แม่น้ำขนาดกว้าง (แม่น้ำนครชัยศรี)	- น้ำจิ้มสุกี้ - ผลิตภัณฑ์สำเร็จรูป - หอยทอดขนมครก
ตำบลจี่วราย อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม		
๓๗. จี่วราย		- ผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาบ้านโรงหวด - น้ำพริกบ้านโรงหวด

สถานที่ในอดีต	สิ่งที่กล่าวถึงในนิราศ	ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นในปัจจุบัน
		- ขนมไทย (ขนมไส้ไส้, ขนมกล้วย, ขนมตาล, ขนมนั่น)
ตำบลวัดแค อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม		
๓๘. สัมปทวน		- กล้วยฉาบ - ของจืดที่ประดิษฐ์จากดินญี่ปุ่น - ข้าวเกรียบกุ้งที่ทำจากกุ้งสด - ซาลาเปาเจริญศรี - ดอกไม้ดินประดิษฐ์ - น้ำดื่ม - น้ำมันเหลือง - ผลิตภัณฑ์จากดอกไม้สด - ลูกปัดคริสตัล - รุ่งในลูกมะพร้าว - หัตถกรรมของจืด - ไข่เค็ม
ตำบลนครชัยศรี อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม		
๓๙. ปากน้ำ (ปากคลองบางแก้ว)	- คนจีนกำลังต้มเหล้า - คันไผ่ - ชุนพัฒน - คลองบางแก้ว - วัดปากน้ำ (วัดกลางบางแก้ว) - ลิง - นกอีลุ้ม - นกคุ้ม - นกขาบ - นกกระเจี๊ยบ - นกกระจาบ - นกเป็ด - นกเขา - นกกระลุมพู - นกโพระดก - หงุยนกรัก	- ขนมปังเย็น - ขนมเปียะสมุนไพร - ดอกไม้ดินประดิษฐ์ - น้ำพริกเผา (สูตรโบราณ) - ไก่เทียมสมุนไพร
ตำบลบางแก้ว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม		
๔๐. บ้านบางแก้ว	- หงุยนกรัก - นางแก้ว - ต้นตาลโตนด	- สาโท

สถานที่ในอดีต	สิ่งที่กล่าวถึงในนิราศ	ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นในปัจจุบัน
ตำบลท่าตำหนัก อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม		
๔๑. บ้านโพธิ์เตี้ย	- ต้นโพธิ์ - พญาาง - พญาพาน - ศาลเจ้า - ชาวบ้านที่กำลังบวงสรวงศาลเจ้าและเซ่นไหว้ผี - บายศรี - ร้างทรง	- ดอกไม้ประดิษฐ์จากผ้าใยบัว - มัลลีย-ดอกไม้ทำจากสบู่ - ศิลปะประดิษฐ์จากผ้าและไม้ - สเปรย์ฉีดหมอน (มายมิลโลมิลท์) - หัวโขนอมฤตเทวา - เพอร์นิเจอร์ผักตบชวาและหวาย
ตำบลท่ากระชับ อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม		
๔๒. บ้านบางกระชับ	- นกเป็ดหงส์	- น้ำพริกเผาผัด
ตำบลท่าพระยา อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม		
๔๓. วัดสิงห์		- น้ำพริกเผา - แขนพุดสมุนไพร - ไม้กวาดป่านศรนาภายณ์
๔๔. วัดท่า	- ทำน้ำ - ต้นรัง - ต้นไทร	
๔๕. บ้านกวย	- ต้นกล้วยกล้วย - น้ำเต้า - พริก - มะเขือ - กล้วยหักมุก	
๔๖. บ้านห้วยตะโก	- ต้นตะโก - ลูกตะโก - นกแม่ลูกอ่อน - บุตร (หนูตาบ) - ดอกจิว - ต้นจิว	
ตำบลธรรมศาลา อำเภอเมืองนครปฐม จังหวัดนครปฐม		
๔๗. บ้านทับศาลา	- โรงฟาก	- กุนเชียงหมู - ดอกไม้จากผ้าใยบัว - ผลิตภัณฑ์จากสมุนไพร (น้ำมันมะพร้าว, ยาหม่องครีมสเลด ฟังพอน, ยาหม่องครีมไพล) - ผลิตภัณฑ์เครื่องปรุง (พริกแกง, ซอส) - วัดถุมงคลพระครูภาวนากิตติคุณ (หลวงพ่อน้อย)

สถานที่ในอดีต	สิ่งที่กล่าวถึงในนิราศ	ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นในปัจจุบัน
		- ศิลปะประดิษฐ์จากดินไทยและผ้า
ตำบลเพนียด อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม		
๔๘. บ้านเพนียด	- เพนียดช้าง - โขลงช้าง - โรงร้างของชวานา - ต้นไทร - หลิงคนรัก - นกเป็ดผี - งูปีแก้ว - จิ้งหรีด - เรไร - แม่ม่ายลงโน - นกคเหว่า - นกกา - ผึ้ง - บุตรชายทั้งสองคน (หนูตาบและหนูพุด) - นกค้อนทอง - กวาง - เสือ - ต้นกรวย - ต้นไกร - ต้นกร่าง - ต้นสะแก - ต้นแค - เนื้อทราย - เสือดาว - กระต่าย - ตุ่น - หมูป่า - ชะมด	- กรงนกเขา - พริกแกง - รูปปั้นเรซินวิถีชีวิตไทย - ศาลพระภูมิ - เซรามิค
ตำบลพระปฐมเจดีย์ อำเภอเมืองนครปฐม จังหวัดนครปฐม		
๔๙. พระปฐมเจดีย์	- พระปฐมเจดีย์ - กวาง - เนื้อทราย - ไก่เถื่อน	- กรอบรูปโบราณ - กุนเชียงหมู-ไธมัน - ก๋วยเตี๋ยวหลอด - ขนมเปียะไส้ต่างๆ

สถานที่ในอดีต	สิ่งที่กล่าวถึงในนิราศ	ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นในปัจจุบัน
	- ต้นคนทา - ที่พักสำหรับพระสงฆ์ที่รู้ดงค์ - ต้นยาง - ต้นยุง - ช้าง - ควาย - ต้นจั่ว - นางจั่ว - ต้นโพธิ์ - ต้นไทร - ต้นมะตูม - ต้นมะตาด - ต้นเอื้อง - ต้นมะเฟือง - ต้นฝาง - ต้นนมสวรรค์	- ข้าวหมูแดง - ข้าวหลามแม่แอ๊ด - งานประดิษฐ์ของจั่ว - ช่อบูเก๋กุหลาบ - น้ำพริกคุณจุไร - ปาท่องโก๋โพธิ์เซ็น (แซ่แข็ง) - ผลิตภัณฑ์อาหารแปรรูปจากเนื้อหมู - วุ้นมะพร้าวน้ำหอม - ศิลปประดิษฐ์จากดินวิทยาศาสตร์ - สมุนไพรหอมแอมเอิร์บ - หัตถกรรมดอกไม้ประดิษฐ์ - เครื่องประดับ - เครื่องปรุงรสลาบชนิดผง - เซรามิก

ในการดำเนินการส่งเสริมการท่องเที่ยวตามรอยนิราศพระประธมของสุนทรภู่ได้ใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนและหน่วยงานท้องถิ่นในการร่วมจัดการท่องเที่ยว เพื่อให้เกิดการนำงานวิจัยไปใช้ประโยชน์อย่างแท้จริงและยั่งยืน โดยได้ดำเนินการดังต่อไปนี้

๑) การประชุมร่วมกันระหว่างผู้วิจัยและสภาวัฒนธรรมอำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม

การประชุมร่วมกันระหว่างผู้วิจัยและสภาวัฒนธรรมอำเภอพุทธมณฑล

จากการประชุมร่วมกันระหว่างผู้วิจัยและสภาวัฒนธรรมอำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม ที่ประชุมเห็นชอบด้วยกับการที่จะพัฒนาชุมชนให้มีแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเกิดขึ้น โดยที่ประชุมได้เสนอบ้านคลองโยงให้เป็นสถานที่ที่เห็นสมที่จะได้รับการพัฒนา เนื่องจากสถานที่นี้มีแหล่งทุนทางวัฒนธรรมอยู่ในชุมชน แต่ยังไม่ได้รับการพัฒนาอย่างจริงจัง

๒) การประชุมร่วมกันระหว่างผู้วิจัยและตัวแทนจากองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านใหม่ จังหวัดนนทบุรี

การประชุมร่วมกันระหว่างผู้วิจัยและตัวแทนจากองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านใหม่

จากการประชุมร่วมกันระหว่างผู้วิจัย และนายสรเดช คลังทอง ตำแหน่งผู้ช่วยเจ้าพนักงานส่งเสริมการท่องเที่ยว และผู้ดูแลผู้ดูแลพิพิธภัณฑ์สุนทรภู่ ตั้งอยู่ภายในวัดตันเชือก การประชุมในครั้งนี้เป็นการปรึกษาเรื่องการวางแผนการต่อยอดพิพิธภัณฑ์สุนทรภู่ จากสถานที่ที่มีอยู่เดิมให้เกิดการท่องเที่ยวขึ้นใหม่ ซึ่งประกอบไปด้วย วัดตันเชือก ตลาดน้ำบางคูรัด นาบัว บ้านขนมไทยป่าอวด และบ้านไม้หอม

๓) การประชุมร่วมกันระหว่างผู้วิจัยและกลุ่มชาวบ้านในชุมชน

การประชุมร่วมกันระหว่างผู้วิจัยและกลุ่มชาวบ้านในชุมชน

การประชุมร่วมกันระหว่างผู้วิจัยและกลุ่มชาวบ้านในชุมชน

จากการประชุมร่วมกันระหว่างผู้วิจัยและกลุ่มชาวบ้านในชุมชน ทำให้ผู้วิจัยได้รับข้อมูลในด้านประวัติศาสตร์ชุมชน วิถีชีวิต อาหาร และความเป็นอยู่ของชุมชนในอดีต ซึ่งข้อมูลเหล่านี้ผู้วิจัยเล็งเห็นว่าสมควรที่จะนำข้อมูลไปใช้เป็นเนื้อหาภายในป้ายประชาสัมพันธ์ของสถานที่ที่จะพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวในอนาคต

๔) การประชุมร่วมกันระหว่างผู้วิจัยและคณะครูโรงเรียนบ้านคลองโยง จังหวัดนครปฐม

การประชุมร่วมกันระหว่างผู้วิจัยและคณะครูโรงเรียนบ้านคลองโยง

จากการประชุมร่วมกันระหว่างผู้วิจัยและคณะครูโรงเรียนบ้านคลองโยง เพื่อที่จะหาแนวทางการพัฒนาพื้นที่ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม สามารถสรุปเป็นประเด็นสำคัญได้ดังนี้

- **การพัฒนาสถานที่**

ผู้วิจัยได้ชี้แจงรายละเอียดของโครงการวิจัยให้ผู้เข้าร่วมประชุมทุกท่านทราบ โดยเน้นย้ำถึงความสำคัญของการศึกษาที่ต้องควบคู่ไปกับการทำกิจกรรมเพื่อพัฒนาชุมชน โดยผู้วิจัยเสนอที่จะพัฒนาศาลาริมน้ำให้เป็นแหล่งเรียนรู้ เนื่องจากศาลาแห่งนี้ตั้งอยู่บนพื้นที่ที่สามารถเดินทางได้ทั้งทางน้ำและทางบก และอีกเหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่งคือภายในจังหวัดนครปฐมไม่ปรากฏสถานที่ใดที่เป็นแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับสุนทรภู่ที่ชัดเจน ซึ่งการพัฒนาสถานที่ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ผู้วิจัยเลือกที่จะเสนอข้อมูลในรูปแบบของป้ายประชาสัมพันธ์ ซึ่งภายในป้ายจะมีข้อมูลทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

จากที่เคยกล่าวไปในประเด็นข้างต้นเกี่ยวกับการศึกษาควบคู่ไปกับการทำกิจกรรมของนักเรียน ซึ่งผู้วิจัยได้ตระหนักถึงเรื่องนี้เป็นสำคัญ จึงเสนอที่จะมีการขอพื้นที่ในโรงเรียนเพื่อที่จะเพิ่มแหล่งเรียนรู้อีกแห่งหนึ่งให้เป็นการพัฒนาศักยภาพของนักเรียนด้วยการเป็นมัคคุเทศก์ประจำชุมชน โดยพื้นที่ที่ผู้วิจัยได้ขอความร่วมมือไปกับทางโรงเรียนนั้น ทางโรงเรียนยินดีที่จะมอบ “เรือนหญ้าแฝก” เพื่อที่จะให้พื้นที่ส่วนนี้เป็นห้องซึ่งให้ความรู้เกี่ยวกับสุนทรภู่และประวัติศาสตร์ชุมชน โดยทางผู้วิจัยได้เสนอว่าจะมีการจำลองเส้นทางการเดินทางของสุนทรภู่เมื่อคราวเดินทางไปนมัสการพระปฐมและยังมีวีดิทัศน์เป็นตัวเล่าเรื่อง

ศาลาริมน้ำ

- **สินค้าที่ระลึก**

เมื่อสถานที่ได้รับการพัฒนาจนกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวแล้ว สินค้าที่ระลึกจึงเป็นอีกโจทย์หนึ่งที่นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่มักจะเลือกซื้อติดตัวกลับไปเพื่อเป็นการยืนยันว่าตนได้มาเที่ยวยังสถานที่แห่งนี้แล้วจริงๆ ในการประชุมครั้งนี้ผู้วิจัยได้เลือกคุณครูประจำวิชาศิลปะเป็นหลักในการระดมความคิดที่จะพัฒนาสิ่งที่มีอยู่ในชุมชนให้ผลิตภัณฑ์ประจำแหล่งท่องเที่ยวที่ไม่ซ้ำใคร หรือหากนักท่องเที่ยวท่านใดสนใจที่จะประดิษฐ์สินค้าที่ระลึกด้วยตัวเอง ทางแหล่งท่องเที่ยวก็มีกิจกรรมการประดิษฐ์สินค้าโดยให้นักเรียนเป็นผู้สอนประดิษฐ์

- **คู่มือประกอบการท่องเที่ยว**

ผู้วิจัยจะจัดทำคู่มือประกอบการท่องเที่ยว ซึ่งภายในจะประกอบไปด้วยข้อมูลแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งจะมีทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ใช้สำหรับนักท่องเที่ยวและให้นักเรียนได้ฝึกการเป็นมัคคุเทศก์น้อย และการ์ดป๊อปอัพในลักษณะที่เปิดมาแล้วมีภาพสุนทรภู่นั่งภายใต้เรือ พร้อมด้วยวรรณจากวรรณกรรมเรื่อง นิราศพระปฐม

กระบวนการมีส่วนร่วมกับชุมชนนี้เอง ทำให้ได้รับข้อมูลท้องถิ่น สร้างความเข้าใจเนื้อหาการเดินทางในนิราศมากยิ่งขึ้น อีกทั้งยังช่วยทำให้ “วรรณคดีมีชีวิต” ขึ้นมาอีกครั้ง

๔.๒ แนวทางการประยุกต์ทุนทางวัฒนธรรมในนิราศพระประธมของสุนทรภู่สู่การท่องเที่ยว

มีผู้ให้คำจำกัดความของทุนวัฒนธรรมไว้หลายท่าน ในที่นี้จึงจะขอยกมาพอสังเขปดังนี้ ดิเรก ปัทมสิริวัฒน์ กล่าวถึงความหมายของทุนทางวัฒนธรรมว่า ทุนทางวัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับคุณค่า ความรู้ภูมิปัญญา และงานสร้างสรรค์อันเกิดจากการค้นคว้าและค้นพบโดยผู้ทรงความรู้ในท้องถิ่น รวมทั้งค่านิยมและความเชื่อที่ผูกพันสังคม ทำให้เกิดการจัดระเบียบของสังคมหรือสร้างกฎกติกาที่เป็นคุณต่อสังคมโดยรวม รวมถึงกิจกรรมการถ่ายทอดความรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง^{๒๘๘} ส่วน รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ ให้ความหมายของทุนวัฒนธรรมไว้ว่า ทุนวัฒนธรรม หมายถึง ทุนที่ใช้ไปในการผลิตสินค้าและบริการที่มีนัยทางวัฒนธรรม สินค้าบริการใดที่มีวัฒนธรรมฝังตัวอยู่สินค้าและบริการเหล่านั้นคือสินค้าวัฒนธรรม (Cultural Products)^{๒๘๙}

กล่าวโดยสรุป ทุนทางวัฒนธรรม เป็นสิ่งที่มีคุณค่าและมีมูลค่า ที่สั่งสมมาในอดีตและถ่ายทอดรุ่นต่อรุ่น ทั้งเป็นในเชิงกายภาพ และเชิงทักษะภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม สามารถนำมาปรับประยุกต์ต่อยอดเกิดเป็นสิ่งที่มีคุณค่าและมีมูลค่าเพิ่มขึ้น

ผลการศึกษาพบว่า การศึกษานิราศพระประธมของสุนทรภู่ในฐานะทุนทางวัฒนธรรม สามารถนำมาใช้ในการพัฒนาการท่องเที่ยวได้ ๕ มิติ ปรากฏดังนี้

- เส้นทาง (เช่น การจัดเส้นทาง ๑ วัน หรือไหว้พระ ๙ วัด ตามเส้นทางสุนทรภู่)
- อาหาร (เช่น อาหารจีน พะโล้)
- กิจกรรม (เช่น ดูนก ถักเชือก หรือรูปแบบการเดินทาง เช่น พายเรือ ขี่ม้า)
- ของฝาก ("ขนมเสปียงสุนทรภู่" หรือ ตุ๊กตาควายโยง)
- วันเวลาเดินทาง (เทศกาลท่องเที่ยว วันที่ระลึกการเดินทางของสุนทรภู่)

ทุนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏดังกล่าวสามารถนำมาบูรณาการให้เข้ากับการท่องเที่ยวได้จริง อย่างเป็นรูปธรรม พร้อมนำเสนอ “นิราศพระประธม” ในฐานะเรื่องเล่าประกอบการเดินทาง โดยแบ่งเส้นทางได้เป็น ๓ ภาคคือ ภาคธนบุรี (กรุงเทพฯ) - คลองบางใหญ่ (นนทบุรี) ภาคคลองบางใหญ่ (นนทบุรี) - คลองโยง (นครปฐม) และภาคคลองโยง (นครปฐม) - นครชัยศรี (นครปฐม) ทั้งนี้ผู้วิจัยได้เสนอรูปแบบการจัดการท่องเที่ยวโดยใช้เรื่องนิราศพระประธมของสุนทรภู่เป็นแกนหลักในการเล่าเรื่อง เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่รายการการท่องเที่ยวในพื้นที่จังหวัดนครปฐม นนทบุรี และกรุงเทพมหานคร ทำให้เกิดการให้คุณค่าและความหมายแก่แหล่งท่องเที่ยวที่มีอยู่เดิม อนุรักษ์ภูมิปัญญาในชุมชน และเกิดแหล่งท่องเที่ยวใหม่ในชุมชน นำมาสู่การสร้างงานและรายได้ ตลอดจนคุณภาพชีวิตที่ดีในที่สุด โดยจะได้นำเสนอรายละเอียดและตัวอย่างในแต่ละมิติดังนี้

^{๒๘๘} ดิเรก ปัทมสิริวัฒน์, บรรณาธิการ. ทุนสังคม และทุนวัฒนธรรมในระบบเศรษฐกิจ และการจัดการยุคใหม่. พิษณุโลก: คณะวิทยาการจัดการและสารสนเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๔๗.

^{๒๘๙} รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. ทุนวัฒนธรรม: วัฒนธรรมในระบบทุนนิยมโลก. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๖.

๑) เส้นทางในนิราศ

การกำหนดเส้นทางตามรอยนิราศ อาจแบ่งได้ ๔ เส้นทางหลัก ซึ่งแต่ละช่วงยังอาจแบ่งเป็นเส้นทางย่อยอีกได้ตามความเหมาะสม ทั้งนี้ผู้วิจัยได้ทดลองจัดการท่องเที่ยว นำนักท่องเที่ยวเดินทางและบรรยายตามเส้นทางเสมือนจริง ตามเส้นทางรถยนต์ ๑ ครั้ง และโดยใช้เส้นทางเรือ จำนวน ๓ ครั้ง ได้แก่

ครั้งที่ ๑ นิราศพระประธม (ภาคกรุงเทพ ถึงนนทบุรี) วันเสาร์ที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐

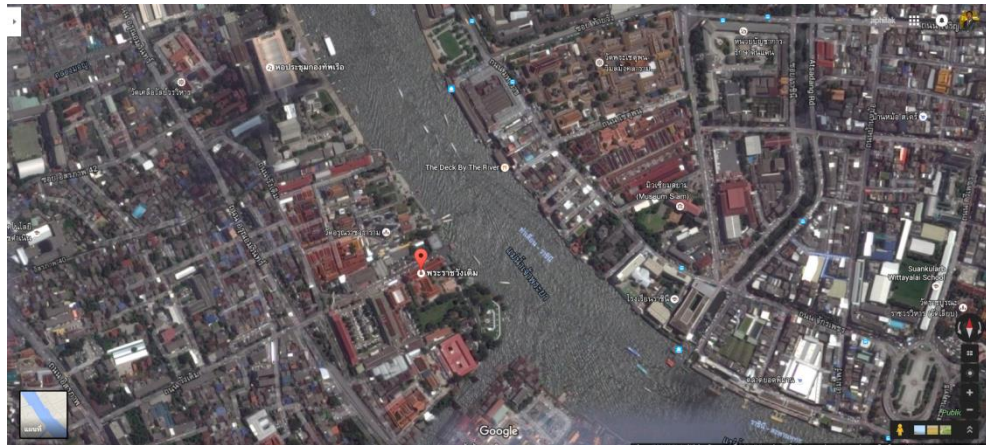
ครั้งที่ ๒ นิราศพระประธม (ภาคนนทบุรี ถึงนครปฐม) วันอาทิตย์ที่ ๕ มีนาคม ๒๕๖๐

ครั้งที่ ๓ นิราศพระประธม (ภาคนครชัยศรี ถึงนครปฐม) วันอาทิตย์ที่ ๑๒ มีนาคม ๒๕๖๐

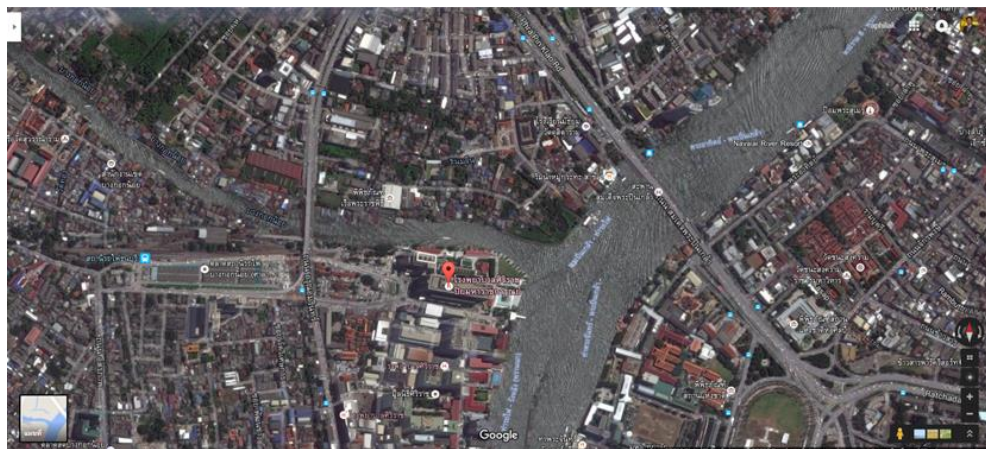
ผู้วิจัยจะได้นำเสนอเส้นทาง ๔ เส้นทางหลักทางเรือ ๓ เส้นทาง และทางรถ ๑ เส้นทาง ตามที่ได้ทดลองจัดการท่องเที่ยว ดังนี้

๑.๑) เส้นทางกรุงเทพฯ - นนทบุรี (บางใหญ่) ➡ เส้นทางเรือ

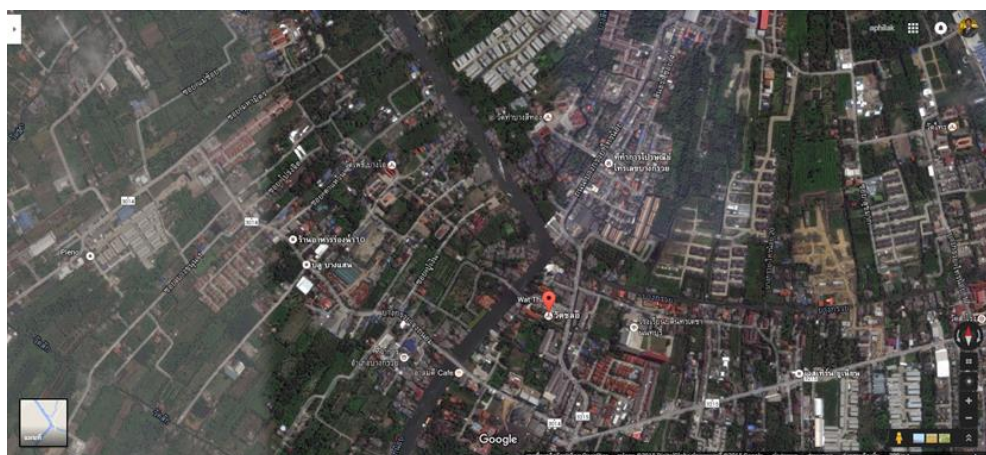
๐๖.๓๐ น.	ออกเดินทางจากท่าเรือวัดระฆังไปยังวัดไผ่เตี้ย
๐๗.๓๐ น.	เดินทางถึงวัดไผ่เตี้ยและเข้าเยี่ยมชมวัด
๐๗.๕๐ น.	ออกเดินทางจากวัดไผ่เตี้ยไปยังวัดพิบูลทอง
๐๘.๐๐ น.	เดินทางถึงวัดพิบูลทองและเข้าเยี่ยมชมวัด
๐๘.๒๐ น.	ออกเดินทางจากวัดพิบูลทองไปยังวัดเกต
๐๘.๔๐ น.	เดินทางถึงวัดเกตและเข้าเยี่ยมชมวัด
๐๙.๐๐ น.	ออกเดินทางจากวัดเกตไปยังวัดชลอ
๐๙.๒๐ น.	เดินทางถึงวัดชลอและเข้าเยี่ยมชมวัด
๐๙.๔๐ น.	ออกเดินทางจากวัดชลอไปยังวัดสัก
๑๐.๑๐ น.	เดินทางถึงวัดสักและเข้าเยี่ยมชมวัด
๑๐.๓๐ น.	ออกเดินทางจากวัดสักไปยังวัดบางไกรนอก
๑๑.๐๐ น.	เดินทางถึงวัดบางไกรนอกและเข้าเยี่ยมชมวัด
๑๑.๒๐ น.	ออกเดินทางจากวัดไกรนอกไปยังวัดตะเคียน
๑๑.๕๐ น.	เดินทางถึงวัดตะเคียนและรับประทานอาหารกลางวันตามอัธยาศัย
๑๓.๐๐ น.	เดินทางไปยังปากคลองบางใหญ่
๑๓.๓๐ น.	เดินทางกลับมายังท่าเรือวัดระฆัง

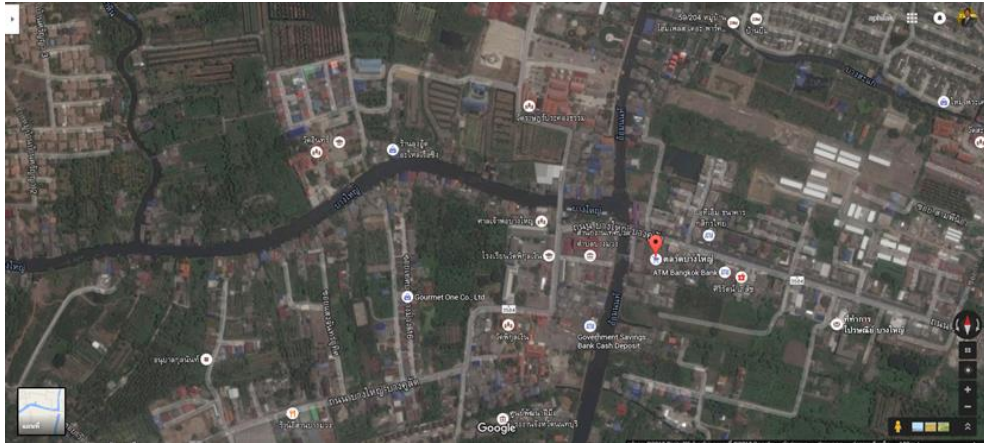
จุดเริ่มต้นของการเดินทาง: พระราชวังเดิม

จากแม่น้ำเจ้าพระยา เข้าคลองบางกอกน้อย

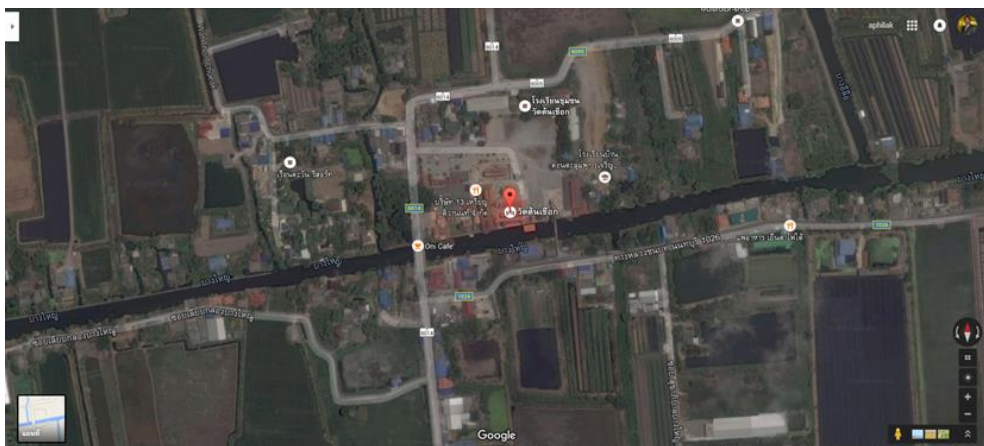
คลองบางกอกน้อย สู่คลองอ้อมนนท์

จากคลองอ้อมนนท์ - คลองบางใหญ่

๑.๒) เส้นทางนันทบุรี (บางใหญ่) - นครปฐม (คลองโยง) ➡ เส้นทางเรือ

- ๐๘.๐๐ น. ออกเดินทางจากท่าเรือวัดต้นเชือกไปยังวัดหลังบาง
- ๐๙.๐๐ น. เดินทางถึงวัดหลังบางและเข้าเยี่ยมชมวัด
- ๐๙.๓๐ น. ออกเดินทางจากวัดหลังบางไปยังวัดท่าบันเท็งธรรม
- ๐๙.๔๐ น. เดินทางถึงวัดท่าบันเท็งธรรมและเข้าเยี่ยมชมวัด
- ๑๐.๑๐ น. ออกเดินทางจากวัดท่าบันเท็งธรรมกลับมายังตลาดเก่าบางคูรัด
- ๑๐.๔๐ น. เดินทางถึงตลาดเก่าบางคูรัดและแวะเข้าชมศาลเจ้าพ่อจ้อย
- ๑๑.๑๐ น. ออกเดินทางจากตลาดเก่าบางคูรัดกลับมายังวัดต้นเชือก
- ๑๑.๕๐ น. เดินทางถึงวัดต้นเชือกและรับประทานอาหารกลางวันตามอัธยาศัย
- ๑๓.๐๐ น. ออกเดินทางจากวัดต้นเชือกไปยังปากคลองโยง
- ๑๔.๓๐ น. เดินทางจากปากคลองโยงกลับมายังวัดต้นเชือก

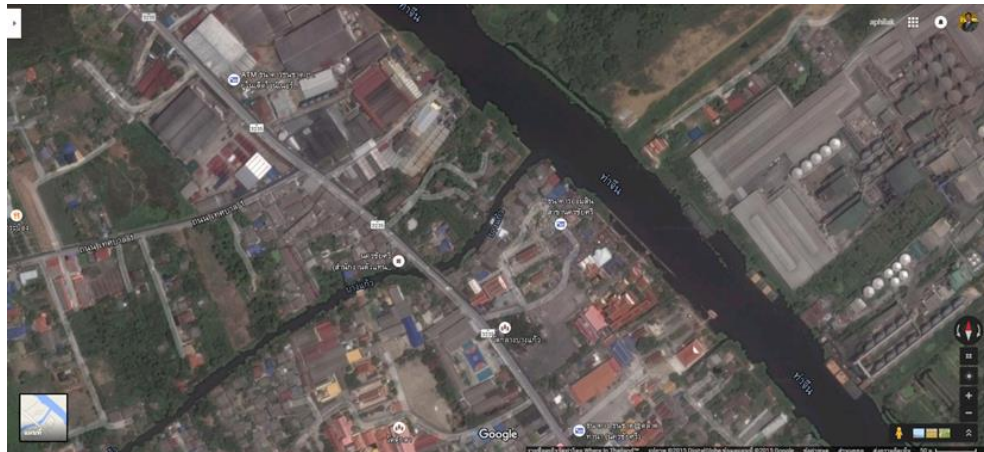
คลองบางใหญ่ (วัดต้นเชือก) - คลองบางใหญ่ (คลองโยง)

คลองโยง- แม่น้ำนครชัยศรี

๑.๓) เส้นทาง นครปฐม (คลองโยง) - คลองบางแก้ว ➡ เส้นทางเรือ

- ๐๘.๐๐ น. ออกเดินทางจากท่าเรือวัดลานตากฟ้าไปยังโรงเจเทียงเต่าตัว
- ๐๘.๒๐ น. เดินทางถึงโรงเจเทียงเต่าตัวและเข้าเยี่ยมชมภายในโรงเจ
- ๐๙.๕๐ น. ออกเดินทางจากโรงเจเทียงเต่าตัวไปยังศาลเจ้าพ่อสุบิน
- ๑๐.๑๐ น. เดินทางถึงศาลเจ้าพ่อสุบินและเข้าเยี่ยมชมภายในศาล
- ๑๐.๔๐ น. ออกเดินทางจากศาลเจ้าพ่อสุบินไปยังวัดจี้วราย
- ๑๑.๐๐ น. เดินทางถึงวัดจี้วรายและเข้าเยี่ยมชมภายในวัด
- ๑๑.๓๐ น. ออกเดินทางจากวัดจี้วรายไปยังวัดกลางคูเวียง
- ๑๑.๑๕ น. เดินทางถึงวัดกลางคูเวียงและรับประทานอาหารกลางวันตามอัธยาศัย
- ๑๓.๐๐ น. ออกเดินทางจากวัดกลางคูเวียงไปยังวัดสัมปทวน
- ๑๓.๒๐ น. เดินทางถึงวัดสัมปทวนและเข้าเยี่ยมชมภายในวัด
- ๑๓.๕๐ น. ออกเดินทางจากวัดสัมปทวนไปยังวัดกลางบางแก้ว
- ๑๔.๑๐ น. เดินทางถึงวัดกลางบางแก้วและเข้าเยี่ยมชมภายในวัด
- ๑๔.๔๐ น. ออกเดินทางจากวัดกลางบางแก้วเข้าไปยังคลองบางแก้ว
- ๑๕.๒๐ น. เดินทางกลับมายังท่าเรือวัดลานตากฟ้า

แม่น้ำนครชัยศรี – คลองบางแก้ว

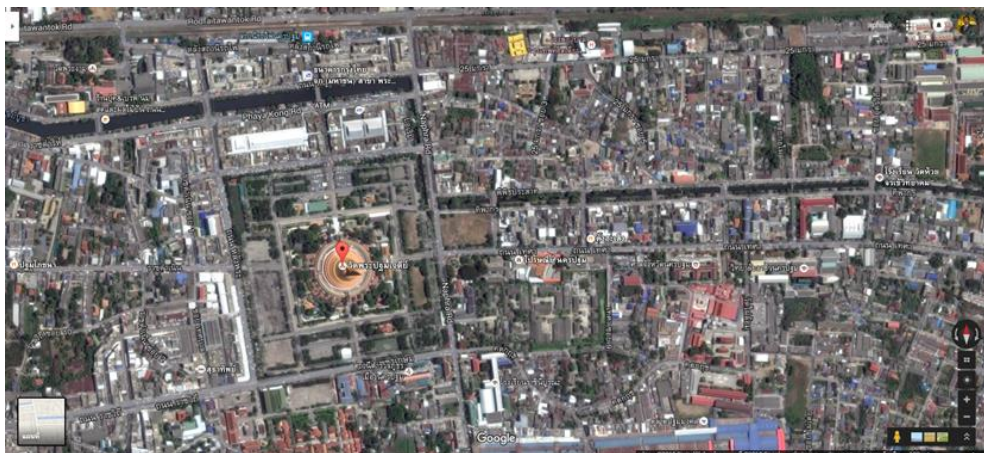

คลองบางแก้ว – พระปฐมเจดีย์

๑.๔) เส้นทาง นครปฐม (คลองบางแก้ว) – พระปฐมเจดีย์ ➡ เส้นทางรถยนต์

- ๐๘.๐๐ น. พร้อมกันที่วัดกลางบางแก้ว เยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์ และเดินทางไปยังศาลเจ้าหลักเมืองนครชัยศรี
- ๐๘.๓๐ น. เดินทางถึงศาลเจ้าพ่อหลักเมืองนครชัยศรี
- ๐๙.๕๐ น. ออกเดินทางจากศาลเจ้าพ่อหลักเมืองนครชัยศรีไปยังวัดไทร
- ๑๐.๑๐ น. เดินทางถึงวัดไทร เยี่ยมชม “เครื่องตั้ง” วัดไทร
- ๑๐.๔๐ น. ออกเดินทางจากวัดไทรไปยังวัดสิงห์
- ๑๑.๐๐ น. เดินทางถึงวัดสิงห์และเข้าเยี่ยมชมพระเจดีย์สมัยอยุธยา
- ๑๑.๓๐ น. ออกเดินทางจากวัดสิงห์ไปยังวัดท่าใน
- ๑๑.๑๕ น. เดินทางถึงวัดท่าในและรับประทานอาหารกลางวันตามอัธยาศัย
- ๑๓.๐๐ น. ออกเดินทางจากวัดท่าในไปยังศาลเพนียด
- ๑๓.๒๐ น. เดินทางถึงศาลเพนียดและฟังบรรยายที่ศาล

- ๑๓.๕๐ น. ออกเดินทางจากศาลเพนียดไปยังวัดห้วยตะโก
 ๑๔.๑๐ น. เดินทางถึงวัดห้วยตะโกและเข้าเยี่ยมชมภายในวัด
 ๑๔.๔๐ น. ออกเดินทางจากวัดห้วยตะโกไปยังวัดธรรมศาลา
 ๑๕.๒๐ น. เดินทางถึงวัดธรรมศาลา ชมโบราณสถานที่เกี่ยวข้องกับเรื่องพญางวง
 พญาพาน
 ๑๖.๐๐ น. ออกเดินทางจากวัดธรรมศาลา ไปพระปฐมเจดีย์
 ๑๖.๓๐ น. เดินทางถึงพระปฐมเจดีย์ ฟังบรรยายที่พิพิธภัณฑ
 ๑๗.๐๐ น. ออกเดินทางจากพระปฐมเจดีย์ไปยังวัดกลางบางแก้ว
 ๑๗.๓๐ น. ถึงวัดกลางบางแก้ว โดยสวัสดิภาพ

พระปฐมเจดีย์

๒) อาหารในนิราศ

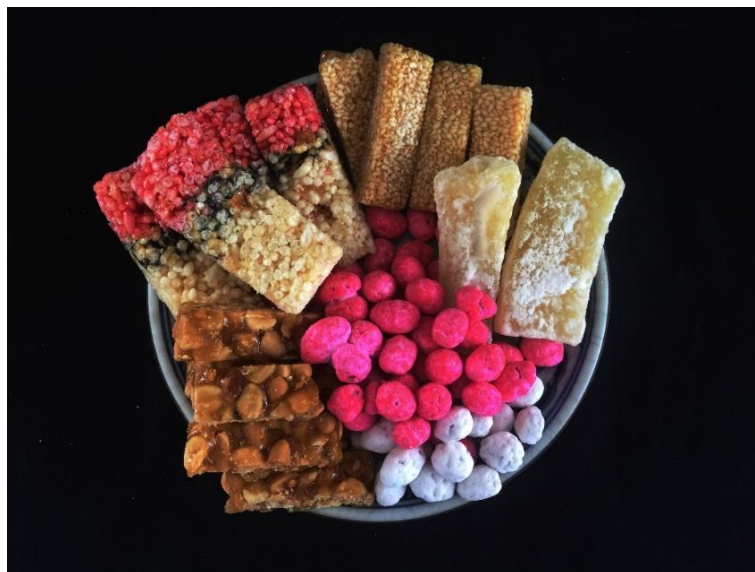
ในนิราศพระประธม ตอนที่สุนทรภู่ถึงบ้านบางใหญ่ ปัจจุบันคือ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี สุนทรภู่ได้บรรยายถึงรายการอาหารชนิดหนึ่งคือ “ใบรักจิ้มปลาร้า” และ “ใบรักอ่อนกับปลาช่อนย่าง” ดังความว่า

๑ ถึงบางใหญ่ให้จอดทอดประทับ เข้าเทียบกับกิ่งรักไม่พักหา
 เมื่อกินข้าวเขาก็หักใบรักมา จิ้มปลาร้าลองดูด้วยอยู่ริม
 อร่อยนักรักอ่อนปลาช่อนย่าง เปรียบเหมือนนางเนื้อนุ่มที่หุ้มหิม
 อยากรู้จักรักใคร่ฟังได้ซึม ชอบแต่จิ้มปลาร้าจึงพรวน
 โอ้รักต้นคนรักเขาหักให้ ไม่พักได้แต่รักไม่พักฉวย
 แต่รักน้องต้องประสงค์ถึงงวย ใครไม่ช่วยชักนำให้กล้ำกลืน ๗

นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงอาหารหวาน ที่นำมาเป็นเสบียงติดลำเรือในการเดินทางคราวนี้ ประกอบด้วย ฟักเชื่อม ขนมน้ำจิ้ม ปลั้ว ลูกชิด แผ่นขนุน วุ้นแท่ง ซึ่งเป็นขนมเสบียงที่สื่อรักจากนางของสุนทรภู่ ดังปรากฏว่า

๑ เสพอาหารหวานคาวเมื่อคราวยาก	ล้วนของฝากเพื่องฟูค้อยชูชื่น
แต่มะแค้นแค้นในใจจะไปคืน	ของอื่นอื่นอีกโหล่นโอชา
เห็นสิ่งของน้องรักฟักจันอับ	แช่อิ่มพลับผลชิดเป็นปริศนา
พิจรจากฝากชิดสนิทมา	เหมือนแก้วตาตามติดมาชิดเชื้อ
แผ่นขนุนวุ้นแท่งของแห้งสิ้น	แต่ละชิ้นชูใจอาลัยเหลือ
ได้ชื่นชมอิมหน้าทั้งลำเรือ	เพราะน้องเนืองนิจคุณกรุณา ฯ

อย่างไรก็ตามเมื่อได้พิจารณาและเก็บข้อมูลภาคสนามแล้วพบว่า รายการอาหาร “ใบรักอ่อน” ยังไม่ได้ข้อสรุป ว่าเป็นใบของต้นรักชนิดใด เพราะใบรักที่รู้จักกันทั่วไปมีบางที่อาจเป็นอันตราย จึงได้เลือกรายการอาหารหวานมาใช้ในการพัฒนาเป็นของที่ระลึก อีกทั้งยังล้วนเป็นขนมที่เป็นการถนอมอาหาร มีอายุการเก็บรักษาไว้นาน

ขนมฟักและจันอับ

พลับ (ซ้าย) และพลชิต (ขวา)

แผ่นขนุน (ซ้าย) และวุ้นแท่ง (ขวา)

ด้วยเหตุนี้จึงได้นำขนมต่างๆที่ปรากฏในการเดินทางของสุนทรภู่ในครั้งนั้น มารวมอยู่ในกล่องเดียวเพื่อเป็นของฝากของนักท่องเที่ยวที่จะท่องเที่ยวตามรอยนิราศพระประธม ที่บ้านบางใหญ่ที่ตำบลบ้านใหม่ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี โดยได้เลือกพื้นที่ที่มีทุนทางวัฒนธรรมอยู่เดิมไม่ไกลจากบริเวณวัดต้นเชือก ตำบลบ้านใหม่ คือ บ้านคุณป้าสะอาด หรือที่คนทั่วไปเรียกว่า “ป้าอาดขนมไทย” ซึ่งได้ทำขนมไทยเหล่านี้อยู่เดิม รวมทั้งขนมไทยชนิดอื่นๆ เป็นสถานที่ผลิตและจำหน่ายขนมไทย และให้ชื่อว่า “ขนมเสปียงสุนทรภู่” หรือ “ขนมเสปียงเนียนพคุณ” จากคำประพันธ์ “เพราะน้องเนียนพคุณกรุณา”

“ขนมเสปียงสุนทรภู่” หรือ “ขนมเสปียงเนียนพคุณ”
ที่สร้างสรรค์ขึ้นใหม่จากงานวิจัยตามรอยนิราศพระประธมาฯ

๓) กิจกรรมในนิราศ

ในนิราศพระประธมาของสุนทรภู่ ผู้วิจัยพบว่าสามารถนำเรื่องราวในนิราศมาสร้างสรรค์เป็นกิจกรรมเพื่อให้นักท่องเที่ยวได้มีส่วนร่วมโดยอาจพิจารณาแนวทางสร้างสรรค์ได้ดังนี้

- การชมและสังเกตธรรมชาติตามรอยกวี
- การเดินทางด้วยรูปแบบเดียวกับกวี
- การจำลองกิจกรรมในนิราศของกวี

ตัวอย่างการชมและสังเกตธรรมชาติตามรอยกวีนั้น เป็นการศึกษา “ธรรมชาติวิทยา” ในนิราศ ผสานเข้ากับการท่องเที่ยว โดยต้องอาจเลือกจากธรรมชาติที่กวีมักกล่าวถึง เช่น นก ปลา ต้นไม้ จากการศึกษาพบว่าในนิราศพระประธมาก็กล่าวถึงนกในบริเวณบ้านคลองโยงเป็นจำนวนมาก ดังนี้

ดูทุ่งกว้างวางเวกหมอกเมฆมืด	บรรพตพีดภูผาพนาสินธุ์
ฝูงวิหคนกกาเที่ยวหากิน	ตามทีถื่นเขตแคว้นทุกแดนดาว
บ้างเดินดินบินว่อนขึ้นร่อนร้อง	ริมขอบหนองนกระกรุ่มคุ่มข้าว
ค้อนหอยย่องมองปลาแข่งยาว	อีไก่อ้วไก่อ้งแก้งเข่งตัว
กระทุงทองล่องเลื่อนดูเกลื่อนกลาด	ไม่คลาคลาดคลอเคลียเหมือนเมียว
มีต่างต่างยางกรอกนกดอกบัว	เที่ยวเดินยั่วเย้ยย่องที่ท้องนา
นกระจาบคาบคุ่มอีลุ้มร้อน	ดูว่าว่อนเวียนเร็นเวหา
เห็นยางเจ้าเขาจับคอยสับปลา	นกระสาช่องช่องค้อยย่องเดิน
ไอ้ดุนกอกใจให้ไหวหวาด	ยามนิราศเร็ดร้างมาห่างเหิน
เห็นสิ่งไรใจพิ่มไม่มีเพลิน	ส่วนเรือเดินด่วนไปใจจะคั่น ฯ

จากข้อมูลข้างต้นผู้วิจัยได้นำมาเปรียบเทียบกับข้อมูลนกที่มีการสำรวจในพื้นที่บริเวณใกล้เคียงกับที่กล่าวถึงในนิราศในช่วงเวลาปัจจุบัน เพื่อสำรจนกที่ยังคงอยู่ในปัจจุบัน ดังจะได้นำเสนอในรูปแบบตารางเปรียบเทียบ ดังนี้

นิราศพระประธม	วิทยานิพนธ์ คณะสิ่งแวดล้อม ^{๒๕๐}	หนังสือชุดธรรมชาติ สรรพสิ่งศาลายา ^{๒๕๑}
- นกกด		
- นกกาเหว่า		
- นกกา	- อีกา	- อีกา - นกกาแวน
- นกตะกรุม		
- นกคุ้ม		
- นกค้อนหอย		
- นกอีโก้ง		- นกอีโก้ง
- นกกระทุง		
- นกยางกรอก	- นกยางกรอกพันธุ์จีน	- นกยางกรอกพันธุ์จีน
- นกดอกบัว		
- นกกระจาบ		- นกกระจาบธรรมดา - นกกระจาบสีทอง
- นกขาบ	- นกตะขาบทุ่ง	- นกตะขาบทุ่ง
- นกอีลุ้ม		
- นกยาง	- นกยางเขียว - นกยางควาย - นกยางเปีย	- นกยางเปีย - นกยางโทนใหญ่ - นกยางควาย - นกยางเขียว - นกยางไฟหัวดำ
- นกเจ้า		
- นกกระสา		
- นกกระจิบ		
- นกกระจาบ		
- นกเป็ด		
- นกเขา		

^{๒๕๐} สุนิษา เขยกลั่นเทศ และอรอุมา ตั้งต๋อนิรันดร์. ความสัมพันธ์ระหว่างความหลากหลายของนกและพืชในพื้นที่สีเขียวของมหาวิทยาลัยมหิดล วิทยาเขตศาลายา. วิทยาศาสตร์บัณฑิต สาขาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสิ่งแวดล้อม คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๗.

^{๒๕๑} นก ใน ธรรมชาติสรรพสิ่งศาลายา. นครปฐม, ๒๕๕๓.

นิราศพระประธม	วิทยานิพนธ์ คณะสิ่งแวดล้อม ^{๒๕๐}	หนังสือชุดธรรมชาติ สรรพสิ่งศาลายา ^{๒๕๑}
- นกกระลุมพู		
- นกโพระดก		
- นกเป็ดหงส์		
- นกเป็ดผี		

จากข้อมูลข้างต้นอาจนำมาสู่การจัดรายการท่องเที่ยวดูนกตามรอยนิราศพระประธม ได้ โดยให้ข้อมูลถึงนกที่เคยมีเมื่อครั้งสุนทรภู่เดินทางมา และนกที่ยังคงมีอยู่ในปัจจุบัน รวมถึงนกชนิดใหม่ที่อพยพย้ายถิ่นเข้ามาอาศัยในพื้นที่

๔) ของฝากในนิราศ

ของฝากในนิราศนี้ในกรณีที่ไม่มีผลิตภัณฑ์ของชุมชนที่ตรงกับเนื้อหาในนิราศ มีข้อเสนอแนะว่าสามารถใช้ผลิตภัณฑ์ชุมชนที่มีอยู่เดิม แต่ใช้ข้อความในนิราศที่เป็น “วรรณทอง” มาใส่ในฉลากผลิตภัณฑ์แทนได้เพื่อส่งต่อ “สุนทรียภาพ” “ความรู้” และ “คำสอน” ของสุนทรภู่ที่ปรากฏในนิราศให้แพร่กระจายในวงกว้างด้วย ดังนี้

๔.๑) การนำเสนอ “สุนทรียภาพของนิราศ” ในฉลากผลิตภัณฑ์

ตัวอย่างคำประพันธ์ที่นำเสนอสุนทรียภาพของนิราศ

น้ำค้างย้อยพร้อยพรหมเป็นลมว่าว อนาคตหนาวนี้เคยได้เคยไหม
มาสูญเหมือนเดือนดับยับโยยม ให้อุทิศโทมนัสในฤทัยครวญ

(กวีบรรยายความรู้สึกขณะเดินทางตอนกลางคืน ที่มีน้ำค้างและลมที่พัดมาจนทำให้รู้สึกหนาวจนทำให้ระลึกถึงเมื่อครั้งได้เคยชมนางอันเป็นที่รัก กวีได้เปรียบความรู้สึกที่มีต่อนางอันเป็นที่รักและได้จากไปแล้ว เหมือนพระจันทร์ที่ในคืนเดือนแรมที่มีมมณ ยิ่งพาให้ใจทุกข์ระทม)

โอ้เคราะห์กรรมจำลาคนิราศร้าง เพราะขัดขวางความในเหมือนไขว่เผลว
ทั้งเกลียดคลื่นนินทาพาลาเลว เหมือนต้องเปลวปลิวต้องให้หมองมอม

(เพราะเคราะห์กรรมของกวีจึงทำให้ต้องพลัดพรากจากนางอันเป็นที่รัก เนื่องจากมีคนมาขัดขวางความรัก โดยเปรียบเทียบขัดเหมือนกับการสานเกลียวไขว้ที่ขัดกัน ซึ่งการขัดนั้นมีผลมาจากการนินทาของเหล่าคนพาล เปรียบเสมือนควันของเปลวไฟที่ปลิวมาทำให้หม่นหมอง)

๔.๒) การนำเสนอ “คำสอนจากนิราศ” ในฉลากผลิตภัณฑ์

ตัวอย่างคำประพันธ์ที่นำเสนอคำสอนจากนิราศ

สุดาใดได้เพื่อนอย่าเหมือนพี่	เหมือนมณีนพรัตน์ฉัตรเฉลิม
อันน้ำในใจรักช่วยตักเต็ม	ให้พูนเพิ่มพิศวาสายาคลาดคลายฯ

(กวีได้สอนผู้หญิงในขณะที่มีคนรัก ควรทำตัวเป็นของมีค่าที่ประดับเกียรติของอีกฝ่าย และหมั่นเพิ่มเติมความรักอย่าให้ความรักนั้นเปลี่ยนแปลงไปไม่เหมือนเดิม)

ตรงหน้าโบสถ์โขดสูงนกยูงเหลือ	เห็นกาเรื่องรำแพนแค้นใจหาย
นกยูงเอ๋ยเย้ยกาไม่น่าอาย	เขาเขียนลายทองให้ด้วยไมตรี

(เมื่อเดินทางมาถึงหน้าโบสถ์ที่มีหงส์อยู่บนเสา กวีได้อ้างถึงนิทานอีสปเรื่อง “กากับนกยูง” โดยได้เล่าถึงตอนที่การำแพนแข่งกับนกยูง ส่วนพวคนกยูงก็เยาะเย้ยกาว่าปีกที่ทำมานั้นไม่ใช่ของจริง ซึ่งเนื้อหาของนิทานเรื่องนี้สอนให้รู้จักประมาณตน และพอใจกับสิ่งที่มี อย่าทำตัวเหมือนกาที่อยากได้ขนของนกยูง เพียงเห็นว่าขนนั้นสวยกว่าคนที่ตนมีอยู่)

๔.๓) การนำเสนอ “ชื่อบ้านนามเมืองจากนิราศ” ในฉลากผลิตภัณฑ์

ตัวอย่างคำประพันธ์ที่นำเสนอชื่อบ้านนามเมืองจากนิราศ

ถึงบางม่วงง่วงจิตคิดถึงม่วง	ต้องจากทรวงเสียใจอาลัยเหลือ
มะม่วงงอมหอมหวานเหมือนนวลเนื้อ	มีรู้เปื้อนบางม่วงเหมือนดวงใจ

(“บางม่วง” เป็นชุมชนริมแม่น้ำอ้อมนนท์ มีการตั้งชื่อพื้นที่นี้ตามลักษณะพื้นที่ซึ่งมีต้นมะม่วงขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นมะม่วงกะร่อน มีผลเล็ก เนื้อน้อย เมล็ดโต เมื่อสุกมีกลิ่นหอม รสหวานอมเปรี้ยว^{๒๙๒})

ไอ้ฟงบุตรสุดสวาทฉลาดเปรียบ ต้องทำเนียบนึกไปก็ใจหาย
ถึงแขวงแควแลลิวชื่อจิวราย สะอื้นอายออกความเหมือนนามจิว

(สันนิษฐานว่าแต่เดิมบริเวณนี้มีต้นจิวขึ้นเรียงรายยาวไม่น้อยกว่าหนึ่งกิโลเมตรเศษ โดยมีความยาวจากตำบลจิวรายไปถึงปากคลองมหาสวัสดิ์ แต่ปัจจุบันไม่มีต้นจิวหลงเหลืออยู่แล้ว เพราะภายหลังมีความเชื่อกันว่าหากบ้านหรือที่ดินของใครมีต้นจิวจะเป็นสิ่งอัปมงคล)

๔.๔) การนำเสนอ “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจากนิราศ” ในฉลากผลิตภัณฑ์

ตัวอย่างคำประพันธ์ที่นำเสนอประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจากนิราศ

จะออกช่องคลองโยงเห็นโรงบ้าน เขาเรียกลานตากฟ้าย่อยพาขึ้น
ไอ้แผ่นฟ้ามามากถึงภาคพื้น น่าจะยืนหยิบเดือนได้เหมือนใจ
เจ้าหนูน้อยพลอยว่าฟ้ายตกน้ำ ใครช่างด้ายยกฟ้าขึ้นมาได้
แม่นแดนดินล้นฟ้าสุรลัย จะเปล่าใจจริงจริงทั้งหญิงชายฯ

(มีเรื่องเล่าสืบทอดกันมาว่าในอดีตมีเรือสำเภาจีนลำหนึ่งล่มในแม่น้ำนครชัยศรี ผู้คนที่รอดตายพากันว่ายน้ำขึ้นบกแล้วตากเสื้อผ้าที่เปียกไว้ตรงบริเวณที่เป็นหน้าวัดในปัจจุบัน พื้นที่บริเวณนี้จึงได้รับการขนานนามจากชาวบ้านว่า “บ้านลานตากผ้า” ก่อนจะเพี้ยนมาเป็น “บ้านลานตากฟ้า”)

ถึงย่านน้ำสำประทวนรำจวนจิต เหมือนใจคิดทวนทบทลบลหลัง
ไปลอบโลมโฉมเฉกที่เมฆบัง เปรียบเหมือนนั่งแอบอุ้มทุกห่มโมงฯ

(ในอดีตมีเรื่องเล่าต่อกันมาว่ามีพระพุทธรูปลอยน้ำมา ๓ องค์ ชาวบ้านที่พบเห็นได้ช่วยกันอัญเชิญขึ้นเรือแต่ไม่สำเร็จ จึงนำเชือกเส้นใหญ่ไปคล้ององค์พระพุทธรูปทั้ง ๓ แล้วช่วยกันชักลากขึ้นมาบนฝั่งอีกครั้งหนึ่งแต่ก็ไม่สำเร็จอีกเช่นเคย เพราะกระแสน้ำเกิดปั่นป่วนจนทำให้เชือกขาดเป็นและ

^{๒๙๒} ปราณี หลักคำ และคณะ. ชื่อบ้านนามเมือง “จังหวัดนนทบุรี”. นนทบุรี: บอลพริ้นติ้ง, ๒๕๕๐, หน้า ๔๖.

พระพุทธรูปทั้ง ๓ องค์จมหายไปกับกระแสน้ำ เป็นเหตุให้ชาวบ้านพากันเรียกสถานที่บริเวณนี้ว่า “สามพระทวน” ต่อมาได้เพี้ยนกลายเป็น “สามปทวน”)

ถึงบ้านธรรมศาลาริมท่าน้ำ	เป็นโรงธรรมภาควัดร้างแต่ปางหลัง
เดชะคำทำคุณการุณย์	เป็นที่ตั้งศาสนาให้ถาวร
ขอสมหวังดังสวาทอย่าคลาดเคลื่อน	ให้ได้เหมือนหมายรักในอักษร
หนังสือไทยอธิษฐานสารสุนทร	จงถาวรเพิ่มรักเป็นหลักโลมา

(ตามตำนานเล่าว่าหลังจากที่พญาพานทำปิณฑาตพระราชบิดากับยายหอมก็ทรงวิตกว่าจะได้รับกรรมอย่างหนักไม่ว่าจะเป็นตอนที่มิชีวิตอยู่หรือสิ้นชีวิตไปแล้ว พระองค์ได้สำนึกในสิ่งที่ตนทำไว้และเพื่อให้กรรมที่ได้รับเบาบางลง พระองค์จึงได้โปรดให้ประชุมพระอรหันต์และพระสงฆ์จากอารามต่างๆ ได้ปลูกสร้างโรงธรรมขนาดใหญ่ไว้ใกล้เนินหรือถ้ำเพื่อใช้เป็นที่พักประชุมสงฆ์ และอุทิศโรงธรรมเป็นที่สำหรับพระสงฆ์ไว้แสดงธรรม พื้นที่บริเวณนี้จึงได้ชื่อว่า “ธรรมศาลา” จนถึงปัจจุบัน)

๕) วันเวลาเดินทางในนิราศ

วันและเวลาที่เดินทางในนิราศพระประธม และที่เกี่ยวข้องกับการเดินทางในนิราศพระประธมของสุนทรภู่ ยังสามารถนำมาใช้ในการจัดเป็น “วันที่ระลึก” ที่สุนทรภู่เดินทางมาที่ชุมชนของตนได้อีกด้วย เกิดเป็นเทศกาลส่งเสริมการท่องเที่ยวได้อีก

ในนิราศพระประธมสุนทรภู่ออกเดินทางด้วยเรือ พร้อมกับบุตรอีกสองคน คือ หนูตาบและหนูพัด กับผู้ติดตามและคนเรือ เดินทางจากพระนครฝั่งธนบุรี เลี้ยวซ้ายเข้าคลองบางกอกน้อย จนถึงวัดชลอ เมืองนนทบุรี แล้วจึงเลี้ยวซ้ายเพื่อเข้าคลองอ้อมนนท์ จากนั้นล่องไปตามคลองจนถึงปากคลองบางใหญ่ เลี้ยวซ้ายเข้าคลองบางใหญ่ สุนทรภู่ออกเดินทางมาจนกระทั่งถึงบริเวณกลางคลองบางใหญ่ก่อนไปทางปากคลองอีกฝั่งหนึ่ง บริเวณนี้น้ำตื้นกว่าที่ใดๆ เรือเล็กพอผ่านไปได้ แต่เรือใหญ่จำเป็นต้องใช้ควายโยงเรือไปออกปากคลอง จึงเรียกคลองบางใหญ่บริเวณนี้ว่า “คลองโยง”

สุนทรภู่อ่องเรือจากคลองโยง หรือคลองบางใหญ่นี้จนไปออกปากคลอง ทะลุออกแม่น้ำนครชัยศรี แล้วจึงเลี้ยวซ้าย เรือล่องไปตามความคดเคี้ยวของแม่น้ำ จนกระทั่งมาถึงบริเวณปากคลองบางแก้ว ที่โบราณเรียกว่า “ปากน้ำ” เป็นคลองโบราณ เรือได้ล่องขึ้นไปจนถึงพระประธม หรือพระปฐมเจดีย์ บริเวณเพนียดคล้องช้าง จึงได้ขึ้นบกและเดินเท้าต่อไปจนถึงพระปฐมเจดีย์ ซึ่งในนิราศพระประธมนี้นับที่การเดินทางเฉพาะเที่ยวไปไม่ได้บันทึกการเดินทางเที่ยวกลับแต่อย่างใด

ช่วงเวลาที่ออกเดินทางนั้น คือวันจันทร์ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๑๒ กรมศิลปากรสันนิษฐานว่าตรงกับวันจันทร์ที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๘๕ สุนทรภู่ออกเดินทางในเวลาประมาณยามสอง คือ

ราว ๒๔.๐๐ น. ของวันจันทร์ ใช้เวลาเดินทาง ๒ วัน กับ ๑ คืน เดินทางถึงพระปฐมเจดีย์ ในวันพุธที่ ๙ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๓๘๕^{๒๔๓}

การแห่หุ่นขี้ผึ้งสุนทรภู่เนื่องในประเพณีตักบาตรพระร้อยแปด
ของชาวดำบลบ้านใหม่ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี

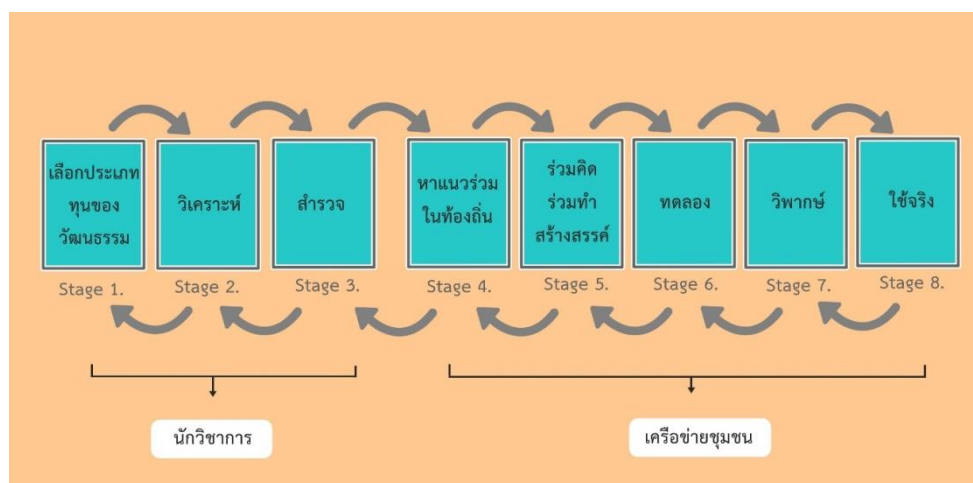
การแห่หุ่นขี้ผึ้งสุนทรภู่เนื่องในประเพณีตักบาตรพระร้อยแปด
ของชาวดำบลบ้านใหม่ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี

ชุมชนที่สุนทรภู่ผ่านสามารถนำเวลาดังกล่าวไปคำนวณวันเดือนปีที่ผ่านมา และสร้างสรรค์เป็นเทศกาลท่องเที่ยวของชุมชนได้ โดยอาจไม่จำเป็นต้องใช้วันที่ ๒๖ มิถุนายน หรือ วันสุนทรภู่ ได้ และจัดกิจกรรมดังที่ได้นำเสนอมาก่อนหน้าผนวกกับอัตลักษณ์ของชุมชนตัวเอง

^{๒๔๓} ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระกรมพระยา. ชีวิตและผลงานของสุนทรภู่. กรุงเทพฯ: อมรการพิมพ์, ๒๕๑๘.

๔.๓ รูปแบบการใช้ประโยชน์จากนิราศในฐานะทุนทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว

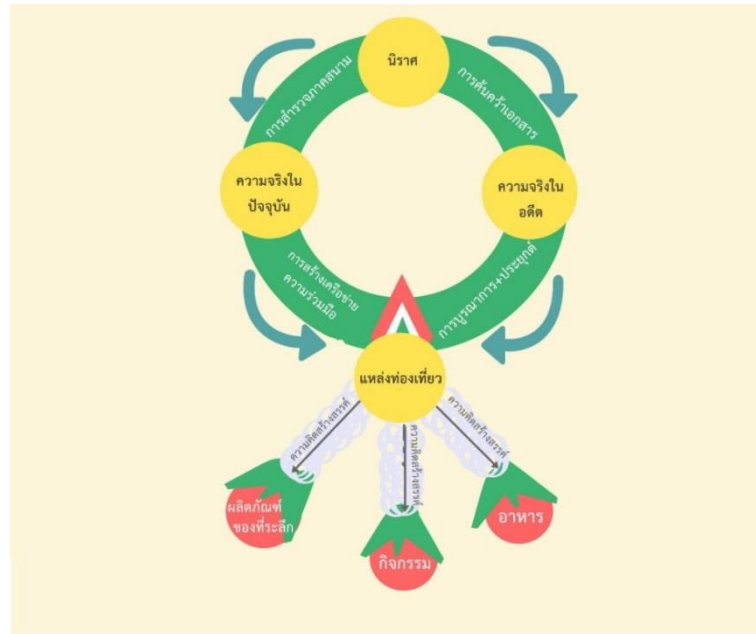
ในการค้นหาแนวทางในการนำ “วรรณคดีนิราศ” มาใช้เป็นทุนทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว โดยนำนิราศพระประธมของสุนทรภู่ มาใช้นำร่องในการศึกษาหาแนวทางนี้ ได้เห็นโอกาสในการนำวรรณคดีนิราศไปใช้ในมิติเศรษฐกิจสร้างสรรค์และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้อีกมาก ผู้วิจัยได้พยายามสรุปกระบวนการทำงานเพื่อประยุกต์ใช้นิราศเพื่อการท่องเที่ยว ซึ่งขั้นตอนต่างๆ ในกระบวนการมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน ซึ่งต้องมีการตรวจสอบย้อนกลับเพื่อความแม่นยำ ถูกต้อง และเหมาะสมของข้อมูลมากที่สุด จึงเรียกกระบวนการนี้ว่า “ตะขบแห่งการตามรอยนิราศ” ซึ่งจะได้นำเสนอในรูปแบบของแผนผังดังนี้

“ตะขบแห่งการตามรอยนิราศ”

ผังกระบวนการทำงานเพื่อประยุกต์ใช้นิราศเพื่อการท่องเที่ยว

นอกจากนี้ในระหว่างการดำเนินงานวิจัยผู้วิจัยยังได้แนวทางการใช้ประโยชน์จากนิราศในฐานะทุนทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว ซึ่งได้สรุปเป็น “มัลติแห่งความคิดสร้างสรรค์เพื่อการท่องเที่ยว” เพื่อให้เห็นกระบวนการทำงานและเป็นแนวทางการทำงานได้ชัดเจนขึ้น โดยตัวมัลติประกอบไปด้วยข้อมูลจากนิราศ ข้อมูลบริบทร่วมสมัยกับนิราศ และข้อมูลบริบทในปัจจุบัน ซึ่งจะต้องผ่านการเก็บข้อมูลภาคสนาม และการค้นคว้าเอกสาร จากนั้นจึงเป็นการแสวงหาเครือข่ายและสร้างความร่วมมือ ตลอดจนการบูรณาการและประยุกต์องค์ความรู้จนเกิดเป็นแหล่งท่องเที่ยว และองค์ापพของการท่องเที่ยว แตกแขนงเป็นอุบะของมัลติในรูปแบบต่างๆ เช่น อาหาร กิจกรรม ผลิตภัณฑ์ของที่ระลึก

“มาลัยแห่งความคิดสร้างสรรค์เพื่อการท่องเที่ยว”

ผังแนวทางการใช้ประโยชน์จากนิราศในฐานะทุนทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว

วรรณคดีในมุมมองของเศรษฐกิจสร้างสรรค์และคติชนวิทยา จึงไม่มีคุณค่าในฐานะศิลปะทางภาษาชั้นเยี่ยมที่ใช้สุนทรียภาพถ่ายทอดภูมิรู้ของบรรพชนเท่านั้น หากแต่ยังเป็นเครื่องมือในการสร้างความเข้าใจวิถีชีวิตของกลุ่มชน การบันทึกความรู้สึคนึกคิดตลอดจนความเชื่อผ่านสายตาและมุมมองของกวี และที่สำคัญยังเป็น “ทุนทางวัฒนธรรม” ที่สามารถพัฒนาจากการ “อิมใจ” สู่การ “อิมท้อง” ได้ในที่สุดตามแนวทางที่ได้นำเสนอไว้ข้างต้น และหากทุกชุมชนได้ทดลองนำวรรณคดีท้องถิ่นหรือวรรณคดีเรื่องอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชนของตน ที่เล่าเรื่องชุมชนตนเอง ก็จะทำให้วรรณคดีกลับมามีชีวิตออกดอกสะพรั่งสีนงงามตา “ให้สืบชื่อชั่วฟ้าสุธาสถาน” ได้ต่อไป

บทที่ ๕

บทสรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษานิราศพระประธมของสุนทรภู่ เนื่องจากเป็นนิราศที่กวีให้รายละเอียดของข้อมูลในการเดินทางด้วยการ “คร่ำครวญ” ที่น่าสนใจทั้งในแง่ภาษา วรรณศิลป์ โลกทัศน์ ตลอดจนข้อมูลเชิงวัฒนธรรม ขณะเดียวกันเส้นทางในการเดินทางของสุนทรภู่เป็นการเดินทางระหว่างกรุงเทพฯ กับนนทบุรี และนครปฐม โดยนี้มีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อ ๑) บูรณาการองค์ความรู้จากนิราศพระประธมในฐานะทุนทางวัฒนธรรมกับมิติเศรษฐกิจสร้างสรรค์เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเพื่อต่อยอดเชิงพาณิชย์ ๒) สำรวจเส้นทางและโอกาสในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวตามรอยนิราศพระประธม และ ๓) แนวทางในการพัฒนาสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับนิราศพระประธมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นในปัจจุบัน

การจัดการท่องเที่ยวตามรอยนิราศพระประธมของสุนทรภู่ครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดทางคติชนวิทยา คือ เรื่อง “คติชนสร้างสรรค์” ของศิริพร ณ ถลาง เป็นหลัก ซึ่งอธิบายว่า “ปรากฏการณ์ ‘คติชนสร้างสรรค์’ เป็นผลจากการปรับใช้คติชนอันเป็นรากเหง้าทางวัฒนธรรมท้องถิ่นไทยที่มีอยู่เดิมผนวกกับวิถีคิดในการผลิตซ้ำ ประยุกต์ ผสมผสาน สร้างใหม่ หรือสร้างความหมายใหม่ในบริบทใหม่”^{๒๙๔}

การศึกษานี้ได้มอง “นิราศพระประธม” ในฐานะ “บันทึกจากภาคสนามทางคติชนวิทยา” ที่ประกอบไปด้วยข้อมูลวัฒนธรรมทั้งชาวบ้านและชาววังจำนวนมาก ซึ่งลักษณะนี้เป็นการทำงานที่ผสานระหว่างการอาศัยองค์ความรู้ทางวรรณคดีและคติชนวิทยาเข้าด้วยกัน ซึ่งได้รับแนวคิดจากงานเรื่อง “ภูมิวัฒนธรรมกาญจนบุรี จากพระราชนิพนธ์เรื่อง ตามเสด็จไทรโยค ในรัชกาลที่ ๕: การศึกษาในมุมมองของนักคติชนวิทยา” ของศาสตราจารย์สุกัญญา สุธงษา^{๒๙๕} ที่ผสมผสานองค์ความรู้ทั้ง ๒ ศาสตร์ และ “สกัด” องค์ความรู้ทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชนิพนธ์ไว้ได้อย่างน่าสนใจ

^{๒๙๔} ศิริพร ณ ถลาง. “คติชนสร้างสรรค์”: บทสังเคราะห์และทฤษฎี. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๕๙. หน้า ๑๒๑.

^{๒๙๕} สุกัญญา สุธงษา. “ภูมิวัฒนธรรมกาญจนบุรี จากพระราชนิพนธ์เรื่อง ตามเสด็จไทรโยค ในรัชกาลที่ ๕: การศึกษาในมุมมองของนักคติชนวิทยา” ใน อภิสิทธิ์ เกษมผลกุล. (บรรณาธิการ). กาญจนลึงขปิตราอนุสรณ์. กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์ ราชภัฏราชวิทยาลัยกาญจนบุรี และมหาวิทยาลัยมหิดล พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในการพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร วันพุธที่ ๑๖ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๙.

อนึ่ง ในมุมมองด้านประวัติศาสตร์และผลงานของสุนทรภู่ ผู้วิจัยได้ใช้ทั้งหลักฐานทางประวัติศาสตร์และวรรณคดี โดยเฉพาะงานเรื่อง “ชีวประวัติและผลงานของสุนทรภู่” ของ ศาสตราจารย์ ดร.ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต^{๒๙๖} เนื่องจากมีเนื้อหาครอบคลุมประวัติชีวิตและงานของสุนทรภู้อย่างสมบูรณ์

นอกจากนี้ยังได้ใช้แนวคิดอีก ๓ แนวคิดคือ ได้แก่ แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ซึ่งองค์การระหว่างประเทศที่ทำหน้าที่ดูแลควบคุมและส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ๒ องค์การหลัก ได้แก่ UNESCO และ UNCTAD ต่างก็ได้ให้คำจำกัดความของเศรษฐกิจสร้างสรรค์ไว้ดังนี้ คำจำกัดความของ UNESCO เศรษฐกิจสร้างสรรค์คือ “อุตสาหกรรมที่เกิดจากความคิดสร้างสรรค์ ความชำนาญ และความสามารถที่มีศักยภาพในการสร้างงานและความมั่งคั่งโดยการผลิตและใช้ประโยชน์จากทรัพย์สินทางปัญญา”^{๒๙๗} ในขณะที่องค์กรที่ให้คำจำกัดความคำว่าเศรษฐกิจสร้างสรรค์อย่างละเอียด และมีการนำเสนอในรูปแบบของรายงาน อย่างเป็นทางการมากที่สุดคือ UNCTAD ในรายงาน “Creative Economy Report 2008”

อีกแนวคิดหนึ่งคือแนวคิดเรื่อง การท่องเที่ยวเชิงแนวคิด^{๒๙๘} เป็นการท่องเที่ยวในรูปแบบใหม่ นักท่องเที่ยวจะใช้แรงบันดาลใจต่างๆ ในการสร้างแนวคิดในการท่องเที่ยว โดยลักษณะเด่นที่เป็น “แก่น” ของ “การท่องเที่ยวเชิงแนวคิด” (Thematic Tourism) นั่นก็คือจะต้องเป็นการท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวสามารถ “เลือก” ได้ มิใช่ การท่องเที่ยวตามกระแสนิยม การเลือกดังกล่าวจะมี Concept หรือ Theme ที่สอดคล้องหรือเกี่ยวข้องกันอยู่ ไม่ว่าจะเป็นเลือกในเรื่องของสถานที่ท่องเที่ยว ประเภทของที่พักรวมถึงการจัดการ และการควบคุมกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในระหว่างการท่องเที่ยว โดยผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่าย ทั้งด้านผู้ประกอบการและด้านของนักท่องเที่ยว อาจมีส่วนร่วมในการวางกรอบแนวคิดการท่องเที่ยวดังกล่าว เช่น การท่องเที่ยวงานชมวัฒนธรรมและประเพณี (Cultural and traditional tourism) การท่องเที่ยวเพื่อศึกษากลุ่มชาติพันธุ์หรือวัฒนธรรมกลุ่มน้อย (Ethnic tourism) คือ การเดินทางท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้วิถีชีวิตความเป็นอยู่ วัฒนธรรมของชาวบ้าน วัฒนธรรมของชนกลุ่มน้อยหรือชนเผ่าต่างๆ การท่องเที่ยวเชิงทัศนศึกษาและศาสนา (Edu-Meditation tourism) การท่องเที่ยวแบบผจญภัย (Adventure Travel) การท่องเที่ยวตามรอยภาพยนตร์ (Pop-Culture Tourism or Movie Tourism) การท่องเที่ยวตามแหล่งเสียงเพลง (Music Tourism)

การท่องเที่ยวเชิงแนวคิด เป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการท่องเที่ยวที่น่าสนใจ เพราะนอกจากความลึกซึ้งในแง่ของเนื้อหาที่ได้รับจากการท่องเที่ยว ยังเป็นการเพิ่มคุณค่าให้กับการท่องเที่ยวและแหล่งท่องเที่ยวด้วย และสิ่งที่ได้รับเพิ่มขึ้น คือ การส่งเสริมการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวให้มี

^{๒๙๖} ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. ชีวประวัติและผลงานของสุนทรภู่. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

^{๒๙๗} อาคม เต็มพิทยาไพสิฐ. Thailand's Creative Economy. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. ๒๕๕๓

^{๒๙๘} e-TAT Tourism Journal – การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

ประสิทธิภาพ ช่วยลดการทำลายแหล่งท่องเที่ยวและวิถีชุมชนที่มีเหลืออยู่น้อยในปัจจุบัน ให้สามารถดำรงอยู่ได้ต่อไปจนตกทอดไปถึงชนรุ่นหลัง

แนวคิดสุดท้ายที่นำมาใช้ในการทำงานครั้งนี้ คือ ทฤษฎีบทบาทหน้าที่ของคติชน การศึกษามโนทัศน์ของข้อมูลคติชนเป็นแนวทางหนึ่งในการศึกษาวิจัยทางคติชนวิทยาซึ่ง สุกัญญา สุจฉายา กล่าวว่า นักคติชนรับแนวคิดนี้มาจาก ทฤษฎีหน้าที่นิยม (Functionalism) ของนักมานุษยวิทยา^{๒๙๙} ส่วนในทางมานุษยวิทยานั้น นักมานุษยวิทยาได้นำทฤษฎีหน้าที่นิยมมาใช้ศึกษาวัฒนธรรม โดยสนใจบทบาทหน้าที่ของระบบต่างๆ ในวัฒนธรรม ทั้งระบบความเชื่อและศาสนา ระบบครอบครัว ระบบการปกครอง ระบบการศึกษา ระบบนันทนาการ โดยมองว่าระบบต่างๆ เป็นกลไกทางวัฒนธรรมซึ่งต่างก็มีหน้าที่ของตนและช่วยให้สังคมดำรงอยู่ได้^{๓๐๐} นักมานุษยวิทยาสำนักบทบาทหน้าที่นิยมคนสำคัญ ได้แก่ มาลินอฟสกี (Malinowski) ซึ่งเป็นนักมานุษยวิทยาผู้บุกเบิกทฤษฎีหน้าที่นิยมโดยใช้ข้อมูลจากตำนานปรัมปราเป็นหลัก เขากล่าวไว้ใน *Myth in Primitive Psychology* ว่า “หน้าที่ของตำนานปรัมปรา คือ ช่วยสร้างความเข้มแข็งและถ่ายทอดประเพณีของกลุ่มชน”^{๓๐๑}

นอกจากนี้ วิลเลียม บาสคอม นักคติชนวิทยาได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของคติชนไว้ในบทความของ “*Four Functions of Folklore*” เขาได้จำแนกบทบาทหน้าที่ของคติชนในภาพรวมไว้ ๔ ประการ^{๓๐๒} คือ ประการแรก ใช้อธิบายที่มาและเหตุผลในการทำพิธีกรรม (justifying rituals and institution), ประการที่ ๒ ทำหน้าที่ให้การศึกษาในสังคมที่ใช้ประเพณีบอกเล่า (plays in education), ประการที่ ๓ รักษามาตรฐานทางพฤติกรรมที่เป็นแบบแผนของสังคม (maintaining conformity) และประการที่ ๔ ให้ความเพลิดเพลินและเป็นทางออกให้แก่ความคับข้องใจของบุคคล (form of amusement and to escape in fantasy from repressions imposed up on him by society) อย่างไรก็ตาม จากบทบาททั้ง ๔ ประการนี้ บาสคอมสรุปไว้ในตอนท้ายว่า เราสามารถแยกบทบาทย่อยลงได้อีก หรือรวมเป็นเพียงบทบาทเดียวคือ บทบาทในการรักษาเสถียรภาพของวัฒนธรรม (maintain the stability of culture)^{๓๐๓} ซึ่งในงาน “ทดลอง” ครั้งนี้ จะได้ใช้เรื่อง

^{๒๙๙} สุกัญญา สุจฉายา, “บทนำ: การศึกษามโนทัศน์ของคติชน,” ใน พิธีกรรม ตำนาน นิทาน เพลง (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการคณะอักษรศาสตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๒.

^{๓๐๐} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓.

^{๓๐๑} Bronislaw Malinowski, “Myth in Primitive Psychology,” in *Magic, Science and Religion and Other Essays* (Garden City, NY: Doubleday & Co., Inc., 1926). อ้างถึงในศิริพร ณ ถลาง, *ทฤษฎี คติชนวิทยา: วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน นิทานพื้นบ้าน* (กรุงเทพฯ: ศูนย์คติชนวิทยา โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๓๒๓.

^{๓๐๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๑๘.

^{๓๐๓} สุกัญญา สุจฉายา, “บทนำ: การศึกษามโนทัศน์ของคติชน,” ใน พิธีกรรม ตำนาน นิทาน เพลง (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการคณะอักษรศาสตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๔.

บทบาทหน้าที่คติชน ในการที่จะ “เฝ้ามอง” และวิเคราะห์วิถีชุมชนในพื้นที่ที่นำมาใช้ในการจัดการท่องเที่ยว เพื่อคัดกรองทุนทางวัฒนธรรมไปใช้เพื่อการท่องเที่ยวต่อไป

จากนั้นผู้วิจัยได้เริ่มต้นถอดคำประพันธ์ และคัดสรรข้อมูลที่ได้จากนิราศพระประธม โดยอาศัยการประเมินข้อมูลจากนิราศ และเลือกสิ่งที่จะนำมาเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวและมีศักยภาพที่จะนำเข้าสู่กระบวนการสร้างคุณค่า ซึ่งเป็นแนวคิดของ พีรพงศ์ จาตุรงค์กุล ที่เสนอว่า การท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรมควรมีกระบวนการสร้างคุณค่าใน ๔ ด้าน ได้แก่ นวัตกรรม (Innovation) ภูมิปัญญา (Wisdom) เรื่องเล่า (Story telling) และความคิดสร้างสรรค์ (creative) จากนั้นจึงเลือกสิ่งที่สุนทรภู่กล่าวถึงในนิราศ และสำรวจผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นของชุมชนทุกชุมชนตามเส้นทางนิราศพระประธม แล้วนำมาใส่ในตารางเพื่อพิจารณาเปรียบเทียบ และหาแนวทางในการพัฒนาผลิตภัณฑ์นั้นให้เชื่อมโยงกับนิราศต่อไป

ผลการศึกษาพบว่า การศึกษานิราศพระประธมของสุนทรภู่ในฐานะทุนทางวัฒนธรรม สามารถนำมาใช้ในการพัฒนาการท่องเที่ยวได้ ๕ มิติ คือ เส้นทาง อาหาร กิจกรรม ของที่ระลึก และวันเวลาเดินทาง โดยบูรณาการให้เข้ากับการท่องเที่ยวได้จริงอย่างเป็นรูปธรรม พร้อมนำเสนอ “นิราศพระประธม” ในฐานะเรื่องเล่าประกอบการเดินทาง โดยแบ่งเส้นทางได้เป็น ๓ ภาคคือ ภาคธนบุรี (กรุงเทพฯ) - คลองบางใหญ่ (นนทบุรี) ภาคคลองบางใหญ่ (นนทบุรี) - คลองโยง (นครปฐม) และภาคคลองโยง (นครปฐม) - นครชัยศรี (นครปฐม) ทั้งนี้ผู้วิจัยได้เสนอรูปแบบการจัดการท่องเที่ยวโดยใช้เรื่องนิราศพระประธมของสุนทรภู่เป็นแกนหลักในการเล่าเรื่อง เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่รายการการท่องเที่ยวในพื้นที่ ทำให้เกิดการให้คุณค่าและความหมายแก่แหล่งท่องเที่ยวที่มีอยู่เดิม อนุรักษ์ภูมิปัญญาในชุมชน และเกิดแหล่งท่องเที่ยวใหม่ในชุมชน นำมาสู่การสร้างงานและรายได้ ตลอดจนคุณภาพชีวิตที่ดีในที่สุด

๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย

ปัจจุบันกระแสการท่องเที่ยวเชิงแนวคิด (Theme) ได้รับความนิยมมาก เนื่องจากเป็นการเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวตลอดจนกิจกรรมต่างๆ ด้วยเรื่องเล่าหรือแนวคิดร่วมกัน ปรากฏการณ์ที่เห็นได้ชัดคือ การท่องเที่ยวตามรอยละครหรือภาพยนตร์ต่างๆ เช่น เยี่ยมชมหมู่บ้านฮอบบิทใน The Lord of the Rings ที่ Hobbiton นิวซีแลนด์ หรือ ตามหาพลังแห่ง Star Wars ที่ดาวเจต้า ในดินแดนแห่งทะเลทราย Wadi Rum จอร์แดน การท่องเที่ยวตามรอยวรรณคดีนิทานหรือตำนานต่างๆ เช่น ตามรอยวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนที่จังหวัดสุพรรณบุรี ตามรอยวรรณคดีเรื่องพระลอ ที่จังหวัดแพร่ ตามรอยเรื่องปาจิตตอพิมพ์ ที่จังหวัดนครราชสีมา แต่วรรณคดีประเภทนิราศซึ่งกล่าวถึงเรื่อง “การเดินทาง” โดยเฉพาะกลับไม่ได้รับความนิยมในการนำมาประยุกต์ใช้

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยพบว่า “การทดลอง” เดินทางและทำกิจกรรมในลักษณะเดียวกับที่กวีทำ เป็นสิ่งที่ทำให้เข้าใจความคิดของกวีในบางประเด็นได้มากขึ้น รวมทั้งยังสร้างสีสันให้การเดินทาง

อีกด้วย ในงานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทดลองจัดเป็นรายการท่องเที่ยวและได้เชิญผู้สนใจมาทดลองร่วมเดินทาง โดยเชิญชุมชน องค์การบริหารส่วนท้องถิ่นที่เกี่ยวข้อง ผู้ประกอบการด้านท่องเที่ยว สื่อมวลชน ช่างภาพ ครูอาจารย์ นักศึกษา และผู้สนใจทั่วไปร่วมเดินทาง ในทั้ง ๓ เส้นทาง ผลการประเมินรายการท่องเที่ยวพบว่า นักท่องเที่ยวที่ร่วมเดินทางมีความพึงพอใจมาก แม้บางสถานที่ที่เคยเดินทางมาแต่รูปแบบการเดินทางและกิจกรรมทำให้การเดินทางมีสีสันและแปลกใหม่มากขึ้น นับว่าวิธีการ “สัปดาห์ทางวัฒนธรรม” ที่นำมาใช้นั้นตรงกับความต้องการของนักท่องเที่ยว

บรรยายให้ความรู้เรื่องการเดินทางโดยเรือของสุนทรภู่ที่ปรากฏในนิราศพระปฐม ณ วัดระฆังโฆสิตาราม

ผู้ร่วมโครงการถ่ายภาพวัดเกตประยงค์

ถ่ายภาพร่วมกับพระอุดมสิทธินายก (ก้ำพล ป.ธ.๙) และเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์วัดบางอ้อยช้าง

ภาพบรรยากาศล่องเรือบริเวณคลองบางม่วง

ผู้ร่วมโครงการถ่ายภาพด้านในพระอุโบสถ วัดบางอ้อยช้าง จังหวัดนนทบุรี

ผู้เข้าร่วมโครงการจำนวน ๑๖ คน (เรือ ๑ ลำ) มีระดับความพึงพอใจในแต่ละด้านเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก ๔ คะแนน จาก ๕ คะแนน ซึ่งมากกว่าค่าเป้าหมาย คือ ๓ คะแนน ซึ่งคิดจากแบบประเมินจำนวน ๑๖ ชุด มีรายละเอียดดังนี้คือ

๑) ความเหมาะสมของเส้นทางล่องเรือตามรอยนิราศพระประชมของสุนทรภู่

ผู้เข้าร่วมโครงการพึงพอใจระดับมากที่สุด	จำนวน ๙ คน
ผู้เข้าร่วมโครงการพึงพอใจในระดับมาก	จำนวน ๖ คน

๒) ความเหมาะสมของเส้นทางล่องเรือสำหรับการจัดเป็นการท่องเที่ยวแบบ One Day Trip

ผู้เข้าร่วมโครงการพึงพอใจระดับมากที่สุด	จำนวน ๘ คน
ผู้เข้าร่วมโครงการพึงพอใจในระดับมาก	จำนวน ๗ คน

๓) ความเหมาะสมของสถานที่

ผู้เข้าร่วมโครงการพึงพอใจระดับมากที่สุด	จำนวน ๕ คน
ผู้เข้าร่วมโครงการพึงพอใจในระดับมาก	จำนวน ๑๐ คน

๔) ความเหมาะสมของระยะเวลา (ภาพรวม)

ผู้เข้าร่วมโครงการพึงพอใจระดับมากที่สุด	จำนวน ๔ คน
ผู้เข้าร่วมโครงการพึงพอใจในระดับมาก	จำนวน ๑๐ คน

๕) ความเหมาะสมของระยะเวลา (แต่ละจุด)

ผู้เข้าร่วมโครงการพึงพอใจระดับมากที่สุด	จำนวน ๕ คน
ผู้เข้าร่วมโครงการพึงพอใจในระดับมาก	จำนวน ๗ คน

๖) ความเหมาะสมของรูปแบบและความน่าสนใจของการล่องเรือตามรอยนิราศพระประชมของสุนทรภู่

ผู้เข้าร่วมโครงการพึงพอใจระดับมากที่สุด	จำนวน ๖ คน
ผู้เข้าร่วมโครงการพึงพอใจในระดับมาก	จำนวน ๖ คน

๗) ความรู้และประโยชน์ที่ได้รับจากการจัดกิจกรรม

ผู้เข้าร่วมโครงการพึงพอใจระดับมากที่สุด	จำนวน ๙ คน
ผู้เข้าร่วมโครงการพึงพอใจในระดับมาก	จำนวน ๗ คน

๘) ความพึงพอใจต่อกิจกรรมในภาพรวม

ผู้เข้าร่วมโครงการพึงพอใจระดับมากที่สุด	จำนวน ๖ คน
ผู้เข้าร่วมโครงการพึงพอใจในระดับมาก	จำนวน ๙ คน

จากการทำวิจัยในครั้งนี้ ทำให้ผู้วิจัยเล็งเห็นความสำคัญของชุมชนริมคลองมหาสวัสดิ์ ที่นับเป็นชุมชนหนึ่งที่มีความเป็นมาและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ยาวนาน รวมถึงความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่และสถานที่ต่างๆ ที่สามารถพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวประจำท้องถิ่นได้ และยังมีพื้นที่ใกล้เคียงที่เชื่อมโยงกันด้วยสายน้ำ ทั้งคลองโยง คลองบางใหญ่ และแม่น้ำนครชัยศรี ซึ่งแม่น้ำที่กล่าวมานี้ยังปรากฏชื่ออยู่ในนิราศพระปฐม ของสุนทรภู่ จึงเหมาะแก่การพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพแหล่งท่องเที่ยว ทั้งในด้านการเผยแพร่องค์ความรู้ในสื่อประชาสัมพันธ์ที่ทันสมัย และการปรับปรุงภูมิทัศน์ของแหล่งท่องเที่ยวให้เหมาะสมและสวยงามมากยิ่งขึ้น

ผู้วิจัยจึงได้จัดโครงการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวคลองมหาสวัสดิ์และพื้นที่เชื่อมโยง ภายใต้การสนับสนุนงบประมาณจากกองวิเทศสัมพันธ์ มหาวิทยาลัยมหิดล นับเป็นโครงการที่ส่งเสริม สนับสนุน ประชาสัมพันธ์และขยายพื้นที่การท่องเที่ยว และส่งต่อการท่องเที่ยวให้เกิดขึ้นระหว่างพื้นที่ชุมชนใกล้เคียง เพื่อนำไปสู่การพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวตัวอย่าง และเป็นสถานที่ท่องเที่ยวชื่อดังที่เป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวต่อไป

๑) วัดตันเชือก

ป้ายที่ ๑ ตั้งอยู่ริมฝั่งคลองโยง บริเวณหน้าพิพิธภัณฑสถานของวัดตันเชือก จังหวัดนนทบุรี

๒) โรงเรียนบ้านคลองโยง

ป้ายที่ ๒ ตั้งอยู่ริมฝั่งคลองโยง บริเวณศาลาท่าน้ำโรงเรียนบ้านคลองโยง จังหวัดนครปฐม

๓) วัดลานตากฟ้า

ป้ายที่ ๓ ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำนครชัยศรี บริเวณศาลาท่าน้ำวัดลานตากฟ้า จังหวัดนครปฐม

๔) วัดจี้วราย

ป้ายที่ ๔ ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำนครชัยศรี บริเวณท่าน้ำวัดจี้วราย จังหวัดนครปฐม

๕) วัดสัมปทวน

ป้ายที่ ๕ ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำนครชัยศรี บริเวณศาลาท่าน้ำวัดสัมปทวน จังหวัดนครปฐม

๖) วัดสิงห์

ป้ายที่ ๖ บริเวณพระมหาธาตุเจดีย์อัครนวกฤฏ์ ภายในวัดสิงห์ จังหวัดนครพนม

๗) วัดท่าโน

ป้ายที่ ๗ ตั้งอยู่บริเวณศาลาทางเข้าวัดท่าโน จังหวัดนครพนม

๘) วัดธรรมศาลา

ป้ายที่ ๘ ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าของพระอุโบสถวัดธรรมศาลา จังหวัดนครปฐม

๙) วัดห้วยตะโก

ป้ายที่ ๙ ตั้งอยู่บริเวณหน้าพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดห้วยตะโก จังหวัดนครปฐม

๑๐) วัดพระปฐมเจดีย์

ป้ายที่ ๑๐ ตั้งอยู่ภายในวัดพระปฐมเจดีย์ บริเวณทางเข้าพิพิธภัณฑ์วัดพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้ทดลองสร้างของที่ระลึกโดยเริ่มต้นจากการสำรวจสิ่งที่ปรากฏในนิราศที่สุนทรภู่กล่าวถึง และสิ่งที่ชุมชนต้องการ “ขาย” ในปัจจุบัน เช่น ผลิตภัณฑ์ OTOP แหล่งท่องเที่ยวชุมชนต่างๆ จากนั้นจึงนำมาประยุกต์เข้าด้วยกัน กล่าวคือ คัดสรรสิ่งที่ปรากฏในบทประพันธ์มาสร้างสรรค์เป็นของที่ระลึก ซึ่งทำโดยคนในชุมชนที่สุนทรภู่กล่าวถึง และปัจจุบันยังคงดำเนินการอยู่ไม่ขัดกับวิถีปัจจุบัน ดังที่งานวิจัยนี้ได้สร้างสรรค์ “ขนมเสปิงสุนทรภู่” ขึ้นมา

ขณะเดียวกันงานวิจัยนี้ยังได้สร้างมัคคุเทศก์ท้องถิ่น โดยได้ดำเนินการอบรมครูที่สังกัดโรงเรียนในพื้นที่ที่เกี่ยวข้อง เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนท้องถิ่นที่เกี่ยวข้อง รวมถึงยังได้จัดอบรม “สุนทรภู่ครูท่องเที่ยว” แก่นักเรียนโรงเรียนบ้านคลองโยง อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม ซึ่งเป็นสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับนิราศพระปฐม โดยมีจุดมุ่งหมายให้เยาวชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมกับการท่องเที่ยวในชุมชน และยังเป็นการส่งเสริมให้เยาวชนในท้องถิ่นเกิดการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนที่ตนอาศัยอยู่ ส่งผลให้เกิดความรัก ความผูกพันต่อชุมชน ทั้งยังสามารถพัฒนาเป็นหลักสูตรท้องถิ่นต่อไปได้อีกด้วย

พิธีเปิดป้ายท่องเที่ยวในโครงการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวคลองมหาสวัสดิ์และพื้นที่เชื่อมโยง

การประกวดการฝึกปฏิบัติมัคคุเทศก์น้อยโรงเรียนบ้านคลองโยง

การศึกษาครั้งนี้ได้ช่วยเน้นย้ำให้เห็นการบูรณาการวรรณคดี คติชนวิทยา และการท่องเที่ยวว่าสามารถทำได้ และควรทำอย่างมีส่วนร่วมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกกลุ่มเพื่อไม่ให้เกิดผลกระทบ และเกิดการใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน และตรงความต้องการ

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

- ๑) ควรมีการศึกษานิราศเรื่องอื่นๆ ของสุนทรภู่ หรือกวีในท้องถิ่นต่างๆ ในฐานะทุนทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว เพื่อใช้วรรณคดีให้เกิดประโยชน์สูงสุด
- ๒) ควรมีการจัดทำสารานุกรมสถานที่ในนิราศของสุนทรภู่ เพื่อให้ผู้ประกอบการหรือชุมชนที่เกี่ยวข้องนำไปใช้ประโยชน์ในการสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่แหล่งท่องเที่ยวได้ง่าย
- ๓) ควรมีการศึกษาการใช้วรรณคดีประเภทอื่นๆ มาสร้างให้เกิดประโยชน์ในมิติเศรษฐกิจสร้างสรรค์ เพื่อขยายกลุ่มผู้สนใจวรรณคดีให้กว้างขวางขึ้น และใช้ประโยชน์จากวรรณคดีหลากหลายมากขึ้น

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กฤษฎา พิณศรี และคณะ. ศึกษาศักยภาพแหล่งโบราณสถานวัฒนธรรมล้านช้างในอีสานใต้เพื่อการ
ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม. สุรินทร์: มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์, ๒๕๕๐.

การศาสนา, กรม. ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๖.

การศาสนา, กรม. ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๓. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๗.

การศาสนา, กรม. ประวัติวัดสำคัญทางพระพุทธศาสนา ตอน ๒. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา,
๒๕๒๕.

การศาสนา, กรม. ประวัติวัดสำคัญทางพระพุทธศาสนา ตอน ๓. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา,
๒๕๒๖.

กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ, รวบรวม. บทกวีนิราศตามคลองบางกอกน้อยถึงบางใหญ่. พิมพ์เป็นอนุสรณ์
ในงานฉาบฉวย นางเป๋า พอนอ่วม ณ เมรุวัดโบสถ์บน อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี
วันที่ ๒๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๒๔.

กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ, รวบรวม. บทกวีนิราศตามคลองบางกอกน้อยถึงบางใหญ่. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ใน
งานฉาบฉวย นางเป๋า พอนอ่วม ณ เมรุวัดโบสถ์บน อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี วันที่
๒๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๒๔), หน้า ๒๖.

กุสุมา รัชชมน. สีสันวรรณคดี. กรุงเทพฯ: ศยาม, ๒๕๓๔.

คันธรส พวงแก้ว. การท่องเที่ยวพื้นประวัติศาสตร์ตามรอยพระพุทธเจ้าหลวงใน ๕ จังหวัดภาคใต้:
สงขลา พัทลุง นครศรีธรรมราช ตรัง และสตูล. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการ
วิจัย, ๒๕๕๒.

จารุวรรณ รักดีดำรงฤทธิ์. การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาตามตำนานอุรังคธาตุ. วิทยานิพนธ์พุทธ
ศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

ชนกพร พัวพัฒนกุล, เรียบเรียง. กรมพระราชวังบวรสถานพิมุขกับงานศิลปกรรม โครงการวิจัย
“พระราชานุสรณ์ กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข”. ใน ประพจน์ อัครวิรุฬหการ, บรรณาธิการ.
พิมุขสถานสรรพการพิธี: สรรพนิพนธ์ประวัติศาสตร์ว่าด้วย “วังหลัง” สมัยอยุธยา -
รัตนโกสินทร์. นครปฐม: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๗. หน้า ๑๐๗.

ชลดา เรื่องรักย์ลิขิต. ภาพยนตร์เครื่องควหาวน ภาพยนตร์นิราศแรมรสร้าง. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

ชลดา เรื่องรักย์ลิขิต. ชีวิตประวัติและผลงานของสุนทรภู่. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: โครงการตำรา
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

ชื่น ศรีสวัสดิ์. การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม: กรณีศึกษาวัฒนธรรมชุมชนชาวควยในเขตอีสานใต้และ
ลาวใต้. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๐.

ตำราฐานภาพ, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า. ชีวิตและงานของสุนทรภู่. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๘.

ดิเรก ปัทมสิริวัฒน์, บรรณาธิการ.. **ทุนสังคมและทุนวัฒนธรรมในระบบเศรษฐกิจ และการจัดการยุคใหม่**. พิษณุโลก: คณะวิทยาการจัดการและสารสนเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๕๗.

ทัศนีย์ นาคเสนีย์. **การศึกษาเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวตามรอยอารยธรรมทวารวดี - ขอม ในจังหวัดราชบุรี ประเทศไทย**. ราชบุรี: มหาวิทยาลัยราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง, ๒๕๕๕.

ทัศนีย์ สีนสกุล. **ทฤษฎีกีวินพนธ์สันสกฤต**. ใน วารสารอักษรศาสตร์ ๒๓, (มกราคม - มิถุนายน), ๒๕๓๔.

นก ใน **ธรรมชาติสรรพสิ่งสาละยา**. นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๓.

นิจิรา คลังสมบัติ. **การพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนจังหวัดอุดรธานี**. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรดุษฎีบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

นิราศพระปฐม หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. ม.ป.ป. เลขที่ ๑๖. มัดที่ ๕ ตู๋ ๑๑๕ ชั้น ๕/๑ ๒๗ หน้า.

นิราศพระปฐม หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. ม.ป.ป. เลขที่ ๑๗. มัดที่ ๕ ตู๋ ๑๑๕ ชั้น ๕/๑ ๔๔ หน้า.

แน่งน้อย ศักดิ์ศรี, หม่อมราชวงศ์. **พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๕๒๕)**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

บุญยสฤกษ์ อเนกสุข. ยล เยี่ยม เยือน เหยา: แนวคิดและทฤษฎีว่าด้วยการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม. พิษณุโลก: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๕๗,

ประวัติวัดไก่เตี้ย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ประยูร, ๒๕๑๑.

ประวัติวัดชัยพฤกษมาลา วัดราชโอรสาราม วัดเฉลิมพระเกียรติ. พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมหลวง ลดาวัลย์ ณ อยุธยา ต.จ. ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๖.

ปราณี หลักคำ และคณะ. **ชื่อบ้านนามเมือง "จังหวัดนนทบุรี"**. นนทบุรี: บอลพรีนติ้ง, ๒๕๕๐.

พระเทพมหาเจติยาจารย์ และพระครูสุธีเจติยานุกูล. **ประวัติวัดในจังหวัดนครปฐม**. นครปฐม: คณะสงฆ์จังหวัดนครปฐม คณะสงฆ์วัดไร่ขิง พระอารามหลวงวัดพระปฐมเจดีย์, ๒๕๕๖.

พระเทพวราจารย์ (แบน กิตติสาโร), รวบรวมและเรียบเรียง. **ประวัติวัดและโบราณสถาน**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บริษัท ทรงสิทธิ์วรรณ จำกัด, ๒๕๓๕. หน้า ๑๓๓.

พิจิตรา ก้องกิตติงาม. **การศึกษาเส้นทางเดินทางและการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินผ่านวรรณคดีนิราศเมืองแกลง กรณีศึกษา: จังหวัดระยอง**. รายงานประกอบรายวิชาโครงการทางภูมิศาสตร์ ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พินิจ รัตนกุล, บรรณาธิการและเรียบเรียง. พระอารามหลวงในกรุงเทพมหานคร เล่ม ๒. นครปฐม:

วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๐.

มนู วลัยะเพ็ชร และคณะ. รายงานผลการวิจัย เรื่อง การศึกษาทางภูมิศาสตร์เกี่ยวกับชื่อภูมิ

ประเทศ ของจังหวัดนครปฐม. ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๒.

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. **ทุนวัฒนธรรม : วัฒนธรรมในระบบทุนนิยมโลก**. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๖.

รังสิมา กุลพัฒน์. ตามรอย “ปาจิต - อรพิม” บนเส้นทางสายตำนาน ไทย - ลาว - เขมร. ใน **จดหมาย**

ขามูลนิธิเล็ก - ประไพ วิริยะพันธุ์. ปีที่ ๑๘ ฉบับที่ ๑๐๑ (มกราคม - มีนาคม ๒๕๕๗)

รัน วาดานาเบ้. ศึกษาการกล่าวถึง “สถานที่” ที่ปรากฏใน ๑๐๐ บทกวีญี่ปุ่นโบราณ “เฮียะคุ

นินอิฉมู. ปริญญานิพนธ์สาขาวิชาภาษาญี่ปุ่น คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๗.

วนิดา อ่อนละมัย และสุดสันต์ สุทธิพิศาล. “การปรับใช้วรรณกรรมสันไซเพื่อการสื่อความหมายการ

ท่องเที่ยวไทย” **วารสารการบริการและการท่องเที่ยว**, ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มิถุนายน ๒๕๕๙)

วิทย์ พงศ์พนิตานนท์, เรียบเรียง. **วังหลัง: ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์**. ใน ประพจน์ อัสววิรุฬ

การ, บรรณาธิการ. **พินิจสถานสรรพการพิสิฐ: สรรพนิพนธ์ประวัติศาสตร์ว่าด้วย**

“วังหลัง” สมัยอยุธยา - รัตนโกสินทร์. นครปฐม: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๗.

วิทย์ ศิวะศรียานนท์. **วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ: ธรรมชาติ, ๒๕๔๔.

ศิริพร ณ ถลาง, **ทฤษฎี คติชนวิทยา: วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน นิทานพื้นบ้าน**. กรุงเทพฯ:

ศูนย์คติชนวิทยา โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

ศิริพร ณ ถลาง. **“คติชนสร้างสรรค์”: บทสังเคราะห์และทฤษฎี**. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิริน

ธร, ๒๕๕๙.

ศิลปากร, กรม. **ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม ๔ วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ: กองวรรณคดี

และประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๒๕.

ส.พลายน้อย. **ตรุษสงกรานต์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๔๗.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. **ร่างกรอบทิศทางของแผนพัฒนา**

เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑, ๒๕๕๓.

สุกัญญา สุกฉายา. **บทนำ: การศึกษาบทบาทหน้าที่ของคติชน ใน พิธีกรรม ตำนาน นิทาน เพลง**.

กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการคณะอักษรศาสตร์, ๒๕๔๘.

สุกัญญา สุกฉายา. **“ภูมิวัฒนธรรมกาญจนบุรี จากพระราชนิพนธ์เรื่องตามเสด็จไทรโยค**

ในรัชกาลที่ ๕: การศึกษาในมุมมองของนักคติชนวิทยา” ใน อภิลักษณ์ เกษมผลกุล,

บรรณาธิการ. **กาญจนสังขปิตรานุสรณ์**. กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์ ราษฎร์ชาวจังหวัดกาญจนบุรี

- และมหาวิทยาลัยมหิดล พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในการพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เจริญ สุวฑฒโน. ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร วันพุธที่ ๑๖ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๙.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. *สุนทรภู่ตามเสด็จวังหลังไปสวนหลวง ในคลองบางกอกน้อย* ใน *มติชนออนไลน์*. เข้าถึงได้จาก <https://www.matichon.co.th> ๒๕๖๐, มิถุนายน ๑๙.
- สุจิตราภา พันธุ์วิไล. *รูปแบบการจัดการหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชนมีส่วนร่วม: กรณีศึกษาบ้านหล่อชา (อาชา) ตำบลแม่ยาว อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. เชียงใหม่: สาขาวิชาการจัดการอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๕.
- สุนิษา เขยกลิ่นเทศ และอรอุมา ตั้งต่อนิรันดร์. *ความสัมพันธ์ระหว่างความหลากหลายของนกและพืชในพื้นที่สีเขียวของมหาวิทยาลัยมหิดล วิทยาเขตศาลายา*. วิทยาศาสตร์บัณฑิต สาขาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสิ่งแวดล้อม คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๗.
- สุภาพร บางใบ. *ตามรอยเบ้าพระยุคลบาทโครงการพัฒนาลุ่มน้ำเข็ก จังหวัดเพชรบูรณ์*. เพชรบูรณ์: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์, ๒๕๕๕.
- เสริมศิริ นิลดำ และคณะ. “การพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยวตามรอยชาติพันธุ์ในจังหวัดเชียงราย” ใน *วารสารวิจัยราชภัฏพระนคร สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*. ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มิถุนายน ๒๕๖๐)
- โสวิทย์ บำรุงภักดี และทักษิณาร์ ไกรราช. *เครือข่ายการเรียนรู้: กระบวนการสร้างและการใช้ความรู้จากวรรณกรรมเรื่องสินไซสู่การพัฒนาสังคมของชาวจังหวัดขอนแก่น*. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ๒๕๕๘.
- อดิศยา พวงทอง. *แนวทางการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม: กรณีศึกษาชุมชนเกาะเกร็ด อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี*. วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกริก, ๒๕๕๙.
- อภิลักษณ์ เกษมผลกุล, บรรณาธิการ. *ศรีสุตารักษ์นุสรณ์: รายงานการศึกษาและอนุรักษ์เอกสารโบราณวัดศรีสุตาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร*. นครปฐม: สาขาวิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๑.
- อภิลักษณ์ เกษมผลกุล. “พระราชประวัติกรมพระราชวังบวรสถานพิมุขฉบับชำระใหม่” ใน ประพนธ์ อัครวิรุฬหาร, บรรณาธิการ.. *พิมุขสถานสรรพการพิสิฐ: สรรพนิพนธ์ประวัติศาสตร์ว่าด้วย “วังหลัง” สมัยอยุธยา - รัตนโกสินทร์*. นครปฐม: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๗.
- อมรรัตน์ เปี่ยมดนตรี. *การใช้วรรณกรรมขุนช้างขุนแผนเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในจังหวัดสุพรรณบุรี*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

อาคม เต็มพิทยาไพสิฐ. **Thailand's Creative Economy**. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการ
เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. ๒๕๕๓

ภาษาอังกฤษ

Srisangnam. **Creative Economy**. Lecture note prepared for Korean Study Programme,
Chulalongkorn University, Bangkok, Thailand, 2009.

UNCTAD (2008), “Creative Economy Report 2008”.

World Intellectual Property Organization, WIPO (2003), Guide on Surveying the
Economic Contribution of the Copyright – Based Industries

บรรณานุกรมรูปภาพ

- คนรักมือหมุน Manual Focus Group. **นกระลุ่มพู หรือนกลุ่มพู**. เข้าถึงได้จาก <https://pantip.com>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.
- ครูทิพย์. **ผลของต้นรักทะเล ที่เข้าใจว่าเป็นต้นรักน้ำ**. เข้าถึงได้จาก <http://oknation.nationtv>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.
- คลังทรัพยากรการศึกษาแบบเปิด. **ผลกล้วยกล้วย**. เข้าถึงได้จาก <https://oer.learn.in.th>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.
- เฉลว. **เฉลว**. เข้าถึงได้จาก <http://2.bp.blogspot.com>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.
- ต้นมะลิ. **นกโพระดกหูเขียว**. เข้าถึงได้จาก <http://www.thailandoffroad.com>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.
- ทองหยอด. **นกคุ้มขาว**. เข้าถึงได้จาก <http://www.meeboard.com>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.
- นกยางกรอก **นกยางกรอกพันธุ์ขาว**. เข้าถึงได้จาก <http://www.nokandnature.com>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.
- นกยูงกำลังรำแพน **นกประจำถิ่นในพื้นที่ต่างๆ**. เข้าถึงได้จาก <http://pirun.ku.ac.th>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.
- น้ำเกรียง. **นกตะกรุม**. เข้าถึงได้จาก <http://oknation.nationtv.tv>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.
- บ้านกลอยกาญจนา. **ดอกกลอย**. เข้าถึงได้จาก <http://gloy-happyfood.blogspot.com>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.
- บ้านสวนพอเพียง. **ดอกโคก**. เข้าถึงได้จาก <http://www.bansuanporpeang.com>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.
- ปลาไทยในกลุ่มน้ำเจ้าพระยา. **ปลาสร้อย**. เข้าถึงได้จาก <http://www.fisheries.go.th>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.
- พรรณไม้หน้า. **ต้นลำพู**. เข้าถึงได้จาก <https://pantip.com>. สืบค้นเมื่อ ๑๐ สิงหาคม ๒๕๖๐.
- พลอยโพยม. **ผลพิกุล**. เข้าถึงได้จาก <http://bangkrod.blogspot.com>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.
- พืชเกษตรไทย. **ผลนมนาง**. เข้าถึงได้จาก <http://puechkaset.com>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.
- ไพศาลย์ เปี่ยมเมตตาวัดน์. **พระภิกษุกับบรรดา “ลูกสาวทสี่ยาตรา”**. สยาม: ผ่านมุกกล้อง จอห์น ทอมสัน ๒๔๐๘ - ๙ รวมทั้งนครวัดและเมืองชายฝั่งประเทศจีน. กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊คส์, ๒๕๕๘.
- วรุณี วรุตตานนท์. **แม่มายลองโน**. เข้าถึงได้จาก <http://www.dnp.go.th>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

วัดอมรินทรารามวรวิหาร. เข้าถึงได้จาก <http://www.panoramio.com>. สืบค้นเมื่อ ๙ สิงหาคม ๒๕๖๐.

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. **ไก่อ่อน.** เข้าถึงได้จาก <http://www.wikiwand.com>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. **นกช้อนหอย.** เข้าถึงได้จาก <https://th.wikipedia.org>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. **ลูกสวาด.** เข้าถึงได้จาก <https://th.wikipedia.org>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

วิวัฒน์ชัย ชูตินธรรักษ์. **ดอกจิวป่า.** เข้าถึงได้จาก <https://vivatchaipicture.wordpress.com>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

วีรพงษ์ งามางกูร. **ดอกผกากรอง.** เข้าถึงได้จาก <http://www.kalyanamitra.org>. สืบค้นเมื่อ ๑๐ สิงหาคม ๒๕๖๐.

ศูนย์รวมความรู้ของคนรักการทำเกษตร. **ดอกเล็บมือนาง.** เข้าถึงได้จาก <http://ilovekaset.com>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

ศูนย์วิจัยและพัฒนาประมงน้ำจืดนครสวรรค์. **ปลาทราย.** เข้าถึงได้จาก <http://www.fisheries.go.th>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

สวนรักบัว. **ลินจง เป็นบัวสายชนิดหนึ่ง ดอกสีชมพู.** เข้าถึงได้จาก <http://www.nanagarden.com>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. **แมลงเป็ดผี.** เข้าถึงได้จาก <http://saranukromthai.or.th>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

สุพรรณกุล ภัคโชค. **นกกระทาทอง.** เข้าถึงได้จาก <http://www.thaigoodview.com> สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

องค์การบริหารส่วนตำบลบางพูด. **การสูดไฟต้มน้ำอ้อยในโรงหีบอ้อย.** เข้าถึงได้จาก <http://bangpood.go.th>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

องค์การสวนพฤกษศาสตร์. **ดอกกระทิง.** เข้าถึงได้จาก <http://www.qsbg.org>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

องค์การสวนพฤกษศาสตร์. **ดอกพะยอม.** เข้าถึงได้จาก <http://www.qsbg.org>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

องค์การสวนพฤกษศาสตร์. **ดอกกระเรียน.** เข้าถึงได้จาก <http://www.qsbg.org>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

องค์การสวนพฤกษศาสตร์. **สันตะวาใบพาย.** เข้าถึงได้จาก <http://www.qsbg.org>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

อเนก นาวิกมูล. **เข้าทรงแม่ศรี.** ถ่ายเมื่อ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๓๗.

- อีสานร้อยแปด. **พ้อม**. เข้าถึงได้จาก <https://esan108.com>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.
- Archimedes Channel. **นกกาเหว่า**. เข้าถึงได้จาก <http://xn--12ca4eucta5bc3i4c.blogspot.com>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.
- Arijit Banerjee. **นกเป็ดหงส์**. เข้าถึงได้จาก <http://dktnfe.com>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.
- Armps Phisitphong. **นกศูลยอดปรารงค์ ปราสาทพระเทพบิดร**. เข้าถึงได้จาก <https://www.flickr.com>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.
- Aun NK. **ดอกสายตึง หรือ ส่าหรัยข้าวเหนียว**. เข้าถึงได้จาก <http://topicstock.pantip.com>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.
- Birds of Thailand. **นกเป็ดน้ำ**. เข้าถึงได้จาก <http://www.birdsofthailand.org>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.
- Birds of the lower northern Thailand. **นกเขาไฟ**. เข้าถึงได้จาก <http://www.lowernorthernbird.com>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.
- Birds of the lower northern Thailand. **นกอีลุ้ม**. เข้าถึงได้จาก <http://www.lowernorthernbird.com>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.
- Bishnu Sarangi. **นกดอกบัว หรือ นกกาบบัว**. เข้าถึงได้จาก <https://pixabay.com>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.
- Boon Chin. **นกค้อนทองหรือนกตีทอง**. เข้าถึงได้จาก <https://hiveminer.com>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.
- Dek Hatyai. **ต้นกล้วยกล้วย**. เข้าถึงได้จาก <http://dekhatyai.blogspot.com>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.
- HaMAO Sunny. **ผลตะโกนา**. เข้าถึงได้จาก <http://books-under-bed.blogspot.com>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.
- JawNoy. **งูปีแก้วลายแต้ม**. เข้าถึงได้จาก <http://thai-snake.blogspot.com>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.
- Joepsm. **ปลากริม**. เข้าถึงได้จาก <https://aqua.c1ub.net>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.
- Kaijeaw. **ผลมะพลับ**. เข้าถึงได้จาก <https://kaijeaw.com>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.
- Korpnorm. **มาลัยดอกพิกุล**. เข้าถึงได้จาก <http://www.imgrum.org>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.
- Local Alike. **ดอกเสาวรส**. เข้าถึงได้จาก <https://www.thetrippacker.com>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.
- Master bie. **การหีบอ้อยแบบโบราณ**. เข้าถึงได้จาก www.youtube.com. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.
- Plains-wanderer. **นกอีโก้ง**. เข้าถึงได้จาก <http://oknation.nationtv.tv>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

SIAM Through Time. เพนียดคล้องช้างที่ พระนครศรีอยุธยา ที่สันนิษฐานว่าอาจคล้ายกับเพนียดคล้องช้างที่บ้านเพนียด เมืองนครไชยศรี. เข้าถึงได้จาก <https://www.pinterest.com>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

Wegrow application. ดอกบุหงาส่าหรี. เข้าถึงได้จาก <http://www.wegrow.in.th>. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

กำหนดการเส้นทางและข้อมูลการตามรอยนิราศพระประธม ของสุนทรภู่

๑. เส้นทางกรุงเทพฯ - นนทบุรี (บางใหญ่) → เส้นทางเรือ

- ๐๖.๓๐ น. ออกเดินทางจากท่าเรือวัดระฆังไปยังวัดไก่อเตี้ย
- ๐๗.๓๐ น. เดินทางถึงวัดไก่อเตี้ยและเข้าเยี่ยมชมวัด
- ๐๗.๕๐ น. ออกเดินทางจากวัดไก่อเตี้ยไปยังวัดพิบูลทอง
- ๐๘.๐๐ น. เดินทางถึงวัดพิบูลทองและเข้าเยี่ยมชมวัด
- ๐๘.๒๐ น. ออกเดินทางจากวัดพิบูลทองไปยังวัดเกต
- ๐๘.๔๐ น. เดินทางถึงวัดเกตและเข้าเยี่ยมชมวัด
- ๐๙.๐๐ น. ออกเดินทางจากวัดเกตไปยังวัดชลอ
- ๐๙.๒๐ น. เดินทางถึงวัดชลอและเข้าเยี่ยมชมวัด
- ๐๙.๔๐ น. ออกเดินทางจากวัดชลอไปยังวัดสัก
- ๑๐.๑๐ น. เดินทางถึงวัดสักและเข้าเยี่ยมชมวัด
- ๑๐.๓๐ น. ออกเดินทางจากวัดสักไปยังวัดบางไกรนอก
- ๑๑.๐๐ น. เดินทางถึงวัดบางไกรนอกและเข้าเยี่ยมชมวัด
- ๑๑.๒๐ น. ออกเดินทางจากวัดไกรนอกไปยังวัดตะเคียน
- ๑๑.๕๐ น. เดินทางถึงวัดตะเคียนและรับประทานอาหารกลางวันตามอัยยาศัย
- ๑๓.๐๐ น. เดินทางไปยังปากคลองบางใหญ่
- ๑๓.๓๐ น. เดินทางกลับมายังท่าเรือวัดระฆัง

๒.๑ ประวัติสถานที่ในเส้นทางกรุงเทพฯ - นนทบุรี (บางใหญ่)

๑) วัดระฆัง

วัดระฆัง เดิมเรียกว่า วัดบางว่าใหญ่ หรือบางหัวใหญ่ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ กรมพระยาเทพสุดาวดี (สา) ได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตปฏิสังขรณ์วัดบางว่าใหญ่^๑ และได้ขุดพบพระขี้ผึ้งใบหนึ่งมีเสียงดังไพเราะมาก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ทรงขอไปไว้ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และทรงสร้างระฆังมาชดเชยจำนวน ๕ ใบ จากนั้นพระราชทานนามวัดใหม่ว่า “วัดระฆังโฆสิตาราม” ด้วยเหตุที่ขุดพบพระขี้ผึ้งในวัด และเพื่อฟื้นฟูแบบแผนประเพณีครั้งกรุงศรีอยุธยาที่มีวัดชื่อ “วัดระฆัง” อยู่ใกล้วังหลวงเช่นกัน^๒

^๑ การศาสนา, กรม. ประวัติวัดสำคัญทางพระพุทธศาสนา ตอน ๒. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕. หน้า ๑๕๗.

^๒ ศิลปากร, กรม. ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม ๔ วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๒๕. หน้า ๒๕๔. (จัดพิมพ์เนื่องในการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี).

๒) วัดไโก่เตี้ย

วัดไโก่เตี้ย ตั้งอยู่บริเวณปากคลองวัดไโก่เตี้ยทางฝั่งตะวันตกของคลองวัดชลอ ปรากฏว่าท่านเจ้าพระยารัตนาพิพิธ (สนธิ์ สนธิรัตน์) ได้สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๑ แต่ในจดหมายเหตุฉบับหนึ่งระบุว่า วัดไโก่เตี้ยแต่ก่อนนั้นชื่อวัดมหาอมาตยาราม เข้าใจว่าจะมาเปลี่ยนชื่อเป็นวัดไโก่เตี้ยตอนปราบดาภิเษก ในสมัยรัชกาลที่ ๑ แต่ไม่ปรากฏหลักฐานของปีที่เปลี่ยนชื่อ จึงถือเอาว่าท่านเจ้าพระยารัตนาพิพิธเป็นผู้สร้างจึงแน่นอนกว่า^๓

๓) วัดพิกุล

วัดพิกุล หรือวัดพิกุลทอง ตั้งอยู่ตำบลวัดชลอ อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี สร้างเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๓๕๐ ไม่ปรากฏนามและประวัติผู้สร้าง แต่มีการบูรณะวัดระยะแรกเริ่มประมาณปี พ.ศ. ๒๔๘๗ และมีการบูรณะอย่างสม่ำเสมอ ทำให้วัดเจริญรุ่งเรืองเป็นที่รู้จักกันทั่วไป^๔

๔) วัดเกต

วัดเกต ตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกของคลองวัดชลอ ในตำบลวัดชลอ อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี บริเวณฝั่งใต้ของวัดมีคลองแยกเข้าไปบรรจบกับคลองวัดสัก^๕

๕) วัดชลอ

วัดชลอ ตั้งอยู่ริมคลองวัดชลอฝั่งใต้ ในเขตอำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี พระอุโบสถของวัดชลอแสดงเค้าว่าเป็นฝีมือของช่างเก่าแก่ถึงสมัยอยุธยา แต่มีการบูรณะซ่อมแซมจนเปลี่ยนรูปไปมากแล้ว ก่อนหน้านี้นักทางวัดได้พบพระเจดีย์โลหะ ๒ องค์ บรรจุภายในซากเจดีย์เก่าเหนือพระอุโบสถ ซึ่งท่านเจ้าอาวาสได้มอบให้พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเก็บรักษา^๖

๖) วัดสัก

วัดสักน้อย (วัดโบราณ) และวัดสักใหญ่ ตั้งอยู่บริเวณริมคลองวัดสัก ซึ่งเป็นคลองที่แยกจากคลองอ้อมนนท์ฝั่งตะวันตก ตรงข้ามวัดบางอ้อยช้าง^๗

^๓ ประวัติวัดไโก่เตี้ย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ประยูร, ๒๕๑๑. หน้า ๔.

^๔ การศาสนา, กรม. ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๖. หน้า ๒๐๙ - ๒๑๐.

^๕ กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ, รวบรวม. บทกวีนิราศตามคลองบางกอกน้อยถึงบางใหญ่. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางเป้า พอนอ่วม ณ เมรุวัดโบสถ์บน อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี วันที่ ๒๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๒๔), หน้า ๔๗ - ๔๘.

^๖ ปราณี หลักคำ และคณะ. ชื่อบ้านนามเมือง “จังหวัดนนทบุรี”. นนทบุรี: บอลพรีนติ้ง, ๒๕๕๐. หน้า ๒๘.

^๗ กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ, รวบรวม. บทกวีนิราศตามคลองบางกอกน้อยถึงบางใหญ่. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางเป้า พอนอ่วม ณ เมรุวัดโบสถ์บน อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี วันที่ ๒๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๒๔), หน้า ๕๗.

๓) บางนายไกร

บางนายไกร ตั้งอยู่ในเขตตำบลบางขุนกอง อำเภอบางกรวย มีคลองบางนายไกร แยกจากคลองอ้อมนนท์ทางฝั่งตะวันตก และมีวัดบางนายไกรนอกตั้งอยู่บริเวณปากคลอง ท้องถิ่นแถบนี้มีเรื่องราวเกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องหนึ่ง คือ “ไกรทอง” ปรากฏว่ากวีเกือบทุกท่านที่เดินทางผ่านบางนายไกรมักไม่เว้นกล่าวถึง^๔

๔) บางใหญ่

บางใหญ่ เป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดนนทบุรี เดิมตั้งอยู่บริเวณที่คลองสามสายมาบรรจบกัน ได้แก่ คลองอ้อมนนท์ คลองบางกอกน้อย และคลองบางใหญ่ และอยู่ในเขตการปกครองของอำเภอบางใหญ่ (บางกรวย) และอำเภอบางบัวทอง ต่อมา พ.ศ. ๒๔๖๐ ทางราชการจึงได้พิจารณาแบ่งตำบลบางใหญ่ และบางม่วง จากอำเภอบางใหญ่ (บางกรวย) และแบ่งตำบลบางแม่นาง เสาชิงหิน และบ้านใหม่ จากอำเภอบางบัวทอง มาตั้งเป็นกิ่งอำเภอบางแม่นาง เพื่อความสะดวกในการปกครอง

วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๔ กิ่งอำเภอบางแม่นางได้รับโอนตำบลบางเลน จากอำเภอนนทบุรี มาอยู่ในการปกครอง และยกฐานะเป็นอำเภอบางแม่นาง ต่อมาปี พ.ศ. ๒๔๖๖ ได้ย้ายที่ว่าการอำเภอมาตั้งอยู่หมู่ที่ ๒ ตำบลบางม่วง บริเวณปากคลองบางใหญ่แยกคลองอ้อมนนท์และคลองบางกอกน้อย ประชาชนจึงนิยมเรียกอำเภอนี้ว่า “บางใหญ่” จนกระทั่งวันที่ ๑๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๓ ได้เปลี่ยนชื่ออำเภอบางแม่นาง เป็นอำเภอบางใหญ่ ตามความคุ้นเคยของประชาชน ส่วนอำเภอบางใหญ่ (เดิม) เปลี่ยนชื่อเป็น “อำเภอบางกรวย” เพื่อไม่ให้ซ้ำกัน

ในปี พ.ศ. ๒๔๘๖ ประเทศไทยประสบปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำอย่างหนัก จังหวัดนนทบุรีถูกยุบลงเพื่อเป็นการประหยัดงบประมาณราชการ อำเภอบางใหญ่ถูกโอนไปขึ้นกับจังหวัดนนทบุรีพร้อมกับอำเภอบางบัวทองและอำเภอบางกรวย จนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๔๘๙ มีการจัดตั้งจังหวัดนนทบุรีขึ้นมาอีกครั้ง อำเภอบางใหญ่จึงกลับมาอยู่ในการปกครองของจังหวัดจนถึงปัจจุบัน

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๒ อำเภอบางใหญ่พร้อมส่วนราชการอื่นๆ ย้ายที่ทำการไปตั้งอยู่ในหมู่บ้านบางใหญ่ที่ดี เนื่องจากได้รับบริจาคที่ดินให้สร้างศูนย์ราชการขึ้น นับแต่นั้นมา การเป็นที่ตั้งหน่วยงานการบริหารราชการประกอบกับการโฆษณาของหมู่บ้านจัดสรรแห่งนั้น ทำให้บางใหญ่ที่ดีกลายเป็นชุมชนบางใหญ่และย่านบางใหญ่ในความรับรู้ของคนทั่วไป ส่วนตัวอำเภอบางใหญ่เดิมปัจจุบันมักถูกเรียกว่า “บางใหญ่เก่า” ตั้งอยู่ในเขตเทศบาลตำบลบางม่วง^๕

^๔ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๙.

^๕ ปราณี หลักคำ และคณะ. ชื่อบ้านนามเมือง “จังหวัดนนทบุรี”. นนทบุรี: บอลพรีนตัง, ๒๕๕๐. หน้า ๕๘.

๒. เส้นทางนทบุรี (บางใหญ่) - นครปฐม (คลองโยง) → เส้นทางเรือ

- ๐๘.๐๐ น. ออกเดินทางจากท่าเรือวัดต้นเชือกไปยังวัดหลังบาง
- ๐๙.๐๐ น. เดินทางถึงวัดหลังบางและเข้าเยี่ยมชมวัด
- ๐๙.๓๐ น. ออกเดินทางจากวัดหลังบางไปยังวัดท่าบันเทิงธรรม
- ๐๙.๔๐ น. เดินทางถึงวัดท่าบันเทิงธรรมและเข้าเยี่ยมชมวัด
- ๑๐.๑๐ น. ออกเดินทางจากวัดท่าบันเทิงธรรมกลับมายังตลาดเก่าบางคูวัด
- ๑๐.๔๐ น. เดินทางถึงตลาดเก่าบางคูวัดและแวะเข้าชมศาลเจ้าพ่อจ้อย
- ๑๑.๑๐ น. ออกเดินทางจากตลาดเก่าบางคูวัดกลับมายังวัดต้นเชือก
- ๑๑.๕๐ น. เดินทางถึงวัดต้นเชือกและรับประทานอาหารกลางวันตามอัธยาศัย
- ๑๓.๐๐ น. ออกเดินทางจากวัดต้นเชือกไปยังปากคลองโยง
- ๑๔.๓๐ น. เดินทางจากปากคลองโยงกลับมายังวัดต้นเชือก

๒.๑ ประวัติสถานที่ในเส้นทางนทบุรี (บางใหญ่) - นครปฐม (คลองโยง)

๑) วัดหลังบาง

วัดหลังบาง ตั้งอยู่หมู่ที่ ๕ ตำบลบางแม่นาง อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย ตั้งวัดเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๐๐ ไม่ทราบนามและประวัติผู้สร้าง ที่มีนามว่า “วัดหลังบาง” คงถือเหตุผลที่วัดตั้งอยู่ตอนหลังของหมู่บ้าน จึงได้เรียกขานกันอย่างนั้น

๒) วัดท่าบันเทิงธรรม

วัดท่าบันเทิงธรรม ตั้งอยู่ในตำบลบางใหญ่ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี สังกัดคณะสงฆ์ธรรมยุต ตั้งวัดเมื่อ ปี พ.ศ. ๒๓๘๕ มีผู้เล่าสืบต่อกันมาว่า ท่านหญิงคอยท่าปราโมช ได้นั่งเรือผ่านมาเห็นสภาพอุโบสถหลังเก่าของวัดนี้มีชำรุดทรุดโทรมมาก และสภาพวัดรกร้างจึงบริจาคทรัพย์สร้างอุโบสถทรงนิยม คือลักษณะเป็นทรงแบบสถาปัตยกรรมจีน ชาวบ้านจึงเรียกวัดนี้ว่า “วัดท่า” ตามชื่อผู้สร้างอุโบสถ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๙๑ นายอเนก อรัญนาค นายอำเภอบางใหญ่ขณะนั้น ได้ปรึกษากับพระสิงห์ สุขบุญโญ เจ้าอาวาสวัด เพื่อขอบูรณะวัดและเปลี่ยนชื่อวัดเป็น “วัดท่าบันเทิงธรรม” มาจนถึงปัจจุบันนี้

๓) ตลาดเก่าบางคูวัด

ตลาดเก่าบางคูวัด มีชื่อเรียกว่า “ตลาดต้นสะตือ” เนื่องจากบริเวณที่ตั้งตลาดมีต้นสะตือขึ้นเป็นจำนวนมาก หลังจากนั้นได้ย้ายมายังฝั่งปัจจุบัน โดยสาเหตุที่ย้ายเนื่องจากมีการร่วมกันซื้อที่ดินเพื่อตั้งชุมชนค้าขายแห่งใหม่และตั้งชื่อใหม่ว่า “ตลาดใหม่วัฒนา” แต่ผู้คนกลับเรียกกันติดปากว่า “ตลาดบางคูวัด” เนื่องจากที่ตั้งของตลาดอยู่บริเวณริมคลองบางใหญ่ ทำให้ในอดีต

ตลาดบางคูวัดเป็นศูนย์กลางการค้าขายทางน้ำที่สำคัญแห่งหนึ่ง มีโรงโอดิมที่เรียกกันว่า “โอดิมไม้แดง” ซึ่งเป็นที่นิยม และมีโรงสีข้าวที่ต่อมาได้เลิกกิจการไป จึงคงเหลือแต่ตลาดบางคูวัดในปัจจุบัน

๔) ศาลเจ้าพ่อจ้อย บางคูวัด

แต่เดิม ศาลเจ้าพ่อจ้อยตั้งอยู่บริเวณปากคลองบางคูวัด มีลักษณะเป็นศาลไม้เก่าแก่อายุกว่า ๑๐๐ ปี ชาวไทยเชื้อสายจีนมีความเลื่อมใสศรัทธาและมีความเชื่อถือว่าเจ้าพ่อจ้อยเป็น “เทพเจ้าแห่งสายน้ำ” ช่วยในการทำมาค้าขาย ปกป้องคุ้มครองดูแลในเรื่องการสัญจรทางน้ำให้ปลอดภัย ต่อมาชาวไทยเชื้อสายจีนที่มีจิตศรัทธาร่วมกันมอบที่ดินเพื่อสร้างศาลเจ้าพ่อจ้อยแห่งใหม่ และมีการบูรณะอย่างต่อเนื่อง ทั้งยังจัดตั้งกรรมการดูแลศาลเจ้าพ่อจ้อยในทุกๆ ปี

๕) บ้านใหม่

บ้านใหม่ เป็นตำบลหนึ่งในอำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี จากตำนานคำบอกเล่าของการสร้างวัดต้นเชือก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๔ ซึ่งเป็นปีสุดท้ายในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช แสดงให้เห็นว่ามีตั้งการชุมชนก่อนหน้านี้ เพราะสภาพภูมิประเทศของตำบลตั้งอยู่ริมคลองบางใหญ่ที่เป็นร่องน้ำโบราณตามธรรมชาติ ใช้เป็นเส้นทางสัญจรระหว่างแม่น้ำนครชัยศรี - แม่น้ำเจ้าพระยา เนื่องจากยังไม่มีทางขุดคลองสายอื่น คลองบางใหญ่จึงเป็นเส้นทางสัญจรทางน้ำสายเดียวที่ประชาชนใช้สัญจรจากหัวเมืองนครชัยศรีและเมืองทางด้านตะวันตกเข้ามาเมืองหลวงคือบางกอกธนบุรี

ในสมัยรัชกาลที่ ๖ พ.ศ. ๒๔๕๘ ตำบลบ้านใหม่ขึ้นกับอำเภอบางบัวทอง ใช้ชื่อตำบลศิริชะเชือก อำเภอบางบัวทอง ต่อมา พ.ศ. ๒๔๖๐ ทางราชการได้โอนตำบลบ้านใหม่ให้มาขึ้นกับกิ่งอำเภอบางแม่นาง และวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๖๔ ได้ยกฐานะจากกิ่งอำเภอบางแม่นางเป็นอำเภอบางแม่นาง และได้เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอบางใหญ่^{๑๐}

๖) คลองโยง

คลองโยง คือส่วนหนึ่งของคลองบางใหญ่และยาวจรดปากคลองบางใหญ่ฝั่งแม่น้ำนครชัย สาเหตุที่เรียก “คลองโยง” เพราะคลองบางใหญ่บริเวณนี้ตื้นเขิน เรือใหญ่ไม่สามารถสัญจรไปได้สะดวก จำเป็นต้องใช้หัวเชือกผูกกับเรือแล้วเอาทางเชือกมาผูกกับโกรกแอก หลังจากนั้นไล่ควายลงเดินไปตามลำคลองที่มีน้ำอยู่ตื้นๆ ก่อนจะมีการขุดคลองให้มีความลึกเพิ่มขึ้นประมาณ ปี พ.ศ. ๒๔๙๑ เพื่อที่จะนำน้ำมาจากแม่น้ำท่าจีนมาใช้ทำสวน ทำนา ปรากฏว่าการทำนาในตำบลนี้ทำนาได้ปีละ ๒ ครั้ง และไม่มีควายที่มลากจูงเรือให้ลำบากเหมือนในอดีต

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๐.

๓. เส้นทางนครปฐม (คลองโยง) - คลองบางแก้ว → เส้นทางเรือ

- ๐๘.๐๐ น. ออกเดินทางจากท่าเรือวัดลานตากฟ้าไปยังโรงเจเทียงเต่าตัว
- ๐๘.๒๐ น. เดินทางถึงโรงเจเทียงเต่าตัวและเข้าเยี่ยมชมภายในโรงเจ
- ๐๙.๕๐ น. ออกเดินทางจากโรงเจเทียงเต่าตัวไปยังศาลเจ้าพ่อสุบิน
- ๑๐.๑๐ น. เดินทางถึงศาลเจ้าพ่อสุบินและเข้าเยี่ยมชมภายในศาล
- ๑๐.๔๐ น. ออกเดินทางจากศาลเจ้าพ่อสุบินไปยังวัดจิวราย
- ๑๑.๐๐ น. เดินทางถึงวัดจิวรายและเข้าเยี่ยมชมภายในวัด
- ๑๑.๓๐ น. ออกเดินทางจากวัดจิวรายไปยังวัดกลางคูเวียง
- ๑๑.๑๕ น. เดินทางถึงวัดกลางคูเวียงและรับประทานอาหารกลางวันตามอัธยาศัย
- ๑๓.๐๐ น. ออกเดินทางจากวัดกลางคูเวียงไปยังวัดสัมปทวน
- ๑๓.๒๐ น. เดินทางถึงวัดสัมปทวนและเข้าเยี่ยมชมภายในวัด
- ๑๓.๕๐ น. ออกเดินทางจากวัดสัมปทวนไปยังวัดกลางบางแก้ว
- ๑๔.๑๐ น. เดินทางถึงวัดกลางบางแก้วและเข้าเยี่ยมชมภายในวัด
- ๑๔.๔๐ น. ออกเดินทางจากวัดกลางบางแก้วเข้าไปยังคลองบางแก้ว
- ๑๕.๒๐ น. เดินทางกลับมายังท่าเรือวัดลานตากฟ้า

๓.๑ ประวัติสถานที่ในเส้นทางนครปฐม (คลองโยง) - คลองบางแก้ว

๑) ลานตากฟ้า

ลานตากฟ้า เป็นชื่อตำบลหนึ่งในอำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับชื่อของตำบลว่า ในสมัยหนึ่งมีเรือสำเภาจีนลำหนึ่งได้มาล่มลงในแม่น้ำนครชัยศรี ตรงที่เป็นบริเวณหน้าวัดลานตากฟ้าในปัจจุบัน (ขณะนั้นยังไม่มีการสร้างวัด) ฝั่งซ้ายของแม่น้ำนครชัยศรีขณะนั้นมีคนอาศัยอยู่บ้าง ผู้คนที่รอดตายพากันว่ายน้ำขึ้นบก แล้วตากเสื้อผ้าที่เปียกน้ำกันมากมายตรงบริเวณที่เป็นบริเวณหน้าวัดลานตากฟ้า พื้นที่บริเวณจึงได้รับการขนานนามจากชาวบ้านว่าเป็น “บ้านลานตากฟ้า” ก่อนจะเพี้ยนเป็น “บ้านลานตากฟ้า”^{๑๑}

๒) โรงเจเทียงเต่าตัว

โรงเจเทียงเต่าตัว ตั้งอยู่ปากคลองโรงเจ ริมฝั่งแม่น้ำนครชัยศรี เป็นโรงเจโบราณต้นสายสถานที่ปฏิบัติธรรมอันเก่าแก่ของกลุ่มจีนสยาม

^{๑๑} มนู วัลยะเพ็ชร และคณะ. รายงานผลการวิจัย เรื่อง การศึกษาทางภูมิศาสตร์เกี่ยวกับชื่อภูมิประเทศ ของจังหวัดนครปฐม. ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๒. หน้า ๘๖ - ๘๗.

๓) ศาลเจ้าพ่อสุบิน

ศาลเจ้าพ่อสุบิน มีอีกชื่อหนึ่งคือ “ศาลเจ้าพ่อเฮ้งเจีย” ตั้งอยู่บริเวณปากคลองมหาสวัสดิ์ ฝั่งแม่น้ำนครชัยศรี มีที่มาจากการเข้าทรงองค์พ่อ เมื่อเจ้าพ่อมาลง องค์นั้นจะมีลักษณะกิริยาเหมือนลิง ชาวบ้านจึงปั้นรูปปั้นของเจ้าพ่อเป็นรูปเทพเฮ้งเจียในตำนานของจีน ส่วนตำนานในด้านประวัติความเป็นมาที่ก่อตั้งศาลนั้นไม่มีผู้ใดทราบอย่างแน่ชัด อย่างไรก็ตามศาลเจ้าพ่อสุบินนี้น่าจะมีมาก่อนสมัยรัชกาลที่ ๔ อีกทั้งยังเป็นศาลเจ้าที่สำคัญ เพราะเป็นจุดหมายสำคัญที่คนไทย ในสมัยนั้นรู้จักกันโดยทั่วไป

๔) จีวรราย

จีวรราย แต่เดิมเรียกว่าตำบลท่าเรือ เพราะเป็นศูนย์กลางขนส่งจากจังหวัดสุพรรณบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร ต่อมาทางราชการได้เปลี่ยนชื่อเป็นจีวรราย เพื่อให้คล้องกับวัดจีวรราย และสถานีจีวรรายที่มีมาแต่เดิม และในอดีตพื้นที่บริเวณนี้มีต้นจิวขึ้นเรียงรายทั่วไป บางคนว่าต้นจิวขึ้นอยู่มากเป็นป่าจิว จากตำบลจีวรรายไปจนถึงปากคลองมหาสวัสดิ์ มีความยาวไม่น้อยกว่าหนึ่งกิโลเมตรเศษ จึงเป็นที่มาของชื่อจีวรราย แต่ปัจจุบันไม่มีต้นจิวหลงเหลืออยู่ เพราะมีการโค่นจิวตามความเชื่อ หากบ้านใครมีต้นจิวหรือที่ดินของใครมีต้นจิวมากไม่เป็นมงคล^{๑๒}

๕) สัมปทวน

สัมปทวน เป็นชื่อตำบลในอำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม มีเรื่องเล่ากันว่า มีพระพุทธรูปลอยน้ำมา ๓ องค์ ชาวบ้านที่พบเห็นได้ช่วยกันอัญเชิญขึ้นเรือแต่ไม่เป็นผลสำเร็จ จึงนำเชือกเส้นใหญ่ไปคล้ององค์พระพุทธรูปทั้ง ๓ องค์ แล้วช่วยกันชักลากขึ้นมาบนฝั่งอีกครั้ง แต่ก็ไม่สำเร็จอีกเช่นเคย เพราะกระแสน้ำเกิดปั่นป่วนจนทำให้เชือกขาดเป็นเหตุให้พระพุทธรูป ทั้ง ๓ องค์ จมหายไปกับกระแสน้ำ ชาวบ้านจึงพากันเรียกสถานที่บริเวณนี้ว่า “สามพระทวน” ต่อมาได้เพี้ยนกลายเป็น “สัมปทวน”

๖) บ้านบางแก้ว

บ้านบางแก้ว ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่อำเภอนครชัยศรี ทั่วไปเป็นที่ราบลุ่ม เหมาะแก่การเกษตรกรรมและเลี้ยงสัตว์น้ำ เดิมภายในบริเวณนี้มีลำคลองธรรมชาติเกิดขึ้นคลองหนึ่ง แต่ยังไม่มีการขุดและไถ่กับคลองนี้มีวัดมะขวิดตั้งอยู่ ต่อมาเมื่อมีราษฎรผู้หนึ่งชื่อนางสั้มแก้ว ได้มาบูรณะวัดมะขวิด ชาวบ้านจึงพร้อมใจกันเปลี่ยนชื่อวัดมะขวิดเป็นวัดบางแก้ว ตามชื่อตัวท้ายของนางสั้มแก้ว และเรียก

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘๕.

คลองธรรมชาติที่ไหลผ่านกลางตำบลว่า “คลองบางแก้ว” เพราะอยู่ใกล้วัดบางแก้ว ต่อมาบริเวณนี้ได้ยกฐานะขึ้นเป็นตำบล จึงเรียกว่า ตำบลบางแก้ว^{๑๓}

๔. เส้นทางนครปฐม (คลองบางแก้ว) - พระปฐมเจดีย์ → เส้นทางรถยนต์

- ๐๘.๐๐ น. เยี่ยมชมพิพิธภัณฑวัดกลางบางแก้วและออกเดินทางไปยังศาลเจ้าพ่อหลักเมืองนครชัยศรี
- ๐๘.๓๐ น. เดินทางถึงศาลเจ้าพ่อหลักเมืองนครชัยศรีและเยี่ยมชมภายในศาล
- ๐๙.๕๐ น. ออกเดินทางจากศาลเจ้าพ่อหลักเมืองนครชัยศรีไปยังวัดไทร
- ๑๐.๑๐ น. เดินทางถึงวัดไทร เยี่ยมชม “เครื่องตั้ง” วัดไทร
- ๑๐.๔๐ น. ออกเดินทางจากวัดไทรไปยังวัดสิงห์
- ๑๑.๐๐ น. เดินทางถึงวัดสิงห์และเข้าเยี่ยมชมพระเจดีย์สมัยอยุธยา
- ๑๑.๓๐ น. ออกเดินทางจากวัดสิงห์ไปยังวัดท่าใน
- ๑๑.๑๕ น. เดินทางถึงวัดท่าในและรับประทานอาหารกลางวันตามอัธยาศัย
- ๑๓.๐๐ น. ออกเดินทางจากวัดท่าในไปยังศาลเพนียด
- ๑๓.๒๐ น. เดินทางถึงศาลเพนียดและฟังบรรยายที่ศาล
- ๑๓.๕๐ น. ออกเดินทางจากศาลเพนียดไปยังวัดห้วยตะโก
- ๑๔.๑๐ น. เดินทางถึงวัดห้วยตะโกและเข้าเยี่ยมชมภายในวัด
- ๑๔.๔๐ น. ออกเดินทางจากวัดห้วยตะโกไปยังวัดธรรมศาลา
- ๑๕.๒๐ น. เดินทางถึงวัดธรรมศาลา ชมโบราณสถานที่เกี่ยวกับเรื่องพญางง-พญาวาน
- ๑๖.๐๐ น. ออกเดินทางจากวัดธรรมศาลาไปยังพระปฐมเจดีย์
- ๑๖.๓๐ น. เดินทางถึงพระปฐมเจดีย์ ฟังบรรยายที่พิพิธภัณฑ
- ๑๗.๐๐ น. ออกเดินทางจากพระปฐมเจดีย์ไปยังวัดกลางบางแก้ว
- ๑๗.๓๐ น. เดินทางถึงวัดกลางบางแก้ว โดยสวัสดิภาพ

๔.๑ ประวัติสถานที่ในเส้นทางนครปฐม (คลองบางแก้ว) - พระปฐมเจดีย์

๑) วัดกลางบางแก้ว

วัดกลางบางแก้วเป็นวัดราษฎร์แต่เดิมชื่อว่า วัดคงคาราม ครั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส เสด็จตรวจราชการตามลำนํ้านครชัยศรี (ลำนํ้าท่าจีน) ได้เสด็จทอดพระเนตรวัด ทรงตรัสถามมีคหายุวกวัดชื่อนายโปีะ ชมภูนิช ทูลว่าชื่อ วัดคงคาราม ทรงเห็นว่าเป็นวัดที่อยู่ริมแม่น้ำนครชัยศรี ตรงปากคลองบางแก้ว และในละแวกนั้นมีวัดใกล้เคียงอีกสองวัด ซึ่งมีอาณาเขตวัดติดต่อกันคือ ด้านทิศใต้ติดต่อกับวัดใหม่สุปดิษฐาราม

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๒๖.

ด้านทิศตะวันตกติดต่อกับวัดตุ๊กตา จึงได้ทรงประทานชื่อใหม่ว่า “วัดกลางบางแก้ว” ตรงกับสมัยพระพุทธวิถีนายก (บุญ ขนธโชติ) เป็นเจ้าอาวาสในสมัยนั้น แต่นั้นมาจึงใช้ชื่อวัดกลางบางแก้วเป็นทางราชการมาจนถึงปัจจุบัน

๒) ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองนครชัยศรี

ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง ตั้งอยู่บริเวณริมคลองบางแก้ว แขวงเมืองนครชัยศรี ศาลเจ้าเก่าแก่อันสันนิษฐานว่าเป็นศาลเจ้าที่ปรากฏอยู่ในนิราศพระประธมของสุนทรภู่ เมื่อครั้งเดินทางผ่านคลองแห่งนี้ เมื่อช่วงปลายรัชกาลที่ ๓ อาคารแบบศาลเจ้าจีนโบราณศิลปะตอนใต้แบบแต้จิ๋ว แม้ปัจจุบันตัวอาคารจะได้รับการบูรณะใหม่เกือบหมดเมื่อไม่นานมานี้ แต่ก็ยังปรากฏความงดงามของฝีมือเชิงช่างจีนโบราณที่ปรากฏอยู่บนงานแกะสลักไม้ โครงหลังคา และซุ้มบูชา ตัวศาลเขียนป้ายภาษาไทยด้านหน้าว่าศาลเจ้าพ่อหลักเมือง แต่ภายหลังได้อัญเชิญองค์เจ้าแม่กวนอิมมาประดิษฐานที่โถงกลาง นอกจากนี้ยังมีแท่นบูชาสามเทพเจ้าซำซำก๊กอ๊วง และแท่นบูชาองค์ปึงเถ่ากง และเจี๊วดไม้แบบไทยที่มีมาแต่โบราณด้วย

๓) วัดไทร

วัดไทร ตั้งอยู่ตำบลบางกระซับ อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม สังกัดสงฆ์มหานิกาย ที่ดินตั้งวัดมีเนื้อที่ ๒๖ ไร่ ๑ งาน ๔๘ ตารางวา^{๑๔}

๔) วัดสิงห์

วัดสิงห์ ตั้งอยู่เลขที่ ๕๓ หมู่ที่ ๔ ตำบลบางแก้ว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม ตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๒ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ เขตวิสุงคามสีมา กว้าง ๒๐ เมตร ยาว ๔๐ เมตร สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย ที่ดินตั้งวัดมีเนื้อที่ ๑๖ ไร่ ๓ งาน ๖๐ ตารางวา^{๑๕}

๕) วัดท่าใน

วัดท่าใน เดิมชื่อว่า วัดท่า ประกาศตั้งวัดเมื่อปี พ.ศ. ๒๒๒๓ สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แห่งกรุงศรีอยุธยา เป็นวัดเก่าแก่โบราณ สังกัดได้จากโบราณวัตถุ คือ พระประธานในอุโบสถสร้างจากศิลาขาว เดิมเป็นศิลปะสมัยอยุธยา แต่ได้รับการดัดแปลงวงพระพักตร์เดิม รูปแบบจึงเปลี่ยนไป เหตุที่ชาวบ้านเรียกว่า วัดท่า เพราะในอดีตวัดแห่งนี้เป็นที่ทำเรือ เป็นศูนย์กลางของการคมนาคมทางน้ำระหว่างกาญจนบุรี - นครปฐม - กรุงเทพมหานคร เมื่อครั้งพระสุนทรโวหาร (สุนทรภู่) มีความประสงค์

^{๑๔} พระเทพมหาเจติยาจารย์ และพระครูสุธีเจติยานุกูล. ประวัติวัดในจังหวัดนครปฐม. นครปฐม: คณะสงฆ์จังหวัดนครปฐม คณะสงฆ์วัดไร่ขิง พระอารามหลวงวัดพระปฐมเจดีย์, ๒๕๕๖, หน้า ๒๑๕.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๑๑ - ๒๑๒.

จะนมัสการองค์พระปฐมเจดีย์ ได้แต่นิราศพระประธมขึ้นระหว่างการเดินทางในนิราศได้กล่าวถึงการเดินทางโดยเรือและมาสิ้นสุดระยะทางที่วัดท่าแห่งนี้ ต่อจากนั้นได้นั่งเกวียนต่อไปยังองค์พระปฐมเจดีย์ หรือนิราศพระแท่นดงรัง ก็กล่าวถึงการเดินทางโดยเรือและมาสิ้นสุดระยะทางที่วัดท่าแห่งนี้ แล้วนั่งเกวียนต่อไปยังพระแท่นดงรัง กาญจนบุรี ต่อไป

๖) ศาลเพนียด

ศาลเพนียด มีร่องรอยของตอเพนียดเก่า ตั้งอยู่บริเวณสุดเขตหมู่ที่ ๑ (บ้านต้นโพธิ์) ไปทางด้านตะวันออก มีระยะห่างจากวัดห้วยตะโกประมาณ ๒ กิโลเมตร สาเหตุที่ตำบลนี้มีชื่อว่าตำบลเพนียด เพราะเดิมบริเวณนี้เป็นป่า มีช้างป่าอาศัยอยู่มาก และมีพญาช้างมาลงเล่นน้ำอยู่เสมอ จึงมีการสร้างเพนียดขึ้นเพื่อทำการคล้องช้าง^{๑๖}

๗) วัดห้วยตะโก

วัดห้วยตะโก ตั้งอยู่ในตำบลเพนียด อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม เป็นวัดเก่าแก่ วัดหนึ่งในจังหวัดนครปฐม ไม่ปรากฏประวัติของผู้สร้าง และหลักฐานปีที่สร้างชัดเจน จากหลักฐานทางโบราณวัตถุที่พบในวัด คาดว่าน่าจะสร้างยุคสมัยอุทอง ประมาณ ๗๐๐ กว่าปีมาแล้ว โดยดูจากลวดลายของใบเสมาหินทรายแดงแกะสลักที่อยู่รอบอุโบสถหลังเก่าของวัดห้วยตะโก^{๑๗}

๘) วัดธรรมศาลา

วัดธรรมศาลา ตั้งอยู่ในตำบลธรรมศาลา จังหวัดนครปฐม ตามตำนานกล่าวว่า ตำบลนี้เดิมคงจะอยู่ริมแม่น้ำใหญ่ใกล้ทะเล เพราะปรากฏว่าเคยมีผู้ค้นพบสมอ และสายโซ่เรือเดินทะเลจมฝังอยู่ใต้ดิน วัดนี้มีเนินใหญ่เช่นเดียวกับวัดพระเมรุ และมีโพรงอิฐซึ่งเชื่อกันว่าเป็นอุโมงค์ไปทะลุออกที่วัดพระเมรุ แต่เนินใหญ่นี้ยังไม่เคยขุดค้นจึงยังไม่ทราบว่าเป็นอะไรแน่

ตำบลธรรมศาลา ซึ่งเป็นที่ตั้งของวัดธรรมศาลา มีตำนานที่เกี่ยวข้องกับพระยาบาง พระยาพาน คือ เมื่อพระยาพานได้ครองเมืองศรีวิชัยแล้วจึงทรงวิตกว่าการที่พระองค์ทำปิฎกาท พระราชบิดากับยายหอม นั้น จะได้รับการสนองอย่างหนักแน่นจะมีขึ้นแก่พระองค์ทั้งที่ยังมีชีวิตอยู่ และในกาลสิ้นไปแล้ว จึงได้สำนึกในบาปบุญคุณโทษของตนที่ได้กระทำไว้พระยาพาน จึงโปรดให้ประชุมพระอรหันต์และพระสงฆ์จากอารามต่างๆ จึงให้ปลูกสร้างโรงธรรมขนาดใหญ่ไว้ที่ตำบลธรรมศาลา ใกล้เนินหรือถ้าใช้เป็นที่พักประชุมสงฆ์ เมื่อพระอรหันต์และพระสงฆ์มาพร้อมกันในที่ประชุมแล้วจึงดำรัสว่า “ข้าพเจ้าได้กระทำปิฎกาทกรรมจะกระทำกุศลสิ่งใดกรรมนั้น ก็จะหายไปได้” พระอรหันต์ถวายพระพร

^{๑๖} มนุ วลัยะเพ็ชร และคณะ. รายงานผลการวิจัย เรื่อง การศึกษาทางภูมิศาสตร์เกี่ยวกับชื่อภูมิประเทศ ของจังหวัด นครปฐม. ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร สนามจันทร์, ๒๕๕๒. หน้า ๑๐๕ - ๑๐๖.

^{๑๗} พระเทพมหาเจติยาจารย์ และพระครูสุจิตติยานุกุล. ประวัติวัดในจังหวัดนครปฐม. นครปฐม: คณะสงฆ์จังหวัดนครปฐม คณะสงฆ์วัดไร่ขิง พระอารามหลวงวัดพระปฐมเจดีย์, ๒๕๕๖. หน้า ๒๓๓.

ว่า “ได้แต่ให้กรรมเบาบางลง” พระองค์จึงขอให้ช่วยชี้ทางให้ด้วย ที่ประชุมสงฆ์จึงได้แนะนำให้พระองค์สร้างวัดและซ่อมแซมองค์พระปฐมเจดีย์ พระยาพานทรงเห็นชอบด้วยแล้วอุทิศโรงธรรมนั้น เป็นที่สำหรับพระสงฆ์ไว้แสดงธรรมต่อไป จึงเรียกกันว่าธรรมศาลา トラบเท่าทุกวันนี้

๙) พระปฐมเจดีย์

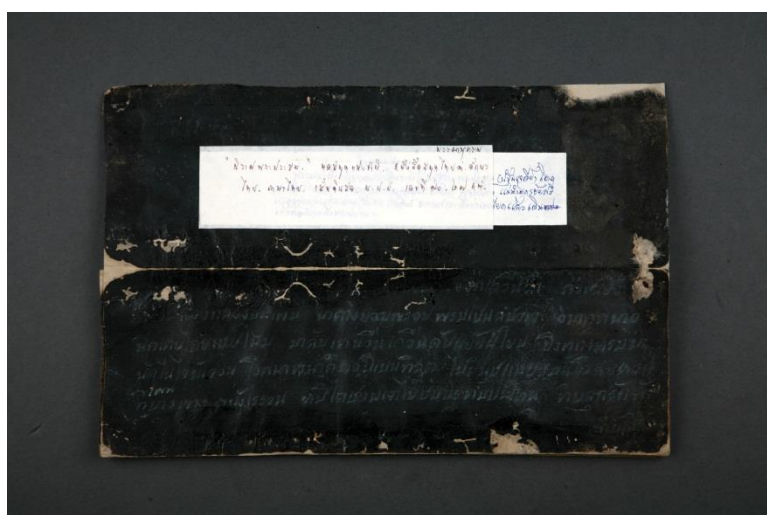
วัดพระปฐมเจดีย์ ในสมัยโบราณมีชื่อว่า วัดพระประธม หรือวัดพระบรรทม บ้างสันนิษฐานว่าวัดนี้คงร้างมาก่อน พ.ศ. ๓๕๐ อาศัยการสันนิษฐานของ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ว่า องค์พระปฐมเจดีย์ร้าง เมื่อ พ.ศ. ๓๕๐ ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช แห่งประเทศอินเดียสมัยโบราณ ทรงจัดส่งพระสมณทูตมาประกาศพระศาสนาในสุวรรณภูมิ ดังนั้น จึงเชื่อได้แน่นอนว่าองค์พระปฐมเจดีย์เป็นพระเจดีย์องค์แรกที่สูงขึ้นในประเทศไทย และมีพระบรมสารีริกธาตุขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบรรจุอยู่ พระเจดีย์องค์เดิมสูง ๑๙ วา ๒ ศอก รูปทรงแบบโอ่งน้ำ หรือบาตรคว่ำ

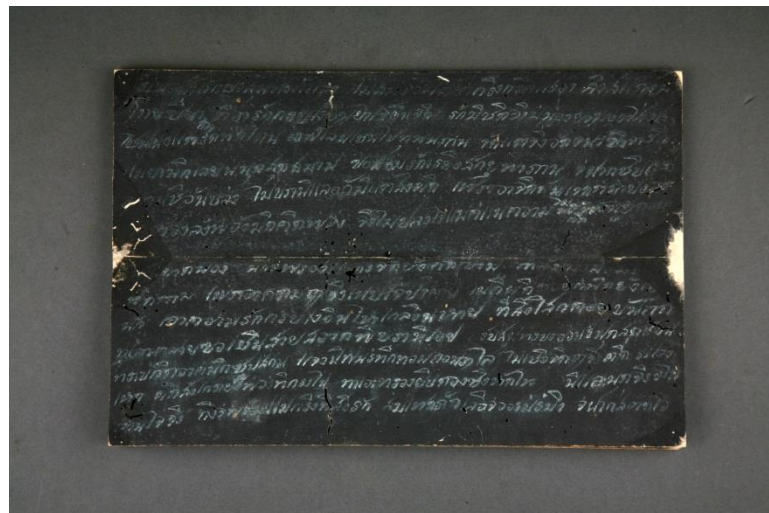
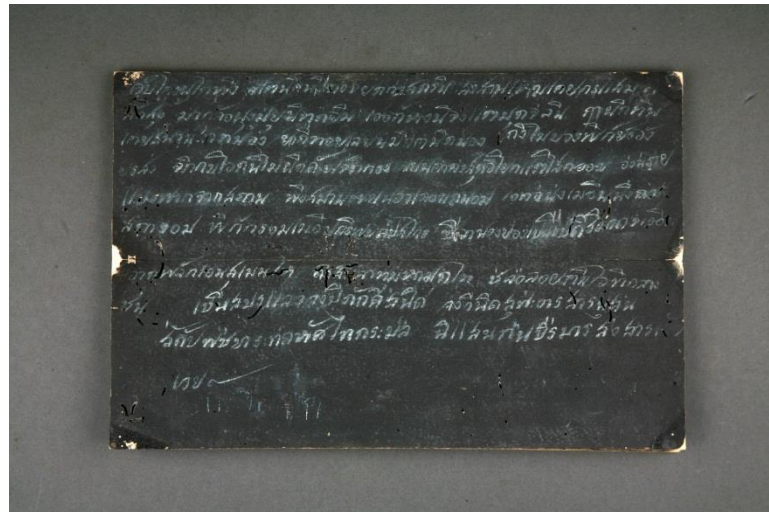
ต่อมาในยุคสมัยที่พระยาพานขึ้นครองเมือง ภายหลังจากที่เกิดมีจิตสำนึกถึงบาปกรรมที่ตนฆ่าพระยาภมร แม้จะไม่ทราบมาก่อนว่าเป็นบิดาตนและฆ่ายายหอมผู้ที่ชุบเลี้ยงตนมาตั้งแต่ยังเยาว์วัย ด้วยโกรธยายหอมว่าไม่บอกให้รู้ คิดกลัวบาปได้ปรึกษาพระอรหันต์ ท่านเหล่านั้นแนะนำให้สร้างพระเจดีย์ใหญ่สูงชันกเขาเหิน จึงได้สร้างต่อเติมพระปฐมเจดีย์ให้สูงขึ้นไปอีก ๒๑ วา รวมแล้วสูง ๔๐ วา ๒ ศอก

ครั้นมาถึงในสมัยรัชกาลที่ ๔ ในยุคที่ทรงเริ่มการปฏิสังขรณ์องค์พระปฐมเจดีย์ครั้งใหญ่ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๙๖ เป็นต้นมา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ได้ทรงพิจารณา ลักษณะการก่อสร้างและภาพโดยทั่วไปแล้ว ทรงเห็นว่าน่าจะเป็นพระสถูปเจดีย์ที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช แห่งประเทศอินเดียยุคโบราณที่ได้มีการส่งพระสมณทูต มีพระโสณะและพระอุตตระ เป็นต้น เดินทางมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในภูมิภาคแถบนี้ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของดินแดนสุวรรณภูมิสมัยนั้น ประมาณในระหว่างปี พ.ศ. ๒๑๘ - ๓๐๐ และมีการสร้างพระสถูปเจดีย์ไว้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุเป็นหลักฐาน รูปทรงพระสถูปเจดีย์ในยุคแรกทีสร้างนั้นทรงเห็นว่ามีรูปทรงเหมือนเป็นอย่างเดียวกับพระสถูปารามเจดีย์ ในกรุงอนูราธบุรี ในเกาะสิงหลทวีป หรือประเทศศรีลังกา ทรงเชื่อมั่นว่าเป็นพระเจดีย์ที่สร้างขึ้นเป็นแห่งแรกในพื้นที่แถบนี้ และเป็นวัดแรกด้วยจึงทรงพระราชทานนามพระสถูปเจดีย์แห่งนี้ว่า “พระปฐมเจดีย์” และพระราชทานนามวัดว่า “วัดพระปฐมเจดีย์”

ภาคผนวก ข

ต้นฉบับสมุดไทยนिरาศพระประธม สุนทรภู์แต่ง เลขที่ ๑๖

ภาคผนวก ค

เมื่อสุนทรภู่บุกพระปฐมเจดีย์
 ข้าเลื่อง ข้าแหละ ข้าระ “นิราศพระประธม” ของสุนทรภู่*

อภิสิทธิ์ เกษมผลกุล**

นิราศพระประธม เป็นนิราศที่เล่าเรื่องราวการเดินทางของสุนทรภู่ไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ เมืองนครไชยศรี^{๑๘} เป็นผลงานการประพันธ์ของสุนทรภู่ สันนิษฐานกันว่าแต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ หลังจากที่สุนทรภู่ได้ลาสิกขาบทแล้ว ธนิต อยู่โพธิ์ สันนิษฐานว่า สุนทรภู่วางแผนขึ้นเดือน ๘ ก่อนเข้าพรรษาในปีนั้น แล้วเข้าถวายตัวพึ่งพระบารมีอยู่ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งขณะนั้นดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ และประทับอยู่ที่พระราชวังเดิม ธนบุรี ครั้นต่อมาในเดือน ๑๒ ปีขาล พ.ศ. ๒๓๘๕ สุนทรภู่อิงได้เดินทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์พร้อมกับบุตรชาย ๒ คน เข้าใจว่าลงเรือแถวท่าพระราชวังเดิม^{๑๙} กรมศิลปากรได้จัดพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ รวมอยู่ในประชุมนิราศสุนทรภู่ ภาค ๒ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๐๔ กรมศิลปากรได้ตรวจสอบชำระทำเชิงอรรถเพิ่มเติม พร้อมทั้งจัดทำแผนที่และภาพประกอบตลอดจนพิมพ์สถานที่ที่กล่าวถึงในนิราศพระประธมไว้ท้ายเรื่องด้วย^{๒๐}

อย่างไรก็ตาม เมื่อผู้เขียนได้สอบทานต้นฉบับนิราศพระประธมฉบับต่างๆ ของหอสมุดแห่งชาติ และพิจารณาเส้นทางการเดินทางของสุนทรภู่ไปพระปฐมเจดีย์แล้ว จึงทำให้เห็นข้อสังเกตที่น่าสนใจดังจะได้ชวนกันมาร่วมวงพิจารณานิราศพระประธมอีกครั้งพร้อมกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์เพื่อเฉลิมเกียรติคุณ สุนทรภู่ในโอกาส ๑๓๐ ปีชาตกาลในปี ๒๕๕๙

* ตีพิมพ์ครั้งแรกในวารสารศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ ๓๗, ฉบับที่ ๘ (มิถุนายน ๒๕๕๕) หน้า ๑๐๒ - ๑๑๒.

** ประธานศูนย์สยามทรรศน์ศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.

^{๑๘} จังหวัดนครปฐมในปัจจุบัน

^{๑๙} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ชีวิตและงานของสุนทรภู่, พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๙, หน้า ๑๐.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๑.

“พระปฐมเจดีย์” หรือ พระปฐมเจดีย์”

จุดหมายของการเดินทางในนิราศพระปฐมของสุนทรภู่ (ภาพถ่ายสมัยรัชกาลที่ ๕)

ปริศนาปีที่แต่งนิราศพระปฐมและอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

นิราศพระปฐมนี้เป็นนิราศเรื่องสุดท้ายของสุนทรภู่ มีความยาว ๔๔๘ คำกลอน^{๒๑} ส่วนปีที่แต่งนิราศพระปฐมนั้น ดังที่กล่าวไปข้างต้นแล้วว่านักวิชาการส่วนใหญ่สันนิษฐานว่าแต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ พร้อมกล่าวว่า เป็นช่วงเวลาที่ยุทธภู่ลาสิกขาบทแล้ว เข้าใจว่าคงยึดตามเชิงอรรถที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานไว้ในคราวที่กรมศิลปากรจัดพิมพ์หนังสือชีวิตและงานของสุนทรภู่ ซึ่งน่าจะตายว่าในหนังสือไม่ได้ระบุเหตุผลของการระบุปีข้างต้นประกอบข้อสันนิษฐานไว้ ทั้งนี้การสันนิษฐานเป็นไปตามข้อมูลที่มี ณ ขณะนั้น และมีเวลาตรวจทานอย่างจำกัด

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนที่ได้ตรวจสอบต้นฉบับสมุดไทยเรื่องนิราศพระปฐมฉบับต่างๆ รวม ๔ ฉบับดังนี้

๑. “นิราศพระปฐม” หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. ม.ป.ป. เลขที่ ๑๖. มัดที่ ๕ ตู๋ ๑๑๕ ชั้น ๕/๑ ๒๗ หน้า.
๒. “นิราศพระปฐม” หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. ม.ป.ป. เลขที่ ๑๗. มัดที่ ๕ ตู๋ ๑๑๕ ชั้น ๕/๑๔๔ หน้า. ฉบับที่ ๑๖^{๒๒}
๓. “นิราศพระปฐม” ฉบับกรมศิลปากร พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๔๖๖
๔. “นิราศพระปฐม” ฉบับกรมศิลปากรตรวจสอบชำระ พ.ศ. ๒๕๐๔

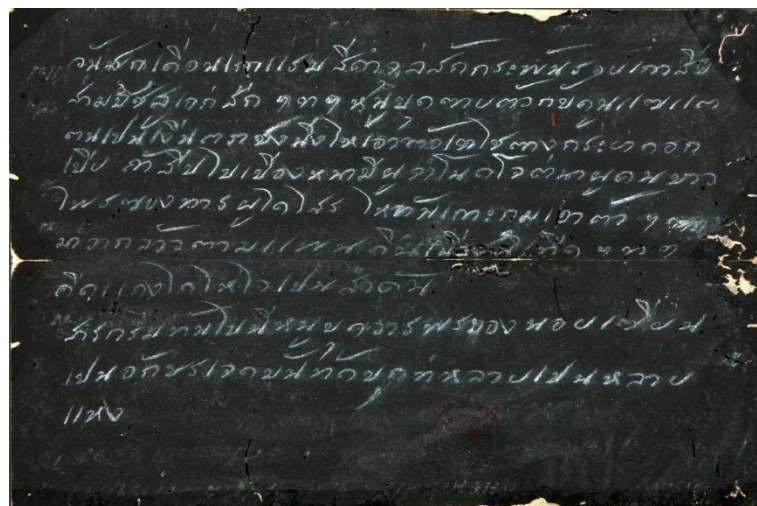
^{๒๑}ชลดา เรื่องรักลิขิต. *ชีวประวัติและผลงานของสุนทรภู่*. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘. หน้า ๑๕๘

^{๒๒}ฉบับนี้ เจ้าจอมมารดาทับทิม เป็นผู้ถวายหอพระสมุด เมื่อ ๑๓ ธันวาคม ๒๔๖๑ ภายในสมุดมีเทรบกบทละครเรื่องไชยเชษฐาในตอนต้นของสมุด เจ้าจอมมารดาทับทิม ในรัชกาลที่ ๕ นี้ เมื่อเข้าวังในวัยเยาว์ได้หัดละครกับคุณท้าววรคณานันท์ (หุ่น) เป็นครูผู้ฝึกสอนการละคร และเพื่อนรำ

หลังจากตรวจสอบต้นฉบับแล้วพบว่ามีความแตกต่างทั้งในระดับถ้อยคำ และบางแห่งมีความแตกต่างหลายคำกลอน กระนั้นก็ดี มีข้อความท้ายเรื่องในฉบับที่ ๑ คือ **นิราศพระประธม** ฉบับสมุดไทย เลขที่ ๑๖ เขียนข้อความเป็นสารกรรมธรรม์ ระบุว่าชื่อ “หนู” เป็นบุตร “ตาบ”^{๒๓} กู้ยืมเงินกับ “คุณแฆ” เมื่อ จ.ศ. ๑๑๙๓ มีใจความดังนี้

วันศุกร์เดือน ๙ แรม ๔ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๙๓ ปีมะเส็ง เอกศก ขข้า หนูบุตรตาบ
ตัวกับคุณแฆ แต่ต้นเป็นเงินตราซึ่งหนึ่งให้เอาตัวเข้าใช้ต่างกระยาดอกเบี้ย ถ้าสืบไป
เบื้องหน้ามีผู้จำโน้ตจินตนาผู้คนชาวไพร่ของท่านผู้ใดไซ้ ให้จับเกาะกุมเอาตัว ขข้า
มาว่ากล่าวตามแผ่นดินเมื่อนี้เกิด ขข้า คิดแต่งได้ให้ไว้เป็นสำคัญ

สารกรรมธรรม์ใบนี้หนูบุตรวานพระของน้อยเขียนเป็นอักษรเจ็ดบรรทัดบุตข้า
หลายเป็นหลายแห่ง

ต้นฉบับ “นิราศพระประธม” ของหอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๖.

กุญแจสำคัญในการพิจารณาเรื่องปีที่แต่งนิราศพระประธม

อนึ่ง จากข้อความ “วันศุกร์เดือน ๙ แรม ๔ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๙๓ ปีมะเส็ง เอกศก” เกิดประเด็นพิจารณาดังนี้

- หากยึดปี จ.ศ. ๑๑๙๓ จะตรงกับราวพุทธศักราช ๒๓๗๔ แต่ปีดังกล่าวไม่ได้ตรงกับปีมะเส็ง และไม่ได้เป็นปีที่ลงท้ายด้วย ๑ จึงไม่เป็น เอกศก
- หากยึดปีมะเส็ง จะตรงกับช่วงราว พ.ศ. ๒๓๗๒ - ๒๓๗๓
- หากยึดเอกศก จะตรงกับ จ.ศ. ๑๑๙๑ คือ พ.ศ. ๒๓๗๒ - ๒๓๗๓

^{๒๓} “ตาบ” ในสารกรรมธรรม์นี้ยังไม่อาจยืนยันได้ว่าเป็น “ตาบ” เดียวกับบุตร ของสุนทรภู่ หรือไม่

เหตุฉะนี้ จึงอาจสรุปช่วงเวลาการแตงนิราศพระประธมเป็นอีกข้อสันนิษฐานหนึ่งตามหลักฐานที่พบใหม่นี้ว่า สุนทรภู่แตงนิราศพระประธมก่อน หรือในช่วงเวลาราว พ.ศ. ๒๓๗๒ - ๒๓๗๔ โดยอาศัยหลักฐานจากข้อความท้ายสมุดเรื่องนิราศพระประธม การที่ข้อความอยู่ท้ายสมุดมีน้ำหนักมากกว่าข้อความที่อยู่หน้าต้นสมุด เพราะอาจมีข้อแย้งได้ว่าเขียนก่อนประพันธ์ หรือเขียนในสมุดที่ว่างทิ้งไว้ก็ได้

ช่วงเวลาข้างต้นคือ พ.ศ. ๒๓๗๒ - ๒๓๗๔ เป็นช่วงเวลาก่อนข้อสันนิษฐานเดิมคือ พ.ศ. ๒๓๘๕ ถึงราว ๑๐ - ๑๒ ปี ซึ่งแน่นอนว่าย่อมอาจกระทบกับบริบทและการตีความตัวบทในนิราศพระประธมอยู่บ้าง ผู้เขียนจึงขอเสนอข้อมูลเรื่องปีสิ้นพระชนม์ของเจ้านายที่เกี่ยวข้องกับสุนทรภู่ จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ (หนังสือราชสกุลวงศ์) เพื่อใช้ในการพิจารณาบริบทที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

พระนาม	ความสำคัญ	ปีสิ้นพระชนม์
กรมพระราชวังหลัง	ผู้อุปถัมภ์สุนทรภู่	ทิวศกต เดือน ๑๑ วันเสาร์เดือนอ้าย ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปายสีโงม พ.ศ. ๒๓๔๙ พระชนมายุได้ ๖๑ พรรษา
เจ้าครอกทองอยู่	พระอัครชายาวังหลัง	สิ้นพระชนมายุและถวายเพลิงพระศพที่วัดอมรินทรวันข้างขึ้น เดือน ๑๑ ปวอก อัฐศก จ.ศ. ๑๑๙๘ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๗๙ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ แล้วบรรจุพระอัฐิไว้ ณ วัดระฆัง ^{๒๔}
กรมหมื่นนราเทเวศร์	พระโอรสวังหลัง	สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๖๘ ต้นราชสกุลปาลกะวงศ์ ^{๒๕}
กรมหมื่นนเรศโยธี	พระโอรสวังหลัง	สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๗๔ ไม่มีโอรส ธิดา
กรมหมื่นเสนีบริรักษ์	พระโอรสวังหลัง	สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๗๗ ต้นราชสกุลเสนิงค์
พระองค์เจ้าหญิงกระจับ	พระธิดาวังหลัง	สิ้นพระชนม์ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ (ไม่ทราบปี)
พระองค์เจ้าหญิงจงกล	พระธิดาวังหลัง	สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๓๘๕
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว	ผู้อุปถัมภ์สุนทรภู่	สถาปนาเป็นกรมขุนอิศเรศรังสรรค์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕ สวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๘ ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ ท้องสนามหลวง พ.ศ. ๒๔๐๙
กรมหมื่นอัปสรฯ	ผู้อุปถัมภ์สุนทรภู่	สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๓๘๘ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ ท้องสนามหลวง พ.ศ. ๒๓๘๘
พระองค์เจ้าลักขณานุคุณ	ผู้อุปถัมภ์สุนทรภู่	สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๓๗๘ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ ท้องสนามหลวง พ.ศ. ๒๓๗๘

^{๒๔} เชื่อกันว่าพระอัฐิพระอัครชายาทองอยู่ ประดิษฐานอยู่ใต้ฐานพระประธาน “ยิ้มรับฟ้า” ในพระอุโบสถวัดระฆังโฆสิตาราม

^{๒๕} พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๘๑ หน้า ๒๔ ว่า “กรมหมื่นนราเทเวศร์ ในกรมพระราชวังหลังประชวรพระโรค มาถึงวันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๑๐ ค่ำ สิ้นพระชนม์ พระชนม์ได้ ๕๕ พรรษา มีหม่อมเจ้าชาย ๕๕ หม่อมเจ้าหญิง ๔๑ รวม ๑๐๐ พระองค์”

ข้อมูลในตารางข้างต้นนำมาสู่ข้อเสนอในการตีความบทประพันธ์ของสุนทรภู่ในนิราศพระประธม ในคำกลอนดังนี้

วัดระฆังตั้งแต่เสร็จสำเร็จศพ ไม่พานพบภคินีเจ้าพี่เอย
ไอ้แลเหลียวเปลี่ยวใจกระไรเลย มาชวดยศโฉมหอมถนอมนวล

คำ “ศพ” ในบทประพันธ์ข้างต้น ธนิต อยู่โพธิ์ อธิบดีอธิบดีกรมศิลปากร ได้เขียนในเชิงอรรถคราวชำระหนังสือชีวิตและงานของสุนทรภู่ว่า หมายถึง งานพระศพ^{๒๖} เจ้าครอกข้างใน “ทองอยู่” พระอัครชายาในกรมพระราชวังหลัง เมื่อปีวอก อัฐศก พ.ศ. ๒๓๖๙^{๒๗} ซึ่งหากพิจารณาตามข้อมูลใหม่ก็มีความเป็นไปได้ว่าพระอัครชายาทองอยู่ยังไม่สิ้นพระชนม์ ถ้าเช่นนั้น “ศพ” นั้นจะเป็นศพของท่านผู้ใด

อย่างไรก็ตาม “ศพ” ที่กล่าวถึงเป็นไปได้ว่าจะเป็เจ้านายในราชสกุลฝ่ายกรมพระราชวังหลัง เนื่องจากวัดระฆังเป็นวัดที่ใช้เป็นสถานที่บรรจุพระอัฐิเจ้านายในราชสกุลกรมพระราชวังหลังมาโดยตลอด เนื่องจากอยู่ติดกับพระราชวังหลัง คือ วังสวนมังคุด นั่นเอง ทั้งนี้เมื่อพิจารณาช่วงเวลาที่ไม่สิ้นพระชนม์ของเจ้านายสายวังหลัง กับปีที่แต่งนิราศพระประธมที่พบใหม่ คือ พ.ศ. ๒๓๗๒ - ๒๓๗๔ น่าจะใกล้เคียงกับพระศพของกรมหมื่นนราเทเวศร์ (สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๓๖๘) และพระศพกรมหมื่นนเรศร์โยธี (สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๓๗๔)

ในการนิงานพระศพนี้เกี่ยวพันกับปีแต่งนิราศวัดเจ้าฟ้าด้วย เพราะในนิราศวัดเจ้าฟ้าที่กล่าวถึง “บรมธาตุ” ของเจ้านายฝ่ายในเช่นเดียวกัน ดังคำกลอน

ถึงวัดระฆังบังคมบรมธาตุ	แทบพระบาทบุษบงองค์อัปสร
ไม่ทันลั้กับกลับปทุธรันดร	พระด้วนจรสู่สวรรคตรไล
ละสมบัติขัดตียาทั้งข้าบาท	ไอ้อ่านานึกน่าน้ำตาไหล
เป็นสูญลับนับปีแต่นี้ไป	เหลืออาลัยแล้วที่พระมีคุณ
ถึงจนยากบากมาเป็นข้าบาท	ไม่ขัดขาดข้าวเกลือช่วยเกื้อหนุน
ทรงศรัทธากล้าหาญในการบุญ	ไอ้พระคุณขาดยศทั้งดงาม

คำประพันธ์ข้างต้นค่อนข้างมีแนวโน้มว่าหมายถึงเจ้าครอกข้างใน หรือเจ้าครอกทองอยู่มากกว่าผู้ใด อีกทั้งวัดระฆังก็ปรากฏหลักฐานว่าเป็นสถานที่บรรจุพระอัฐิเจ้านายวังหลัง และเจ้านายวังหลังฝ่ายในที่สิ้นพระชนม์ก่อนคือ เจ้าครอกทองอยู่คือ พ.ศ. ๒๓๗๔ ตามหมายรับสั่งสมัยรัชกาลที่ ๓ ฉะนั้น นิราศวัดเจ้าฟ้าจึงอาจแต่งหลังนิราศพระประธม เพราะเดิมเข้าใจกันว่าแต่งเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๗๔

^{๒๖} แท้จริงไม่ใช่งานพระศพ แต่เป็นงานบรรจุพระอัฐิที่ฐานพระประธานวัดระฆัง ส่วนงานพระศพจัดที่วัดอมรินทาราม

^{๒๗} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์. ชีวิตและงานของสุนทรภู่. หน้า ๔๓๖.

จากหลักฐานที่นำเสนอมาข้างต้นน่าสนใจว่า การที่สุนทรภู่ออกจากวังหลังไปอยู่วังหลวง ในครั้งรัชกาลที่ ๒ นั้นส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะการสนับสนุนของเจ้าครอกทองอยู่ด้วย อันคงเนื่องมาจาก พระเมตตาที่มีต่อมารดาของสุนทรภู่ที่อาจเป็นพระญาติและโปรดให้เป็นพระนมในพระธิดา เรื่องเจ้าครอกทองอยู่นี้เล่ากันมาในตำนานเรื่องขนมค้างคาวว่า เจ้าครอกวัดโพธิ์ (กรมหลวงนรินทรเทวี) และเจ้าครอกทองอยู่ รักใคร่สนิทสนมกันและเป็นที่เคารพของรัชกาลที่ ๒ มักขึ้นเฝ้าอยู่เสมอ และเมื่อ จะมาเฝ้ามักจะทำขนมขึ้นถวายรัชกาลที่ ๒ ดังที่ชาววังเล่าลือกันว่า “ขนมค้างคาวเจ้าครอกทองอยู่ ขนม ไล่หนูเจ้าครอกวัดโพธิ์” ซึ่งเป็นขนมที่รัชกาลที่ ๒ โปรดเสวย

หุ่นเหมือนสุนทรภู่ ที่พิพิธภัณฑ์วัดต้นเชือก

ตำบลบ้านใหม่ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี ขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านใหม่

กระนั้นก็ดี น่าสนใจอย่างยิ่งว่าเมื่อพลาดจากการเป็นขุนนางวังหลวงในสมัยรัชกาลที่ ๓ ที่เรียกกันว่าในช่วง “ตกยาก” ของสุนทรภู่ นั้น กลับไม่ปรากฏว่าสุนทรภู่กลับไปอยู่ที่วังหลัง ทั้งที่ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๔๙ ในปีที่วังหลังทิวคต เจ้านายฝ่ายหน้าในวังหลังทั้ง ๓ พระองค์ ทรงได้รับการสถาปนา ทั้งทรงกรมทั้ง ๓ พระองค์ ครั้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๗๐ กรมหมื่นนเรศโยธี และกรมหมื่นเสนี บริรักษ์ ตามเสด็จฯ วังหน้าไปปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ที่ เวียงจันทน์ ยิ่งทำให้สถานภาพของวังหลังมั่นคง แต่ไม่ปรากฏว่าสุนทรภู่กลับไปอยู่วังหลัง ซึ่งเข้าใจว่าคงไม่ใช่เหตุเพียงสนิทสนมหากรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ เพียงอย่างเดียว

ลบลมคมในของสถานที่ “ที่ไม่ได้อ้างถึง” ในนิราศพระประธม

ผู้เขียนตั้งข้อสังเกตว่าการที่สุนทรภู่ไม่กลับไปอยู่ในอุปถัมภ์ของเจ้านายวังหลัง อาจเป็นเพราะเกิดความขัดแย้งบางประการกับเจ้านายวังหลัง โดยเฉพาะเจ้านาย ๑ ใน เจ้าสามกรม อาจเนื่องมาจาก ความผิดมาแต่ครั้งวัยหนุ่มของสุนทรภู่จนต้องโทษ จนเป็นเหตุให้ผิดใจกันเรื่อยมาก็อาจเป็นไปได้ มีแต่เพียง

เจ้าครอกทองอยู่ที่ทรงเมตตา แต่ก็ไม่สามารถทำให้อยู่ในวังหลวงได้อย่างสะดวกใจเหมือนเก่า ดังปรากฏในนิราศพระประธมว่า

ดูวังหลังยังไม่ลืมหิมที่ปลื้มจิต เคยมีมิตรมากมายทั้งชายหญิง
 มายามดึกนึกถึงที่พึงพิง อนาถนึ่งน้อยหนาน้ำตานอง

นอกจากนี้ เป็นที่ทราบกันดีว่า เมื่อสุนทรภู่เดินทางผ่านที่ใดที่เกี่ยวข้องกับคนรู้จัก ก็มักจะกล่าวเล่าถึงบุคคลผู้นั้นให้ปรากฏในนิราศอยู่เสมอ เมื่อผู้เขียนได้ตรวจสอบเส้นทางและสถานที่ในนิราศพระประธมแล้วพบว่า สุนทรภู่ใช้เส้นทางจากแม่น้ำเจ้าพระยา เลี้ยวซ้ายเข้าคลองบางกอกน้อย แล้วจึงเข้าคลองบางใหญ่ ทะลุออกแม่น้ำนครชัยศรี แล้วจึงเข้าคลองบางแก้วต่อไปจนถึงพระปฐมเจดีย์

สถานที่ ๒ แห่งที่น่าสนใจในขณะผ่านคลองบางกอกน้อยคือ วัดไชยชิต ที่บางขุนนนท์ และ วัดโพธิ์บางโอ หรือ วัดโพธิ์เสนี วัดไชยชิตเป็นวัดที่กรมหมื่นนเรศร์โยธี ทรงอุปถัมภ์มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๖๖ แต่เมื่อผ่านคลองบางกอกน้อย สุนทรภู่อีกกล่าวถึงบางขุนนนท์ไว้โดยไม่ได้กล่าวถึงเจ้านายพระองค์นั้นแต่อย่างใด

บางขุนนนท์ต้นลำภูดูหึ่งห้อย เหมือนเพชรพร้อยพรอยพราวสว่างไสว
 จังหรีดร้องซ้องเสียงเรียงเรไร จะแลไหนเจียบเหงาทุกหย้าเรือน

ครั้นล่องเรือมาจนกระทั่งถึงคลองบางกอกน้อยผ่านหน้าวัดโพธิ์บางโอ ซึ่งเป็นวัดที่กรมหลวงเสนีบริรักษ์ทรงอุปถัมภ์ ก็ไม่ปรากฏว่าสุนทรภู่อีกกล่าวถึงแต่อย่างใด ซึ่งไม่เพียงแต่ในนิราศพระประธม ในนิราศเรื่องอื่นๆ ของสุนทรภู่อีกไม่ได้กล่าวถึงเช่นกัน ด้วยเหตุดังนี้จึงน่าจะคิดว่า สุนทรภูู่กับเจ้าสามกรมคงมีเรื่องคุ้นเคืองผิดใจกันก็เป็นได้ สันนิษฐานว่าคงเป็นเรื่องสงครามความรัก “คดีแม่จัน” ที่เป็นรักสามเส้านั่นเอง

วิวาทะพระเมืองกรุง (สุนทรภู่) กับพระเมืองนครชัยศรี

การเดินทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ในครั้งนี้ เนื่องจากกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ และพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ ยังไม่สิ้นพระชนม์ และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ขณะนั้นยังเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ามอญ ยังมีได้สถาปนาทรงกรม จึงยังไม่อาจสรุปได้ว่าในขณะไปพระประธม หรือพระปฐมเจดีย์นี้ อยู่ในอุปถัมภ์ของเจ้านายพระองค์ใดได้ชัดเจนนัก

อนึ่ง มีข้อมูลที่สำคัญข้อหนึ่งที่ควรพิจารณาคือ พระภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฏ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) เสด็จจาริกไปถึงเจดีย์นครปฐม เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๔ ได้สักการะและได้พระบรมสารีริกธาตุมาด้วย ๑ องค์อย่างปาฏิหาริย์ ครั้นเมื่อเสด็จกลับพระนครก็ได้ พระบรมสารีริกธาตุเพิ่มมาอีกหนึ่งองค์

ทรงเชื่อว่าเสด็จมาจากนครปฐม ภายหลังเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์จึงโปรดให้สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ) เป็นแม่กองงานสร้างมหาเจดีย์องค์ใหญ่ครอบองค์ที่เป็นพระปรารักษ์ไว้ภายใน ได้จัดงานสมโภชอย่างยิ่งใหญ่

ข้อนี้น่าสนใจว่าสุนทรภู่ไปก่อนหรือหลังพระภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฏ แต่คงไปในระยะเวลาใกล้เคียงกัน ผู้เขียนเข้าใจว่าก่อนเจ้าฟ้ามงกุฏเสด็จคงมีผู้สำรวจเส้นทาง เตรียมการและคงนำมาเล่าสู่กันฟัง ซึ่งหากในช่วงเวลานั้นอยู่ในพระอุปถัมภ์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้าน้อย ก็มีความเป็นไปได้ว่าจะได้เป็นผู้เดินทางไปสำรวจเส้นทางก่อนการจาริกของพระภิกษุสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฏ

หนึ่งในช่วงเวลาใกล้เคียงกันนี้เองคือใน พ.ศ. ๒๓๗๗ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เสด็จไปนมัสการองค์พระปฐมเจดีย์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๗ ขณะยังทรงดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นวงษาสนิท ทรงพระนิพนธ์โคลงนิราศพระประธมไว้เช่นกัน

การเดินทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ ที่เมืองนครชัยศรีในครั้งนั้น พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) รวบรวมไว้ในหนังสือประวัติสุนทรภู่ฉบับพระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) ว่า พระยาสมุหสรสรพการ (พัด) ให้สัมภาษณ์ไว้ว่า

“ครั้งหนึ่งท่านอาจารย์สุนทรภู่ออกไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ท่านพระครูปฐมเจดีย์นั่นเองเป็นผู้ที่เป็นจันทกวีอยู่ในถิ่นนั้นเอง ทั้งชำนาญภาษาบาลีด้วย จึงนึกว่าจะลองเล่นเพลงมครกับสุนทรภู่ ดูทีว่หรือจะดีแต่กลกลอนเท่านั้น หรือจะดีทั้งสองอย่าง ถ้าเช่นนั้นท่านพระครูก็จะได้รับความชมเชยบ้างว่า ตนก็เป็นปราชญ์พอใช้เหมือนกัน แต่ความมุ่งหมายมันผิดไปถนัด คือ เมื่อเยี่ยมท่านอาจารย์ ก็กล่าวธรรมปฏิสนธารขึ้นดังนี้ว่า

“สุนทรา อาคเต เม ปุจฉา

อหิกรวจน ผูกขนา

ปัสสา ศุภสาร สะท้านดินฯ ”

ว่าดังนี้ แล้วส่งสำเนาเขียนให้ท่านสุนทรภู่ สุนทรภู่เห็นทีจะไม่พอใจจะเห็นเป็นว่าพระบ้านนอกขอกนามาหากก็ผิดประเพณีเยี่ยมเยียน หรือจะดีว่าอวดรู้รู้ป็นล่ำ ธรรมเนียมคนจะไปมาหาสู่กันก็ต้องทักทายปราศรัยจนมีโอกาสต่อกันได้แล้ว จึงจะควรพูดควรสนทนาเรื่องปัญหาน้อยใหญ่ทางสมณประเพณี หรือฐานผู้น้อยกับผู้ใหญ่ จึงจะเป็นสิริมงคล จึงเขียนตอบพ่วงลงไปว่า “ถึงเป็นปราชญ์ก็เป็นปราชญ์นอกประเทศ เป็นเชื้อเปรตมิใช่ปราชญ์ในราชฐาน” แล้วส่งให้ท่านพระครู จะได้แสดงกิริยาอย่างไรต่อไปก็เป็นหมดคำกล่าวเพียงเท่านี้

จากข้อความข้างต้นทำให้ทราบว่าสุนทรภู่จะไปในขณะที่อยู่ในสมณเพศ ส่วนจะเป็นครั้งเดียวกันกับที่แต่งนิราศพระประธมหรือไม่ ผู้เขียนไม่อาจยืนยัน แต่ยังไม่มีความหลักฐานว่าสุนทรภู่ไปนมัสการพระปฐมเจดีย์กี่ครั้งและเมื่อใดบ้าง

อนึ่ง คู่ปรับของสุนทรภู่ที่วัดพระประธม หรือพระปฐมเจดีย์นี้ สันนิษฐานว่าเป็นเจ้าอธิการแป้น เจ้าอาวาสวัดพระปฐมเจดีย์ก่อน พ.ศ. ๒๔๐๐ - ๒๔๐๘ และเป็นเจ้าอาวาสรูปแรก

“ทรงแม่ศรี” กับอุปสรรคการพลัดพรากข้ามภพ

ในตอนต้นนิราศพระประธม มีกลอนบทหนึ่งว่า

ที่ปลูกรักจักได้ขึ้นทุกคืนคำ	ก็เตี้ยต่ำตายฝอยกรองกร้อยโกร่น
ที่ขึ้นเขยเคยรักเหมือนหลักประโคน	ก็หักโค่นขาดสูญประยูรวงศ์
ยังเหลือแต่แม่ศรีสาครอยู่	ไปลิ่งสู่เสน่หานางสาหัส
จะเชิญเจ้าเท่าไรก็ไม่ลง	ให้คนทรงเสียใจมิได้เซย

เข้าทรงแม่ศรี ที่อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี
(อเนก นาวิกมูล, ถ่ายเมื่อ ๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๗)

คำประพันธ์ข้างต้น ธนิต อยู่โพธิ์ กล่าวถึงว่า “แม่ศรีสาคร” ว่าเป็นแม่หม้ายสาว และ “นางสาหัส” ว่าเป็นตัวละครในเรื่องอภัยนุราช “ศรีสาหัส”

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนมีข้อสังเกตที่ต่างออกไปเมื่อใช้ข้อมูลในพิธีกรรมของชาวบ้าน มาประกอบการพิจารณา คือ การเล่นทรงแม่ศรี หรือ เข้าผีแม่ศรี ส.พลายน้อย เขียนไว้ในหนังสือ “ตรุษสงกรานต์” ว่า การเล่นทรงเจ้าเข้าผีในเทศกาลสงกรานต์ในชนบท มีอยู่มากมายหลายอย่าง เช่น เข้าแม่ศรี

การเล่นทรงแม่ศรี ให้คนทรงผู้หญิง มีผ้าผูกตาปิดถึงใบหู บางตำราให้ใช้แพรสามสีจึงจะขลัง นั่งบนกันครกตำข้าวคว่ำ หันหน้าไปทางทิศตะวันตก ผู้หญิงสูงอายุอีกคนห่มผ้าสไบเฉียง ถือธูปและดอกไม้หันหน้าไปทิศเดียวกัน บอกกล่าวเจ้าให้มาเข้าทรงกล่าวจบก็ยัดธูปและดอกไม้ใส่มือคนทรง เอาผ้าสไบเฉียงห่มให้ ปล่อยให้คนทรงนั่งห้อยขาตามสบาย ต่อจากนั้นคนที่นั่งสองข้างก็จะเคาะไม้ไผ่เป็นจังหวะ พร้อมกับร้องเชิญ เจ้าบทที่ร้องแต่ละท้องถิ่นแตกต่างกัน ทั้งเนื้อหาและความสั้นยาว บทที่ใช้ร้องกันมาก

“แม่ศรีเอ๋ย แม่ศรีสาวสะ ยกมือไหว้พระว่าจะมีคนชม
 ขนคิ้วเจ้าต่อ ขนคิ้วเจ้ากลม ชักผ้าปิดนม ชมแม่ศรีเอ๋ย”

หากร้องไปหลายจบแล้ว ผีแม่ศรียังไม่มาเข้าทรง ก็ต้องร้องต่อไป อาจจะเปลี่ยนเนื้อร้องใหม่

“แม่ศรีเอ๋ย แม่ศรีทับทิม สองแก้มแยมยิ้ม จิ้มลิ้มอะเหลาะเฉาะ
 รวากับเต้าตาลเฉาะ นุ่งชมห่มเพลาะ นำหัวเราะเสียจริงเอ๋ย”

ถ้าแม่ศรียังไม่เข้าทรง ก็จะมีร้องโห่ และรับฮิ้ว ให้เสียงดังๆ ทั้งร้องทั้งโห่หลายครั้ง คนทรงเริ่มมีอาการโง่งงงง คราวนี้ก็ต้องเปลี่ยนเนื้อร้องใหม่

“ผีลงแล้วโหวย ผีลงแล้ววา ลงมาไม่ได้ ไต่ไม้ลงมา
 หนามพุทรา เกี่ยวหน้าผีปอง หมากก็ของ พลุก็ของ
 ยกเขียนขันทอง มารองเซ็ดหน้า”

ร้องกันไปจนผีแม่ศรีเข้า คนทรงมือจะสั่นและล้มลง เมื่อลุกขึ้นมาแสดงว่าผีแม่ศรีเข้าแล้ว คราวนี้บทร้องก็ต้องเปลี่ยนเป็นบทรำ แล้วแต่จะให้รำทำไหน

นอกจากนี้ ส. พลายน้อยยังกล่าวว่าที่ภาคใต้ มีการเล่นเชื้พญาหงส์ เล่นเชื้อนางข้าง ที่ตราด มีการเล่นผีอิงอ่าง เล่นผีควาย เล่นผีจระเข้ ปทุมธานีมีการเล่นผีกะลา ชลบุรีมีการเล่นผีลอบ ระยอง มีการเล่นผีกะหูดผีไซ หลายจังหวัดมีการเล่นผีปุงก็ ผีนางดั่ง ผีอีจู้ ผีสุ่ม ผีสุมก ผีกลัก โดยการเล่นทรงเจ้าเข้าผี แบ่งออกเป็นสองตอน ตอนทรงเจ้า เช่น การเล่นแม่ศรี นิยมเล่นกลางคืน เจ้าที่มาเข้าประจำ คือเจ้าพ่อเขาเขียว หรือไม่ว่าเจ้าพ่อเขาตก จะขอให้ช่วยทนายทักก็ได้

ด้วยข้อมูลคติชนในท้องถิ่นที่ประมวลมา ผู้เขียนจึงมองว่าในบทประพันธ์ข้างต้นสุนทรภู่กำลังใช้อุปุภาพเรื่อง “แม่ศรี” กับนางอันเป็นที่รักที่เพิ่งเสียชีวิตไป กล่าวคือ สุนทรภู่มีความทุกข์

โหม่นสมมากอยากรจะพบคนรักที่เสียไปอีกครั้ง วิธีเดียวที่ทำได้คือใช้วิธีเชิญแม่ศรี (คนรักที่ตายแล้ว) มาเข้าร่างทรงเพื่อจะได้พบกัน แต่เชิญเท่าไรนางก็ไม่มา

ทั้งนี้คำว่า “นางสาหัส” ที่ธนิธ อยู่โพธิ์ สันนิษฐานว่า พ้องกับอภยันุราชันน์ มีความเป็นไปได้ว่า “ศรีสาหัส” ก็น่าจะมาจากการทรงแม่ศรีด้วยเช่นกัน “สาหัส” นี้สันนิษฐานว่ามาจาก สาง กับ โหง คือหมายถึงผีทั้ง ๒ คำ ดังปรากฏว่าทางภาคใต้เรียกเข้าทรงแม่ศรีว่า “เชื้อพญาหงส์” คงเพี้ยนมาจาก เชื้อ (เชื้อเชิญ/เชื้อสาย) โหง นั่นเอง

กลอนที่ “ขาด” และกลอนที่ “เกิน”: ข้อค้นพบจากการสอบเทียบ

การสอบเทียบนิราศพระประธม ของสุนทรภู่ ๔ ฉบับนั้น ทำให้พบว่ามีการใช้เอกสารสมุดไทยมากกว่าที่หอสมุดแห่งชาติมีในปัจจุบัน คำกลอนแต่ละฉบับมีความแตกต่างกันไปตามการคัดลอก อาจมีการ “ตกคำ” และ “ตู่คำ” ในบางแห่ง อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนขอนำบางส่วนของที่น่าสนใจซึ่งเป็นส่วนที่เกินมาจากฉบับพิมพ์มานำเสนอ

ในตอนที่สองเรื่องมาถึงบ้านใหม่ธงทอง คือบริเวณพิพิธภัณฑสถานสุนทรภู่ วัดต้นเชือก ตำบลบ้านใหม่ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี มีข้อความที่ทำตัวหนาเพิ่มขึ้นมา ดังนี้

ถึงบ้านใหม่ธงทองริมคลองลัด	ที่หน้าวัดเห็นเขาปากเสาหงส์
ขอความรักหนักแน่นให้แสนตรง	เหมือนคันธงเที่ยงธรรมจันวันตาย
ตรงหน้าโบสถ์โศกสูงนกกุงเหลืออง	เห็นกาเรื่องรำแพนแค้นใจหาย
นกยูงเอ๋ยเย้ยกาไม่น่าอาย	เขาเขียนลายทองให้ด้วยไมตรี
ถึงที่กาทาร์กว่าจักแต่้ม	ทำหอมแหม่มลงกาน่าบัดสี
เหมือนคนยากฝากภักดิ์ผู้ดี	ทำให้มียศงามเพราะความรัก
มีธูระจะไปพึงเหมือนหนึ่งพุด	ปิดตะกุดเกกมะเหรกโยกเยกหนัก
ยังมีควรให้ชมไม่สมพักตร์	เสียแรงรักหรือมาหมิ่นให้กินเดน
ได้ชมวัดศรัทธาสารุสะ	ไหว้ทั้งพระปฎิมามหาเถร
นาวาล่องคลองแคล้วเขาแจวเจน	เพื่อยระเนนน้ำพร่างกระจ่างกระจาย

คลองบางใหญ่ หรือคลองโยง บริเวณหน้าวัดต้นเชือก ตำบลบ้านใหม่ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี

เมื่อเรือล่องมาถึงปากคลองบางใหญ่ ที่เรียกว่า “คลองโยง” เชื่อมกับแม่น้ำนครชัยศรี ที่บ้านลานตากฟ้า อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม มีคำกลอนเพิ่มเติมมาว่า

พออ้อมคลองล่องลำแม่น้ำกว้าง	ตำบลบางซื่อบ้านลานตากฟ้า
มาแปรปรวนทวนปากเป็นตากฟ้า	ฟ้าจะมาเปียกน้ำทำอะไร
โถ้น้อยหรือชื่อเสียงยังเพื่องพลั่ว	ความสวาทหรือจะมันไม่หวั่นไหว
คิดถึงรักหนักหน่วงเป็นห่วงใย	เมื่อมาไกลลิบลับจะกลับกลาย
แม่น้ำกว้างทางเขี้ยวเป็นเกลียวกลิ้ง	นาวาวิ่งว่องไวเหมือนใจหมาย
ถึงแขวงแควลิวชื่อจิวราย	โอ้ใจหายหวนความถึงนามจิว

บริเวณปากคลองบางใหญ่ หรือที่เรียกว่าคลองโยง จรดแม่น้ำนครชัยศรี ที่บ้านลานตากฟ้า

หรือคราวเมื่อเรือพายข้ามแม่น้ำนครชัยศรี กล่าวถึงวัดปากน้ำ คือ วัดสัมปทวน บ้านสัมปทวน อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม ไปด้วย ซึ่งในฉบับเดิมไม่มี ดังนี้

เขาแจวจ้วงล่องล่องเข้าคลองลัด	ทางหน้าวัดปากน้ำประจำศีล
เห็นลิงโตนโจนไต่ตะกายป็น	มันยกตีนเกาหัวชั่วจริงจริง
แต่เจ้าหนูคูปกลางทางขว้างกล้วย	มันก็ฉวยชวนกันลอกบอกว่าชิง
มันแลบลิ่นปลิ้นตาประสาสิง	เขาชำทิ้งล้มมะแป้นด้วยแค้นใจ
มันกลอกกลับรับดีไม่มีถูก	จนล้มลุกหมดลื่นกินไม่ไหว
เหมือนรักหญิงทิ้งรักสักเท่าไร	มีแต่ไฟพล่เพลิงพลิงกว่าลิงโลน

วัดสัมปทวน ตั้งอยู่บริเวณปากคลองสัมปทวน ฝั่งแม่น้ำนครชัยศรี

ข้อมูลดังที่นำเสนอมาเป็นเพียงข้อสังเกตของผู้เขียน โดยอาศัยหลักฐานประวัติศาสตร์และข้อมูลคติชนมาช่วยในการตีความ เป็นอีกมุมมองหนึ่งในการศึกษาชีวิตและงานของสุนทรภู่ ทั้งนี้เพื่อให้นักวิชาการรุ่นใหม่เห็นว่า เรื่องราวของสุนทรภู่นั้นมีเสน่ห์ และมีประเด็นศึกษาอีกไม่น้อย หากมีการนำเสนอข้อมูลในมุมมองใหม่อยู่เสมอ จะช่วยให้การศึกษาองค์ความรู้สมบูรณ์ และชัดเจนขึ้น ให้สมกับผู้เป็นเจ้าของผลงานประพันธ์ที่ได้ถ่ายทอดมโนปณิธานในนิราศพระปฐมว่า

หนึ่งขอฝากปากคำทำหนังสือ
สุนทราอาลักษณ์เจ้าจักรพาฬ

ให้สืบชื่อชั่วฟ้าสุธาสถาน
พระทรงสารศรีเศวตเกศกุญชร

บรรณานุกรม

- ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. **ชีวประวัติและผลงานของสุนทรภู่**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: โครงการตำรา
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระกระยา. **ชีวิตและงานของสุนทรภู่**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ:
คลังวิทยา, ๒๕๑๘.
- นิราศพระประธม**. หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. ม.ป.ป.
เลขที่ ๑๖. มัดที่ ๕ ตู ๑๑๕ ชั้น ๕/๑ ๒๗ หน้า.
- นิราศพระประธม**. หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. ม.ป.ป.
เลขที่ ๑๗. มัดที่ ๕ ตู ๑๑๕ ชั้น ๕/๑๔๔ หน้า.
- ส.พลายน้อย. **ตรุษสงกรานต์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๔๗.
- อภิลักษณ์ เกษมผลกุล. “พระราชประวัติกรมพระราชวังบวรสถานพิมุขฉบับชำระใหม่”
ใน ประพจน์ อัครวิรุฬหการ. (บรรณาธิการ). **พิมุขสถานสรรพการพิธี: สรรพนิพนธ์
ประวัติศาสตร์ว่าด้วย “วังหลัง” สมัยอยุธยา - รัตนโกสินทร์**. นครปฐม: คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๗.